

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii
Historické vědy
Klasická archeologie

Disertační práce

Mgr. Juraj Kucharík

Osídlenie Bratislavy v 1. storočí pred Kr. až 4. storočí
po Kr. s dôrazom na (možné) rímske osídlenie

Settlement of Bratislava in the 1st century BC until the 4th
century AD with an emphasis on (possible) Roman settlement

Vedoucí práce: Mgr. Jan Kysela, Ph.D.

Praha 2024

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

„Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Bratislave, 09. 08. 2024

Juraj Kucharík

POĎAKOVANIE

Táto dizertačná práca vznikla za veľkej pomoci školiteľa Jana Kyselu. Chcem mu poďakovať za vedenie práce, odborné konzultovanie, usmerňovanie a výrazne prejavenu podporu. Ďakujem mu za jeho ústretovú komunikáciu, odporúčania, početné rozhovory, dôsledné pripomienkovanie a kritické zhodnotenie textov, trpezlivosť, profesionálny a zároveň prívetivý prístup. Vo vedení práce ma priviedol na mnohé myšlienky. Veľmi pekne ďakujem!

Veľmi pekne ďakujem tiež Margaréte Musilovej, Kataríne Harmadyovej a Branislavovi Resutíkovi za odborné konzultácie nálezových situácií a veľké množstvo debát (nie len) o výskumoch v Bratislave a na Devíne. Rovnako sa chcem poďakovať Radoslavovi Čambalovi za mnohé rozhovory (nie len) o laténe. Pomohli mi k formovaniu úvah, argumentov a interpretácií.

Ďalej ďakujem nasledovným: Vladimír Turčan, Igor Bazovský, Marek Budaj, Boris Stoklas, Karol Pieta, Andrej Vrtel, Vladimír Varsik, Štefan Holčík, Jaroslava Schmidtová, Jozef Kováč, Milan Horňák, Andrej Žitňan, Ján Rajtár, Jiří Militký, Róbert Móc, Peter Baxa, Wolfgang David. Ďakujem im za možnosť rozprávať sa o témach riešených v dizertačnej práci, o rímskej dobe na Slovensku, o archeológii a za odporúčania alebo poskytnutie literatúry.

Ďakujem za konzultovanie analógií Eleni Schindler Kaudelka, Marii Luise Vitale a Stefanii Mazzocchin.

Ďakujem tiež Petrovi Pavúkovi za konzultovanie projektu dizertačnej práce pred prijímacím konaním na doktorandské štúdium.

Veľmi pekne sa chcem poďakovať rodičom, rodine, priateľom a kolegom v práci za intenzívnu a neustálu podporu pri písaní dizertačnej práce a mnohé povzbudenie počas doktorandského štúdia.

ABSTRAKT

Předkládaná disertační práce pojednává o osídlení v historickém centru Bratislavy, takzvaně Staré Bratislavě, v období 1. stol. př. n. l. až po 4. stol. n. l. v kontextu římských (italických) kontaktů. Sestává ze dvou částí vymezených dvěma obdobími – pozdně latenským (oppidálním) a římským (císařským). Z toho vyplývá hlavní výzkumná otázka: „Jakou roli sehráli Římané v prostoru Staré Bratislavy a bratislavské brány?“

Jádro práce tvoří korpus italských importů zařazených do jednotlivých složek. Je sestaven na základě publikovaných zpráv a vlastního výzkumu. K jednotlivým kategoriím jsou průběžně uvedena komplexnější hodnocení (závěry) včetně nových interpretací sumarizujících problematiku dané kategorie. V práci je vyhodnocena také problematika dějin bádání obou vymezených období. Průběžné posuzování kategorií importů umožnilo posuzovat téma práce v rámci procesu její tvorby a tak zamýšlet a stavět nové otázky. Na ně navazuje čtvrtá kapitola Výsledky a diskuse a Závěr.

Římané navázali užší kontakty se středodunajskou oblastí a bratislavskou branou již v 1. stol. př. n. l. v kontextu pozdně latenského osídlení regionu. Existence bratislavského oppida ve Staré Bratislavě souvisela s konkrétními událostmi v období (70)/60/50 až 40/30/20. Zřejmě i římský zájem a s Římany realizované kontakty byly jedním z akumulátorů jeho intenzivního rozvoje. Přestože za současného stavu výzkumu nelze jednoznačně interpretovat zánik oppida, v souvislosti se zde (a na Devíně) realizovanými římskými kontakty lze lépe rozumět římskému vojenskému postupu ke střednímu Dunaji kolem přelomu letopočtů. Dříve v oppide realizované římské kontakty mají po přelomu letopočtů jiný charakter definovaný stálou přítomností římského vojenství a administrativy na levém břehu Dunaje. Starší předpoklady o existenci římského tábora, resp. delší vojenské přítomnosti na území Staré Bratislavy nebyly dosud potvrzeny. Přestože přítomnost římských vojáků v souvislosti s jistými epizodickými událostmi nelze zcela vyloučit, vzhledem k povaze germánského osídlení v bratislavské bráně, v části severně od Dunaje, lze předpokládat, že Římané tuto oblast kontrolovali především prostřednictvím kontaktů a Římanům nakloněnými germánskými elitami. Práce se také zabývá otázkou tzv. residence na území Staré Bratislavy.

Klíčová slova: Bratislava, importy, latén, Rimania, oppidum, Limes Romanus, historiografia

ABSTRACT

The presented dissertation deals with settlement in the historical center of Bratislava, the so-called Old Bratislava, in the period of the 1st century BC up to the 4th century AD in the context of the Roman (Italic) contacts. It consists of two parts defined by two periods - late Latén (oppidum period) and Roman (Imperial period). This leads to the main research question: "What role did the Romans play in the area of Old Bratislava and the Bratislava Gate?"

The core of the work is the corpus of Italic imports classified into individual categories. It is based on published reports and own research. For individual categories, more complex evaluations (conclusions) including new interpretations summarizing the issues of the given category are continuously presented. The dissertation also evaluates the issue of the history of research (historiography) in both defined periods. Ongoing assessment of import categories, including assessing the topic of the work within the process of its creation and thus intending and posing new questions. They are followed by the Results and Discussion in the fourth chapter and Conclusion.

The Romans established closer contacts with the Middle Danube region and the Bratislava Gate already in the 1st century BC in the context of the late Latén settlement of the region. The existence of Bratislava oppidum in Old Bratislava was related to specific events in the period (70)/60/50 to 40/30/20. Apparently, the Roman interest and realised contacts with the Romans were one of the accumulators of its intensive oppidum's development. Although the extinction of the oppidum can not be clearly interpreted at the current state of research, the Roman military advance to the Middle Danube around the turn of the eras can be better understood in connection with the Roman contacts realized here (and Devín). The Roman contacts previously carried out in the oppidum had a different character after the turn of the eras, defined by the permanent presence of the Roman military and administration on the left bank of the Danube. Older assumptions about the existence of a Roman camp, or of a longer military presence on the territory of Old Bratislava have not yet been confirmed. Although the presence of Roman soldiers in connection with certain episodic events can not be completely ruled out, given the nature of the Germanic settlement in the Bratislava Gate, in the part north of the Danube, it can be assumed that the Romans controlled this area primarily through contacts and Roman-friendly Germanic elites. The work also deals with the so-called residence in the territory of Old Bratislava.

Key words: Bratislava, imports, La Tène period, Romans, oppidum, Limes Romanus, historiography

ZOZNAM POUŽITÝCH SKRATIEK

a i. = a iné

a pod. = a podobne

AMB = Archív mesta Bratislavy

ARÚ AV ČR = Archeologický ústav Akademie věd České republiky

AÚ SAV = Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied

cm = centimetre

J = juh

m = metre

mm = milimetre

MMB = Múzeum mesta Bratislavy

MÚOP = Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

n. l. = nášho letopočtu

napr. = napríklad

o. i. = okrem iného

obr. = obrázok

pozn. = poznámka

PÚ SR = Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

resp. = respektíve

S = sever

tab. = tabuľka

SNM = Slovenské národné múzeum

SNM - AM = Slovenské národné múzeum - Archeologické múzeum

SNM - HM = Slovenské národné múzeum - Historické múzeum

stor. = storočie

t. č. = toho času

t. j. = to jest

V = východ

Z = západ

POZNÁMKA K TRANSKRIPCII VLASTNÝCH PODSTATNÝCH MIEN

Používanie vlastných podstatných mien pochádzajúcich z antických kultúr prináša často komplikácie pri ich písaní v (nie len) slovenskom jazyku. V prípade transkripcie gréckych a latinských vlastných mien a pojmov možno vychádzať z dvoch zásad: fonologickej a morfolologickej (pozri napr. Novotná, M. (ed.): *Dejiny a kultúra antického Grécka a Ríma*. Trnava 2006, 8).

V dizertačnej práci som si ako kritérium zvolil predovšetkým ustálené a dávno zaužívané formy vlastných mien v slovenčine a v práci použitej literatúre v slovenskom jazyku. Vo vybraných prípadoch používam latinské formy. Napr. pod termínom *Pannonia* myslím rímsku provinciu, v prípade transkripcie *Panónia* myslím geomorfologicky vymedzenú geografickú oblasť a pod.

ZOZNAM KATALÓGOVÝCH PRÍLOH

- KAT. 1** Cylindrické vedro typu Eggers 16
- KAT. 2** Kruhové držadlo z mysy typu Eggers 91/92
- KAT. 3** Kruhové držadlo z mysy typu Eggers 91/92
- KAT. 4** Fragment nôžky z misy typu Eggers 91/92 (?)
- KAT. 5** Bronzová ataša s podobou viničného listu
- KAT. 6** Fragment držadla (opierky pre palec) z cedníka
- KAT. 7** Fragment držadla (opierky pre palec) z cedníka
- KAT. 8** Nôžka z bronzovej nádoby
- KAT. 9** Nôžka z bronzovej nádoby
- KAT. 10** Držadlo bronzovej nádoby
- KAT. 11** Držadlo bronzovej nádoby
- KAT. 12** Zvon s masívnym uchom polygonálneho tvaru
- KAT. 13** Zvonček, fragment
- KAT. 14** Čierno listrovaná keramika, fragment
- KAT. 15** Čierno listrovaná keramika, fragment
- KAT. 16** Čierno listrovaná keramika, fragment
- KAT. 17** Aco pohár, fragment
- KAT. 18** Terra sigillata, fragment
- KAT. 19** Terra sigillata, fragment
- KAT. 20** Amforovitá nádoba, fragment
- KAT. 21** Dno vysokého tenkostenného pohára zdobeného barbotinom, fragment
- KAT. 22** Kotlíková trojnožka, fragment
- KAT. 23** Kotlíková trojnožka, fragment, dva kusy
- KAT. 24** Kotlíková trojnožka, fragment
- KAT. 25** Kotlíková trojnožka, fragment nôh, dva kusy
- KAT. 26** Pokrievka amfory, fragment
- KAT. 27** Pokrievka amfory, fragment
- KAT. 28** Pokrievka amfory
- KAT. 29** Pokrievka amfory, fragment
- KAT. 30** Súbor amfor, výber
- KAT. 31** Pokrievka amfory
- KAT. 32** Pokrievka amfory
- KAT. 33** Pokrievka amfory, fragment
- KAT. 34** Pokrievka amfory, fragment
- KAT. 35** Fragmenty sklenej nádoby
- KAT. 36** Fragment sklenej nádoby
- KAT. 37** Fragment sklenej nádoby
- KAT. 38** Fragment sklenej nádoby
- KAT. 39** Gema s vyobrazením včely alebo muchy
- KAT. 40** Gema s postavou Fortuny
- KAT. 41** Denár C. Memmia C. f.
- KAT. 42** Denár Marca Antonia

KAT. 43	Denár Cn. Lucretia Tria
KAT. 44	Denár L. Rutilia Flacca
KAT. 45	Tri bronzové asy
KAT. 46	Dva bronzové asy
KAT. 47	Mosadzný ingot (hrivna)
KAT. 48	Farbivo egyptská modrá
KAT. 49	Keramický črep s <i>graffiti</i>
KAT. 50	Keramický črep s <i>graffiti</i>
KAT. 51	Keramický črep s <i>graffiti</i>
KAT. 52	Keramický črep s <i>graffiti</i>
KAT. 53	Črep amfory s <i>titulus pictus</i>
KAT. 54	Torzo amfory s nápisom
KAT. 55	Torzo amfory s nápisom
KAT. 56	Torzo amfory s nápisom a s kolkom
KAT. 57	Kostený stylus
KAT. 58	Kostený stylus
KAT. 59	Kostený stylus
KAT. 60	Pečatná schránka
KAT. 61	Fragment podlahy s kosoštvorcami
KAT. 62	Fragment podlahy s modrými tesseramami
KAT. 63	Fragment maľovanej omietky
KAT. 64	Fragment maľovanej omietky
KAT. 65	Fragment maľovanej omietky
KAT. 66	Fragment maľovanej omietky
KAT. 67	Noricko-panónska spona
KAT. 68	Noricko-panónska spona
KAT. 69	Spona so zvieracou hlavičkou na lučíku
KAT. 70	Fragment bronzovej nádoby, naberačky (?)
KAT. 71	Malý mosadzný zvonček
KAT. 72	Terra sigillata, fragment
KAT. 73	Terra sigillata, fragment
KAT. 74	Terra sigillata, fragment
KAT. 75	Terra sigillata, fragment
KAT. 76	Fragment mortária
KAT. 77	Fragment mortária
KAT. 78	Fragment mortária
KAT. 79	Dva fragmenty mortárií
KAT. 80	Fragment mortária
KAT. 81	Kahanec
KAT. 82	Kahanec
KAT. 83	Sklená nádoba, fragment
KAT. 84	Zlatý prsteň s gemou
KAT. 85	Zlatý prsteň, fragment
KAT. 86	Minca Arcadius

- KAT. 87** Minca Claudius II. Gothicus
KAT. 88 Minca Constantina II
KAT. 89 Poškodená bronzová minca
KAT. 90 Minca Traianus
KAT. 91 Torzo rímskeho figurálneho reliéfu
KAT. 92 Kamenná nápisová doska, fragment
KAT. 93 Kamenná nápisová doska, fragment
KAT. 94 Kamenná nápisová doska, fragment
KAT. 95 Súbor rímskych tehál a strešnej krytiny s kolkami
KAT. 96 Súbor rímskych tehál a strešnej krytiny s kolkami
KAT. 97 Rímska tehla a strešná krytina, fragment
KAT. 98 Tehla s kolkom LEG XIII [G], fragment
KAT. 99 Rímska tehla s kolkom LEG XIII GMV, fragment
KAT. 100 Rímska tehla s kolkom LEG XIII GMV alebo LEG XIII GMV (?), fragment
KAT. 101 Rímska tehla s kolkom LEG, fragment
KAT. 102 Rímska tehla s kolkom XIII alebo XIII (?), fragment
KAT. 103 Rímska tehla s kolkom XV. légie Apollinaris, fragment
KAT. 104 Rímska tehla s kolkom Atiliae Firmae, fragment
KAT. 105 Rímska tehla s kolkom XV. légie Apollinaris
KAT. 106 Rímska tehla s kolkom XV, fragment
KAT. 107 Rímska tehla s kolkom L, fragment
KAT. 108 Rímska tehla s kolkom s kolkom XIIIIC[G], fragment
KAT. 109 Reliéf s postavami Neptúna a Viktórie
KAT. 110 Kamenný oltár s votívnym nápisom
KAT. 111 Vojenský diplom
KAT. 112 Diskový ciferník
KAT. 113 Germánska keramika, fragmenty
KAT. 114 Germánska keramika – zásobnice (?), fragmenty
KAT. 115 Spona typu Almgren VI, 2a
KAT. 116 Germánska keramika s barbotinom, fragment
KAT. 117 Keramika zo žiarových hrobov
KAT. 118 Súbor zlatých šperkov
KAT. 119 Súbor predmetov z hrovej výbavy (?)

OBSAH

1 ÚVOD	14
1.1 Problematika, ciele a štruktúra práce.....	15
1.2 Metodika.....	18
2 RÁMEC PRÁCE	18
2.1 Geografický rámeč.....	18
2.1.1 Stará Bratislava.....	18
2.1.2 Bratislavská brána.....	19
2.1.3 Ostatné oblasti a lokality.....	22
2.2 Chronologický rámeč.....	24
2.2.1 Neskorolaténske obdobie a bratislavské oppidum.....	24
2.2.1.1 Katastrofický horizont.....	25
2.2.2 Rímska doba.....	26
2.3 Archeologický rámeč.....	27
2.3.1 Sídlikové kategórie v bratislavskej bráne.....	27
2.3.1.1 Neskorolaténske obdobie.....	27
2.3.1.1.1 Termín „oppidum“.....	27
2.3.1.1.2 Bratislavské oppidum.....	28
2.3.1.2 Rímska doba.....	31
2.3.1.2.1 Limes Romanus a Ripa Pannonica.....	31
2.3.1.2.2 Germánske sídliská.....	33
2.3.1.2.3 Tzv. rezidencie.....	33
2.4 Historický rámeč.....	34
2.4.1 Neskorolaténske obdobie, 1. storočie pred n. l.	35
2.4.2 Rímska doba, 1. až 4. storočie.....	39
3 RÍMSKE IMPORTY A STARÁ BRATISLAVA	46
3.1 Neskorolaténske obdobie.....	48
3.1.1 Dejiny bádania.....	48
3.1.1.1 19. storočia až 30. roky 20. storočia.....	48
3.1.1.2 40. a 50. roky.....	49
3.1.1.3 60. roky až začiatok 90. rokov.....	50
3.1.1.4 90. roky až súčasnosť.....	53
3.1.2 Kategórie importov.....	55
3.1.2.1 Kovové predmety.....	55
3.1.2.1.1 Bronzové nádoby.....	56
3.1.2.1.2 Zvony.....	63
3.1.2.2 Keramika.....	67

3.1.2.2.1 Čierno listrovaná keramika.....	67
3.1.2.2.2 Aco poháre.....	69
3.1.2.2.3 Terra sigillata.....	70
3.1.2.2.4 Ostatné.....	72
3.1.2.2.5 Imitácie.....	73
3.1.2.2.6 Keramika – vyhodnotenie.....	75
3.1.2.2.7 Amfory.....	77
3.1.2.2.8 Amfory z Bratislavy.....	80
3.1.2.3 Sklenené nádoby.....	85
3.1.2.4 Gemy.....	88
3.1.2.5 Mince.....	91
3.1.2.5.1 Republikánske mince.....	92
3.1.2.5.2 Republikánske mince – vyhodnotenie.....	95
3.1.2.5.3 Bratislavské mince.....	97
3.1.2.5.4 Bratislavské mince – vyhodnotenie.....	107
3.1.2.6 Suroviny.....	113
3.1.2.6.1 Užívanie mosadze a mosadzný ingot (hrivna).....	115
3.1.2.6.2 Farbivo egyptská modrá.....	121
3.1.2.7 Neviditeľné importy.....	122
3.1.2.8 Písmo.....	125
3.1.2.9 Kamenná architektúra.....	130
3.1.2.9.1 Akropola.....	130
3.1.2.9.2 Na hranici akropoly a predhradie.....	139
3.1.2.9.3 Hypotetická architektúra.....	142
3.1.2.9.4 Kamenná architektúra – vyhodnotenie.....	148
3.2 Rímske obdobie.....	163
3.2.1 Dejiny bádania.....	163
3.2.1.1 15. až 18. storočie.....	163
3.2.1.2 18. a 19. storočie.....	164
3.2.1.3 19. storočie - 1950 – súčasnosť.....	166
3.2.2 Kategórie importov.....	174
3.2.2.1 Kovové predmety.....	174
3.2.2.1.1 Spony.....	174
3.2.2.1.2 Bronzové nádoby.....	176
3.2.2.1.3 Zvonček.....	176
3.2.2.2 Keramika.....	177
3.2.2.2.1 Terra sigillata.....	178
3.2.2.2.2 Mortária.....	179
3.2.2.2.2 Kahance.....	181
3.2.2.3 Sklenené nádoby.....	182
3.2.2.4 Prstene.....	183
3.2.2.5 Mince.....	184
3.2.2.6 Doklady stavebnej činnosti.....	189

3.2.2.6.1 Kamenný stavebný materiál.....	189
3.2.2.6.2 Stavebné terakoty.....	193
3.2.2.6.3 Doklady stavebnej činnosti – vyhodnotenie.....	199
3.2.2.7 Ostatné.....	210
3.2.2.8 Problematika germánskeho osídlenia.....	213
4 VÝSLEDKY A DISKUSIA.....	218
4.1 Neskorolaténske obdobie.....	218
4.2 Rímske obdobie.....	228
5 ZÁVER.....	238
ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV A LITERATÚRY.....	243
ZOZNAM OBRAZOVÝCH PRÍLOH.....	300
ZOZNAM TABULIEK A GRAFOV.....	302
KATALÓG.....	303

1 ÚVOD

1.1 PROBLEMATIKA, CIELE A ŠTRUKTÚRA PRÁCE

V predkladanej dizertačnej práci pojednávam o osídlení územia Starej Bratislavy v období 1. stor. pred n. l. až po 4. stor. n. l. a o dokladoch rímskych (italických) kontaktov. Prácu delím na dve hlavné časti vymedzené chronologickým rámcom – neskorolaténske (oppidálne) obdobie a rímske (cisárske) obdobie.

Problematika bratislavského oppida bola v minulosti riešená z rôznych hľadísk. Bádatelia sa zaoberali jeho chronológiou, mincovníctvom, výrobnou činnosťou, formou osídlenia či historickým kontextom. Nové otázky, interpretácie a hypotézy boli nastolené v súvislosti s posledným archeologickým výskumom na Bratislavskom hrade. Archeologické výskumy, ako aj čiastkové výsledky vrátane problematiky rímskych importov, neboli dodnes systematicky a komplexne spracované a vyhodnotené. Podobne je to aj v prípade problematiky osídlenia Starej Bratislavy po zániku oppida, resp. po prelome letopočtov, v rímskej dobe. Rozsah interpretácií o osídlení pre toto obdobie je rôzny; od argumentov o existencii rímskeho tábora a civilnej osady, bližšie neznámej rímskej stavby vojenského charakteru po sídelný hiát.

Hlavným cieľom mojej práce je zhodnotenie úlohy Bratislavy a bratislavskej brány v neskorolaténskom a rímskom období v kontexte rímskych (italických) importov. Z toho vyplýva aj moja širšie položená, hlavná výskumná otázka:

„Akú úlohu zohrali Rimania v priestore Starej Bratislavy a bratislavskej brány?“

Podružným cieľom mojej práce je prehľad dejín bádania oboch chronologicky vymedzených častí práce a preto im v dizertačnej práci venujem výraznú časť. S tým súvisí podružná výskumná otázka:

„Ako boli vnímané a interpretované rímske dejiny Bratislavy v minulosti?“

Historiografiu problematiky vyhodnocujem tiež s dôrazom na dobový kontext. Ďalším cieľom práce je uviesť problematiku v historickom kontexte a na základe vyhodnotenia korpusu archeologických prameňov - importov, chcem predložiť aj možné interpretácie a úvahy historického charakteru.

Usudzujem, že takýto mnohostranný prístup bude smerovať ku koherentným výsledkom práce a k odpovedi na hlavnú výskumnú otázku. V druhej kapitole vymedzujem rámec dizertačnej práce: 2.1 geografický, 2.2 chronologický, 2.3 archeologický a 2.4

historický. Jasne definujem pracovnú oblasť – Starú Bratislavu a bratislavskú bránu, chronologické vymedzenie a pre objasnenie problematiky archeologickej sídliskovej kategórie a prehľadovo historické súvislosti. Nosnou časťou mojej práce je jej tretia kapitola Rímske importy a Stará Bratislava. Kapitulu delím na dve väčšie podkapitoly vymedzené chronologicky: 3.1 Neskorolaténske obdobie a 3.2 Rímske obdobie. V rámci týchto kapitol predstavujem historiografiu problematiky a následne zostavený korpus archeologických prameňov – rímskych importov rozdelených do jednotlivých kategórií.

V štvrtej kapitole Výsledky a diskusia predstavujem výsledky a úvahy, v rámci ktorých reflektujem ciele a výskumné otázky a v 5 závere sumarizujem kapitoly a výsledky dizertačnej práce v súvislosti s hlavnou výskumnou otázkou.

1.2 METODIKA

Mojou základnou pracovnou metódou je rozšírenie pramennej základne syntézou archeologických prameňov, rímskych importov. Ich súpis je nevyhnutným základným predpokladom ku štúdiu hlavnej výskumnej otázky a celého radu ďalších otázok s nimi spojených. Korpus archeologických prameňov zostavujem primárne na základe publikovanej literatúry a čiastočne na základe výskumnej dokumentácie. Pramene som nachádzal predovšetkým v publikovaných prácach po roku 1950, čo súvisí s obdobím rozvoja archeologického výskumu v bratislavskom Starom Meste. Informácie o výskumoch a nálezoch som vyhľadával primárne v periodikách AÚ-SAV (Slovenská archeológia od 1953, Študijné zvesti od 1956, Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku od 1974), SNM (zborníky História od 1951¹, Archeológia od 1991), PÚ SR (Pamiatky a múzeá² od 1952), MMB (zborníky Bratislava³ od 1971, s prestávkami), ARÚ AV ČR (Archeologické rozhledy od 1949), numizmatických syntézach (Nálezy mincí na Slovensku I-V a periodikum Denarius) a rôznych neperiodických publikáciách (monografie, katalógy, konferenčné zborníky, supplementa a i.). Vo vyhľadávaní informácií som sa neobmedzil len na publikované výskumy z obdobia po roku 1950, ale aj na literatúru medzivojnového (a staršieho) obdobia. Informácie o výskumoch som vyhľadával taktiež vo vybraných

---

¹ Pôvodne bola archeológia (archeologické zbierky a výskum) zaradená pod Historický odbor (neskôr Historické múzeum) SNM a preto boli výsledky archeologického výskumu pracovníkov SNM publikované v tomto zborníku.

² V rokoch 1961 až 1990 vychádzal pod názvom Vlastivedný časopis a Pamiatky a príroda.

³ S podtitulom Spisy Mestského múzea a neskôr Zborník Múzea mesta Bratislavy.

výskumných dokumentáciách a inventárnych knihách múzeí, primárne v SNM a tiež v PÚ SR, MMB a MÚOP. Väčšinu z uvádzaného materiálu som mal možnosť priamo študovať.

Korpus prameňov čiastočne dopĺňam o nepublikovaný materiál; predovšetkým o v súčasnosti spracovávaný materiál z archeologického výskumu na Bratislavskom hrade. Materiál som priebežne konzultoval s autormi výskumu a zároveň spolupracujem na jeho spracovaní v SNM - HM. Ad hoc poznamenávam, že komplexné spracovanie nepublikovaného materiálu (rímskych importov) z územia Starej Bratislavy je vzhľadom na obrovský (často nevyselctovaný) objem, deponovanie v rôznych inštitúciách (spravidla SNM, MMB, MÚOP, ÁU SAV) a ostatné okolnosti (napr. v čase písania práce pandémie COVID-19) nad rámec tejto práce (a vôbec nad rámec možností práce jednotlivca).

Zosumarizované rímske importy zaraďujem do jednotlivých kategórií. Archeologické pramene následne analyzujem a uvádzam v nálezovom kontexte. Čiastkové zistenia korelujem a priebežne vyhodnocujem, užívam tiež metódu interdisciplinárneho výskumu. K predmetom hľadám analógie a materiál komparujem s lokalitami v rámci bratislavskej brány a lokalitami širšieho geografického rámca práce. Využívam tiež metódu priestorovej analýzy. Porovnávací materiál som čerpal predovšetkým z literatúry študovanej a dostupnej primárne v knižniciach v Bratislave (Univerzitná knižnica, Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied, Knižnica SNM, Mestská knižnica), Prahe (Ústav pro klasickou archeologii, ARÚ AV ČR), Viedni (Österreichisches Nationalbibliothek) a Ríme (Deutsches Archäologisches Institut, American Academy in Rome) a literatúry dostupnej prostredníctvom akademických databáz a online. Časť analógií som dohľadal počas terénneho výskumu, keď som navštevoval vybrané lokality zmienené v dizertačnej práci. V prípade vybraných predmetov využívam metódu röntgenovo fluorescenčných analýz, ktoré komparujem s výsledkami analógií.

Historiografický prehľad zostavujem na základe staršej (do roku 1900) a ostatnej literatúry. Pramene k historiografii rímskeho obdobia som vyhľadával aj v Archíve mesta Bratislavy, v osobných fondoch niekdajších dejepiscov mesta T. Ortvoja a O. Fausta. Osobný fond V. Ondroucha som študoval v Archíve SNM. Historiografií „rímskej Bratislavy“ som sa užšie venoval už v mojej diplomovej práci obhájenej na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v roku 2016. V dizertačnej práci dejiny bádania dopĺňam o historiografiu oppidálneho obdobia a historiografiu rímskeho obdobia rozširujem o ďalších autorov, dôslednejšie vyhodnocujem a kontextualizujem. Užívam tiež biografickú metódu z dôvodu poznať a pochopiť spoločenské vzťahy, ktoré viedli daného autora k výsledným interpretáciám.

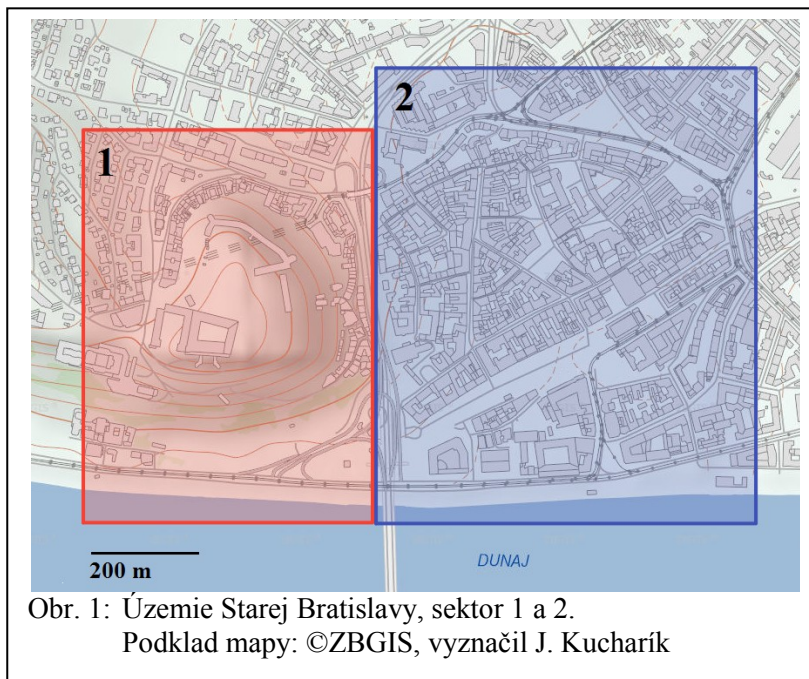
Historický rámec práce zostavujem skôr prehľadovo, primárne na základe historických prameňov dostupných v edíciách prameňov a odbornej literatúry. Prehľad kontextualizujem s rímskym (italickým) politicko-spoločenským dianím. Historickým interpretáciám a prameňom sa vraciam opäť v diskusii práce, kde historický rámec komparujem s výsledkami práce.

2 RÁMEC PRÁCE

2.1 GEOGRAFICKÝ RÁMEC

2.1.1 STARÁ BRATISLAVA

Pracovnou oblasťou tejto práce je územie Starej Bratislavy [obr. 1] a jej blízke okolie. Termínom Stará Bratislava označujem územie Bratislavy definované hradným vrchom, na ktorom sa rozkladá areál Bratislavského hradu s jeho bezprostredným okolím – Podhradím vymedzeným dnes líniou ulíc Zámocká,

Židovská a Žižkova (sektor 1) a územím vymedzeným od stredoveku mestskými hradbami až do roku 1775⁴, resp. 1850⁵ a jeho blízkym zázemím (sektor 2). Územie Starej Bratislavy dnes tvorí mestskú pamiatkovú rezerváciu (46,5 ha) a zároveň predstavuje najužšie územie širšie koncipovanej pamiatkovej zóny Bratislava - Centrálna mestská oblasť v bratislavskej mestskej časti Staré Mesto (959 ha).

Z južnej strany Starej Bratislavy preteká Dunaj, od ktorého sa mierne dvíha terén smerom na sever v podobe rozvrstvujúcich sa terás. Nízka, nivná terasa Dunaja bola hranicou od starších stredných terás. Prechádza od päty hradného vrchu cez dnešné Rybné a Hviezdoslavovo námestie, Jesenského ulicu, ďalej sleduje začiatok Špitálskej ulice, pretína Dunajskú ulicu a pokračuje oblúkom ďalej. Stredné terasy rozdelili J. Šajgalík a R. Hulman (1979, 5-7, príloha I, mapa č. 5) na tri úrovne. Najnižšia z nich mala najväčšiu plošnú rozlohu. Od druhej terasy, umiestnenej o asi 5 metrov vyššie, ju delí hranica idúca v smere Dóm sv.

⁴ Začiatok búrania hradieb.

⁵ Počiatok zlučovania stredovekého mesta s okolitými predmestiami a jeho rozdelenie na päť mestských obvodov.

Martina, Námestie SNP v priestore kalvínskeho kostola a ďalej v križovatke Obchodnej ulice a Kollárovhho námestia. Terasovité rozvrstvenie územia ovplyvnilo osídlenie a komunikačnú sieť územia. Jednotlivé terasy sa zlievali v priestore predpokladaného brodu pod hradným vrchom.

V rámci konfigurácie terénu Starej Bratislavy predstavuje prirodzenú dominantu hradný vrch prevyšujúci okolie o asi 85 m od hladiny Dunaja. Tvorí súčasť Bratislavského predhoria, jeho najjužnejší výbežok. Z južnej strany ho charakterizujú strmé skalné svahy spadajúce k Dunaju. Smerom na východ a severovýchod prechádza návršie pozvoľna k nížinatým terasám. Západným a severným smerom pokračuje Bratislavské predhorie samostatne profilovanými vŕškami a výrazne formovaným reliéfom (REHÁČKOVÁ 2008, 44-46, obr. 1). V populárnej, ale tiež odbornej literatúre sa bežne akcentuje strategická poloha Bratislavy ako hraničného mesta (napr. ŠTEFANOVIČOVÁ 2004), ktorú zhmotňuje hradný vrch ako „*dominantné miesto v popredí záujmu*“ (PIETA 2011, 10).

2.1.2 BRATISLAVSKÁ BRÁNA

Územie Starej Bratislavy ponímam v širšom kontexte ako vymedzený geografický región tzv. bratislavská brána⁶ [obr. 2]. Z prírodného hľadiska ide o mimoriadne pestré územie s prirodzeným strategickým významom. V minulosti sa strategický význam bratislavskej (Devínskej) brány zdôrazňoval názvom *Porta Hungarica*, keď bola chápaná ako brána do Uhorska.

Z juhozápadu smerom na severovýchod sa tiahne pohorie Malé Karpaty. Na území bratislavskej brány je rozdelené na viacerých miestach terénnymi depresiami (Devínska brána, Lamačská brána, Líščie údolie, dolina Vydrice) na tri väčšie podcelky Hainburské vrchy⁷, Devínske Karpaty a Pezinské Karpaty. Znížené miesta vytvárajú spolu systém lineárnych depresií, dolín a brán v podobe mriežky (URBÁNEK 2014, 118-122) a predurčujú jednotlivé komunikačné trasy. Výšinná časť bratislavskej brány kulminuje Devínskou Kobylou (514 m. n. m.) v Devínskych Karpatoch.

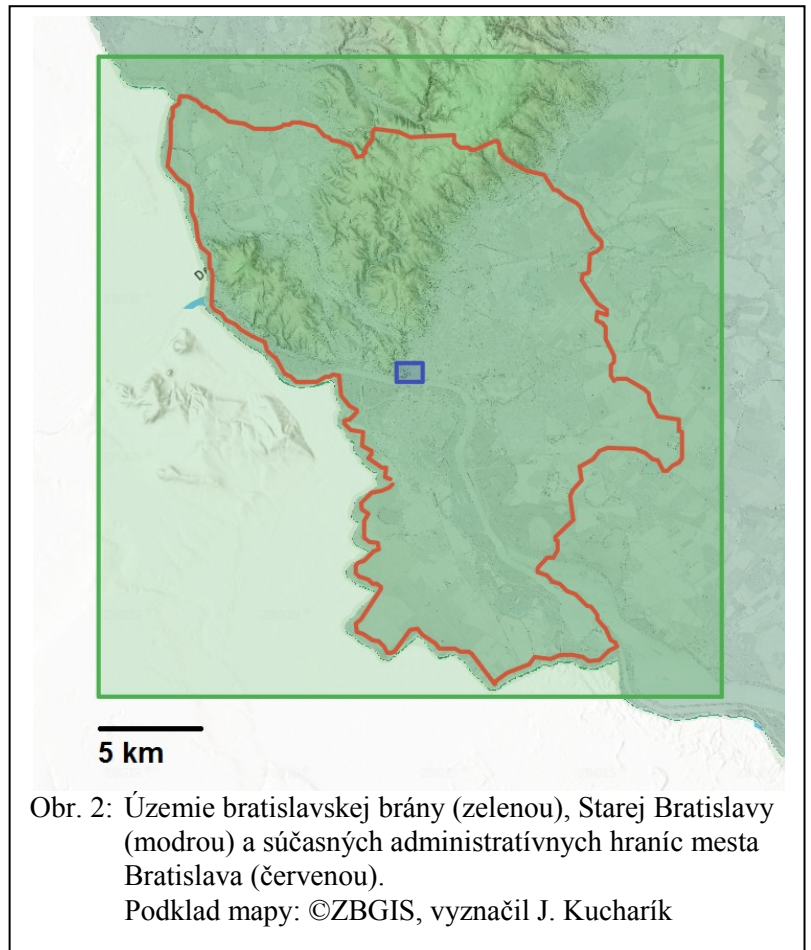
---

⁶ Bratislavská píšem s malým b nakoľko sa nejedná o štandardizovaný názov geomorfologickej jednotky (podľa Geodetický a kartografický ústav Bratislava).

⁷ Tiež ako Hundsheimer Berge.

V kontraste

s výšinnou oblasťou je nížinaté územie, ktoré je na východnej a južnej časti bratislavskej brány súčasťou Podunajskej nížiny a na severozápade Záhorskej nížiny. Ťažiskom nížinatého územia je rieka Dunaj pretekajúca v smere Z – V pozdĺžnej osi Devínskej brány; následne sa rieka prudko stáča v smere S – J. V tejto časti sa odpája jej rameno Malý Dunaj, ktoré spolu s hlavným tokom vytvárajú Žitný ostrov. V západnej časti sa do rieky zo

Obr. 2: Územie bratislavskej brány (zelenou), Starej Bratislavy (modrou) a súčasných administratívnych hraníc mesta Bratislava (červenou).

Podklad mapy: ©ZBGIS, vyznačil J. Kucharík

severu vlieva rieka Morava. Pri vstupe do Devínskej brány sa rieky zbiehajú, následne sa Dunaj rozvetvuje. Vytvoril sa tak zrkadlový obraz hustej riečnej siete meandrujúcej sa rieky s nefixným pôdorysom. Pri väčšej povodni sa riečna sieť menila ako poukazujú aj staršie mapy. Proces vetvenia sa rieky zastavila jej regulácia. V severovýchodnej časti bratislavskej brány sa nachádza lokalita Šúr. Ide o mokradňové územie v priehlbine Malých Karpát s funkciou prirodzenej bariéry (k problematike osídlenia v oblasti Šúr pozri TURČAN 2010).

Zmienené prirodzené bariéry, na základe ktorých vymedzujem územie bratislavskej brány, predstavujú plochu približne 400 km². Priestor zahŕňa územie hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy v jej súčasných administratívnych hraniciach (spolu 17 mestských častí zlúčených v rokoch 1943 až 1972; spolu 367,6 km²) a bezprostredné okolie administratívne prislúchajúce územiu Slovenska, Maďarska a Rakúska [obr. 2]. V širšom ponímaní sa v priamom susedstve bratislavskej brány stretávajú európske horské masívy Álp a Karpát (oddelené Karnuntskou bránou) a nížinaté územia Panónskej panvy a Viedenskej kotliny [obr. 3]. Spolu tak vytvárajú lievikovitý efekt definujúci križujúce sa komunikačné trasy a kontaktný priestor – efekt „bránovej polohy“ (pozri KOREC 2013, 12-23)

100 km

Obr. 3: Územie bratislavskej brány a bezprostredného okolia (žltou) v širšom geografickom zázemí medzi Alpami a Karpatami, Panónskou panvou a Viedenskou kotlinou.
Podklad mapy: ©ZBGIS, vyznačil J. Kucharík

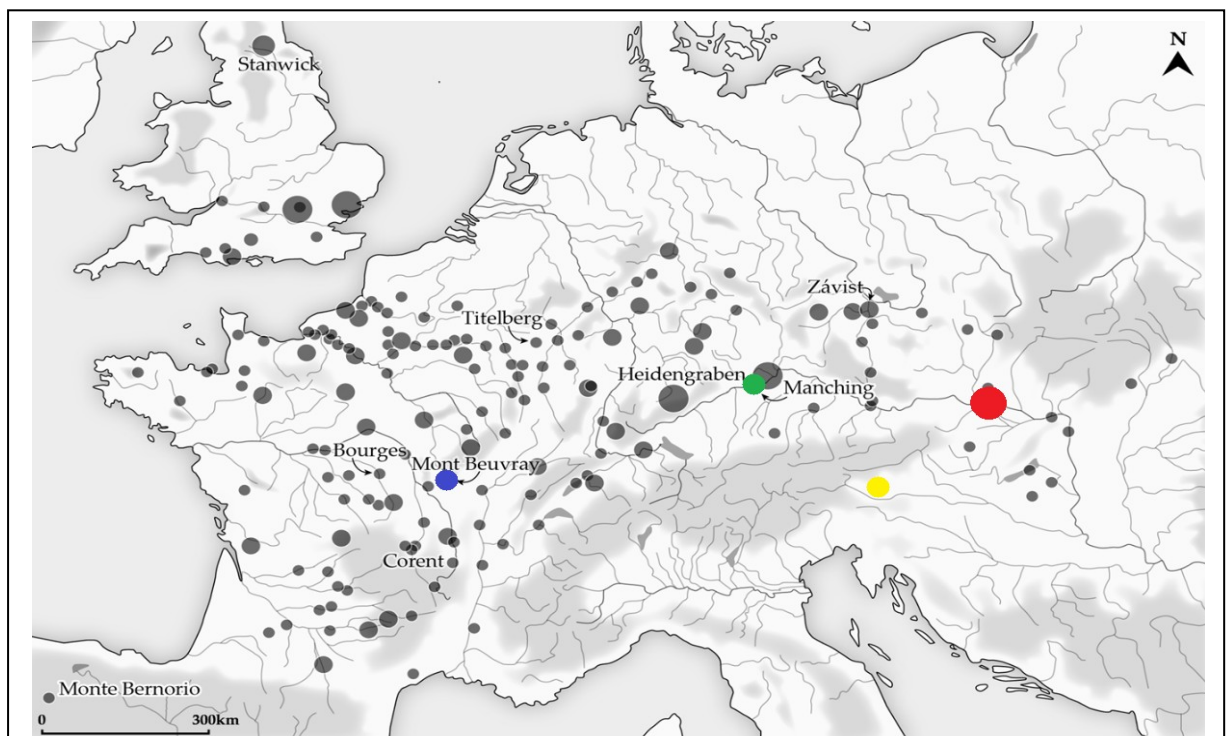
Zo strategického hľadiska bola bratislavská brána exponovaným miestom od praveku. Hoci paleolitické nemožno na základe niekoľkých nálezov vylúčiť, jednoznačné doklady o trvalejšom osídlení chýbajú. K významným mezolitickým náleziskám patrí poloha Veľká lúka v bratislavskej Dúbravke odkiaľ pochádza približne 300 nástrojov (FARKAŠ 2012, 61-65). Do eneolitu sú datované predpokladané najstaršie opevnenia (výšinné polohy bratislavský hradný vrch, Hrad Devín). Intenzívnejšie sú doložené v mladšej a neskorej bronzovej dobe. Koncentrujú sa predovšetkým v západnej časti brány. Možno predpokladať, že výšinné a opevnené polohy vytvárali spolu štruktúru kontrolujúcu a chrániacu toto územie. V staršej železnej dobe možno predpokladať hradiská ako sídla elít na bratislavskom hradnom vrchu a Braunsbergu.

V laténskom období predstavovala bratislavská brána významné mocenské, strategické a hospodárske centrum s premyslenou obranou (FARKAŠ 2019, 9-35). Neskoroláténske osídlenie výrazne definujú predovšetkým tri polohy – Stará Bratislava (bratislavské oppidum), Devín a Braunsberg. V súvislosti s vývojom v bratislavskom oppide a v bratislavskej bráne v období okolo prelomu letopočtov budem popri Starej Bratislave reflektovať v analytických častiach práce predovšetkým Devín.

V rímskej dobe rieka Dunaj definovala dve kultúrno-civilizačné prostredia; južne od rieky situované územie rímskej provincie Pannonia, severne od rieky územie osídlené germánskym obyvateľstvom. Severne od rieky sa nachádza moja pracovná oblasť Stará Bratislava. Popri nej však budem v analytických častiach práce reflektovať predovšetkým lokality Devín, Dúbravka, Podunajské Biskupice a Trnávka v severnom predpolí s doloženým germánskym osídlením. Pre kontext budem nazerať taktiež na oblasť južne od Dunaja, kde sa nachádzal rímsky kastel Gerulata a legionársky tábor Carnuntum v dotyku bratislavskej brány.

2.1.3 OSTATNÉ OBLASTI A LOKALITY

Neskorolátenske osídlenie v Starej Bratislave (bratislavské oppidum) budem porovnávať s vybranými lokalitami v laténskej kultúrnej oblasti v línii stredného Dunaja (od Viedne po Budapešť), v širšej strednej Európe a smerom na západ do Galie. V kontexte italických kontaktov budem pozornosť venovať predovšetkým lokalitám Magdalensberg, Manching a Bibracte [obr. 4], ktoré asociujú vývoj v bratislavskom oppide a sú súčasťou onoho oppidálneho prostredia (mapa FERNÁNDEZ-GÖTZ 2018, Fig. 8) - aj keď každá z lokalít má špecifické chronologické a dejinné súvislosti. Italické importy môžem všeobecne

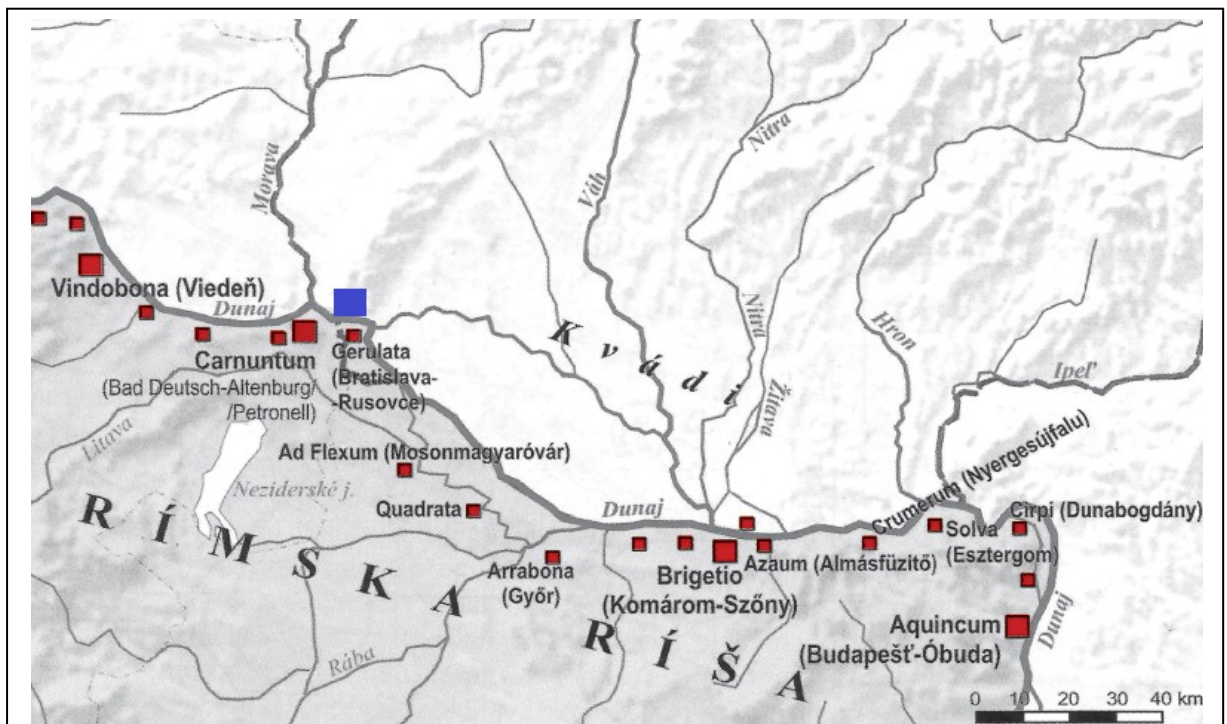
Obr. 4: Mapa európskych oppíd.

Vyznačené lokality: Bibracte (modrou), Manching (zelenou), Magdalensberg (žltou), Bratislava (červenou).

Mapa podľa: FERNÁNDEZ-GÖTZ 2018, Fig. 8, upravil J. Kucharík

definovať územím Itálie, pozornosť však aj vzhľadom na geografickú blízkosť venujem územiu strednej a predovšetkým severnej Itálie a ďalej smerom na severovýchod od Álp k oblasti stredného Podunajska. Špecifikovať jednotlivé lokality má byť súčasťou môjho zistenia, t. j. následných výsledkov práce a nie vopred stanoveným predpokladom či kritériom.

O niečo jednoznačnejšie môžem stanoviť ostatnú oblasť, resp. lokality v prípade rímskej doby. Pre tento druhý chronologický rámec práce sa budem orientovať na územie provincie Pannonia, jej severnú časť a predovšetkým na stredodunajský úsek hranice medzi táborami Vindobona a Aquincum [obr. 5]. Pre stredodunajskú hranicu budem užívať termín *Ripa Pannonica* miesto *Limes Romanus*. Vonkajšiu hranicu v provincii Pannonia tvorila rieka Dunaj a preto terminologicky správne je použitie prvého pojmu. Pojem *limes* označoval pôvodne suchozemskú hranicu. V modernom bádani sa vžil aj pre označenie dunajskej hranice ako súčasť celej hranice Limes Romanus (pozri napr. VARSÍK 2020a, 26).

Obr. 5: Rímska hranica na strednom Dunaji v úseku medzi Vindobonou a Aquincum a územie Starej Bratislavy (modrou).

Mapa podľa: Kucharík 2021, obr. 2, upravil J. Kucharík

2.2 CHRONOLOGICKÝ RÁMEC

2.2.1 NESKOROLATÉNSKE OBDOBIE A BRATISLAVSKÉ OPPIDUM

Na rozhraní stredolaténskych stupňov LTC1 / LTC2 došlo všeobecne vo vývoji osídlenia na území dnešného Slovenska k výrazným premenám. Tie sa vyznačujú absenciou hrobových nálezov a vznikom osídlení oppidálneho typu chránených fortifikáciami. Doba oppíd charakterizuje neskorolaténske obdobie vymedzené stupňami LTD1 až LTD2, ktoré možno rámcovo ohraničiť rokmi 125/120 pred n. l. až 20 pred n. l./prelom letopočtov (PIETA 2008, 41-53; ČAMBAL 2019a, 125, Tab. 1).

Užšie položená otázka chronológie bratislavského oppida nie je dodnes uspokojivo zodpovedaná a vedú sa o nej početné diskusie - predovšetkým otázka jeho zániku. Bádatelia argumentovali rôzne – sídliskovými nálezmi, numizmatickými nálezmi či historickými prameňmi, v ktorých sa spravidla opierali o absolútne dáta. Problematiku chronológie oppida priebežne hodnotím v archeologickom rámci práce a zároveň je to jedna z téz, na ktorú hľadám odpoveď vo vlastnej práci. Z týchto dôvodov uvediem v tejto kapitole otázku len súhrnne a prehľadovo bez hlbších analýz; uvedené chronológie považujem za teoreticko-metodologické východiská mojej práce.

Staršie bádanie predpokladalo chronológiu bratislavského oppida v podobe dvoch fáz: staršia fáza okolo 100 až 58 pred n. l, mladšia fáza 58 až 44 pred n. l. (súhrnne PIETA – ZACHAR 1993, 185-188). Takto vymedzenej chronológii však nezodpovedali čiastkové výsledky výskumov a chronologicky mladšie nálezy (napr. spony typu Almgren 18 a Feuger-Jezerine) z niekoľkých polôh (napr. Partizánska ulica ZACHAR 1981; Hlavné námestie 7, MUSILOVÁ – LESÁK 1996). Napr. J. Zachar (1998, 26-27) poukazoval na posunutie datovania mladšej fázy oppida do stupňa LTD2b, ktorý vymedzil rokmi 55 až 25 pred n. l. Otázke chronológie a predovšetkým zániku oppida sa opäť vo väčšej miere venovala pozornosť v súvislosti s archeologickým výskumom na Bratislavskom hrade. V tabuľke č. 2 uvádzam chronologické koncepcie uvedené R. Čambalom (2019, 124-126, Tab. 1; pozri tiež ČAMBAL – BAZOVSKÝ – BUDAJ – KOVÁR 2015) a A. Vrtelom (2014, 339-340; pozri tiež VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 65-66).

Tab. 1: Chronologické koncepcie neskorolaténskeho osídlenia od vybraných autorov

Chronológia osídlenia juhozápadného Slovenska a bratislavského oppida podľa R. Čambala ⁸		Chronológia bratislavského oppida podľa A. Vrtela	
LTD1a	125/120 až 100 pred n. l.	LTC2	Izolované zhluky objektov, otvorená osada
LTD1b	100 až 70/69 resp. 64/63 pred n. l.	LTD1 až LTD2a	Klasická, oppidálna fáza
LTD2a	70/69, resp. 64/63 až 45/44 pred n. l.	LTD2b až augustovské obdobie	Keltsko-rímska fáza
LTD2b	45/44 až 20 pred n. l./prelom letopočtov keltsko-rímsky horizont		

2.2.1.1 KATASTROFICKÝ HORIZONT

Otázka zániku bratislavského oppida nie je dodnes jednoznačne vyriešená. Už L. Zachar upozorňoval na výsledky výskumu na Partizánskej ulici (ZACHAR 1981, 35-54), ktorý poukázal na dva neskorolaténske horizonty, charakterizované ako stupne LTD1 a LTD2. Vo výplni vrstvy I, ktorá bola v superpozícii vrstvy II, sa nachádzali doklady po deštrukcii a fragmenty militárií. L. Zachar (1982a, 43-45) predpokladal náhly zánik oppida v dôsledku možných vojnových udalostí, ktoré nachádzal v historických súvislostiach a spájal s dáckym vpádom. Na území oppida boli výskumom doložené nepietne pohodené ľudské ostatky - polohy Panská ulica 19-21, Hlavné námestie 7 a 8, Sedlárska ulica 3, Vydrica (súhrnne ŠEFCÁKOVÁ 2016, 93-103, tu aj antropologické analýzy; JELÍNEK – KOVÁR – BENUŠ 2010, 25-27) a požiarom zasiahnuté objekty. Do súvislosti s nepokojnými udalosťami sa uvádzalo aj deponovanie hromadných nálezov mincí. Pre nálezové situácie sa zaužívalo označenie „katastrofický horizont“ zdôvodňovaný „bójsko-dáckym konfliktom“, ku ktorému malo dôjsť za vlády Burebistu. Jeho smrť sa v tom čase predpokladala v roku 44 pred n. l. a teda podľa starších interpretácií sa smrť Burebistu považovala za *ante quem* termín zániku oppida. Výskyt v rukách formovanej tzv. dáckej keramiky sa vysvetľoval nárastom polyetnickej skladby obyvateľstva a tzv. „dáckym horizontom“ (súhrnne PIETA – ZACHAR 1993, 188-190).

⁸ „S príchodom Bójev do oblasti Bratislavy nastal prudký rozvoj ekonomiky a hospodárstva, ako aj mocenský vzostup bratislavského oppida. Tento by však nebol možný bez existencie staršieho keltského osídlenia v širšom okolí. Bratislava leží na dôležitej obchodnej križovatke a na trase jantárovej cesty. Nie je vylúčené, že súvisí so staršou vlnou Bójev, ktorá prišla do stredného Podunajska v 2. stor. pred Kr. Evidentne bójske osídlenie Bratislavy bolo pod výrazným vplyvom Ríma. Otázkou ostáva, odkedy a v akej miere? s príchodom novej vlny Keltovej začína razba mincí hexadrachiem typu Biatic. Prvé mince sa razili podľa vzoru rímskych denárov z roku 70 pred Kr., čo však nevylučuje neskorší začiatok razby. Myslíme si, že k všestrannému rozkvetu oppida a razbe mincí typu Biatic došlo až po obliehaní Noreie v rokoch 64/63 pred Kr.“ (ČAMBAL 2019, 124).

Napriek tomu už L. Zachar (1982a, 45) upozorňoval, že „*nálezy dáckej keramiky z územia mesta sú v pomere k laténskemu materiálu veľmi nepatrné, hoci ich nachádzame približne na celom priestore sídliskovej aglomerácie.*“ Výskyt tzv. dáckej keramiky nemusí súvisieť so zánikom oppida a predovšetkým vzhľadom na nízku početnosť (súhrnne ČAMBAL et al. 2009, 78-86, obr. 1) nemožno hovoriť o horizonte.

Na mladšie datovanie katastrofického horizontu poukazujú výsledky výskumov napr. na Hlavnom námestí 7 (MUSILOVÁ – LESÁK 1996) a najnovšie na Bratislavskom hrade, kde boli kostrové ostatky doložené vo výplniach neskorolaténskych objektov (ŠEFČÁKOVÁ 2016, 88-102). Naposledy sa súhrnne problematike katastrofického horizontu venoval A. Vrtel (2015), ktorý sumarizujúc nálezové okolnosti a možnosti archeologického datovania dochádza k predpokladu, že vo vývoji neskorolaténskeho osídlenia existujú dva takéto horizonty; prvý datovaný do približne polovice 1. stor. pred n. l. a druhý do obdobia okolo prelomu letopočtov, ktorý zároveň znamenal definitívny zánik osídlenia. Problematike zániku oppida sa budem venovať aj v rámci výsledkov práce.

2.2.2 RÍMSKA DOBA

Chronológiu rímskeho obdobia možno argumentovať vyšším počtom datovaných nálezových situácií zo zadunajských a naddunajských lokalít a tiež výrazne vyšším počtom historických udalostí viažucich sa na stredodunajskú oblasť. Aj z týchto dôvodov sú názory na chronológiu rímskej doby na (juhozápadnom) Slovensku v odbornej literatúre viac-menej jednotné a všeobecne akceptované. V rímskom období územia severne od Dunaja postupne osídľovali nositelia kultúry spojovaní, na základe písomných prameňov, s germánskymi Kvádmi (napr. KOLNÍK 2011, s. 128, VARSÍK 2011a, s. 5). Súčasne zaužívanú chronológiu rímskej doby uvádzam v tab. č. 2.

Tab. 2: Chronológia rímskej doby, odvodené od VARSÍK 2011a, 25-45.

Stupeň	Datovanie	Sídliskový horizont germánskych sídlisk
B1 až včasná fáza B2	pred 50 až 90/100/120	I
B2 až B2 / C1	90/100/120 až 160/180/200	II
C1	180/200 až okolo 250	III
C2 až C3	okolo 250 až 350/380/400	IV
C3 až C3 / D1	350/380/400 až 350/380/400 / okolo 410	V

2.3 ARCHEOLOGICKÝ RÁMEC

2.3.1 SÍDLISKOVÉ KATEGÓRIE V BRATISLAVSKEJ BRÁNE

Keďže v práci budem posudzovať charakter osídlenia vo vymedzených obdobiach, v tejto podkapitole rámcovo definujem sídliskové kategórie a ekonomické štruktúry vyskytujúce sa v priestore Starej Bratislavy, bratislavskej brány a jej bezprostredného susedstva od neskorej laténskej doby po rímske obdobie.

2.3.1.1 NESKOROLATÉNSKE OBDOBIE

2.3.1.1.1 TERMÍN „OPPIDUM“

V mladšej až neskorej laténskej dobe (LTC2 až LTD2) došlo v stredoeurópskom prostredí k zmenám a novým fenoménom sa pre toto obdobie stali sídliská označované termínom oppidum. Ich pôvodná všeobecná klasifikácia ako najstarších miest severne od Álp, alebo (všestrannejšie) ako útvarov protomestského typu, bola široko diskutovaná a posudzovaná (napr. WOOLF 1993; SALAČ 2011). Vo všeobecnosti nie sú definované kritéria pre osídlenia typu oppidum a v archeologickom bádani sa tento status pripisuje rôznorodým zaalpským lokalitám, nevynímajúc „oppida“ z iných kultúrnych prostredí ako Itália či južné Francúzsko (KYSELA 2012, s. 864, pozn. č. 3). Ani Caesar, od ktorého bolo slovo „*oppidum*“ prevzaté, a bádateľmi sa neskôr z neho stal istý *terminus technicus*, ho vo svojich textoch nepoužil jednoznačne. Oppida spomína aj u germánskych Svébov (...*uti de oppidis demigrarent...*), t. j. v oblasti, kde nie sú archeologicky doložené (CAESAR, COMMENTARII DE BELLO GALLICO [ďalej BG], IV, 19, podľa SALAČ 2011, 47 – 48). Caesar oppidám („mestám“) prisudzoval centrálné funkcie z hľadiska ekonomického a politického, avšak ich definícia ako „miest“ v súčasnom či stredovekom význame nie je presná; ich úlohu a význam možno skôr priblížiť podobne ako u hradísk z obdobia ranného stredoveku (podľa DANIELISOVÁ – KYSELA 2018, 84).

Staršie úvahy o stredomorských vplyvoch na vznik a vývoj oppid bol prehodnotený a súčasné bádanie na ne nazerá ako na osobitý výsledok vývoja zaalpských urbanizačných procesov (súhrnne napr. SALAČ 2011; KYSELA 2012; DANIELISOVÁ – KYSELA 2018, 85). V oppidách sa koncentrovala moc, špecializovala výroba, mincová produkcia i diaľkový obchod. Osobné predmety a mince z oblasti Stredomoria indikujú mobilitu osôb a teda

intenzívne kontakty oboch oblastí; doložené sú tiež kontakty s Germánmi a Dákmi (DANIELISOVÁ – KYSELA, 2018, 86-88; KOVÁR 2019, 142-143).

2.3.1.1.2 BRATISLAVSKÉ OPPIDUM

Neskorolaténske osídlenie v Starej Bratislave stanovené na základe kartografického spracovania 125 evidovaných lokalít sa rozprestieralo na ploche približne 98 ha⁹ (VRTEL 2012, 164 s., pozn. č. 465). Osídlenie rešpektuje geomorfologické členenie terénu a je situované mimo inundačné pásmo Dunaja. Na základe archeologických nálezov, ktoré analyzujem v jednotlivých kapitolách práce, konštatujem nasledovné všeobecné charakteristiky pre osídlenie: neagrárne ekonomické aktivity, hierarchizácia obyvateľstva vychádzajúca z vnútorného urbanizmu, diaľkové kontakty doložené importmi, kontakty so Stredomorím, razba mincí a doklady fortifikácie vo význame založenia sídla a ostentatívneho vymedzenia urbanistického celku (akropoly) a komunitnej identity múrom hradby.

J. Zachar (1998, 8) konštatoval, že Bratislava predstavuje „*skôr klasický tradovaný model oppida ako protomestského centra neagrárnych ekonomických aktivít, situovaného do priestorov väčšieho výskytu nerastných surovín alebo obchodných komunikačných spojení*“. J. Collis definoval sídlisko „typu Zemplín“, ktoré charakterizuje menšia opevnená akropola obklopená viacerými otvorenými osadami s koncentrovanou výrobou. Popri lokalite Zemplín zaradil do vymedzenej kategórie Devín, Budapešť-Gellérthegey a Nitru (COLLIS 1984, 12-13; COLLIS 1972, 313-314). Rovnaké charakteristiky – pomerne malá opevnená akropola s podhradskými osadami a dokladmi remeselnej výroby – vykazuje aj bratislavské oppidum (PIETA 2008, 43; VRTEL 2012, 164; KYSELA 2013, 44-45). A. Vrtel (2019; tiež VRTEL 2016, s. 340; VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 66) upozornil, že osídlenie v Bratislave Collisovej definícii oppida typu Zemplín plne nezodpovedá argumentujúc kamennými architektúrami doloženými na akropole. Collisova definícia však nevyvodzuje žiadne závery vo význame funkcie či inakosti „typu Zemplín“ voči ostatným oppidám a preto na túto definíciu nebudem v mojej práci zvlášť nazerat' a vyvodzovať z nej úsudky.

V rámci oppidálneho prostredia vykazuje bratislavské oppidum špecifiká svojou polohou a chronológiou. Nachádza sa na východnom okraji oppidálneho sveta rozšíreného v prostredí západnej, severozápadnej a strednej Európy (pozri mapa FERNÁNDEZ-GÖTZ 2018, Fig. 8) s možnou komunikáciou (t. j. pôsobením podnetov) smerom do severoitalského

---

⁹ Porovnaj údaj: 80 nálezísk (polôh) evidovaných do roku 1989 v historickom jadre mesta a na Námestí slobody s priľahlým okolím - plocha osídlenia 60,78 ha (PIETA – ZACHAR 1993, 148-149).

prostredia a zároveň do panónskej nížiny a ďalej na Balkán, ako aj smerom na sever [obr. 4]. Z chronologického hľadiska sa oppidum nachádza v záverečnej fáze existencie stredoeurópskych oppíd a pretrváva aj po ich postupnom zániku, ktorý sa datuje do približne polovice 1. stor. pred n. l. (napr. DANIELISOVÁ – VENCLOVÁ 2018, 184), v nových spoločensko-historických súvislostiach. Aj tieto širokospektrálne naznačené špecifiká (geografická poloha a chronológia) považujem za významné činitele formujúce bratislavské oppidum, ktoré v niektorých aspektoch vybočuje z klasických koncepcií o stredoeurópskych oppidách.

Bratislavské oppidum možno členiť na dve väčšie územné oblasti – výšinnú akropolu a od nej rozprestierajúcu sa podhradskú oblasť južným, juhovýchodným a severovýchodným smerom; t. j. priestor, ktorý predstavoval najvhodnejšiu plochu na rozširovanie osídlenia v okolí akropoly.

Ďalej severovýchodným smerom sa nachádzala odčlenená enkláva v okolí dnešného Námestia slobody (napr. VRTEL 2012, 164; MUSILOVÁ 2016a, s. 62).

Obr. 6: Približná plocha bratislavského oppida.
Podľa: VRTEL 2012, obr. 238

V rámci členenia oppida na dva celky možno vymedziť štyri oblasti: akropola a „podhradie I“, „podhradie II“ a „podhradie juh/Vydrica“. V práci budem samostatne vymedzovať oblasti akropola a podhradie (nižšie definované podhradie I, II a juh/Vydrica) [obr. 6].

Akropola oppida sa rozprestierala na hradnom vrchu a voči ostatnému osídleniu bola prirodzene vymedzená terénom, ale aj opevnením doloženým na polohách: Farská ulica, parc. č. 363/3 - poloha pri bývalom kostole klarisiek (LESÁK 2019A, s. 142-143 a obr. 37, 39), Ventúrska 7 (LESÁK 2002, s. 112), Kapitulská 17 (VALLAŠEK 1973, s. 12-15) a Rudnayovo námestie 3 (MUSILOVÁ 1987, 74; za konzultovanie výskumu ďakujem M. Musilovej). Takto vymedzenú východnú líniu opevnenia možno dodnes čiastočne sledovať v konfigurácii terénu. Územie pozdĺž Kapitulskej ulice je situované vyššie oproti paralelnej, východnejšie

situovanej Ventúrskej, resp. Klariskej ulice. V prípade predpokladaného umiestnenia opevnení na úpätiach hradného vrchu ohraničených depresiami terénu (západným smerom priebeh ulice Palisády, severným smerom Svoradova ulica, východným smerom terénny zlom medzi Kapitulskou a Ventúrskou ulicou) takto vymedzená plocha opevnenej akropoly mohla predstavovať rozlohu približne 20 ha (PIETA – ZACHAR 1993, 149; DVOŘÁKOVÁ – ANDRÁŠI 2012, s. 10). Opevnenie pozostávalo z hradby a predsunutej priekopy. Čelnú stranu drevozemného valu tvorila kamenná plenta spevnená vertikálnou kolovou konštrukciou. Priekopa s hrotitým dnom dosahovala (podľa polohy Ventúrska 7) hĺbku 3,8 m a šírku 6 m. Zemina získaná z výkopu priekopy bola použitá na navŕšenie hradby (VRTEL 2012, s. 164-165). Dĺžka hradby na základe vymedzeného územia akropoly mohla dosahovať okolo 1,6 km, teda patrila k najväčším stavebným aktivitám v oppide.

Podhradská oblasť („Podhradie I“) smerom na východ siahala približne po priestor Námestia SNP, Hurbanovho a Župného námestia, smerom na juh k Panskej a Laurinskej ulici a smerom na západ k priestoru Partizánskej ulice (PIETA – ZACHAR 1993, s. 148). Podhradská oblasť, a tiež väčšina známych nálezísk, tak leží v absolútnej nadmorskej výške 139 až 160 m s výnimkou polohy napr. na Partizánskej ulici (ZACHAR 1987A, 51). Južnú časť, zo strany Dunaja, charakterizoval mierne stúpajúci terén s vrstevnicami 134 až 137 m n. m. (BAXA 1990, s. 132). V podhradskej oblasti sa sústreďovala väčšina výrobnéj činnosti: nálezy technickej keramiky sa koncentrujú predovšetkým v okolí Panskej, Michalskej, Mudroňovej a Partizánskej ulice; hrnčiarske pece na výrobu keramiky sú doložené prevažne na Hlavnom námestí a jeho okolí. (VRTEL 2016, s. 337-338, fig. 2).

Remeselnícku osadu v oblasti Námestia slobody a jeho okolia – Štefanovičova a Čajkovského ulica možno definovať ako samostatnú sídliskovú jednotku („Podhradie II“) v koexistencii s „Podhradím I.“, od ktorého je vyčlenená 550 až 600 m širokou „sterilnou zónou“ (ZACHAR 1987A, 51; PIETA – ZACHAR 1993, 148-149; tiež NOVOTNÝ 1996, 395). Na základe nálezov z priestoru Kollárovoho námestia a polohy Lazaretská ulica č. 9, ale tiež indikovanej väčšej rozlohy „Podhradia I“ doložením osídlenia na ulici Palisády či Mudroňovej ulici (VRTEL 2016, 337) a doplnením v budúcnosti novšími nálezmi možno uvažovať o (ne)oprávnení definície tzv. „sterilnej zóny“ a tým aj opodstatnení členenia územia východne a severovýchodne od akropoly na „Podhradie I.“ a „Podhradie II“. Možno predpokladať prepojenie „Podhradia I“ a „Podhradia II“ do jedného územného celku v okolí terénom a opevnením jasne vyhranenej akropoly. V prípade potvrdenia hypotézy novými nálezovými situáciami o rozlohe podhradskej oblasti ako jednom celku, bude v budúcnosti potrebné prehodnotenie celkovej rozlohy a členenia oppida. Zároveň dodávam, že veľké,

neobsadené prázdne miesta sa vyskytujú na mnohých neskorolátenských oppidách a hradiskách, pričom mohli slúžiť napr. na poľnohospodársku činnosť (HAJNALOVÁ et al 2024, 285-286; GOLÁŇOVÁ et al (eds.) 2023, 405-412). Tzv. „sterilná zóna“ tak nemusí v bratislavskom oppide predstavovať demonštračne vyhranené územie medzi jednotlivými sídliskovými jednotkami, ale môže ísť o bežný jav známy z iných oppíd.

Výrobná zóna v priestore Námestia slobody a okolí sa špecializovala na výrobu keramiky, čo dokladajú nálezy hrnčiarskych pecí. Depot železných predmetov, ale predovšetkým objekt na Čajkovského ulici č. 9 interpretovaný ako kováčska dielňa/vyhňa indikujú tiež kovácku výrobu (ČAMBAL – GREGOR – KRAMPL – NAGY 2006, 153; ČAMBAL 2012, 183-185). Z Námestia slobody a tiež neďalekej Žilinskej ulice pochádzajú aj tri depoty mincí.

V rámci územného vymedzenia oppida predstavuje špecifické územie aj lokalita Vydrica nachádzajúca sa na úzkom priestore medzi Dunajom a hradným vrchom, ktorému je najbližšie. Kultúrne vrstvy a početné nálezy z posledných výskumom doložili intenzívne osídlenie lokality. Z Vydrice pochádzajú tiež italické importy či nález kamennej architektúry (KOVÁR – HANUŠ 2012, 180-183). Ide o oblasť so strategickým potenciálom a podmienkami pre komunikáciu medzi oboma brehmi Dunaja vrátane možnosti prebrodenia rieky (k otázke dunajského brodu v Bratislave a jeho komunikačného významu od laténskej doby po vznik stredovekého mesta pozri napr. ŠTEFANOVIČOVÁ 2012).

2.3.1.2 RÍMSKA DOBA

2.3.1.2.1 LIMES ROMANUS A RIPA PANNONICA

Na európskej pevnine kreovali Rimania svoju hranicu (označovaná všeobecne ako Limes Romanus) na základe geostrategických úvah, ktoré reflektovali expanzívne záujmy, potrebu účinného obmedzenia vonkajšieho ohrozenia či logistické obmedzenia daného regiónu. V tomto ohľade rieky Rýn a Dunaj poskytovali značné transportné výhody (KOMORÓCZY – VLACH 2019, 131-132).

V stredodunajskom úseku rímskej hranice, medzi legionárskymi tábormi Vindobona a Aquincum (*Ripa Pannonica*) boli lineárne rozložené vojská v príslušných táboroch. V úseku sa nachádzali štyri legionárske tábory Vindobona, Carnuntum, Brigetio a Aquincum, ktoré vznikli v priebehu 1. stor. (prehľadovo napr. MUSILOVÁ – TURČAN et al 2010; BREEZE – JILEK (eds.) 2008). Boli strategicky umiestnené na kontrolu jednotlivých údolí, ktoré mohli viesť ako prístupové koridory na územie provincie. Vysokú koncentráciu legionárskych táborov v pomerne krátkom, približne 280 km dunajskom úseku možno (okrem spoločensko-

historických pomerov) vysvetliť geografickými podmienkami nížinatého regiónu a teda pomerne ľahkou dostupnosťou územia na oboch brehoch rieky. Pre porovnanie, v susednej alpskej provincii Noricum bola na Dunaji (približne 230 km) usídlená len jedna Legia II Italica v tábore Lauriacum (dnešný Enns) a to až v závere 2. stor., po markomanských vojnách (THYSEL – TRAXLER – HUBER 2024, 328).

Panónske legionárske tábory boli posilnené viac ako tromi desiatkami menších auxiliárnych táborov, kastelov, kde boli stacionované pomocné jednotky. Popri táboroch spravidla vznikli civilné mestá – *vici*. Hranica bola vo vybraných obdobiach posilnená menšími strážnymi vežami a objektmi (KOMORÓCZY – VLACH 2019, 135-139). Tie mohli stáť aj na dunajských ostrovoch alebo na protiahlom dunajskom brehu. Takéto stavby boli preskúmané a sú predpokladané napr. v zázemí tábora Aquincum (ZSIDI ed. 2003). Ako vysunuté predmostie legionárskeho tábora Brigetio bol vybudovaný tiež kastel v Iži. Pôvodne drevozemný tábor z čias markomanských vojen prebudovali pravdepodobne krátko po vojnách na kamenný auxiliárny kastel s vnútornými rozmermi 172 x 172 m (KUZMOVÁ 2020, 103-113; RAJTÁR 2021a, 73-81). Dunajské brehy v tomto mieste boli dokonca prepojené mostom, ako dokladajú nedávne výskumy v koryte Dunaja (DAŇOVÁ 2022, 60; DAŇOVÁ et al 2022, 325-326). „*Praesidiaria castra*“, strážne objekty, severne od Dunaja, na germánskom území, zmieňuje Ammianus Marcellinus (RES GESTAE, XXIX, 6, 2) v druhej polovici 4. stor. v súvislosti s vojenskými aktivitami cisára Valentiniana I.

Z obdobia markomanských vojen sú známe tiež dočasné poľné tábory opevnené priekopou a valom. Mali charakteristický pôdorys v tvare obdĺžnika so zaoblenými nárožiami, často v pomere strán 2:3. Boli doložené v zázemí táborov, ale tiež severne od Dunaja a pozdĺž rieky Morava, kde sú dokladom postupu rímskych vojsk (RAJTÁR 2020, 42-74, obr. 32-33).

V priestore bratislavskej brány, južne od Dunaja v bratislavskej mestskej časti Rusovce, sa nachádzal auxiliárny kastel Gerulata. Bol prvým kastelom v línii Carnuntum – Ad Flexum. Bol založený pôvodne ako drevozemný tábor po roku 81. V nasledujúcom storočí bol prebudovaný na kamenný kastel. V súvislosti so zmenami obrany na dunajskej hranici vznikla po roku 380 na mieste pôvodného tábora menšia vežovitá pevnosť – *burgus*, ktorá má paralely s objektmi v stredodunajskej oblasti z druhej polovice 4. stor. V zázemí Gerulaty bola preskúmaná civilná osada a tiež poľnohospodárska usadlosť *villa rustica* (súhrnne SCHMIDTOVÁ – MATHÉDESZ 2021, 39-49). Na pretrvávajúcu prítomnosť autochtónneho obyvateľstva v zázemí Gerulaty (2,5 km od kastela) poukazuje osada z 2. a 3. stor. Pozostávala z niekoľkých desiatok drevozemných zemníc, ktorých predobraz autor výskumu V. Varsik (1999) hľadal v laténskych objektoch. V 3. stor. boli v osade postavené pravouhlé

budovy s kamennými základmi. Z výskumu osady pochádza tiež článok reťazového opaska z laténskeho obdobia (VARSIK 1999, Abb. 10: 11).

2.3.1.2.2 GERMÁNSKE SÍDLISKÁ

Súhrnné poznatky o stavebnom výzore a chronologickom vývoji germánskych (kvádskych) sídlisk v oblasti juhozápadného Slovenska uvádza V. Varsik (2011a) na základe preskúmaných germánskych sídlisk z 1. až 5. stor. Ide predovšetkým o osady poľnohospodárskeho charakteru rozkladajúce sa v nížinných a údolných oblastiach regiónu, najmä pozdĺž hlavných západoslovenských riek (Morava, Váh, Nitra, Hron, Ipel') a germánske sídla v rozsiahlej dunajskej inundácii a v veľkej vzdialenosti od rímskej hranice.

V severovýchodnej časti bratislavskej brány, v mestskej časti Vajnory, miestnej časti Trnávka a čiastočne na území obce Ivanka pri Dunaji, bola preskúmaná sídlisková aglomerácia s počiatkom v 1., resp. na prelome 1. a 2. stor. a záverom zrejme v druhej polovici 4. stor. (VARSIK 2011b, 177-180). Germánske sídliskové objekty boli preskúmané aj v ďalších polohách vo východnom predpolí Bratislavy v súvislosti s výstavbou vonkajšieho diaľničného obchvatu D4 (nepublikované, výsledky časti výskumov boli predstavené na 18. kolokviu v SNM; pozri tiež TURČAN 2019, 233).

2.3.1.2.3 TZV. REZIDENCIE

Severne od Dunaja boli v priestore bratislavskej brány a jej blízkom okolí preskúmané sídliskové objekty postavené v štandardoch rímskej architektúry. Ide o stavebné komplexy spravidla z 3. a 4. stor. s vopred rozvrhnutým architektonickým plánom s pomocou rímskeho stavebného materiálu. V súčasnej literatúre sa zvyknú označovať ako „Germánske rezidencie“ (VARSIK 2020b), resp. „Rímske rezidencie pre germánskych veľmožov“ (VARSIK 2021). V bratislavskej bráne boli takéto stavby zistené na návrší Hradu Devín, v Dúbravke a v Podunajských Biskupiciach a bližšie sa im venujem v kapitole 3.2.2.6.3. V bezprostrednom susedstve bratislavskej brány sa takéto objekty vyskytujú v Stupave (TURČAN 2012, 2021) a v Stillfriede. V širšej vzdialenosti približne do 60 km od bratislavskej brány boli takéto

objekty preskúmané v Cíferi-Páci, vo Veľkom Kýre¹⁰ a na Oberleiserbergu (súhrnne VARSIK 2020, 126-140, obr.1).

„*Domicilia cuncta curatius ritu Romano constructa*“, teda obydlia budované rímskym spôsobom, zmieňuje v súvislosti s germánskym kmeňom Alamanov Ammianus Marcellinus (RES GESTAE, XVII, 1, 7) v druhej polovici 4. stor. Autor spomína tiež „*regia Romano more aedificata*“ (RES GESTAE, XXIV, 5, 1-3) v súvislosti s ťažením cisára Iuliana (Apostatu) proti Peržanom. Spomínanú stavbu nemožno vzťahovať na pomery v oblasti nad stredným Dunajom z dôvodu odlišných historických, ekonomických či topografických pomerov (tiež FRECER 2010, 8). Stavba však vzbudila záujem autora poukazujúceho na jej rímskosť v oblasti mimo hranice ríše.

2.4 HISTORICKÝ RÁMEC

V tejto časti uvediem dejinný vývoj v rámci chronologického rámca, t. j. 1. stor. pred n. l. až 4. stor. n. l. Historický rámec neponímam vyčerpávajúco, ale skôr prehľadovo. Sústredím sa predovšetkým na vývoj v (širšie) zaalpskej a stredoeurópskej oblasti a v (užšie) stredodunajskej oblasti. Historický rámec delím na dve obdobia zodpovedajúce chronologickému rámcu práce.

Pre skúmané obdobie sú historické pramene fragmentárne a ich dôkladná analýza vytvára len málo prehľadný obraz o dianí. Nevyhnutná je preto ich kontextualizácia s výsledkami archeologického bádania. Preto historický prehľad zostavujem na základe kombinácie písomných prameňov a výsledkov archeologického výskumu. V prípade rímskeho obdobia je počet písomných prameňov výrazne vyšší ako v prípade neskorolaténskeho obdobia a dejinný vývoj možno skúmať aj na základe početných epigrafických pamiatok. Dôvodom je priama rímska prítomnosť v stredodunajskej oblasti. Písomné pramene viažuce sa na skúmané obdobie je nevyhnutné kriticky analyzovať a komparovať s archeologickými prameňmi. Aprpo v protohistorickom bádani práve archeologické pramene predstavujú primárny, objektívny zdroj poznania. Z tohto dôvodu budem problematiku mojej dizertačnej práce riešiť predovšetkým na základe archeologických prameňov a historický rámec uvádzam pre dejinný kontext.

Na historické pramene nazerám kriticky a preto považujem za potrebné na tomto mieste objasniť ich problematiku aspoň torzovite. Písomné správy antických autorov sú často

---

¹⁰ V čase výskumu sa obec nazývala Milanovce, preto býva v literatúre lokalita označovaná aj pod týmto názvom.

poznačené interpretáciami samotných tvorcov, ktorí rôzne javy posudzovali zo svojho hľadiska, im známou terminológiou a často sekundárne (terciárne...) prevzatými poznatkami. Samotný literárny prameň, v historickom bádani chápaný ako primárny písomný zdroj, je tak vo svojej podstate často sekundárnym zdrojom. Odchýlky od pôvodného písaného prameňa mohli vzniknúť tiež pri jeho prepisovaní v stredoveku či editácii pri publikovaní v mladších obdobiach. Neraz rozdielne procesy a javy majú podobnú dejovú líniu, čo môže byť ďalším podnetom k spochybňovaniu pravdivosti či objektívnosti prameňa (alebo ide o vyjadrenie istého štandardu rímskej politiky?). Na druhej strane, u mnohých antických autorov nemožno spochybňovať im vlastnú kritickosť voči nimi reflektovaným poznatkom. To sú prekážky a limity, ktoré v historickom bádani beriem do úvahy. Spravidla väčšiu pozornosť venovali antickí autori konfliktným ako pokojným situáciám, o čom svedčí pomer v množstve dochovaných správ. Z pohľadu rímskeho autora išlo predsa len v prípade stredného Podunajska o periférnu oblasť. Aj Tacitus vo svojom všeobecnom opise Germánov v úvode hodnotí: „*Niektoré národy a niektorých kráľov sme spoznali len nedávno, keď ich pre nás objavila vojna.*“ (TACITUS, GERMANIA 1). Je to prirodzené, veď aj súčasné redakcie spravidla primárne informujú o miestach, kde sa niečo mimoriadne deje (podľa KUCHARÍK 2022, 15).

2.4.1 NESKOROLATÉNSKE OBDOBIE, 1. STOROČIE PRED N. L.

Vývoj v neskorolatónskom (stredo)európskom prostredí výrazne ovplyvnili politické, ekonomické a sociálne faktory tvarované pravdepodobne udalosťami v Galii, Noriku a Podunajska. Keďže v mojej dizertačnej práci pojednávam o bratislavskom oppide primárne z hľadiska rímskych (italických) importov/kontaktov, ďalej uvediem prehľad udalostí z rímskych dejín v kontexte zmienených oblastí. Doba oppíd zodpovedá obdobiu neskorej Rímskej republiky. Toto obdobie charakterizujú (mimo iné) vojenské ťaženia, územná expanzia, vnútropolitická kríza, sociálne nepokoje, ale tiež uzurpácia politickej moci do rúk jednotlivcov, čo vyústilo v koniec republiky a umožnilo nástup novej, dynastickej politiky, teda cisárstva.¹¹

Počas 1. stor. pred n. l. zasahovali Rimania rôznymi spôsobmi aj do oblastí východne od Álp. Historické pramene však nie sú tak početné, ako v prípade oblastí západne od Álp. Na myslí mám predovšetkým Galii, kde vojenské ťaženia opísal sám Caesar vo svojom diele *Commentarii de Bello Gallico*. Caesarovo dielo je zaujímavé aj svojim ideologickým

---

¹¹ Pre kontext zmienujem len vybrané fenomény, ktoré výrazne ovplyvnili obdobie 1. storočia pred n. l. Užšia charakteristika problematiky a bližšie hodnotenie problematiky nie je cieľom tejto práce.

konceptom, ktorým formoval súčasnú a budúcu rímsku zahraničnú politiku. „*Tim, že Caesar poprvé podrobně popsal Germány a navíc je jako velkou skupinu oddělil od Galů, vytvořil představu o Rýně jako etnické hranici. Caesar tak rozdělil střední Evropu na oblasti obývané Galy, Germány a Skyty. Toto pojetí se stalo trvalou součástí zeměpisných a etnografických znalostí Římanů,*“ píše Wolters (2002, 23) a dodáva: „*Znamená to, že keltská kultura germánskou spíše předcházela, než aby s ní byla současná, a tak přispěla jak k vytvoření Germánů na východě, tak i galské kultury pod římským vlivem.*“ (WOLTERS 2002, 26). V archeologickom bádani svedčí o mimoriadne úzkych hospodárskych vzťahoch Galie s Rimami v 1. stor. pred n. l. výrazne väčšie množstvo importov.

Významným medzníkom rímskej expanzívnej politiky do východoalpskej oblasti bolo založenie rímskej obchodnej kolónie Aquilea v roku 181 pred n. l. na mieste staršieho osídlenia s doloženými diaľkovými kontaktmi (GIOVANNINI – VENTURA – VIDULLI TORLO 2012, 14-15). V rímskom záujme bola z počiatku oblasť pri hornom toku Drávy známa svojim nerastným bohatstvom. V tejto súvislosti zmienil Strabón (GEOGRAPHICA IV, 6, 12), odkazujúci sa na Polybia, zásoby zlata „*v krajine norických Tauriskov*“. Spomína, že v jeho časoch bolo 220 zlatých baní pod kontrolou Rimánov. Podľa Plinia Staršieho (NATURALIS HISTORIA III, 20, 133) sa norickí Tauriskovia neskôr nazývali Norikovia. V tomto priestore sformované *regnum Noricum* (dnešné územie Rakúska a čiastočne Slovinska) sa postupne dostalo pod rímsky vplyv a kontrolu. Strediskom (nie len) obchodných aktivít a rímskych (italických) kontaktov v oblasti bol Magdalensberg. *Regnum Noricum* bolo okolo roku 15 pred n. l.¹² pripojené k ríši (ALFÖLDY 1974, 31-54). Rímske importy, kontakty, v neskorolaténskome období boli doložené aj severnejšie v oblasti Bavorska (napr. oppidum Manching), v stredodunajskej oblasti (lokality bližšie uvádzam v analytických častiach práce) a ďalej na sever, v prostredí českých oppíd. Severnejšie situované Čechy však zrejme nikdy neboli cieľom, ale skôr odbočkou hlavných obchodných ciest a v tejto oblasti neexistujú jednoznačné doklady o stredomorskom ovplyvnení životného štýlu v tomto období (KYSÉLA 2020, 308-317; KYSÉLA – MILITKÝ 2018, 291-292).

Okrem aktivít hospodárskeho charakteru podnikali Rimania (najneskôr) od čias založenia Aquileie aj vojenské ťaženia do Illyrica, teda oblasti, kde neskôr vznikli rímske provincie Dalmatia, Pannonia a Moesia. Antickí autori (Strabón, Velleius Paterculus, Plinius Starší, Appianus, Cassius Dio a i.) opisujú okrem vojenských aktivít tiež geografické a etnické pomery v týchto regiónoch. Z prameňov však nemožno jednoznačne rekonštruovať

---

¹² K iným datovaniam, 16, 14, 8 pred n. l. alebo obdobie 9 pred n. l. až 6 n. l., pozri ALFÖLDY 1974, 52-56.

či identifikovať vybrané hranice, sídla a pod. (k otázke vymedzenia termínu „*Pannonius*“ napr. KOVÁCS 2018A; 2018b; 2019). Problematiku komplikuje fakt, že jednotliví rímski autori písali v rôznych obdobiach a nimi popisované javy (hranice území a pod.) nemusia chronologicky zodpovedať popisovaným udalostiam.

Ťaženia v Illyricu viedli Rimania do dvoch oblastí – z Aquileie na sever a z východojadranského pobrežia, ktoré čiastočne kontrolovali od 3. stor. pred n. l. Cieľom týchto výbojov však nebolo územia obsadiť, ale skôr zaistiť rímske pozície proti možným nájazdom zo severu (ŠAŠEL KOS 2013, 170-187; DŽINO – DOMIĆ KUNIĆ 2018, 77-82; TOKÁROVÁ 2014, 22). K vojenskému dobývaniu Illyrie nepristúpil ani Caesar, ktorý dostal túto oblasť spolu s oblasťou Gallia Cisalpina do správy na základe Lex Vatinia z roku 59 pred n. l. (MEIER 1996, 213). Upustil aj od pravdepodobného plánu ťaženia proti rozpínajúcim sa Dákom na čele s Burebistom (Meier 1996, 457; plán ťaženia zmienil Suetonius (DE VITA CAESARUM II, 8).

Okolo polovice 1. stor. pred n. l. bola sféra rímskeho vplyvu rozšírená približne do oblasti rieky Sáva. Na jej prítoku, rieke Ljubljanica, bol v tomto období, na mieste staršieho laténskeho osídlenia, založený Nauportus (dn. Vrhnika). Najneskôr od polovice 1. stor. pred n. l. mala lokalita status *vicus* a tunajší *magistri vici* boli slobodní občania pôvodom z kupeckých rodín z Aquileie (HORVAT 2020, 93). Do tohto obdobia (alebo neskôr) spadá tiež vojenský konflikt Dákov s Bójmi a Tauriskami zaznamenaný Strabónom (GEOGRAPHICA VII, 3, 11; VII, 5, 2-3). Grécky historik zmienil víťazstvo Burebistu a bójske sídla označil ako opustené – *deserta Boiorum*. Kedy sa konflikt odohral nie je z prameňa jasné. Udalosť je datovaná v literatúre rôzne; do obdobia Caesarovho ťaženia v oblasti Gallie (napr. Dimitrova 2007, 170), resp. pred rok 44 pred n. l., t. j. autormi predpokladaný rok Burebistovej smrti, (napr. PIETA – ZACHAR 1993, 190; ČAMBAL et al 2019, 155), roku 44/40 pred n. l. (MILITKÝ 2016, 90) a mladšie, do obdobia 44 až 35 pred n. l. (KYSÉLA 2020, 49).

Systematické dobývanie Illyrica začalo zrejme až ťaženiami Gaia Octaviana v rokoch 35 až 33 pred n. l. pričom významnou strategickou pozíciou sa stala Segesta (dn. Sisak) na rieke Sáva (DŽINO 2018, 281-282). Appianos, ktorý ťaženia opisoval, spomína Segestu ako nástupnú pevnosť pre boje proti Dákom a Bastarnom (BELLUM CIVILE IV, 22-23). Octavianov triumf v roku 29 pred n. l. v Ríme neoslavoval len víťaznú bitku pri myse Actium, ale tiež výboje v Illyricu (BEARD 2016, 348-349).

V augustovskom období (27 pred n. l. až 14 n. l.) podnikli Rimania vojenské ťaženia smerujúce postupne k riekam Rýn a Dunaj. Augustova expanzívna politika sledovala cielené získavanie nových území severne a východne od Álp. Po pripojení *regnum Noricum* okolo

roku 15 pred n. l. sa rímsky vplyv posunul bližšie k stredodunajskej oblasti. Plinius Starší (NATURALIS HISTORIA III, 27) uviedol, že norické hranice siahali k „*lacus Pelso*“ (pravdepodobne dn. Balaton alebo Nezdierské jazero, napr. KOVÁCS 2018A, 167) a „*deserta Boioroum*“ v Panónii. Alpské ťaženia Tiberia a Drusa viedli aj na územie neskoršej provincie Raetia, pričom najneskôr za čias cisára Claudia siahala provincia po dunajskú hranicu (FARKAS 2015, 1). V rovnakom období sa uskutočnila séria konfliktov v oblasti južnej Panónie známa ako *Bellum Pannonicum*. Vojny sú širšie datované do rokov 16 až 9 pred n. l. (DŽINO 2012, 461-475). Konfliktné udalosti sú tak v istom protiklade s pričlenením území neskorších provincií Noricum a Raetia; vzhľadom na absenciu zmienok o vojenských udalostiach usúdil Appianos žijúci v 2. stor., že tieto územia boli podmanené už Caesarom v čase vojen v Galii alebo Augustom počas vojny v Panónii (APPIANOS, BELLUM CIVILE V, 29).

Vojenskú prítomnosť Rimanov na strednom Dunaji, resp. v oblasti bratislavskej brány, a to priamo na Devíne, možno na základe historických prameňov datovať až k obdobiu po prelome letopočtov. V roku 6 n. l. sa uskutočnila (resp. plánovala) výprava proti Marobudovi. Légie viedol Tiberius od Carnunta, miesta, ktoré svedok výpravy Velleius Paterculus (HISTORIA ROMANA II, 109) zmieňuje ako „*locus Norici Regni*“. Vojská mali pokračovať pozdĺž Moravy (napr. DROBERJAR – SAKAŘ 2000, 26-27; k výprave a problematike pozri tiež SALAČ 2006), pričom zrejme v danom období vznikla na Devíne viacposchodová veža s vojenskou funkciou pravdepodobne za účelom kontroly územia (PIETA – PLACHÁ 1999; 2000, 6-7; HARMADYOVÁ 2021, 51-52). O dobrých geografických poznatkoch Rimanov o území severne od Dunaja a východne od Rýna v danom období svedčí organizácia vojsk proti Marobudovi. Velleius Paterculus (HISTORIA ROMANA II 109-110) spomína, že légie vedené Tiberiom od Carnunta sa mali stretnúť na dohodnutom mieste v oblasti *Boiohaema*¹³ s légiami vedenými Sentiom Saturniom od Rýna (pravdepodobne od Mogontiaca, dn. Mainz; WOLTERS 2002, 35, obr. 3). Výprava proti Marobudovi bola narušená povstaním v Panónii a ťaženie bolo odvolané (VELLEIUS PATERCULUS HISTORIA ROMANA II, 110). Od prelomu letopočtov, resp. po roku 6 n. l., možno hovoriť o vojenskej prítomnosti na strednom Dunaji, ktorá sa postupne konsolidovala. Obdobie je zároveň považované za koniec laténskej doby a počiatok rímskej doby v tejto oblasti, o. i. aj na juhozápadnom Slovensku.

Prehľad historických udalostí pre obdobie 1. stor. pred n. l. som uviedol z hľadiska rímskej obchodnej a vojenskej expanzie v severovýchodnom predpolí Álp a južne od Dunaja.

---

¹³ K územnému vymedzeniu napr. SALAČ 2021.

Pre stredoeurópsku neskorolaténsku oblasť severne od Dunaja takmer (resp. *de facto*) absentujú písomné pramene informujúce o konkrétnych historických udalostiach. Z archeologických prameňov je zrejmé, že k zmenám došlo už pred polovicou 1. stor. pred n. l. Tie znamenali postupný úpadok a zánik oppíd. Už koncom prvej tretiny 1. stor. pred n. l. došlo k úpadku na oppide Manching, okolo polovice 1. stor. pred n. l. na oppidách Závist, Staré Hradisko či Hrazany a v priebehu tretej štvrtiny 1. stor. pred n. l. na oppidách Stradonice a Třisov. V priebehu 20. stor. kolujúca téza o násilnom zániku oppíd pod tlakom Germánov bola v poslednom období prehodnotená a v súčasnosti sa skôr predpokladá, že oppidá boli v dôsledku hospodársko-spoločenských príčin „*prostě postupně opuštěna*“ (DANIELISOVÁ – KYSELA 2018, 90).

V priebehu 1. stor. pred n. l., resp. už pred jeho polovicou, došlo k postupnému úpadku a zániku neskorolaténskeho osídlenia aj na juhozápadnom území Slovenska. V oblasti Malých Karpát zanikali opevnené hradiská Pohanská a Molpír a aj väčšina neopevnených osád (BAZOVSKÝ 2017A, 86; širšie k problematike ČAMBAL 2019a). Nemožno vylúčiť kolonizačnú vlnu smerujúcu z južných do severných oblastí dnešného územia Slovenska, čo by súviselo s rozmachom púchovskej kultúry. Možno predpokladať tiež dácku expanziu. Na základe archeologického materiálu však nie je možné jednoznačne rozlíšiť etnickú príslušnosť a osídlenie Dákmi niektorých oblastí mohlo mať len charakter malých posádok (KOVÁR 2019, 142-144).

Na pozadí týchto udalostí budem v práci pojednávať o bratislavskom oppide a osídlení v bratislavskej bráne. Práve v období postupného úpadku až zániku neskorolaténskeho osídlenia v Čechách, na Morave a juhozápadnom Slovensku bratislavské oppidum a výššina poloha na Devíne vykazujú intenzívne osídlenie s doloženými rímskymi kontaktmi. Tie boli realizované pravdepodobne aj na pozadí rímskej zahraničnej politiky 1. stor. pred n. l., ktorej výsledkom bolo ovládnutie stredodunajského priestoru po prelome letopočtov.

2.4.2 RÍMSKA DOBA, 1. AŽ 4. STOROČIE¹⁴

Po prelome letopočtov došlo k výrazným zmenám vo vývoji v oblasti stredného Dunaja. Tie charakterizujú rímska vojenská prítomnosť a vznik opevnenej hranice na Dunaji, postupné začleňovanie zadunajských oblastí do novej rímskej provincie Pannonia a zmeny v osídlení na oboch stranách hraničnej rieky. Susednou oblasťou rímskej provincie Pannonia

---

¹⁴ Text v tejto podkapitole je upraveným a doplneným výberom z mojich dvoch publikovaných prác (pozri KUCHARÍK 2021 a KUCHARÍK 2022), ktoré som písal počas môjho doktorandského štúdia.

sa stala oblasť juhozápadného Slovenska (s územím juhozápadného Slovenska možno podobne vnímať aj naddunajskú časť Dolného Rakúska a územie južnej Moravy spolu ako jednu oblasť), ktoré až po Poiplie a stredné Pohronie postupne osídľovali nositelia kultúry spojovaní, na základe písomných prameňov, s germánskymi Kvádmi (napr. KOLNÍK 2011, s. 128, VARSÍK 2011a, s. 5). Akú skupinu/samostatný celok mysleli Rimania pod označením Kvádi nie je z prvotných prameňov jednoznačné. Z prameňov nevieme ani to, ako sa chápali sami Kvádi. Vo svojich pôvodných sídlach na západe boli označovaní spolu s ďalšími kmeňmi ako Svéby, neskôr sa tento pojem zúžil na Markomanov a Kvádov (napr. HEČKOVÁ 2005, s. 26). Predstaviteľa „*Markomanov a Svébov*“¹⁵ spomína vo svojej politickej autobiografii sám Augustus. V monumentálnom oslavnom nápise Činy božského Augusta (*Res Gestae divi Augusti*) sa však dochovala z jeho mena len koncovka *-rus* (AUGUSTUS, RES GESTAE 32). Cisár ho spomenul spolu s ďalšími prosebníkmi (*supplices*), ktorí u neho žiadali priateľstvo. Prvýkrát pomenovanie/označenie Kvádi sa vyskytuje v diele Strabóna (GEOGRAPHICA VII, 1,3¹⁶) z 1. štvrtiny 1. stor. Na prelome 1. a 2. stor. zmieňuje Kvádov Tacitus (pozri ďalej).

Vytvorenie podunajských provincií vo svojej konečnej podobe podnietilo vznik trvalých pohraničných vojenských táborov, s ktorých výstavbou sa v oblasti stredného Dunaja začalo za vlády Claudia (41 až 54) a pokračovalo za Flaviovcov (69 až 96) i Traiana (98 až 117). Obrana stredodunajskej hranice nadobudla postupne lineárny charakter. V provinciách Pannonia vznikli štyri legionárske tábory Vindobona, Carnuntum, Brigetio a Aquincum (KUCARÍK 2021, 11-13). Popri nich vznikli tábory pomocných jednotiek, medzi ktoré patril aj tábor Gerulata v bratislavských Rusovciach (SCHMIDTOVÁ – MATHÉDESZ 2019, 3-7). Rimania sa v jednotlivých obdobiach snažili zabezpečovať aj severné predpolie hranice, ako na juhozápadnom Slovensku dokladá kamenný kastel v Iži, založený pôvodne ako drevozemný tábor v 2. stor. Slúžil ako opevnené predmostie legionárskeho tábora Brigetio na ľavom brehu Dunaja (KUZMOVÁ 2020, 103-113; RAJTÁR 2021a, 73-81). Dunajské brehy v tomto mieste boli dokonca prepojené mostom, ako dokladajú nedávne výskumy v koryte Dunaja (DAŇOVÁ 2022, 60; DAŇOVÁ et al 2022, 325-326). Existencia mosta, t. j. stálej komunikácie medzi Brigetiom a jeho zázemím na opačnej strane rieky, kastelom v Iži, poukazuje na sebaistú rímsku politiku v tejto časti stredodunajskej hranice.

---

¹⁵ Augustus nešpecifikuje, či medzi nich radí i kmeň, ktorý ďalší autori označujú pod menom Kvádi.

¹⁶ Problematike Strabonovho textu v súvislosti s transkripciou gréckeho textu do latinského textu ako aj možnosti prekladu „*Coldoui/Quadi*“ sa podrobne venuje V. Salač. Autor vo svojom príspevku reflektuje tiež historiografiu problematiky (SALAČ 2016, s. 481-497). K otázke pozri tiež: PRCHLÍK 2016, s. 532-543.

Výstavba a prestavba stredodunajských opevnených pozícií vypovedá o potrebe Rimánov zaistiť si vybrané úseky *Ripa Pannonica* v jednotlivých obdobiach 1. až 4. stor. Stavebné aktivity a vojenská prítomnosť tak do istej miery reflektujú politický vývoj v oblasti. Hranica na Dunaji však nebola nepriepustnou líniou, ale skôr dobre demonštračne vyhranenou silou s komunikačným významom pre obe strany. Obyvatelia oblastí severne od Dunaja sa do kontaktov s Rimánmi a obyvateľmi Pannonie zapájali rôzne. Archeologické a historické pramene vykresľujú juhozápadné Slovensko ako prihraničné územie, pre ktoré sa v literatúre zvyknú používať pojmy „*tretia zóna*“ (BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1990, 22) alebo „*kultúrny most*“ (napr. KOLNÍK 2011, 129, ELSCHKEK 2018, 90) medzi Rímskou ríšou a „*barbarskou Európou*“. Rozvoj kontaktov podporila prítomnosť diaľkových obchodných trás – cesta vedúca pozdĺž Dunaja a tzv. Jantárová cesta, ktoré sa križovali v širšom priestore bratislavskej brány. Celkovo sa teda územie severne od Dunaja, ale tiež východne od Rýna, predstavuje ako predpolie, ktoré Rím rôznym spôsobom kontroloval (WOLTERS 2002, s. 66).

Pokoj v nových prihraničných oblastiach mali v období prvých cisárov pôvodne zabezpečovať Rimánom naklonení germánski náčelníci (*reges*¹⁷), ktorých spravované územia sa stali akýmisi nárazníkovými zónami. Ako dôsledok tejto rímskej zahraničnej politiky vzniklo okolo roku 20 aj Vanniovo kráľovstvo, do čela ktorého Rimania dosadili Kváda Vannia. Pramene informujú, že sa nachádzalo medzi riekami Marus a Cusus (TACITUS, ANNALES II, 63), ktoré sa v historickom bádani stotožňujú s dnešnou Moravou a riekou situovanou východne od nej, spravidla s Váhom. Hoci otázka presnejšej lokalizácie Vanniovho kráľovstva nie je jednoznačne zodpovedaná, pramene navádzajú lokalizovať tento útvar aj na územie dnešného juhozápadného Slovenska (napr. KUCHARÍK 2021). Dosadenie Vannia za kráľa zrejme vytvára historický rámec vyst'ahovania časti Markomanov a Kvádov na územie Moravy a Slovenska (SALAČ 2016, 518). Jeho situovanie do povodia Moravy a východne od jej toku tak teoreticky kopíruje smer presunu vojenských družín Marobuda a Katvaldu smerom na stredné Podunajsko (ZEMAN 2017, s. 310).

O osude Vannia informuje Tacitus: „*V prvom období svojej vlády bol slávny a obľúbený medzi svojimi, po dlhej vláde sa stal veľmi pyšný, nenávideli ho susedia a vnútornými rozbrojmi ho zvrhli.*“ (TACITUS, ANNALES XII, 29). Okolo roku 50 voči nemu iniciovali vzburu hermundurský kráľ Vibilius a synovci Vangio a Sido. Vannius žiadal cisára

---

¹⁷ Titulom „kráľ“ - *rex* označovali rímske pramene viacerých náčelníkov. Ide tak spravidla o titulovanie monarchu všeobecne a to obzvlášť v ponímaní paralely kráľovstvo vs. republika. Títo králi boli spravidla volení, svoju pozíciu si museli vydoberať a udržať vojenskými schopnosťami (DROBERJAR 2005, s. 118). Nejde teda o kráľovský titul v rovnakom ponímaní, ako ho chápeme v stredoveku a neskôr. Podobne treba vnímať aj termín *regnum* – „kráľovstvo“.

Claudia o pomoc, ten však „len“ sľúbil Vanniovi útočisko v prípade úteku. Cisár prikázal správcovi Pannonie Palpelliovi Histrovi, aby sústredil jednu légii a pomocné oddiely k brehu Dunaja na obranu porazených a výstrahu víťazom. Hoci sa Vannius rozhodol preťahovať vojnu chrániac sa defenzívne v pevnostiach, a tým zrejme získať čas na pomoc zo strany Rimanov, nakoniec bol porazený v bitke, ušiel k loďstvu na Dunaji a spolu so svojou družinou sa usídlil na území provincie Pannonia¹⁸ (TACITUS, ANNALES XII, 29-30).

Vangio a Sido sa po vzbure stali novými, písomne zaznamenanými predstaviteľmi kvádskej spoločnosti. Tacitus spomína, že si Vanniovu ríšu rozdelili a Rimanom boli „mimoriadne verní“ (TACITUS, ANNALES XII, 30). Svoju lojalitu voči Rimanom preukázali pravdepodobne aj v roku 69 v bitke pri Bedriacu. Tá rozhodla spor medzi Vitelliom a Vespasianom (podporeným o. i. východnými légiami a vojskom na Dunaji), ktorý sa stal v tom istom roku novým rímskym cisárom (GRANT, 2010, s. 65-68). „*Vespasianus získal svébskych kráľov Sidona a Italica, ktorí už dávno poslúchali Rimanov a ich súkmeňovci vedeli skôr zachovávať vernosť, než dodržiavať príkazy,*“ píše Tacitus (HISTORIAE III, 5).

Pomery ku kvádskej spoločnosti nie sú pre nasledujúce obdobie v písomných prameňoch bližšie zaznamenané. Výnimkou je správa Cassia Diona k obdobiu vlády cisára Domitiana (81 až 96), kedy Kvádi s Markomanmi odmietli pomôcť cisárovi v bojoch proti Dákom. Cisár inicioval voči nim trestnú výpravu, ale nakoniec sa musel stiahnuť (CASSIUS DIO, HISTORIA ROMANA 67, 5-7). Inak zrejme pokojné obdobie podmienilo rozmach germánskeho osídlenia na juhozápadnom Slovensku. Vznikli nové sídliská v povodí Váhu, Nítry, Hrona a Ipľa (ELSCHEK 2018, s. 91). O rímskej politickej iniciatíve do pomerov v kvádskej spoločnosti vieme až z čias cisára Antonina Pia (138 - 161). Ním vydaná minca má nápis na reverze „REX QVADIS DATVS – Kvádom dosadený kráľ“ (KOLNÍKOVÁ 1980, 60; KUCHARÍK ED. 2021, 150-151, kat. 1).

Významným medzníkom v rímsko-germánskych vzťahoch sú tzv. markomanské vojny, ktoré sa odohrali za vlády Marca Aurelia (161 až 180). Konflikt narušil postavenie Rímskej ríše ako hegemóna na stredodunajskej hranici a Rimania museli sústrediť veľké prostriedky na obranu svojej hranice. Markomanom a Kvádom sa podarilo preniknúť až do severnej Itálie. Rimania podnikli ofenzívne výpravy, ktoré smerovali aj na územie dnešného Slovenska (RAJTÁR 2021b, 63-71, obr. 4). Cisár Marcus Aurelius sa osobne zúčastnil týchto bojov. V tom čase písal úvod svojho slávneho filozofického diela *Myšlienky k sebe* „v krajine Kvádov, nad Granuou“, ako poznamenal vo svojom úvode (MARCUS AURELIUS, TA

---

¹⁸ Podobne predstavuje Tacitus koniec Marobuda. Ten sa tiež ku koncu svojej vlády utiahol na návršie, čo sa považovalo za znak porážky, a žiadal o pomoc u cisára Tiberia (TACITUS, LETOPISY II, 46).

EIS HEAUTON I, 17). Výnimočnou pamiatkou vojen je nápis na hradnej skale v Trenčíne, ktorý dokladá, ako ďaleko od svojich hraníc a vo vnútrozemí protivníka operovali rímske vojská. O ich postupe vypovedajú tiež dočasné tábory objavené archeologickým bádáním (RAJTÁR 2020, 41-75; RAJTÁR 2021b, Obr. 4). Konfliktu s Germánmi venovali rímski autori veľkú pozornosť, ba niektorí porovnávali spor s púnskými vojnami proti Kartágu z čias republiky (napr. EUTROPIUS, BREVIARIUM VIII, 12).

Markomanské vojny síce Rimania vyhrali, avšak svoje územie nerozšírili a utvrdili sa v tom, že s Germánmi treba do budúca rátať ako s potenciálnou hrozbou. V naddunajskej oblasti sa zintenzívnilo osídlenie juhozápadného Slovenska a dokladmi nadštandardných vzťahov medzi Rimanmi a miestnymi germánskymi elitami sú v 3. a 4. stor. na rímsky spôsob stavané architektúry, tzv. rezidencie (súhrnne VARSÍK 2020b; VARSÍK 2021). Všeobecne možno hodnotiť, že provincia Pannonia v období dynastie Severovcov (193 až 235) hospodársky prosperovala (napr. VALACHOVIČ 1988, 31-32); práve v Carnunte bol Septimius Severus v období politických sporov v roku 193 prehlásený svojimi légiami za cisára (napr. GRANT 2010, s. 125). Dokladom rímsko-germánskych vzťahov v strednom Podunajsku je aj náhrobok objavený v roku 1847 v Carnunte (CIL 03, 0445319). Možno ho čítať tak, že zmieňuje germánskeho kráľa menom Septimius Aistomodius.²⁰ Miesto nálezu Carnuntum predpokladá, že tento (možno kvádsky?) kráľ Aistomodius sa utiahol z bližšie neznámych príčin na rímske územie; podobný príklad je známy z osudu Vannia z polovice 1. stor. (KUCHARÍK 2022, 28-29, Obr. 6).

Po roku 235 sa v západných aj východných častiach Rímskej ríše presadili snahy o separatizmus. V roku 260 sa aj v stredodunajskom priestore dostal na krátko k moci uzurpátor Regalianus, ktorý nechal raziť svoje mince v Carnunte (GRANT 2010, 187-188, k minciam Regaliana pozri STOKLAS 2022, 61-65). Už za cisára Valeriana (253 až 259) a jeho syna a spoluvládcu Galliena (253 až 268) došlo k útokom Germánov na hranicu Pannonie. Podľa dobovej klebety Gallienus odstúpil časť Pannonie Superior markomanskému kráľovi, ktorý mu za to dal „akoby za manželku“ svoju dcéru Pipu (SEXTUS AURELIUS VICTOR. LIBER DE CAESARIBUS 33, 1). Istú stabilizáciu Rímskej ríše zabezpečili cisári Diocletianus (284 až 305) a Constantinus I. (306 až 337). Za vlády cisára Constantia II. (337 až 361) došlo k novým konfliktom na strednom Dunaji. Následné mierové rokovania zaznamenal Ammianus Marcellinus, ktorý menovite uviedol niekoľkých kvádskych predstaviteľov a

¹⁹ Podľa: F. und O. Harl, Ubi Erat Lupa, <http://lupa.at/1739>. [Citované 25.3. 2021].

²⁰ D(is) [M(anibus)] / Sept(imio) Aistomodio / reg(i) Germ(anorum) / Septimii Philippu[s] / et Heliodorus / fratri incompar(abili). Časť reg Germ možno čítať aj ako reg(ione) Germ(anicia). K ďalšej interpretácii nápisu ako oblasti „Germanikeia“ vo východnej časti ríše pozri DOBIÁŠ 1964, s. 285, pozn. č. 13.

poukázal na pokročilú hierarchizáciu ich spoločnosti. Kvádi priznali porážku a prisahali zachovať Rimanom vernosť so zárukou vydania svojich detí (AMMIANUS MARCELLINUS, RES GESTAE XVII, 12, 12-21).

Za cisára Valentiniana I. (364 - 375) obnovili staré rímske pohraničné obranné stavby a vybudovali tiež nové, o čom informuje niekoľko nápisov z Pannonie. Úpravou prešiel tiež predsunutý vojenský kastel v Iži, slúžiaci ako predpolie legionárskeho tábora Brigetio (KUZMOVÁ 2020, 110). Opevňovacie práce pobúrili Kvádov, pričom stupňujúci sa konflikt vyhrotil Marcellianus, ktorý nechal zavraždiť kvádskeho kráľa Gabinia. Nasledujúci rok riešil konflikt na strednom Dunaji osobne cisár Valentinianus I. (AMMIANUS MARCELLINUS, RES GESTAE XXIX, 6, 1-5, XXX, 5, 1-5).

Mierové rokovania viedol Valentinianus s kvádsnymi vyslancami v tábore Brigetio, počas ktorých v roku 375 zomrel. Smrť cisára je symbolickým medzníkom postupného odsunu Rimanov zo stredného Podunajska počas 5. stor. Zmenila sa tiež obrana na hranici, ako dokazuje tábor Gerulata, ktorý bol prestavaný po roku 380 na vežovitú neskoroantickú pevnosť vybudovanú v rohu staršieho tábora. Pevnosť bola určená už len pre menšiu posádku (SCHMIDTOVÁ – MATHÉDEZS 2019a, 10).

Hoci Kvádov spomínajú pramene ďalej, v 5. stor. dochádza k ich presunu a k zmenám v osídlení územia juhozápadného Slovenska. V súvislosti s rozpínavosťou Hunov na čele s Attilom došlo k reorganizácii správy provincie Pannonia, ktorej časť v roku 433 odstúpili Rimanovia Hunom ako odmenu za ich služby (BYSTRICKÝ 2008, 28-29). Migrujúce kmene časom obsadili tiež niekdajšie vojenské stavby vrátane Iže (RAJTÁR 2021a, 80-81) a Gerulaty (SCHMIDTOVÁ – MATHÉDEZS 2021, 44-45). Obdobie od 5. stor. je v slovenskom dejepise považované za novú epochu, obdobie sťahovania národov s počiatkom archeologického stupňa D1.

Tab. 3: Prehľad vybraných historických udalostí. Zostavené podľa KUCHARÍK 2021, 20-23 a literatúry citovanej v kapitolách 2.4.1 a 2.4.2.

Rok	Udalosť
113 až 101 pred n. l.	vpády germánskych kmeňov Kimbrov a Teutónov, bitka pri Norei
po 70/69/60	začiatok razby tetradrachiem v bratislavskom oppide
59 pred n. l.	<i>Lex Vatinia</i> , Caesar získal do správy oblasti Gallia Cisalpina a Illyricum
58 až 50 pred n. l.	ŕaženia v oblasti Gallie, Caesar vo svojich zápiskoch vytvoril ideologický koncept Gallie, Germanie a Skythie
58 pred n. l.	Caesar porazil Ariovista

55 a 53 pred n. l.	Caesarove ťaženia v oblasti Rýna
44 pred n. l.	smrť Caesara
okolo 44 pred n. l. až okolo 35 pred n. l.	porážka Bójov Dákmi, <i>deserta Boiorum</i> *iné datovanie udalosti je do 50 rokov 1. stor. pred n. l.
35 až 33 pred n. l.	Octavianus systematicky dobýval oblasti východne od Álp
16 až 9 pred n. l.	<i>Bellum Panonicum</i>
okolo 15 pred n. l.	pripojenie Norica a Alpskej oblasti k ríši
6 n. l.	zmienka o Carnunte, Tiberiova výprava proti Marobudovi
6 až 9	povstanie kmeňov v oblasti Pannonie a Dalmatie, bitka v Teutoburskom lese
okolo 20	vzniklo Regnum Vannianum, Vannius vládol 30 rokov
41 až 54	za vlády Claudia bol založený trvalý vojenský tábor v Carnunte a začalo sa s výstavbou aj ďalších opevnení v stredodunajskej oblasti
po 81	založenie tábora v Gerulate
po 98	za cisára Traiana došlo k administratívnym zmenám v provincii Pannonia, bola rozdelená na dve časti Inferior a Superior
140 až 144	mince Antonia Pia s nápisom REX QVADIS DATVS
166 až 180	Markomanské vojny
193	vojaci prehlásili v Carnunte za cisára Septimia Severa
214	Rimania popravili kvádskeho kráľa Gaiobomara
259 a 260	Germánske útoky na provinciu Pannonia, uzurpátor Regalianus nechal raziť mince v Carnunte
284 až 305	cisár Diocletianus rozdelil územie provincie Pannonia na štyri časti
306 až 337	Za cisára Constantina I. boli opravované stredodunajské pohraničné pevnosti, v roku 308 sa uskutočnila tzv. cisárska konferencia v Carnunte
358	Rimania viedli s Kvádmi rokovania, ktorí im prisahali vernosť
374 a 375	Rimania zavraždili Kváda Gabinia, nepokoje na hranici, cisár Valentinianus I. zomrel počas rokovaní v tábore Brigetio
po 380	tábor Gerulata prestavali na menšiu vežovitú pevnosť

3 RÍMSKE IMPORTY A STARÁ BRATISLAVA

Keďže v práci pojednávam o osídlení Starej Bratislavy v kontexte rímskych kontaktov, ťažiskom mojej práce je ďalej zostavený korpus rímskych importov, ich analýza a vyhodnotenie. V úvode preto definujem termín rímsky import, v ďalších kapitolách 3.1 a 3.2 delím importy na dve vymedzené chronologické obdobia a v rámci nich aj jednotlivé kategórie.

V archeológii všeobecne zaužívaný pojem import predstavuje predmet nemiestneho pôvodu. Poukazuje tak na uskutočnené kontakty, ktoré mohli prebiehať rôznymi formami. Predmetom mojej práce sú rímske importy. Pod týmto termínom uvádzam v práci predmety rímskej, resp. italickej a rímsko-provinciálnej proveniencie vyskytujúce sa na území Starej Bratislavy v chronologickom rámci neskorej laténskej doby a rímskej doby (ku kategóriám importov pozri napr. KREKOVIC 1987). Za importy nepovažujem len úžitkové predmety materiálnej kultúry, ale tiež suroviny a tzv. „neviditeľné importy“, ktoré N. Venclová (2002, 72-73) definuje ako „*products of mind*“ vo význame myšlienok, technologických postupov, „know-how“. Za importy vo významne kultúrneho vplyvu preto budem v práci považovať tiež imitácie. To, že spoločnosť prijala predmet z cudzieho kultúrneho prostredia zároveň neznamená, že s ním prijala aj spôsoby jeho používania a funkčné a spoločenské konotácie platné v domácom prostredí daného predmetu (KYSĚLA 2020, 77-78).

Rímske importy vyskytujúce sa v kontexte neskorolaténskeho oppida možno považovať za predmety cudzej proveniencie jednoznačne. Keďže charakter osídlenia v Starej Bratislave v rímskej dobe nie je užšie špecifikovaný (a je predmetom môjho posudzovania), ako importy uvádzam aj predmety datované do rímskej doby. V inom prípade takýto materiál z lokalít spojených s priamym pobytom Rimanov, ako napr. v kasteloch v bratislavských Rusovciach a v Iži, nepredstavuje import vo vlastnom slova zmysle, ale súčasť výbavy týchto rímskych vojenských kastelov.

Výmenné a obchodné aktivity možno vnímať najmä v troch kontextoch (podľa HRNČIAČIK – KUZMOVÁ 2016, 150-157):

1. Cezhraničný obchod: Rímske importy sa na územie dostávali výmennými a obchodnými kontaktmi, niektoré z importov možno považovať za dary či úplatky elitným predstaviteľom za ideologickým účelom – spojenectvo či závislosť vzájomných strán. Takúto prax zmieňuje napr. Tacitus (GERMANIA 5). Možno tiež predpokladať, že medzi obchodom, výmenou a darom nebola ostrá hranica a že výmena majetku, vzájomné hostenie či služby

vyjadrujúce vernosť a priateľstvo boli univerzálnou formou spoločenského styku (KREKOVIC 1984, 137-138; GUREVIČ 1978, 171). Časť importov možno považovať tiež za korisť alebo doklad výskytu (pohybu či osídlenia) iného ako autochtónneho obyvateľstva. Obchod mohol prebiehať prostredníctvom rímskych obchodníkov (v prameňoch ako *negotiatores*), domácich obchodníkov alebo priamym nákupom na rímskych (provinciálnych) trhoch. Obchod prebiehal oboma smermi. Nie len rímske importy sa vyskytujú v naddunajskej oblasti, ale aj predmety germánskej proveniencie boli doložené v rímskom vojenskom a provinciálnom prostredí. Napríklad germánska keramika bola doložená v Carnunte (GRÜNEWALD 1979, 65, Taf. 61) alebo v Iži (RAJTÁR 2015, 391). V oboch prípadoch autori predpokladajú, že mohla slúžiť ako obalový materiál organických produktov z naddunajskej oblasti. Cezhraničný obchod mohol byť súčasťou ďalšej kategórie - 2. diaľkového obchodu.

3. Vnútorý obchod: V naddunajskom prostredí juhozápadného Slovenska (a širšieho okolia) je jeho rekonštrukcia komplikovanejšia vzhľadom na medzerovitý stav výskumu a problematiku kategorizácie stredísk vyrábajúcich charakteristické druhy konkrétnych výrobkov. Napríklad špecifický charakter a veľký počet tkáčskych dielní v Cíferi-Páci dokladá nielen rozvinutú a organizovanú produkciu textilu v rámci osady, ale tiež predpokladá určitú nadprodukciiu textílií a ich distribúciu, obchod do okolia (ŠTOLCOVÁ – KOLNÍK 2010, 482). Vnútorým obchodom sa mohli šíriť taktiež rímske importy. Napríklad na základe kvantity a teritoriálneho rozšírenia terry sigillaty možno predpokladať vnútornú distribúciu tejto keramiky spolu s výrobkami domácej proveniencie (HRNČIAČIK – KUZMOVÁ 2016, 156).

3.1 NESKOROLATÉNSKE OBDOBIE - BRATISLAVSKÉ OPPIDUM

3.1.1 DEJINY BĀDANIA

V prehľade dejín bĀdania predstavím základné myšlienkové prúdy, ktoré formovali tézy o interpretácii oppida v Bratislave a rímskych kontaktoch. Historiografiu rozdeľujem na štyri vývojové obdobia. V prehľade sa zameriavam najmä na názory o definovaní neskorolaténskeho osídlenia v Bratislave ako oppida všeobecne, jeho chronológiu a predovšetkým na dôraz autorov na rímske importy. Prehľad neponímam vyčerpávajúco, ale uvádzam základné tézy prevažne domácich autorov, ktorých interpretácie tvorili základ pre výstupy ďalších bĀdateľov a sú teoretickým základom a východiskami aj mojej práce. Ďalších autorov reflektujem priebežne v analytických častiach práce.

3.1.1.1 19. STOROČIE AŽ 30. ROKY 20. STOROČIE:

FORMOVANIE NĀZOROV O OPPIDĀCH VŠEOBECNE A OBJAVY DEPOTOV MINCĪ „TYPU BIATEC“

Dejiny bĀdania bratislavského oppida nesiahajú tak ďaleko do minulosti, ako v prípade rímskych dejín Bratislavy, ktoré hodnotili už humanistickí uĕenci (pozri kapitolu 3.2.1.1). Prirodzene, súvis možno hľadať (o. i.²¹) v bĀdaní oppid samotných, ktorého počiatky možno symbolicky klásť do roku 1867. Vtedy boli zahájené vykopávky na Mt. Beuvray a v Murcens bol identifikovaný *murus galicus*. BĀdanie francúzskych lokalít malo vyzdvihnúť postavenie Galov, a teda dejín francúzskeho druhého cisárstva za vlády Napoleona III (1852-1870), v súvislosti s ich vojenskými stretmi s Caesarom (SALAĀ 2011, s. 23-24). O oppidách ako sídliskových kategóriách v zaalpskom prostredí písal až J. Déchelette (1914).

Medzi prvé indície podporujúce domnienku o existencii významnejšieho neskorolaténskeho osídlenia na území Starej Bratislavy patrili depoty mincí. Prvý známy bol objavený náhodne v roku 1776 (k otázke nálezu pozri VRTEL – MARETTA 2018). Po objavení ďalšieho depotu pri obci Deutsch Jahrndorf v roku 1855 upozornil Theodor Mommsen, že ťažisko výskytu mincí typu BIATEC a NONNOS je v oblasti Bratislavy

---

²¹ Doloženie rímskeho pôvodu niekdajšieho hlavného a korunovačného mesta Uhorského kráľovstva bolo v renesančnom i osvietenom období akiste aj otázkou prestíže a v súvislosti s daným obdobím sa na rímske obdobie kládol vyšší dôraz.

a Mosonmagyaróváru (MOMMSEN 1860, s. 696, pozn. 100). Ďalších päť depotov mincí bolo nájdených v pomerne krátkom období, v rokoch 1920 až 1942²² (KOLNÍKOVÁ 1991, 25-26).

V medzivojnovom období sa v Starej Bratislave nerozvinula terénna archeológia. Doklady o laténskom osídlení sa nadobúdali len sporadicky prevažne zo zberových nálezov. Hoci ešte v roku 1938 Š. Janšák konštatoval, že „*u nás neznáme dosiaľ vôbec ani sídlištá ani hradištá, ktoré by podľa analógie Stradonic a Starého Hradiska pri Plumlove malo toľko a takých významných kovových nálezov, patriacich výlučne do laténu*“ (JANŠÁK 1938, 114), neskôr svoje tvrdenie na základe nových nálezov zo 40. a 50. rokov korigoval a o charaktere bratislavskej „keltskej osady“ uvažoval v rovine „oppida s pevnostným systémom“ alebo „voľného sídliska remeselníkov a kupcov“ (JANŠÁK 1955, 218). Janšákove názory na neskorolaténske osídlenie Bratislavy z rokov 1938 a 1955 učebnicovo ilustrujú názorový posun v otázke výskumu bratislavského oppida v medzivojnovom a povojnovom období.

3.1.1.2 40. A 50. ROKY:

HYPOTÉZY O OPPIDE PREDOVŠETKÝM NA ZÁKLADE BRATISLAVSKÝCH DEPOTOV MINCÍ

V 40. a 50. rokoch viedli diskusiu o bratislavskom oppide mnohí bádatelia, a to predovšetkým na základe početných depotov mincí, ktoré boli objavené v súvislosti s novou výstavbou v medzivojnovoj Bratislave. Žiaľ, mnohé veľké stavebné aktivity ostali bez archeologického dozoru a bližšie informácie o narušených, zničených či stratených náleziskách nie sú známe (PICHLEROVÁ 1994, 4).

K rešpektovaným autoritám na praveké osídlenie Slovenska patrili v tom čase J. Eisner, ktorý pripúšťal myšlienku „*ústredného oppida Bojů*“ na základe numizmatických a neskorolatenských sídliskových nálezov (EISNER 1946, 200). Bratislavským razbám venoval príznačnú pozornosť J. Filip. Mince datoval približne do rokov asi 60 až 40 pred n. l. a to na základe použitých rímskych predlôh a „kusých historických zpráv“. Odkazujúc na správy excerpované z diel Caesara a Strabóna o pohybe Bójov, písal o Bratislave ako ich „*hlavním měste*“. „*Strabonova zpráva ovšem dovoluje i výklad, že se v této Pannonii usadili nejen snad Bojové čeští, ale Bojové vypuzení již dříve z Italie. Po známé srážce s dáckým králem Burvistou se Pannonie mění v bojskou poušť, ale v době Caesarovy smrti podléhá úkladnému*

---

²² Depoty: 1920 Hausbergl, 1923 Námestie SNP, 1927 Námestie slobody, 1937 Námestie slobody, 1942 Žilinská ulica. Z polohy Hausbergl nadobudlo MMB „mince, ktoré sa vraj našli pred rokom 1920“ v roku 1930. Pravdepodobne ide o mince z jedného súboru, no môžu pochádzať aj z iného nálezu (KOLNÍKOVÁ 1991, 25-26).

zavraždení také dácký král Burvista. To je historický rámeček, do kterého klade numismatika ražby velké stříbrné mince s jmény náčelníků,“ píše Filip a ďalej pokračuje: „...*Bratislava musela býti v té době velmi důležitým střediskem, a nevyklučuje to ani domněnku, že by tu mohlo jít o oppidum.*“ (FILIP 1956, 236-240).

Z etymologického hľadiska, teda latinkou písaným legendám, sa minciam venoval V. Polák (1954, 76-79). Vo svojom rozboře došiel k záveru, že nápisy predstavujú mená odvodené zo západného (keltského) a východného (illýrskeho) prostredia. Vo svojej štúdií sa zaoberal tiež možným významom legend; v niektorých prípadoch poukazyval na alternatívne etymologické súvislosti z germánskeho prostredia²³, čím názorový vývoj posunul aj týmto smerom. Poláková interpretácia nápisov nezodpovedá súčasnému bádaniu a uvádzam ju ako doplnok historiografického prehľadu.

Detailný rozbor bratislavských mincí spracoval a monograficky publikoval V. Ondrouch (1958). Vychádzal pritom predovšetkým z kvantitatívne početného a druhovo pestrého depotu objaveného na Žilinskej ulici v roku 1942. V rozsiahlej štúdií depotu uvažoval aj o historických súvislostiach spojených s razbou bratislavských mincí. O oppide písal ako o „veľmi rušnom obchodnom stredisku na strednom Dunaji“, ktoré sa zapájalo do obchodu na domácich a zahraničných trhoch najmä na území Panónie a Norika. Razbu bratislavských tetradrachiem kládol do rokov 70 až 58 pred n. l., pričom sa opieral o. i. o prevzaté motívy z republikánskych denárov, ktoré vo vybraných prípadoch analyzoval po výtvarnej i obsahovej stránke. Mincovníctvo pripisoval novým spoločenským pomerom transformujúcim sa v „tzv. vojenskú demokraciu“. „Pod dáckym nárazom zaniklo s ňou [mincovňou, pozn. J.K.] vtedy aj mestské bratislavské oppidum, ktoré potom postupne klesalo na bezvýznamnú osadu, najmä pod vplyvom neskoršej expanzie rímskej, zameranej do severného Naddunajska,“ poznamenal Ondrouch (ONDROUCH 1958, 151).

3.1.1.3 60. ROKY AŽ ZAČIATOK 90. ROKOV:

FORMOVANIE ZÁKLADNÝCH TÉZ O BRATISLAVSKOM OPPIDE

Obdobie 60. až začiatku 90. rokov znamenalo kvantitatívnu a kvalitatívnu zmenu vo výskume neskorolaténskeho osídlenia Starej Bratislavy, resp. vo výskume osídlenia Starej Bratislavy všeobecne. Hoci ešte v 60. rokoch neexistovala jednotná interpretácia Bratislavy

---

²³ Napr. v prípade legendy NONNOS uvádza alternatívne čítanie MONNOS, čo porovnával so základom slova *mann-*. Alternatívny germánsky základ slova nachádzal aj v prípade legend BIATEC a FARIARIX; v Polákovej štúdií uvádzané ako FABIARIX s možným čítaním ako Fapiariu (POLÁK 1954, 77-79).

ako oppida, zmieňujú sa „tri významnejšie sídelné zoskupenia²⁴, ktoré potenciálne mohli tvoriť jedno väčšie stredisko typu oppidum“ (DEKAN 1966, 23-26), neskôr sa už v odbornej literatúre píše o Bratislave spravidla ako o oppide. Zmena súvisela s veľkými stavebnými aktivitami v centre mesta - napr. asanácia historickej zástavby a výstavba komunikácií na trase Mosta SNP (výsledky výskumu pozri POLLA 1979) a vznikom Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (MSPSOP, dnes MÚOP). Archeologické oddelenie MSPSOP sa úzko špecializovalo na územie historického jadra Bratislavy a jeho systematický výskum, pričom jednou zo špecializácií oddelenia bol výskum pravekého a protohistorického osídlenia. Archeologickému výskumu historického jadra sa venovali aj pracovníci MMB a SNM.

Na vývoj názorov o štruktúre oppida a jeho širších historických a spoločenských súvislostiach mal zásadný význam výskum A. Vallaška na Kapitulskej ulici²⁵ (VALLAŠEK 1973, 13-15). Tu objavená kamenná architektúra stratigraficky datovaná do 1. stor. pred n. l. sa stala predmetom diskusií a ponúkla nový pohľad na interpretáciu oppida. B. Novotný stavbu porovnával s bránou oppida na Magdalensbergu. Novotný v prípade Bratislavy zamietol v tom čase diskutované inšpirácie laténskych fortifikácií v helenisticko-rímskom prostredí a naznačil možnosť priamej účasti italických majstrov v prípade bratislavskej kamennej stavby: „*Pôvod bratislavskej architektúry však treba hľadať v iných zdrojoch a zdá sa, že nimi bolo severné Taliansko. Obdobný styk stredodunajských Keltov s vyspelým prostredím pôvodne etruskej domény, prevrstvenej rímskym politickým a kultúrnym vplyvom zrejme ich priviedol k úmyslu dodať aj ich oppidu reprezentatívny vstup. Práve brána etruských miest bola pre nich vzorom, ktorý sa snažili napodobniť. Účasť severotalianskych majstrov-architektov bola pritom bezpodmienečne nutná, nemožno však zatiaľ ani vylúčiť, že sa obracali – podobne ako Dáci – ku gréckym staviteľom.*“ (NOVOTNÝ 1987, 41-42, pozri tiež NOVOTNÝ 1996, 398).

Názor na chronológiu a interpretáciu architektúry nebol všeobecne prijatý. V. Jankovič (1970, 12) dával architektúru do rímskej doby a dával do súvisu s predpokladaným osídlením (vojenskou stanicou) z rímskeho obdobia. Píše: „*Vzhľadom na polohu architektúry nejde v nijakom prípade o fortifikačnú stavbu, ale o objekt či už kultový alebo verejný (tržnica, bazilika a i.). Pravda v súvisi s týmto najnovším rímskym nálezom nadobúdajú*

---

²⁴ Prvé zoskupenie v polohe „Pod Hausbergom“ a na Partizánskej ulici, druhé na Námestí slobody a jeho okolí a tretie medzi Námestím SNP a Michalskou ulicou (podľa DEKAN 1966, 24-25).

²⁵ Výskum bol realizovaný pri príležitosti osláv 500. výročia založenia Univerzity Istropolitany a tak mu bol pripisovaný aj náležitý význam. Cieľom výskumu bolo objasnenie celého stavebného vývoja komplexu budov niekdajšej univerzity.

celkom nový význam všetky rímske nálezy na území dnešného mesta, najmä však v jeho historickom jadre a v jeho bezprostrednom susedstve.“ Ďalšie dôležité poznatky priniesli výskumy na Hlavnom námestí, Panskej ulici, Partizánskej ulici či Rudnayovom námestí, ale aj ďalších polôh, ktoré budem priebežne uvádzať v ďalších kapitolách.

Systematickému výskumu oppida na základe širšej pramennej databázy a korelácie čiastkových zistení sa venoval L. Zachar, ktorý poznamenal, že *„v posledných rokoch značne vzrástlo percento takých náleзовých celkov a nálezísk, ktoré naznačujú ako definovať priestorové dispozície a chronológiu predpokladaného oppida“* (ZACHAR 1982A, 31). Zachar vypracoval základný model osídlenia oppida a jeho chronologická koncepcia sa opakuje s istými korekciami prakticky dodnes, resp. do čias nových poznatkov nadobudnutých výskumom na Bratislavskom hrade po roku 2008. Zachar poukázal, že Ondrouchovu chronológiu oppida zostavenú na základe typológie mincí (70 až 58 pred n. l.) nemožno využiť vo vzťahu k archeologickému materiálu a stratigrafickým pozorovaniam z výskumov. Ďalej poukázal na kultúrne importy a impulzy z italského prostredia cez priestor juhovýchodných výbežkov Álp (ZACHAR 1982A, 33-45). Zachar najmladšie sídliskové vrstvy oppida datoval najskôr do predaugustovského obdobia, no neskôr (po komplexnom vyhodnotení ďalších výskumov) nevyhlásil možnosť posunutia datovania do augustovského obdobia (ZACHAR 1987a, 55-56).

Sumarizujem, že v období 60. až 90. rokov sa (s istými korekciami) ustálili nasledujúce tézy o interpretácii neskorolaténskeho osídlenia v Starej Bratislave:

- existencia keltského (bójskeho) oppida,
- výskyt importov italickej proveniencie,
- násilný zánik oppida v absolútnom chronologickom rozpätí medzi rokmi 55 až 44 pred n. l. v dôsledku bójsko-dáckeho konfliktu vedeného Burebistom (pri predpoklade autorov, že Burebista zomrel v roku 44 pred n. l.),
- vplyv Norikov v záverečnej fáze oppida,
- rozmach neskorolaténskeho opevneného sídliska na Devíne po zániku bratislavského oppida ako aj presun jeho niektorých funkcií na Devín (súhrnne PIETA – ZACHAR 1993, 182-203).

Podobný koncept o oppide priniesol aj rozbor numizmatických nálezov, ktorý zdôrazňoval vplyv rímskych republikánskych mincí na motívy miestnych razieb a koniec

razby strieborných tetradrachiem v polovici 40. rokov 1. stor. pred n. l. (KOLNÍKOVÁ 1991, 39-53).²⁶

Obdobie 60. až 90. rokov možno označiť za zlatý vek v bádani bratislavského oppida z hľadiska počtu realizovaných archeologických výskumov a skúmaných polôh, interdisciplinárneho prístupu bádateľov či systematického postupu v bádani. Akiste to sú dôvody, ktoré viedli neraz aj v odbornej literatúre k postulátu o „*prekvitajúcom keltskom oppide, ktoré svojou územnou rozlohou vysoko prevyšovalo neskoršie stredoveké mesto*“ (GAŠPAREC 1989, 37). Hoci takéto porovnanie rozlohy je faktograficky správne²⁷, nerešpektuje ďalšie historické súvislosti, historický vývoj a predovšetkým kvalitatívne odlišný urbanizmus stredovekej Bratislavy a v konečnom dôsledku pôsobí zavádzajúco.

3.1.1.4 90. ROKY AŽ SÚČASNOSŤ:

OPPIDUM NEZANIKLO V BÓJKO-DÁCKOM KONFLIKTE, ALE POKRAČOVALO DO RANOAGUSTOVSKÉHO OBDOBIA V NOVÝCH SPOLOČENSKO-HISTORICKÝCH SÚVISLOSTIACH

V priebehu 90. rokov 20. stor. a po prelome letopočtov sa pôvodná hypotéza o zániku oppida v súvislosti s bójsko-dáckym konfliktom pred rokom 44 pred n. l. postupne začala korigovať na základe spracovania starších výskumov, pozorovaní nových skúmaných polôh a výskumom nadobudnutých chronologicky citlivejších predmetov.

Nálezové situácie nasvedčujúce kontinuitu osídlenia aj po období 55 až 44 pred n. l. boli zdokumentované napr. na Hlavnom námestí. Autori výskumu na základe nálezov (napr. objekt č. 14 – spony typu Jezerine – Feugère 12a a typu Gorica) identifikovali pokračovanie osídlenia s datovaním do obdobia 40 až 20 rokov pred n. l. (MUSILOVÁ – LESÁK 1996A, 102-103). Etablovanie norických vplyvov v Podunajsku v stupni LTD2b vymedzenom rokmi 55 až 25 pred n. l. dokladal nálezmi spôn aj J. Zachar (ZACHAR J 1998, 13-27). Pokračovanie osídlenia oppida v tretej štvrtine 1. stor. pred n. l., resp. v rokoch 55 až 25 pred n. l. predpokladal aj R. Čambal na základe analýzy nálezového materiálu z objektov na východnej terase Bratislavského hradu. Upozornil na prítomnosť keramiky typickej pre norické prostredie a rímskej provinciálnej keramiky a jej domáce imitácie. „*Môžeme takmer s určitosťou tvrdiť, že definitívny zánik bratislavského oppida nespôsobil dácky vpád, ale*

²⁶ Numizmatické modely ďalších autorov spomínam v kapitole 3.1.2.5.3 Bratislavské mince.

²⁷ Rozloha stredovekej Bratislavy – územia slobodného mesta na základe mestských práv z roku 1291 a vymedzeného mestskými hradbami bola približne 24 ha.

pravdepodobne vnútorné problémy rôzneho charakteru polyetnicky zloženého obyvateľstva,“ píše Čambal (ČAMBAL 2004, 48). Názorový posun v otázke chronológie oppida pred začatím výskumu Bratislavského hradu v roku 2008 vystihuje R. Čambal nasledovne: *„Nezodpovedanou otázkou však zostáva, či aj v pokročilej fáze stupňa LTD2 plnil hradný vrch funkciu akropoly oppida alebo išlo o sporadické osídlenie plošiny hradného vrchu. Nemôžeme vylúčiť ani pozvoľný úpadok a zánik osídlenia, prípadne prítomnosť doposiaľ chýbajúcej dáckej zložky v nálezovom materiáli, ak tam bola. Odpoveďou na otázky okolo štruktúry a rozsahu osídlenia, doby jeho zániku v závere neskorej doby laténskej, s dôrazom na jeho spôsob, či už násilný v súvislosti s bójsko-dáckym konfliktom alebo inými vojnovými, resp. inými udalosťami, ako aj doklady o opevnení hradného vrchu ako akropoly oppida v neskorolatónskom období môže poskytnúť v blízkej dobe plánovaná rekonštrukcia hradného paláca a s ňou spojený archeologický výskum.“* (ČAMBAL 2004, 48).

Všeobecne zásadné poznatky o bratislavskom oppide a tiež širších súvislostiach priniesol archeologický výskum Bratislavského hradu realizovaný s prestávkami v rokoch 2008 až 2015. Boli preskúmané základy kamenných architektúr a spolu s nimi importy italickej proveniencie, ktoré budem bližšie analyzovať v ďalších častiach práce. Jednoznačne bola potvrdená existencia neskorolatónskeho osídlenia, v porovnaní so staršími názormi, aj po roku 44 pred n. l., resp. osídlenie pretrvávajúce do pred a potenciálne (rano)augustovského obdobia. Na akropole oppida bol doložený kvalitatívne nový typ osídlenia, pre ktorý sa vžilo označenie *„keltsko-rímska fáza“* (napr. VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 49; VRTEL 2016, 336).

Po roku 2008 sa v súvislosti s oppidom akcentovala tzv. *„keltsko-rímska fáza“*, ktorá bola v predošlom období len naznačená sporadicky nachádzanými importmi italickej proveniencie. Prirodzene, v súvislosti s nálezmi na Bratislavskom hrade vzniklo viacero pracovných hypotéz a interpretácií medzi domácimi i zahraničnými bádateľmi. Uvádzam tri rôzne hodnotenia tzv. *„keltsko-rímskej fázy“*, ktoré sú akcentované v súčasnej odbornej literatúre a budú mať vplyv pre analýzu a závery v mojej práci; zároveň ich radím medzi teoretické východiská:

1. *„Zatiaľ len v rámci pracovnej hypotézy sa uvažuje, že bezprostredne po vojnových udalostiach, ktoré sa archeologicky prejavujú dokladmi katastrofického horizontu, vznikol na mieste bývalého oppida predsunutý rímsky bod kontrolujúci úsek Jantárovej cesty pri prechode cez Dunaj. Načrtnutá situácia značne asociuje vývoj na lokalite Magdalensberg v Korutánsku, kde bolo v rovnakom čase, t. j. po roku 50 pred n. l., založené rímske emporium.“* (VRTEL 2012, 179).

2. *„Známe sú aj historické údaje o kupcoch z Aquiley, ktorí okolo polovice 1. storočia pred Kr. vystavali baziliku na lokalite Nauportus na území Slovinska. Už dávnejšie bádatelia predpokladali na Jantárovej ceste existenciu veľkého prekladiska vzácneho tovaru, akými bola kampánska a aretínska keramika, víno, olej, jantár a drahé kovy v neskorom republikánskom a včasnoaugustovskom období. Možnože práve objav stavieb na Bratislavskom hrade priniesol hľadanú odpoveď. Romanizácia oblastí východne od Ríma začala omnoho skôr, ako sa doteraz predpokladalo.“* (MUSILOVÁ 2016b, 92).
3. *„O chronologické zařazení této fáze se zatím diskutuje, nejpravděpodobněji však spadá k polovině 1. století př. Kr. Vzhledem k okázalému charakteru výstavby, ale jen omezeným dokladům romanizovaného způsobu života se zdá, že přestavba bratislavského hradního vrchu – ačkoliv provedena římskými staviteli – byla projektem místních, jen omezeně romanizovaných elit. Zároveň je však velmi pravděpodobné, že provedení tohto projektu posvětily, či možná dokonce iniciovaly římské politické autority nejpozdější republiky s cílem naklonit si místní elity a vytvořit opěrný bod pro římskou expansi do středodunajské oblasti.“* (KYSELA – MILITKÝ 2018, 292; pozri tiež KYSELA 2020, 312-313).

3.1.2 KATEGÓRIE IMPORTOV

3.1.2.1 KOVOVÉ PREDMETY

Kovové predmety predstavujú zrejme najviac skúmanú kategóriu italických importov v stredoeurópskom laténskom prostredí z rôznych hľadísk: historiografie a súhrnného vyhodnotenia problematiky za oblasť, resp. lokalitu (napr. WILLERS 1907; RADNÓTI 1938; EGGERS 1951; BOLLA 1996; SEDLEMAYER 1999), typologickej pestrosti (napr. lokalita Stradonice - SVOBODOVÁ 1983) alebo bádateľského záujmu – kovové predmety, hoc vo fragmentoch, predstavujú signifikantný prvok v nálezovom materiáli. Spektrum nálezových kategórii pri výskume jednotlivých lokalít ovplyvňuje taktiež metóda zberu, t. j. použitie detektoru kovov, čo je taktiež príčinou kvantitatívneho zastúpenia ostatných, nekovových skupín importov (KYSELA – DANIELISOVÁ – MILITKÝ 2014).

3.1.2.1.1 BRONZOVÉ NÁDOBY

Bádateľský záujem v kategórii kovových predmetov sa sústreďí predovšetkým na bronzové nádoby. Popri tradičných cieľoch protohistorického bádania, ako sú datovanie, produkčné centrá, distribúcia, typologická analýza, sa najneskôr od 70. rokov 20. stor. výskum sústreďí taktiež na fenomén významu kovových nádob u „barbarských elit“ (JÍLEK 2022, 251). V stredomorskej oblasti slúžili počas *symposia*; funkcia jednotlivých typov nádob však nie je ani v tomto prípade jednoznačne známa. Rovnako nemožno jednoznačne posudzovať užívanie nádob, resp. kultúrne a rituálne aspekty stredomorských picích sympózií v stredoeurópskom (a ostatnom) laténskom prostredí (napr. POUX 2004; KYSELA 2020, 77-78; ADAMÍKOVÁ 2023). Nálezy bronzových nádob v hroboch v severnej Galii skôr naznačujú, že nádoby boli integrované do miestnych zvykov, než by odkazovali na južné spôsoby stolovania (SUEUR 2018, 636-637). Na rozdiel od hallstattského obdobia, z ktorého pochádzajú kompletne bronzové nádoby nachádzané v hroboch, pre obdobie neskorolátenskej strednej Európy sú charakteristické nálezy predovšetkým fragmentov bronzových nádob pochádzajúcich zo sídlisk (KYSELA – MILITKÝ 2018, 289). Bronzové nádoby doložené na oppide delím na jednotlivé skupiny: vedrá, misy, cedníky a fragmenty z nádob v podobe nôžok a držadiel.

a) Cylindrické vedro Eggers 16 [Kat. 1]: Zo súboru bratislavských bronzových nádob je jediným takmer kompletne zachovaným exemplárom nádoba typu Eggers 16 (RESUTÍK 2007, 116, Tab. 8.6; EGGERS 1951, 40). J.-P. Guillaumet a M. Bolla (1991, 8, fig. 2) delia nádoby typu Eggers 16 na päť variant na základe úpravy okrajov. Bratislavský exemplár s okrajom kolmým na telo na nádoby²⁸ pripadá v ich klasifikácii k druhému variantu. Nádoba pochádza z Hlavného námestia, zo šachtovitého objektu 7/96, ktorý vzhľadom na hĺbku neslúžil pravdepodobne ako studňa, ale ako skladovací priestor (RESUTÍK 2007, 101-102). Hoci je nádoba v literatúre uvádzaná ako „situlová nádoba“ (RESUTÍK 2007, 111, BARTA – MUSILOVÁ (eds.) 2016, 169), telo nie je konkávneho tvaru. Nádoba má mierne kónické, takmer valcovité telo s výškou 19,7 cm, priemer dna je 16,9 cm. Vzhľadom na tvar je presnejším termínom cylindrovité vedro (KYSELA 2020, 89; LAHARNAR – MLINAR 2022, 563). Na rozdiel od iných bronzových vedier (situl) nemá na dne priletované nôžky; pravdepodobne slúžila na varenie na otvorenom ohni (KYSELA 2013, 153). Na vrchnej strane sú železné nity, ktoré zrejme slúžili vo funkcii uchytenia závesnej časti k telu. Takéto rukoväte nemuseli byť

²⁸ „Bord perpendiculaire au corps“ (GUILLAUMET - BOLLA 1991, 8).

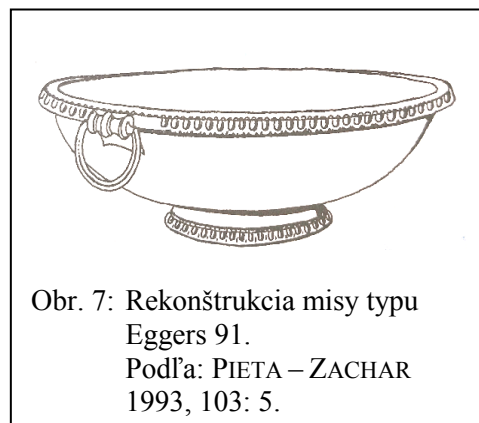

systematicky zhotovované výrobcom, ale zhotovené dodatočne z dôvodu lepšej manipulácie užívateľom nádoby (GUILLAUMET – BOLLA 1991, 8).

Výroba vedier typu Eggers 16 spadá do obdobia LtD1 s používaním (a možnou výrobou) aj počas stupňa LtD2, resp. do (rano)augustovského obdobia (50/10 pred n. l.). Hoci k produkcii nádob mohlo dochádzať v severnej Itálii (nádoby z lokalít Ornavasso, Povegliano, Remedello), vzhľadom na rôznorodú výrobnú techniku či jednoduchý tvar, nemožno vylúčiť ich pôvod v laténskom prostredí a ich výrobu v cisalpskej a transalpskej oblasti (v literatúre aj ako „*vasi gallici*“; GUILLAUMET – BOLLA 1991, 9-12; BOLLA – CASTOLDI 2016, 144). Vo východoalpskej oblasti boli vedrá typu Eggers 16, variant 2 doložené na lokalitách: Sisak (DRNIĆ 2014, 207, Fig. 6:2), Gradec pri Krnu (LAHARNAR – MLINAR 2022, 554, Tab. 8.4), Oggau am Neusiedler See (Radnóti 1938, Tab. XXXV: 4, podľa RESUTÍK 2007, 111), Idria, Ljubljana a Črnice (podľa GUILLAUMET – BOLLA 1991, 10-11). Vedrá Eggers 16 a ich jednotlivé varianty pochádzajú taktiež z lokalít v oblasti severne od Dunaja (prehľadovo GUILLAUMET – BOLLA 1991, 10-11; KYSELA 2020, 90).

b) Misy: Misy typu Eggers 91/92 [obr. 7] sú v oppide doložené len vo fragmentoch, pohyblivými krúžkovými atášami z dvoch polôh:

1. Vydrica, parcela 554 (v literatúre aj ako Bratislavský hrad – úpätie južného svahu, PIETA 1996, 185, Abb. 1:4; KYSELA 2020, 352) [**Kat. 2**]. Nálezová situácia na parcele poukazuje na tzv. katastrofický

horizont (pozri kapitola 2.2.1.1); na spálenej konštrukcii nadzemného objektu ležali kostrové pozostatky vyše desiatich ľudských jedincov a dvoch zvierat. Medzi kostrami sa nachádzal kovový materiál vrátane fragmentu atáše misy a spôn s prehnutým lučikom, ktoré sú charakteristické pre mladšiu sídliskovú fázu oppida. Autori záchranného výskumu uvádzajú medzi nálezmi taktiež bližšie nešpecifikované strieborné mince²⁹ a keramiku (BAXA – ZACHAR – THURZO – ŠEFČÁKOVÁ 1990, 38). Kostrové zvyšky prekryval zával kameňov zo zvetraného podlažia hradného vrchu, ktorý v pomerne krátkom čase prekryl deštrukciu nadzemnej stavby s kostrovými ostatkami. Nad závalom boli vertikálne rozpoznané vrstvy z mladšieho obdobia ako neskorolaténske osídlenie (PIETA – ZACHAR 1993, 178-180, 185, pozn. 102; Vrtel 2015, 62; ŠEFČÁKOVÁ 2016, 97).

²⁹ R. Čambal (2014, 34) uvádza mince typu Karlstien a spony typu Almgren 18.

2. Bratislavský hrad – východná terasa. K. Pieta a L. Zachar (1993, 178-179, Obr. 103:3; tiež PIETA 1996, 185, Abb. 1:2) publikovali a zaradili atášu misy typu Eggers 91 [Kat. 3] z východnej terasy Bratislavského hradu jednoznačne do neskorolaténskych súvislostí. R. Čambal (2004, 39-40, Tab. LXXVI: 5) upozornil na sekundárne nálezové okolnosti predmetu - zber. Hoci autor poukázal na možnosť výskytu atáše v súvislosti s počiatkami rímskeho obdobia, predmet na základe nálezu atáše z Vydrice, jeho chronologickú interpretáciu a osídlenie lokality radí do neskorolaténskeho stupňa LTD2, resp. jeho záveru (tiež ČAMBAL 2014, 34-35, Obr. 1:6).

V rámci bratislavskej brány bol fragment misy typu Eggers 91/92 doložený aj na Devíne. Nachádzal sa v neskorolaténskych vrstvách spolu s ďalšími bronzovými zlomkami a prsteňom s gemou so zobrazením vodného vtáka (PIETA 1996, 189, Abb. 1:3). Situáciu na Devíne je však na rozdiel od bratislavského oppida odlišná augustovskými importami a vzápätí nadväzujúcim rímskym osídlením.

Ako fragment nôžky misy typu Eggers 91/92 býva v literatúre uvádzaný bronzový fragment z Panskej ulice³⁰ 19-21 (PIETA 1996, 185, Abb. 1:4, autor ho radí ako „možný“; KYSELA 2020, 352) [Kat. 4]. Predmet pochádza zo šachtového objektu 3/85, ktorý predstavuje dôležitú vertikálno-stratigrafickú situáciu. V rámci objektu boli identifikované dve laténske vrstvy. Posudzovaný bronzový fragment pochádza zo staršej vrstvy 16 (objekt 3a/85) bez výrazného sídliskového charakteru. V jej superpozícii boli vrstvy 15/I a 15/II (objekt 3b/85), v ktorej boli úžitková a technická keramika na výrobu mincí, neskorolaténske spony a kostrové zvyšky a lebka štyroch ľudských jedincov – spolu tak predstavujú záverečnú fázu osídlenia, tzv. katastrofický horizont (ZACHAR – REXA 1988, 39-70, Abb. 14:2). Bronzový fragment pochádza zo staršej vrstvy 16, čo je opačná nálezová situácia ako v prípade polohy Vydrice, parcela 554. Klasifikácia bronzového fragmentu ako nôžky misy Eggers 91/92 je otázna. Na problematiku poukázali už autori výskumu L. Zachar a D. Rexa (1988, 44, pozn. 18). Rekonštruovateľný priemer predmetu uvádzajú až 244 mm, pričom konštatujú, že v prípade misy Eggers 91/92 je priemer nôžok v rozsahu 112 ž 170 mm.

---

³⁰ V čase výskumu ako Nálepková ulica.

Druhým, nejednoznačne zaradeným predmetom je bronzová ataša s podobou viničného listu [Kat. 5]. Pochádza zo záchranného výskumu Vydrice, z vrstvy s laténskou keramikou. Tá sa nachádzala pod včasnostredovekým horizontom. Vrstva obsahovala deštrukčnú vrstvu s prímiesou popola a množstvom kameňov. Nálezový kontext nie je jednoznačný; nie je vylúčené ani sekundárne deponovanie predmetu. I. Kvetánová a B. Kovár (2010, 389-396) nevyhlúčili možnosť, že sa jedná o aplikáciu bronzovej nádoby, no ako najpravdepodobnejšiu interpretáciu uvádzajú predmet ako ozdobu držadla lampy, pričom uvádzajú niekoľko analógií. Bronzová závesná lampa s držadlom v tvare viničného listu - hoc

Obr. 8: Ataša v tvare viničného listu na bronzovej nádobe, Muzeul Național Brukenthal.
Foto: K. Harmadyová

nie tak výtvarne prepracovným a viac štylizovaným - pochádza aj z Devína (PLACHÁ – PIETA 1986, Abb. 6: 9; PICHLEROVÁ 1992A, 99; KUCHARÍK ED. 2021, kat. 79). J. Kysela (2020, 128, pozn. 90) klasifikuje predmet ako možný fragment z misy typu Eggers 91/92 (pozri tiež MUSTAŤĂ 2017, 171-172). Vzhľadom na gracilné opracovanie predmetu či zhotovenie len na jednu pohľadovú stranu (opačná strana slúžila na uchytenie na telo nádoby) sa možno skôr prikloniť k interpretácii predmetu ako aplikácie z bronzovej nádoby – misy typu Eggers 91/92 (KYSELA 2020, 128). Analógiou je bronzová nádoba s aplikáciou v tvare viničného listu [obr. 8] v rovnakom prevedení z rumunskej lokality Gușterița, ktorá sa zvykne stotožňovať s rímskou Cedoniou (NEMETI 2021, 103).

Misy typu Eggers 91/92 (typ Poggendorf) sa radia do augustovského obdobia s možným užívaním do polovice 1. stor. n. l. Nálezy z Bibracte, Sojvide a iné však poukazujú na ich možný výskyt už v neskorolátenskom období, resp. v jeho závere (JÍLEK 2009, 65-66). Nálezy nádob z oblasti Dácie môžu poukazovať na obchodné kontakty s Rimanmi v neskororepublikánskom období alebo ich výskyt súvisí až s vojenskými aktivitami

Rimanov v augustovskom období (ROGAZEA – BERZOVAN 2016, 262). Nádoby tohto typu sa vyskytujú predovšetkým v staršej rímskej dobe. V Čechách sú spojované s tzv. horizontom Marobudovej ríše (KARASOVÁ 1998, 24-26), na juhozápadnom Slovensku sú doložené v hrobch na pohrebiskách Sládkovičovo a Kostolná pri Dunaji (KOLNÍK 1980A, 110, 156, 157, Taf. XCIX, CLIX; KREKOVÍČ 1987, 239). Hoci sa tieto pohrebiská dávajú do súvislosti s *Regnum Vannianum* (napr. KOLNÍK 2011, s. 128) a o tunajších najstarších nálezoch možno uvažovať ako o predmetoch z čias Marobuda prenesených novými usadlíkmi z prostredia Českej kotliny (TEJRAL 1991, s. 7), zmienené pohrebiská pokračovali do 2. stor., teda do obdobia generácií po Vanniovi, a ich skladba sa v jednotlivých obdobiach menila (KREKOVÍČ 2007, s. 91-96). Aj keď bola postulovaná úvaha o výrobe týchto mís aj okolo polovice 2. stor. (M. H. P. den Boesterd, podľa JÍLEK 2009, 65), jej vyobrazenie na mozaike s holubicami v Hadrianovej vile v Tivoli možno skôr vysvetliť napodobnením starého výtvarného motívu v mladšom období (tiež KARASOVÁ 1998, 26; JÍLEK 2009, 65). Napokon motív holubíc pijúcich z misy spomína Plinius Starší (NATURALIS HISTORIA, 36, 60), pričom za autora mozaiky uvádza Sosa z Pergamu žijúceho v 2. stor. pred n. l. Vzhľadom na predpoklad, že forma misy typu Eggers 91/92 nadväzovala na staršie helenistické toreutické typy, sa výroba mís, hypoteticky lokalizuje do oblasti Campanie (JÍLEK 2009, 65).

c) Cedníky: Doložené sú v oppide len dvomi fragmentmi horných častí držiadiel (opierok pre palec) v tvare lastovičieho chvosta z polôh Pod Hausbergom [Kat. 6] a Tatra banka [Kat. 7] [obr. 9]. Oba sa však v dôsledku udalostí druhej svetovej vojny nezachovali (PIETA – ZACHAR 1993, 178, Obr. 103:1; PIETA 1996, 184, Abb. 1:6).

Obr. 9 Rekonštrukcia cedníka.
Podľa: PIETA – ZACHAR
1993, 103: 2.

Nakoľko sa cedníky zachovali zvyčajne len vo fragmentoch v podobe držiadiel alebo ušíek, v minulosti boli interpretované ako fragmenty z dvojúčých nádob typu *kantharos* – napr. J. Skutil ich v roku 1940 označil za „galské imitace helénistických kantharů“ (podľa SVOBODOVÁ 1983, 666). Cedníky, spravidla z bronzu, pozostávali z dierkovanej misy polguľovitého tvaru s priemerom okolo 9 cm (7 až 13 cm), z liateho alebo tepaného držadla v jednom alebo dvoch kusoch. Hoci typ nádoby vychádza zo stredomorských predlôh, P. Guillaumet (1991, 91-93) nevylúčil aj domáci pôvod nádob, pričom nálezy niektorých rukovätí v galskom prostredí považoval za polotovary. Poukázal tiež na ich hojné rozšírenie v zaalpských lokalitách (GUILLAUMET 1991, 94, Fig. 6). Výhradne laténsky pôvod cedníkov však vylučujú nálezy z Itálie ako aj samotná funkcia nádoby evokujúca stredomorské

konotácie (Kyselá 2011, 167-168; Kyselá 2020, 116-117). Cedníky tvorili súčasť picích servisov a slúžili na cedenie tekutín; v laténskom prostredí však nemuselo ísť spravidla vždy o víno, ako naznačuje napr. na českých oppidách veľké množstvo cedníkov v pomere k veľmi malému množstvu zlomkov z amfor (Svobodová 1983, 666), ale aj o iné druhy tekutín.

Bratislavský fragment držadla z polohy Pod Hausbergom zodpovedá v typológii Q. Sueura typu II/III (podľa Kyselá 2020, 117, Fig. 41). Ide o schematickejšie varianty oproti viac zakrivenému, staršiemu typu I. Bratislavský fragment možno datovať len rámcovo k polovici 1. stor. pred n. l. a nemusí vyznievať v kontexte záveru osídlenia, ako je to v prípade mís typu Eggers 91/92. Uško z cedníka pochádza tiež z Devína (PIETA – ZACHAR 1993, obr. 115:13, PIETA 1996, Abb. 3:8). Bolo súčasťou objektu, ktorý je interpretovaný ako šperkárka a kováčska dielňa s datovaním do prechodného stupňa LTD1/LTD2 (HARMADYOVÁ 2016, 71). Vzhľadom na nálezový kontext mohlo ísť v prípade devínskeho nálezu hypoteticky o surovinu na ďalšie spracovanie.

d) Nôžky: Predstavujú rôzne tvarované, liate doštičky s hrúbkou pár milimetrov. Boli prichytené, spravidla tri kusy, na dnách bronzových nádob – napr. džbánoch alebo vedier (*situlae*). Nakoľko sa zhotovovali samostatne a k nádobám boli pripieňované dodatočne, v priebehu času sa od pôvodných nádob oddelili a preto sa hojne vyskytujú samostatne. H. Svobodová (1983, 668), vychádzajúc z práce J. Břeňu (1956), ich na základe tvaru a prevedenia rozdelila na štyri základné skupiny: 1 nôžky s otvormi naznačenými, 2 nôžky s otvormi prevrtanými, 3 nôžky s otvormi v okrajoch, 4 nôžky s rozvetvenými rohmi. Z bratislavského oppida, akropoly, pochádzajú dve nôžky:

1. Nôžka zo stavby „Rím II“, z polohy Bratislavský hrad - severná terasa, nepublikované [Kat. 8], rozmery: dl. 2,54 cm, š. 0,87 cm, hr. 0,3 cm. Možno ju zaradiť do 3. skupiny nôžok s otvormi v okrajoch, resp. v typológii J. Kyselá typ „tvaru ušne“³¹ (podľa Kyselá 2020, 107, Fig. 35).
2. Nôžka z polohy Bratislavský hrad - severná terasa, nepublikované, za informáciu ďakujem B. Resutíkovi) [Kat. 9], rozmery: dl. 5,3 cm, š. 2,32 cm, hr. 0,47 cm. Má polkruhový tvar s tromi polkruhovými otvormi oddelenými dvomi výčnelkami s rozšírenými koncami. Možno ju zaradiť do 4. skupiny nôžok s rozvetvenými rohmi, resp. v typológii J. Kyselá k typu „tvaru ušne s tvarovanými koncami“³² (podľa Kyselá 2020, 107). Fragment pochádza z časti – bloku zeminy – zásahu s podlahami rímskeho typu.

³¹ „ox-hide-shaped“ (Kyselá 2020).

³² „ox-hide-shaped with moulded ends“ (Kyselá 2020).

Všeobecne možno konštatovať, že daný typ nôžky (tvarom alebo veľkosťou - hrana sledujúca obvod základe nádoby) nie je viazaný na konkrétny typ nádoby (k problematike napr. SVOBODOVÁ 1983, 670; ČIŽMÁŘOVÁ 1996, 121-122; KYSELA 2020, 108-111). Na druhej strane D. van Endert (1991, 85) nôžky s naznačenými a prevrtanými otvormi (1. a 2. skupina) z oppida Manching spája s konkrétnymi nádobami, konvicami typu Kappel-Kelheim (tiež v prípade nôžok z oppida Třísov, KYSELA 2011, 168, pozn. 8). Nôžky z Bratislavy nemožno priradiť ku konkrétnemu typu nádoby jednoznačne. Nôžky „tvaru ušne“ môžu identifikovať džbánky či vajcovité *situlae* (KYSELA 2020, 108), takže stotožnenie bratislavských exemplárov ostáva otvorené. Vzhľadom na masívnosť druhej nôžky (hr. 0,47 cm) možno predpokladať nádobu väčších rozmerov – vedro (?).

e) Držadlá: Popri nôžkach indikujú bronzové nádoby držadlá/ataše. V oppide sú doložené (minimálne³³) dvomi exemplármi:

1. Držadlo zo stavby II, z polohy Bratislavský hrad - severná terasa [**Kat. 10**], rozmery: dl. 9,53 cm, š. 4,06 cm, hr. 0,83 cm. Polkruhové držadlo kruhového prierezu, ukončené štylizovanými hlavičkami vodných vtákov. V strede držadla sú dva plastické prstene, v jednej časti zvyšky plechu na prichytenie držadla k nádobe (uložené v SNM - HM, foto predmetu publikovaná Resutík 2016, 45).
2. Držadlo zo stavby II, z polohy Bratislavský hrad - severná terasa [**Kat. 11**], rozmery: dl. 6,03 cm, š. 4,35 cm, hr. 0,7 cm. Polovica polkruhového držadla kruhového prierezu, zachoval sa jeden koniec so štylizovanou hlavičkou vodného vtáka (uložené v SNM - HM, nepublikované, autor výskumu B. Resutík).

Bronzové predmety z dôvodu archeologickej dlhovekosti nie sú spoľahlivými predmetmi pre užšie chronologické vymedzenie (napr. DANIELISOVÁ 2020, 125). Predmety z oppida možno datovať len rámcovo do neskorolaténského obdobia, resp. druhej polovice 1. stor. pred n. l. Nádoby typu Eggers 91/92 sa vyskytujú aj na lokalitách po prelome letopočtov. Držadlo z misy Eggers 91/92 na Vydrici pochádza zo zánikového horizontu a na lokalite sa tak vyskytuje v súvislosti so samotným záverom oppida.

Iné bronzové predmety vyskytujúce sa na neskorolaténskych lokalitách, ako držadlá zrkadielok (KYSELA 2020, 144-149) či chirurgické nástroje (KYSELA 2020, 173-176), neboli v bratislavskom oppide doposiaľ identifikované (publikované). Ich prípadný výskyt nemožno jednoznačne vylúčiť. Podľa staršej správy malo byť držadlo zrkadla súčasťou depotu mincí

---

³³ V SNM - HM sú v súčasnosti uložené dve držadlá z posledného výskumu Bratislavského hradu. Z priestoru Severnej terasy pochádza tretie držadlo, ktoré je v súčasnosti predmetom prevodu správy (za informáciu ďakujem B. Resutíkovi).

z Námestia SNP – Tatra Banka (EISNER 1925, 88). Rukoväte zrkadiel sú známe z Devína, z objektu tzv. šperkárskej a kováčskej dielne (HARMADYOVÁ 2016, 71; BARTA – MUSILOVÁ (eds.) 2016, 189).

3.1.2.1.2 ZVONY

Do kategórie kovových predmetov radím taktiež dva zvony, ktoré pochádzajú z interiéru stavby II, z polohy Bratislavský hrad - severná terasa:

1. Zvonec s masívnym uchom polygonálneho tvaru [**Kat. 12**], rozmery: v. 20,5 cm, max. $\varnothing$ tela 10,24 cm, oválna základňa 11,28 x 6,86 cm. Materiál: olovnatý bronz s prímiesou cínu³⁴. Klopadlo (srdce zvona) sa nezachovalo (RESUTÍK 2012, obr. 334; RESUTÍK 2014, obr. 10; KUCHARÍK ed. 2021, 154, kat. 4; HARMADYOVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024, v tlači).
2. Fragment zvončeka, horná polguľovitá časť s kruhovým uškom [**Kat. 13**]. Telo je masívne a rôznej hrúbky, povrch hladký. Rozmery: zachovaná v. 4,29 cm, max. $\varnothing$ 4,45 cm, hr. 0,56. Materiál: cínový bronz s prímiesou olova³⁵ (RESUTÍK 2016, 45; HARMADYOVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024, v tlači).

K základným typologickým prácam o rímskych zvonoch v (stredo)európskom priestore možno zaradiť práce L. Ohlenrotha (1925) a W. Nowakowskeho (1988). Prvý autor hodnotil nálezy zvonov z oblasti Švábska a Bavorska, W. Nowakowski komplexnejšie z územia „barbarskej Európy“. L. Ohlenroth rozdelil zvony do piatich skupín: A – vysoký tvar, uprostred mierne zúžený s oválnou základňou, B – štvorstranný tvar s obdĺžnikovou alebo štvorcovou základňou, C – polguľovitý tvar s kruhovou základňou a šesťhranným uškom, D - polguľovitý tvar s kruhovou základňou a kruhovým uškom, E – tvar kostolných zvonov s kruhovou základňou. W. Nowakowski delí zvony podľa tvaru tela na štyri typy: A - cylindrické, B – pyramídovité, C – kužeľovité, D – polguľovité [obr. 10]. Nowakowskeho typológiu rozšírili a doplnili Ch. Flügel (1993, 99-100) a D. Božič (2005, 315-317). Z ich prác následne vychádzal J. Jílek (2008). Vlastnú, detailnejšiu typológiu zostavila B. M. Pomberger

³⁴ Publikovaný ako bronzový (RESUTÍK 2012, 204), neskôr ako medený (RESUTÍK 2014, 160). Povrchová analýza röntgenfluorescenčnou spektroskopiou pXRF v SNM - HM ukázala na plášti podiel Cu 84,259, Pb 9,822 a Sn (5,517), na uchu Cu 89,601, Pb 8,048 a Sn 7,880. Materiálová analýza za účelom inventarizácie predmetu, publikované HARMADYOVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024, v tlači.

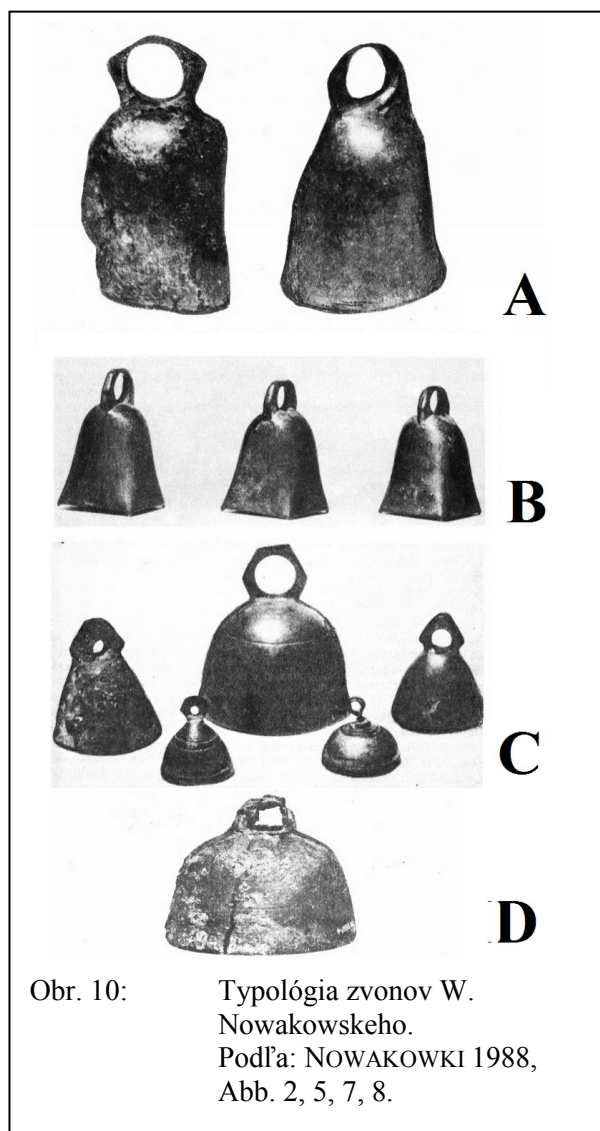
³⁵ Publikovaný ako bronzový (RESUTÍK 2016, 45). Analýza röntgenfluorescenčnou spektroskopiou pXRF v SNM-HM ukázala podiel Cu 81,912, Sn 10,595 a Pb 6,655. Analyzovaná bola kovová špona získaná vŕtaním hornej časti predmetu z vnútornej strany. Materiálová analýza za účelom inventarizácie predmetu, publikované HARMADYOVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024, v tlači.

(2016, 2018) na základe nálezov zvonov zo strednej Európy. Autorka uvádza veľkosti rímskych zvonov v rozmedzí 1,5 až 30 cm. Kategorizuje základne zvonov do štyroch skupín: obdĺžnikové, štvoruholníkové, kruhové a oválne. Telá (rezonančné telesá) bronzových zvonov delí na osem typov (a v rámci nich ostatné varianty), telá železných zvonov na dva typy. Ďalej člení ušká (bronzových) zvonov na deväť typov a klopadlá (srdcia) zvonov na štyri typy.

Prvý bratislavský zvon možno v typológii L. Ohlenrotha zaradiť k typu A (číslo 3) - vysoký zvon, uprostred mierne zúžený so základňou oválneho tvaru. V Nowakowskeho typológii zodpovedá taktiež skupine A – zvon cylindrického tvaru s masívnym štvoruholníkovým alebo päťuholníkovým uchom. V typológii B. M. Pomberger patrí k typu 2 – tulipánové telo, klenutý vrch a oválna základňa. Rukoväť zodpovedá typu 4 – hranatá so štyrmi okrajmi (päťhran). Druhý bratislavský exemplár sa zachoval len vo fragmente, takže jeho typologické určenie uvádzam ako pravdepodobné. Ide o zvonček menšej veľkosti.

V Ohlenrothovej typológii zodpovedá typu D (číslo 23) – polguľovitý tvar, kruhová základňa a kruhové uško. V Nowakowskeho typológii zodpovedá skupine D – polguľovité zvonky menších rozmerov, tzv. *tintinnabula*. V typológii B. M. Pomberger ho možno zaradiť k typom 5, variant A – polguľovitý tvar s kruhovou základňou, okrúhly vrch.

Zmienení autori sa vo svojich prácach zaoberali zvonmi z rímskej doby – cisárskeho obdobia. Hoci sa W. Nowakowski (1988, 75-110) snažil o chronologické zaradenie jednotlivých typov, dospel len k širšiemu datovaniu, resp. záveru, že k užívaniu jednotlivých typov zvonov dochádzalo počas celého cisárskeho obdobia. D. Božič (2005, 316) považuje ihlanové zvonky s polygonálnou alebo štvorcovou základňou za mladšie. Naopak zvonky s cylindrickým alebo polguľovitým telom, s oválnou alebo kruhovou základňou radí medzi staršie

Obr. 10: Typológia zvonov W. Nowakowskeho. Podľa: NOWAKOWKI 1988, Abb. 2, 5, 7, 8.

formy. Argumentoval pritom nálezmi zvonov týchto tvarov z augustovských táborov Haltern, Augsburg-Oberhausen, Oberaden a Kops Plateau (Nijmegen) z obdobia pred prelomom letopočtov, resp. zvonmi z Magdalenbergu a Pompejí (BOŽIČ 2005, 316-317). Bratislavské nálezy možno datovať do polovice 1. stor. pred n. l., resp. druhej polovice 1. stor. pred n. l. nálezovým kontextom – pochádzajú z interiéru stavby II na severnej terase. Vzhľadom na analogické nálezy zvonov z rímskych táborov datovaných do záveru 1. stor. pred n. l. (BOŽIČ 2005, 316, Abb. 23), resp. nálezy z mladších germánskych sídlisk, možno pravdepodobne bratislavské exempláre priradiť k záverečnej fáze osídlenia oppida.

Analógie k bratislavským zvonom pochádzajú aj z oblasti Galie. Menší, polguľovitý zvon podobný bratislavskému pochádza z detského hrobu na lokalite Fréjus, Saint-Lambert (LATTARD – SCHMITT 2023, 235, Fig. 7:D). Lokalita prináleží starovekému *Forum Iulii*, ktoré založil Caesar a neskôr medzi rokmi 29 až 27 pred n. l. bolo osídlenie povýšené statusom *colonia*. Tunajšie pohrebiská sú datované do konca 1. stor. pred n. l. až začiatku 2. stor. n. l. (LATTARD – SCHMITT 2023, 222-235). Cylindrický zvon s päťuholníkovým uchom (DE FONTENAY 1880, 7, Pl. IV:13), typologicky podobný bratislavskému avšak výrazne menších rozmerov, pochádza z polohy zvanej Grandes-Tailles à La Comelle v oblasti Mont Beuvray (Bibracte). Našiel sa spolu s bronzovými plastikami božstiev a ďalšími predmetmi náboženského charakteru. Ide však o starší nález bez bližšieho kontextu. Depot odkryl robotník pri ťažbe kameňa v roku 1878, o dva roky neskôr bol súbor publikovaný H. De Fontenayom (1880). Súčasťou súboru boli mince Vespasiana a Commoda, na základe čoho možno predpokladať deponovanie predmetov najskôr v poslednej štvrtine 2. stor. Vzhľadom na nálezy mincí tak nemožno predpokladať chronologickú koreláciu súboru predmetov v kontexte oppida Bibracte (BARRAL – LUGINBÜHL – NOUVEL 2012, 175).

Fyzikálne vlastnosti kovov, resp. zliatin určujú zvuk zvona (formuje ho taktiež tvar a veľkosť). Z hľadiska materiálového zloženia sa rímske zvony delia na bronzové (resp. zliatiny medi) a železné (NOWAKOWSKI 1988, 71; POMBERGER 2018, 9). Bratislavské exempláre boli zhotovené (1.) z olovnatého bronzu s prímiesou cínu a (2.) cínového bronzu s prímiesou olova. Analyzované zvony s cylindrickým a polguľovitým tvarom z múzea v Szombathely (predpokladané staršie formy; v citovanej práci datované rámcovo do 2. až 4. stor.) dosahovali 4,6 až 16 % cínu a 0,3 až 14,2 % olova (POMBERGER – SÁNTA – MÜHLHANS – MOZGAI – BAJNÓCZI 2021, Tab. 3). Cín dodáva zvonu dobré zvukové vlastnosti; v stredoveku bol odporúčaný pomer medi a cínu 4:1, resp. 78:22 %. S cieľom ušetriť na cíne pridávali zvonolejáři do zliatiny najčastejšie olovo alebo zinok (FLODR 1983, 61-63). Práve pomer kovov v zliatine by mohol byť potenciálne jedným z indikátorov využitia daného

zvona (HARMADYOVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024, v tlači). K bližším záverom však nie sú známe materiálové analýzy rímskych zvonov (a ich jednoznačné nálezové kontexty) v dostatočnom množstve a preto túto úvahu ponechávam len ako jednu z možností výskumu.

V rímskom prostredí mali zvonov rôzne využitie. Tvorili súčasť postroja jazdeckých koní a záprahových a taktiež ťažných zvierat (NOWAKOWSKI 1988, 82) za účelom identifikácie ich pohybu. Nachádzajú sa v sakrálnych objektoch, využívali sa pri obradoch a tiež ako hudobné nástroje. Zvonov ako ohlasovací nástroj slúžili pravdepodobne predovšetkým praktickým účelom na oznamovanie povinností (časový poriadok na určité povinnosti – napr. vo vojenskom tábore) alebo poplachu. Široké užívanie zvonov bolo aj v civilnom živote – oznamovanie otvárania/zatvárania trhov, verejných kúpeľov a pod. Zvonov sa umiestňovali taktiež v úzkom priestore križovatiek ulíc za účelom signalizácie v neprehľadnom priestore. Menšie zvončeky (*tintinnabula*) mohli slúžiť ako amulety a vyskytujú sa taktiež v hrobách (ECKARDT – SANDIE 2018, 10-18; JENŮ ed. 1998, 125; SIMPSON 2007, 114-119; KYBALOVÁ – LUNGA – VÁCHA 2005, 13; WARDLE 1981, 354-356.). Pod termínom *tintinnabulum* sú známe taktiež veterné zvonkohry, resp. zostavy zložené z menších zvončekov zavesených na retiazke, ktoré potenciálne vytvárajú rôzne tóny pri zvonení. Úloha zvonkohier sa spravidla vysvetľuje v apotropaickom význame ako ochrana fyzických priestorov. Takéto zvonkohry boli umiestňované do vetra – pri vstupoch do budov, oknách, v nádvoriach, v chodbách a pod. Vzhľadom na konštrukciu ich bolo možné jednoducho premiestniť. Možná je tiež aktivácia zvončeka prostredníctvom otvorenia dverí, posunutím závesu a pod. Z takto aktivovaného zvončeka/zvonkohry nevzniká zvuk náhodne (vetrom), ale cielene. V takomto prípade možno funkciu *tintinnabula* vysvetliť vo význame utilitárnom – signalizácia osoby vstupujúcej do priestoru za účelom zabezpečenia priestoru (PARKER 2018, 62-66; DIERICHS 1999, 145).

Vzhľadom na rôzne nálezové kontexty nie je možné určenie funkcie zvonov podľa ich typológie. Účel bratislavských zvonov tak nemožno jednoznačne interpretovať. Vzhľadom na nálezové okolnosti (interiér domu, skladový priestor) možno predpokladať skôr utilitárnu funkciu. Cylindrický zvon, veľmi podobný bratislavskému exempláru, vysoký 17,4 cm je vystavený v múzeu Antiquarium di Boscoreale; uvažuje sa o ňom ako o kravskom zvone (za konzultáciu ďakujem M. L. Vitale). Menší, polguľovitý zvon možno charakterizovať ako *tintinnabulum*. Ďalšie súčasti prípadnej zvonkohry (retiazka, závesné zariadenie/predmet a pod.) sa však pri predmete nenachádzali. Na jeho signalizačnú funkciu poukazuje nálezová poloha neďaleko vstupu do stavby (z interiérovej strany) ako aj podiel cínu v zliatine

zabezpečujúci výraznejší zvuk. Či majiteľ domu prisudzoval taktiež apotropaickú funkciu *tintinnabula* nemožno posúdiť (HARMADYVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024, v tlači).

3.1.2.2 KERAMIKA

V porovnaní so západnou laténskou Európou sú stredomorské keramické importy v strednej Európe známe len v malých počtoch fragmentov. Okrem (primárne) odlišného historického vývoja to môže byť tiež dôsledkom stavu výskumu a nedôslednou identifikáciou črepov, resp. pri menej významných črepech ich zámenou s keramikou z mladších období (KYSELA 2020, 184-185). Italská importovaná keramika v bratislavskom oppide je zastúpená jemnou, prevažne stolovou keramikou, ktorú delím v tejto kapitole na jednotlivé skupiny. Vzhľadom na početnosť sa ďalej samostatne venujem špecifickej keramickej kategórii – transportným amforám.

3.1.2.2.1 ČIERNO LISTROVANÁ KERAMIKA

Charakteristická keramika s čiernym listrom bola intenzívne produkovaná v západnom Stredomorí v 4. až 1. stor. pred n. l. Ide predovšetkým o stolovú keramiku a tiež nádoby na olej. Od prelomu 3. a 2. stor. pred n. l. sa výroba postupne zjednodušovala a štandardizovala. V 2. a 1. stor. pred n. l. výroba keramiky pokračovala (v literatúre sa zvykne označovať aj ako „kampánska keramika“) a rozšírila sa aj do oblastí severnej Itálie, do Pádskej oblasti a na adriatické pobrežie. V 1. stor. pred n. l. vznikli dielne aj v regióne južného Francúzska (všeobecne MOREL 1980; k technológii MAGGETI et al 1981). Keramika z polovice, resp. po polovici 1. stor. pred n. l. predznamenáva tvary najstarších foriem *terry sigillaty* a z tohto dôvodu napr. magdalensbergské fabrikáty označuje M. Schindler (1967) ako „*schwarze sigillata*“³⁶.

N. Lamboglia (1952) definoval tri základné (veľké) skupiny čierne listrovanej (kampánskej) keramiky nasledovne: skupinu A charakterizuje jasne červené telo a ostrý lom; skupinu B béžové telo, matnejší čierny lister a menej pravidelný lom; skupinu C šedé telo a čierny až olivový lister. Hoci Lamboglia k jednotlivým skupinám priradil tvarové spektrum a oblasť výroby, v súčasnosti sa o túto klasifikáciu možno opierať len čiastočne. Zatiaľ čo

---

³⁶ M. Vegas (1968, 543) považoval pomenovanie za „*nešťastné*“. Argumentoval, že ako čierna sigillata sa označuje čierna imitácia červenej *terry sigillaty*, zatiaľ čo čierne listrovaná, kampánska keramika bola riadom pôvodom z helenistického obdobia a postupne nahradená novou, červenou *terrou sigillatou*. Výhrady k použitému označeniu „*schwarze sigillata*“ vyjadruje v svojej práci sama autorka.

keramika skupiny A bola vyrábaná v oblasti Neapolského zálivu, produkcia keramiky charakterizovanej ako skupina B a C je doložená v širšej oblasti vrátane severnej Itálie. Predovšetkým čierno listrovaná keramika skupiny B z aretínskych a popádskejších dielní sa distribuovala ďalej na sever, do oblasti Aquileie, Slovinských Álp a na Magdalensberg (KYSÉLA – MAGGETI – SCHNEIDER 2013, 216-217; KYSÉLA 2013, 188, obr. 3.1.6.1a).

V bratislavskom oppide je čierno listrovaná keramika skupiny B zastúpená tromi fragmentmi:

1. Panská ulica 19-21 [**Kat. 14**]: Fragment okraja z nádoby s možnou rekonštrukciou priemeru 210 mm. Telo črepu je svetlo béžovej až oranžovej farby. Autori výskumu klasifikovali keramiku ako pateru typ Lamboglia 7/16 zo začiatku druhej polovice 1. stor. pred n. l. (ZACHAR – REXA 1988, 68-71, Abb. 21, 4; Abb.28.2; pozri tiež KYSÉLA – MAGGETI – SCHNEIDER 2013, 216-217). Črep pochádza z vrstvy 15/I so stopami požiaru, ktorú možno datovať do obdobia po roku 50 pred n. l. až predaugustovského obdobia (ZACHAR – REXA 1988, 71).
2. Radničná 1 (Apponyiho palác) [**Kat. 15**]: Fragment z tela bližšie neurčiteľnej nádoby. Podľa popisu A. Vrtela je telo žltkastej farby. Črep pochádza zo záchranného výskumu, z jamy 06/14 interpretovanej ako studňa. Vyskytol sa spolu s neskorolátenskou keramikou. Podľa názoru S. Zabeňhlicky ide pravdepodobne o črep z aretínskej dielne (podľa KYSÉLA – MAGGETI – SCHNEIDER 2013, 217, k výskumu lokality LESÁK – VRTEL 2009, 43-45).
3. Bratislavský hrad, severná terasa: Nepublikovaný fragment čierno listrovanej keramiky [**Kat. 16**] pochádza z posledného výskumu hradu, uložený je v SNM - HM (za konzultovanie ďakujem A. Vrtelovi, M. Musilovej a M. Hornákovi). Fragment okraja, tela a čiastočne dna pochádza z miskovitej nádoby. Telo je svetložltej až béžovej farby. Radím ho k typu Lamboglia 7, fáza 2, z obdobia 30/26 až 10 pred n. l. z Arezza (za konzultovanie ďakujem E. Schindler-Kaudelka). Ide o vizuálne, makroskopické zhodnotenie, nakoľko odobratie vzorky za účelom chemickej analýzy črepu vzhľadom na malé rozmery fragmentu nie je možné.

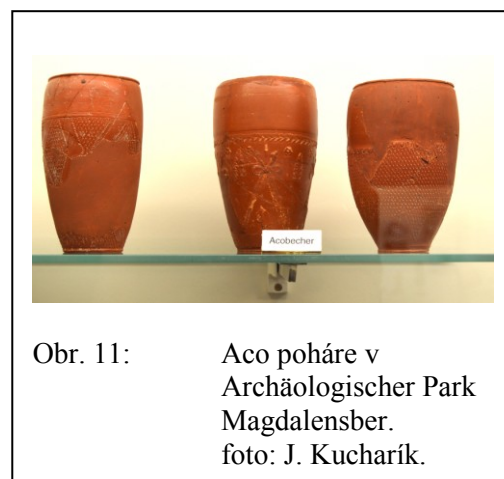
V oblasti užšej strednej Európy sa nálezy čierne listrovanej keramiky koncentrujú k povodiu Dunaja a predovšetkým k jeho strednému úseku: Thunau am Kamp, Michelstetten, Oberleiserberg, Viedeň a Bratislava. Viac excentricky od Dunaja je keramika doložená na oppidách Stradonice a Staré Hradisko, jeden možný nález je z Krakova (KYSÉLA – MAGGETI – SCHNEIDER 2013, 216-217, 2018, fig. 2; ADLER-WÖLFEL – MOSSER 2015, 22-24). Na základe

len obmedzených možností chemických analýz črepov zo zmienených lokalít možno predpokladať, že čierno listrovaná keramika bola do stredodunajskej oblasti (na rozdiel od Manchingu na hornom toku) distribuovaná východoalpskou cestou (KYSELA – MAGGETI – SCHNEIDER 2013, 218-219), pričom dva z troch bratislavských črepov možno na základe vizuálneho zhodnotenia považovať za aretínsku produkciu.

Na rozdiel od západoeurópskeho prostredia je čierno listrovaná keramika v stredodunajskej oblasti zastúpená len pár fragmentmi, ktoré predstavujú jednu či dve nádoby na lokalitu. V Bratislave sú nálezmi doložené tri nádoby. O niečo vyšší počet pochádza z Viedne, z polôh Rochusmarkt a Rasumofskygasse 29-31. Tunajší súbor je obmedzený na dva typy nádob – patera typu Lamboglia 7 a miska typu Lamboglia 28. Niekoľko fragmentov s opravnými otvormi poukazuje na ich dlhšie užívanie (ADLER-WÖLFL – MOSSER 2015, 22-24, 34, Taf. 1.1). Nízke zastúpenie čierno listrovanej keramiky v stredodunajskej oblasti vysvetľuje J. Kysela (2013, 193; 2020, 192) ani nie tak jej hodnotou a tým dostupnosťou pre osoby s výnimočným postavením, ale skôr logistickou náročnosťou spojenou s jej prepravou a tiež aktuálnym stavom výskumu. Upozornil pri tom na dva fragmenty „z nenápadného náleziska jakým je Michelstetten“. V prípade Bratislavy len jeden z exemplárov pochádza z akropoly oppida. Ďalšie dva sú z polôh v rámci podhradia a teda nenaznačujú výhradnú naviazanosť na elitné sídla.

3.1.2.2 ACO POHÁRE

Vysoké tenkostenné poháre kónického tvaru charakterizuje reliéfná výzdoba v podobe husto a paralelných radoch umiestnených ihličiek, tzv. „a Kommaregen“ [obr. 11]. Súčasťou sú rastlinné alebo figurálne motívy. Na pohároch sa vyskytujú rôzne značky spojené s menom Aco: Acastus, Diophanes, Eros, Hilarus, Han(no). Ďalšie predstavujú hrnčiarov napodobňujúcich produkciu (VEGAS 1969-1979, 107-108). Keramika je severotalianskej proveniencie, kde sa za centrá výroby predpokladajú Cremona, Ravenna a Faenza.³⁷ Výrazné zastúpenie má v oblasti Veneta spolu s územiaми za Alpami. Predovšetkým Aquileia

Obr. 11: Aco poháre v Archäologischer Park Magdalensber. foto: J. Kucharík.

³⁷ Rozšírenie pohárov naznačuje aj ďalšie centrá výroby.

zohrávala sprostredkovateľskú úlohu v obchode s Aco keramikou severovýchodným smerom.³⁸ Výroba keramiky spadá do augustovsko-tibériovského obdobia (LAVIZZARI PEDRAZZINI 1987, 255-257; SCONTI MASELLI 1973, 169-170).

Aco poháre sa koncentrujú predovšetkým v severnej Itálii a ich distribúcia je doložená smerom na sever v prostredí vojenských táborov (napr. Lorenzberg, Mainz, Haltern) a severovýchod, kde sa početne vyskytuje na Magdalensbergu.³⁹ Tu sú zastúpené poháre signované značkami: Aco, Diophanes, Antiochus, L. Norbanus a Buccio Norbani (VEGAS 1969-1979, 114; SCHINDLER-KAUDELKA 2000, 54-58). Vyskytuje sa tiež v oblasti Galie, kde keramiku napodobňovala dielňa v Lyone⁴⁰ (VEGAS 1969-1979, Abb. 24; LAVIZZARI PEDRAZZINI 1987, tav. 16).

Aco poháre boli v staršom bádání hodnotené ako „*keramika elit, veľmi oceňovaná a značne rozšírená*“ (LAVIZZARI PEDRAZZINI 1987, 255). Vzhľadom na jej rozšírenie v severoitalskom prostredí nemožno o výhradne „elitárskom“ užívaní Aco pohárov uvažovať. Výroba nebola z hľadiska technológie tak náročná ako v prípade terry sigillaty. Vnímanie Aco pohárov ako „*keramiky elit*“, teda vysoko cenených výrobkov, v minulosti mohlo spôsobiť aj ich menej početné dochovanie vzhľadom na ich tenké a mäkké steny. Prirodzene, ďalej od centra produkcie, ako je prípad Bratislavy, predstavovala keramika viac prestížnu záležitosť. V bratislavskom oppide je doložená jedným prepáleným fragmentom z dna pohára [Kat. 17]. Pochádza zo zánikového horizontu objektu 134/09 na nádvorí hradného paláca (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 60, obr. 14; LESÁK 2019b, 174; v dizertačnej práci objekt označujem ako stavba II, pozri kapitola 3.1.2.9.1). Na základe fragmentu nemožno bližšie určiť typ či výrobcu pohára. Jeho význam je predovšetkým z chronologického hľadiska – predstavuje *post quem* termín datovania zánikového horizontu objektu. Aco poháre sa vyskytujú približne od obdobia 30/20 pred n. l. a vyznievajú v neskoroaugustovskom až tiberiovskom kontexte (AUER – SCHINDLER-KAUDELKA 2021, 107-109, Fig. 2; BERDEN – ČUFAR – HORVAT 2020, 39-43; LESÁK – VRTEL – KOVÁČ – STANÍK 2014, 60).

3.1.2.2.3 TERRA SIGILLATA

Charakteristická keramika s lesklým povrchom a červenohnedým zafarbením sa vyskytuje v Itálii už v 2. a 1. stor. pred n. l. Pre túto keramiky sa zvykne v literatúre používať

³⁸ Jednoznačné doklady o výrobe Aco keramiky v Aquileii nie sú.

³⁹ Za konzultovanie keramiky na Magdalensbergu ďakujem E. Schindler Kaudelka.

⁴⁰ Distribúcia Lyonskej dielne je doložená v prostredí Germanie (SCONTI MASELLI 1973, 169).

aj označenie „*presigillata*“ (napr. STONE 1987, 85). Skutočná výroba keramiky označovanej ako terra sigillata je spojená až s výrobným centrom v Arezze s počiatkom produkcie v 30. až 20. rokoch 1. stor. pred n. l. Okolo prelomu letopočtov bola technika arretínskej výroby prenesená do južnej Galie, kde sa centrom masovej produkcie stala lokalita La Graufesenque. V stredoeurópskom laténskom prostredí sa tak vyskytuje len veľmi obmedzene, nakoľko jej výroba časovo spadá len do záveru neskorolaténskeho obdobia (KYSELA 2020, 192). Import keramiky terra sigillata do stredodunajského a stredoeurópskeho prostredia je tak charakteristický až pre rímske obdobie po prelome letopočtov (súhrnne HALAMA 2018, 141-152).

Terra Sigillata je v rámci bratislavského oppida doložená len dvomi nálezmi z dvoch polôh: z Ventúrskej 3 pochádza polgulovitá miska typu *Conspectus* 36.1. (VRTEL 2012, 175, obr. 269; KYSELA 2020, 192) [Kat. 18] avšak nálezové okolnosti k polohe Ventúrska 3 boli publikované len čiastočne (LESÁK 2002, 116-117). Druhý nález keramiky terra sigillata pochádza z výskumu Vydrice [Kat. 19]. Fragment z taniera s vysokým okrajom bol v deštrukcii nasucho kladeného kamenného muriva. Druhý podobný fragment bol v zásype zásahu, ktorý čiastočne narúšal murivo. Autori výskumu (KOVÁR – HANUŠ 2012, 183, obr. 284; KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014, 102, obr. 8; tiež ČAMBAL – KOVÁR – HANUŠ 2012, 119-120; KOVÁR 2016, 65) radia fragmenty k typu *Conspectus* 1.1 (ETTLINGER et al. 1990). Bratislavské nálezy možno zaradiť len pravdepodobne k ranoaugustovskej produkcii, resp. rámcovo do poslednej tretiny 1. stor. pred n. l. resp. 40/30.

V rámci bratislavskej brány je terra sigillata výraznejšie doložená na Devíne. Pochádza z nálezových celkov, v ktorých sa popri laténskej keramike nachádzali aj fragmenty amfor a rímskych mincí (HARMADYOVÁ 2016, 74). V súbore bolo identifikovaných minimálne 15 nádob rôznych tvarov - taniere, misky a črep pohára s reliéfnou výzdobou (PIETA 1996, 189-190, Abb. 7. 1-12) Identifikované boli kolky: ACATO, APTI[SERI], MAE[PATIS], MVE[TTI], (AVE[TTI]?), SEMP[RONI] a UTILIS. Ide o výrobky dielne z Arezza datované do rokov 30/20 pred. n. l. až 10/15 n. l. (HARMADYOVÁ 2021, 51). Devínsky súbor terra sigillaty tak svojou početnosťou a rôznorodosťou zodpovedá postaveniu Devína v súvislosti s novými spoločensko-historickými udalosťami v rámci bratislavskej brány v augustovsko-tiberiovskom období, resp. v čase okolo prelomu letopočtov a nie v kontexte neskorolaténskeho osídlenia.

Početnejšie nálezy keramiky terra sigillata z augustovského až počiatkov tiberiovského obdobia sa vyskytujú na lokalitách východne od Álp v oblasti obchodných ciest s doloženou prítomnosťou italických obchodníkov ako napr. Nauportus (BERDEN – ČUFAR –

HORVAT 2020, 39-47) a Magdalensberg, kde bolo výskumom zistených až 1 075 fragmentov (AUER – SCHINDLER-KAUDELKA 2021, 107-108, Tab. 2-3). Z Magdalensbergu pochádzajú zhodné typy *Conspectus* 1.1 (182 fragmentov) a 36.1. (47 fragmentov) ako v bratislavskom oppide, čo môže naznačovať sprostredkovateľskú úlohu Magdalensbergu v importe keramiky terra sigillata z Pádskej oblasti do stredodunajskej oblasti.

3.1.2.2.4 OSTATNÉ

Domáca a importovaná keramika z bratislavského oppida nie je komplexne spracovaná a publikovaná. Vzhľadom na rozsah a deponovanie materiálu ponechávam podrobnejšie vyhodnotenie importovanej keramiky ako predmet výskumu do budúca v rámci komplexného spracovania nálezového materiálu zo zmienovaných polôh. Takéto spracovanie je mimo rozsah tejto dizertačnej práce. Ako spomínam aj v úvode kapitoly vyššie, menej významné črepy (na rozdiel od čierne listrovanej keramiky, terra sigillaty a pod.) mohli byť v minulosti prehliadané a preto boli informácie o importovanej keramike publikované doposiaľ len sporadicky.

Črepy importovanej, rímskej keramiky zmieňuje R. Čambal (2004, 20, tab. XIV: 8, LVI: 8) z laténskych objektov na východnej terase Bratislavského hradu. Dva črepy rôznych tvarov pochádzajú z mís so široko roztvoreným ústím, točených na kruhu z kvalitnej, jemne plavenej hlíny oranžovej farby, na vnútornej aj vonkajšej strane potiahnuté oranžovočervenou engobou. Zopár črepov importovanej keramiky pochádza tiež z polôh nádvorie, Zimná jazdiareň a severná terasa. Ide zvyčajne o malé fragmenty z tiel nádob, pričom ich bližšie vyhodnotenie je predmetom prebiehajúceho spracovania výskumu. K importovanej keramike z italského prostredia ich radím na základe makroskopického zhodnotenia farebnosti a zloženia keramického cesta nádob. Ďalšie, bližšie neidentifikované „rímske črepy“ v neskorolátenských kontextoch zmieňujú autori z ostatných polôh v rámci oppida, napr.: Kapitulská č. 17 (PIETA – ZACHAR 1993, 150, pozn. č. 36), Hlavné námestie č. 7 (MUSILOVÁ – LESÁK 1996, 103) alebo Námestie SNP 31-32 (ZACHAR 1982b).

Z polohy Námestie SNP 31-32 publikoval autor výskumu nádobou, ktorú klasifikoval ako „zlomok amfory“ (ZACHAR 1982b, 175; ZACHAR 1987b, 167, kat. č. 193, obr. 193), resp. „amforovitú dvojchú nádobu“ (PIETA – ZACHAR 1993, 178, obr. 102) [Kat. 20] s priemerom ústia 11,9 cm, dochovanou výškou 21,5 cm a maximálnou rekonštruovateľnou výškou do 46 cm. Nádobu je z jemne plavenej hlíny a svetlohnedej farby. Nejedná sa o amforu v pravom zmysle slova, resp. transportnú amforu, ale o bežnú úžitkovú nádobu, dvojchý džbán. Takáto

rímska úžitková keramika sa vyvážala do oblasti západného Stredomoria už od 2. stor. pred n. l., kde bola neskôr aj imitovaná (KYSELA 2020, 197). Svetlohnedá úžitková a stolová keramika, vrátane analogického džbánu k bratislavskému nález, pochádza z Magdalensbergu (SCHINDLER-KAUDELKA 2012, 206-207, Fig. 9; SCHINDLER-KAUDELKA – MANTOVANI 2018, 328, Fig. 1, 13). V stredodunajskej oblasti bol väčší počet podobných nádob (minimálne päť kusov) zistený vo Viedni (ADLER-WÖLFL – MOSSER 2015, 26, Taf. 2.1). Tieto nádoby neboli akiste importované z dôvodu ich vlastnej hodnoty, ale za účelom ich obsahu (KYSELA 2020, 198).

Ďalším nálezom z Vydrice je fragment dna vysokého tenkostenného pohára zdobeného barbotinom vo forme girland [**Kat. 21**]. Autori výskumu (KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014, 102, obr. 9) vychádzali z analogických nálezov z Magdalensbergu, fragment radia k typu forma 20d, fabrikát A a pohár datujú do obdobia 40 až 25 pred n. l. Podobné črepy boli indikované na hradnom vrchu (výskum v spolupráci s K. Harmadyová).

3.1.2.2.5 IMITÁCIE

Keramiku produkovanú v bratislavskom oppide rozdelil do deviatich základných skupín L. Zachar na základe nálezov z Partizánskej ulice (ZACHAR 1981) a Panskej ulice č. 19-21 (ZACHAR – REXA 1988). Ním stanovená typológia sa používa dodnes, resp. na základe profilácie okrajov bola mierne upravená a rozšírená o nové varianty R. Čambalom (2004), ktorý komplexne spracoval keramické nálezy dvoch laténskych sídliskových objektov na východnej terase Bratislavského hradu.

Do skupiny V/8 radí R. Čambal (2004, 20, tab. XIII. 5, LVI. 9-12) ploché misy s ostrou profiláciou, so šikmo von vyhnutým okrajom, ostro nasadajúcim na rovné dno s nízkou nôžkou v podobe plastickej lišty, točené na kruhu z kvalitnej, jemne plavenej hlíny. Misy sú na povrchu sivohnedej, oranžovočervenej alebo čiernej farby, leštené, s takmer nezreteľnými stopami po červenom engobovaní. Pravdepodobne ide o domáce napodobneniny rímskych keramických tvarov, profiláciou sa ponímajúcich na čierne listrovanú keramiku, prípadne včasnú *terra sigillata*. Ide o nové typy mís v bratislavskom prostredí zo začiatku druhej polovice 1. stor. pred n. l. s možnosťou ich výskytu do začiatku augustovského obdobia (tiež PIETA – ZACHAR 1993, 177-178). Častejšie sa imitácie plytkých tanierovitých mís vyskytujú v laténskom prostredí západnej Európy, resp. v galskom prostredí. Z hľadiska ich tvaru možno uvažovať o ich používaní pri servírovaní a konzumácii jedla (REPKA 2020, 144-152).

Za imitáciu italickej keramiky možno považovať tiež kotlíkové trojnožky. Jedná sa o misovité nádoby kónického až polgulovitého tvaru so širokým a rovným dnom, z ktorého vychádzajú tri mierne von vyhnuté ploché nôžky (REPKA 2020, 62). Ich využitie bolo zrejme pri tepelnej úprave potravy na otvorenom ohni. Pôvod nádob možno bádať v severnej Itálii a doložené sú taktiež na lokalitách východoalpskej oblasti z republikánskeho a augustovského obdobia (KYSELA 2020, 200). Za analogický tvar kotlíkovej trojnožky s výzdobným motívom siete z polohy Hviezdoslavovo nám. 14 [Kat. 22] považoval L. Zachar nález na lokalite St. Bernardo v hrobovom celku 126 (ZACHAR 1982a, 45, obr. 5. C-1, obr. 6). Ďalšie dva fragmenty nôžok sú z polohy Hlavné námestie 7 (MUSILOVÁ – LESÁK 1996, Tab III: 5, 6) [Kat. 23] alebo fragmenty nádoby z Čajkovského ulice 9 (ČAMBAL 2012, 184, obr. 291) [Kat. 24]. Dve nôžky, resp. možné dva okraje nádob z kotlíkových trojnožiek pochádzajú z latenských objektov na východnej terase Bratislavského hradu (ČAMBAL 2004, 20, tab. XIV: 7, LXI: 9, 10, LXII: 2) [Kat. 25]. Nôžky sú z jemnozrnného materiálu sivej farby bez prímеси grafitu. Nesú stopy po opracovaní na kruhu. Podobné trojnožky sú doložené aj v oblasti Galie, kde sa dávajú do súvislosti s použitím oleja pri spracovaní potravín (BARRAL – LALLEMAND – RQUIER – COQUET 2013, 426, Fig. 3: 5; KYSELA 2020, 200).

Ďalšiu diskutovanú skupinu predstavujú rozmerné zásobnice s golierovite rozšíreným okrajom. Na ich širokom okruží sa môžu nachádzať zreteľné žliabky situované na hornej ploche okraja (ČAMBAL 2004, 20, tab. III: 4, IX: 5, XXXIII: 4). Tie zrejme súviseli s prekrytím zásobnice drevenými pokrievkami s plastickými lištami, ktoré by zasadli do žliabkov okraja zásobnice (REPKA 2020, 153). Na maximálnom vydutí majú často umiestnené horizontálne plastické výčnelky – držadlá pre lepšiu manipuláciu. Plné zásobnice však vzhľadom k svojej hmotnosti nemohli slúžiť k transportu a zrejme sa s nimi príliš nemanipulovalo. Otázne je tiež umiestnenie plných nádob - či stáli samovoľne, spevnené rámom alebo či boli čiastočne zahĺbené do zeme, ako to bolo v prípade zásobníc v stredomorskom prostredí (SALAČ 2015, 154-156). Tak je to napr. v prípade Devína, kde boli odkryté celé kusy, často osadené v priehlbniach pri sídliskových objektoch (PIETA 2008, 169). V bratislavskom oppide patria zásobnice k pomerne častým nálezom (PIETA – ZACHAR 1993, 161), pričom tie najväčšie mohli dosahovať výšku 70 cm s priemerom ústia 42 cm a objemom cez 100 l (ČAMBAL 2004, 21; Salač 2015, 156, pozn. 6); devínske exempláre dosahujú výšku 70 až 80 cm (HARMADYOVÁ 2016, 72-73).

Niektorí autori považujú laténske zásobnice s golierovite rozšíreným okrajom za imitáciu rímskych zásobníc – dolia (napr. Repka 2020, 60, 153; Pieta 2008, 169; Woźniak 2000). Túto priamu interpretáciu o prevzatí rímskych tvarov v prípade zásobníc nemožno

prijat' jednoznačne. Zásobnice amforovitých tvarov existovali už v pravekých kultúrach, pričom rozmerné exempláre pochádzajú predovšetkým z mladohalštatských sídlisk. Charakteristické rozmerné zásobnice s golierovite rozšíreným okrajom sa vyskytujú už koncom strednej laténskej doby (LTC2, Plavecké Podhradie, PIETA 2008, 169). Nemožno vylúčiť, že laténske zásobnice všeobecne tvarovo vychádzali z lužických predchodcov (STANEKOVÁ – FOJTÍK – POPELKA 2018, 44; VÁVRA – BAČA 2016, 108, Fig. 29), preto ich v mojej práci neradím medzi imitácie stredomorských (rímskych) nádob (dolia) a na túto problematiku len upozorňujem. Zásobnice považujem skôr za doklad vyspelosti a zručnosti miestneho hrnčiarstva.

3.1.2.2.6 VYHODNOTENIE

Importovaná keramika italickej proveniencie sa v bratislavskom oppide vyskytuje z kvantitatívneho hľadiska len v malom množstve a druhovom zastúpení. V doposiaľ analyzovanom súbore ide najmä o stolovú keramiku, aká sa nachádza aj na iných lokalitách severne a východne od Álp s doloženými rímskymi importmi v republikánskom, resp. ranoaugustovskom období (napr. Nauportus alebo Magdalensberg – tu je početnosť a rôznorodosť výrazne vyššia, čo súvisí s odlišným kultúrno-historickým kontextom lokalít; MUŠIČ – HORVAT 2007, 257-258; SCHINDLER-KAUDELKA – ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 2006). Výskyt importovanej keramiky v oppide je tak prirodzeným dôsledkom obchodných aktivít a šírenia módných trendov - vrátane keramiky - z oblasti Itálie do východoalpskej oblasti a ďalej do stredodunajského regiónu. Zároveň poukazuje na čiastočne nové spôsoby stolovania a prípadné zmeny stravovacích návykov. V priestore bratislavského oppida predstavovala importovaná italiccká keramika viac prestížnu záležitosť ako v mieste svojej produkcie a na lokalitách geograficky bližšie k územiau Itálie či v intenzívnejšom styku s jej obyvateľstvom. Nebola však výhradne záležitosťou príslušníkov elít. Priestorová analýza ukazuje, že importovaná keramika sa vyskytuje v rámci celej aglomerácie oppida a teda neviaže sa len na akropolu a tunajšie sídla.

Vzhľadom na nie komplexne spracovaný a publikovaný keramický materiál ako aj potrebu prehodnotenia starších nálezov z oppida a celkového vyhodnotenia nálezového materiálu nemožno zostaviť percentuálny podiel keramiky italickej proveniencie k domácej (a ostatnej importovanej) keramike; táto otázka ostáva predmetom komplexného výskumu do budúca a je mimo rozsah tejto práce. Ku kvantitatívnemu zastúpeniu importovanej keramiky sa môžem zatiaľ vyjadriť len čiastočne, pričom konštatujem, že importovaná italiccká

keramika sa v oppide vyskytuje v pomere k domácej keramike len vo veľmi malom množstve. Toto stanovisko uvádzam na základe publikovaného materiálu a a tiež komplexne analyzovaného⁴¹ nálezového materiálu z polôh „nádvorie hradného paláca“ a „Zimná jazdiareň“. Napríklad z polohy „nádvorie hradného paláca“ pochádza len jeden črep z Aco pohára. Na druhej strane z polohy pochádza až 34⁴² kusov nôžok z laténskych pohárov (pomer importovanej stolovej keramiky k domácej keramike sa môže mierne meniť vzhľadom na komplexné vyhodnotenie nálezov z polohy, avšak pravdepodobne nie výrazne). Nôžky ako kritérium uvádzam z toho dôvodu, že poukazujú na minimálny počet tenkostenných pohárov domácej proveniencie, t. j. stolovú keramiku. Tento pomer uvádzam skôr len ako osvetľujúci príklad. Nezohľadňujem v ňom ďalšiu laténsku keramiku a zároveň dodávam, že výpočet zohľadňuje keramiku pochádzajúcu nie len z laténskych objektov, ale aj zo zásypov, sekundárnych polôh v rámci nádvorja. Ďalšie porovnanie kvantity umožňujú dva sídliskové objekty z východnej terasy Bratislavského hradu, ktorých nálezový materiál komplexne spracoval R. Čambal. Pre tento súbor uvádza len dva črepy rôznych tvarov z importovaných rímskych mís (ČAMBAL 2004, 20, tab. XIV: 8, LVI: 8), čo je len zlomok k výrazne vyššiemu pomeru laténskej keramiky.

Napriek tomu, že keramika ako masový produkt predstavuje inak výrazný obchodný artikel v rímskych obchodných aktivitách, pomerne nízke zastúpenie importovanej keramiky v bratislavskom oppide možno vysvetliť masovou domácou produkciou. Tá zahŕňala vyspelú, kvalitnú a na kruhu točenú keramiku (k typológii oppidálnej keramiky ZACHAR 1981; ČAMBAL 2004). O rímsku keramiku nemuseli obyvatelia oppida prejavovať zvlášť zvýšený záujem. Z italickej keramiky sú výraznejšie zastúpené len transportné amfory (kapitola 3.1.2.2.8), ktorých význam je však v inej súvislosti - primárne v transporte potravinárskych komodít. Hoci obyvatelia bratislavského oppida konzumovali stredomorské víno, na jeho servírovanie používali predovšetkým domáci riad. Význam importovanej keramiky je taktiež z chronologického hľadiska, nakoľko pomáha určiť chronologické súvislosti. Keramika typu terra sigillata alebo fragment Aco pohára predstavujú pomocné *post quem* termíny datovania konkrétnych nálezových situácií. Import rímskej, resp. rímsko-provinciálnej keramiky, výraznejšie narastal v stredodunajskej oblasti až po prelome letopočtov v rímskom období (napr. KREKOVIC 1981; VECKO 2023), čo súviselo s posunom hranice na Dunaj a novými historicko-spoločenskými okolnosťami. Keramika v tomto období dokladá intenzitu stykov germánskeho obyvateľstva s rímskymi provinciami najvýraznejšie.

---

⁴¹ Materiál som preštudoval v spolupráci s K. Harmadyová za účelom jeho inventarizovania v SNM - HM.

⁴² Z polohy nádvorie a Zimná jazdiareň je to spolu viac ako 50 nôžok.

Kontakty s italickým prostredím sa prejavujú v keramickom materiály taktiež napodobňovaním niektorých dovezených tvarov. Tvary ponímajúce sa na italickú keramiku sa v bratislavskom oppide vyskytujú v prípade stolovej a kuchynskej keramiky. Nádoby preberali len niektoré aspekty rímskych predlôh, nejde teda o ich priame kopírovanie, ale imitovanie. V prípade imitovania výrobku nebolo cieľom výrobcu replikovanie konkrétneho výrobku a ponúkajú falzifikátu na predaj ako originálu. Výrobca sa riadil iba určitým štýlom, resp. reflektoval módne trendy (LELKOVIC 2022, 87-88). Tým boli otvorení aj spotrebiteľia tovaru, ktorých požiadavky reflektovala miesta výroba. Imitované nádoby sú súčasťou novej, inovatívnej produkcie so „pseudonatívny vzhľadom“ (SCHINDLER-KAUDELKA 2015, 327-328; autorka uvádza úvahu v prípade užšie romanizovanej lokality Magdalensberg). Z hľadiska historického vývoja možno imitovanie nádob rozumieť ako dôsledok prechodného obdobia medzi fázami pôvodnej, domorodej produkcie a postupného presadenia rímskej materiálnej kultúry (k čomu v bratislavskom oppide v konečnom dôsledku nedošlo).

K imitácii tvarov, ale aj výrobných postupov rímskej keramiky dochádzalo v neskorolátenskom prostredí strednej a západnej Európy. Na jednej strane možno uvažovať o prichádzajúcich rímskych hrnčiaroch prinášajúcich do nových oblastí nové zručnosti, pričom svoje výrobky prispôbovali miestnym technikám; doklady o ich pôsobení však absentujú. Pravdepodobnejšie ide o výrobky miestnych hrnčiarov, ktorí zakomponovali rímske tvary do vlastnej produkcie. Vznikla tak nová rada tvarov s narážkami na pôvodné, staré formy a zároveň reflektujúca importované tovary s cieľom splniť špecifické, regionálne požiadavky. K tomu sa pridávali nové stravovacie návyky vyžadujúce nový spôsob stolovania. Takéto konštatovanie E. Schindler-Kaudelky (2002, 18-27) je príznačné pre Magdalensberg, no v menšej miere reflektuje aj bratislavské oppidum. Tu je zmena stravovacích návykov a s ním súvisiaceho stolovania doložená popri imitovaní kuchynských riadov (napr. kotlíkové trojnožky) aj nálezmi transportných amfor.

3.1.2.2.7 AMFORY

Transportná amfora je druh dvojjuceej keramickej nádoby určenej na prepravu a skladovanie tekutých tovarov - predovšetkým vína, oleja či rybacích výrobkov (napr. omáčka *garum*). V špecifických prípadoch sa stáva, že obsahom amfory, ktorá sa inak spravidla spája s konkrétnymi typmi výrobkov, boli iné komodity v malých množstvách alebo tovary prevážané z dôvodu nedostatku iných nádob (DYCZEK 2011, 8).

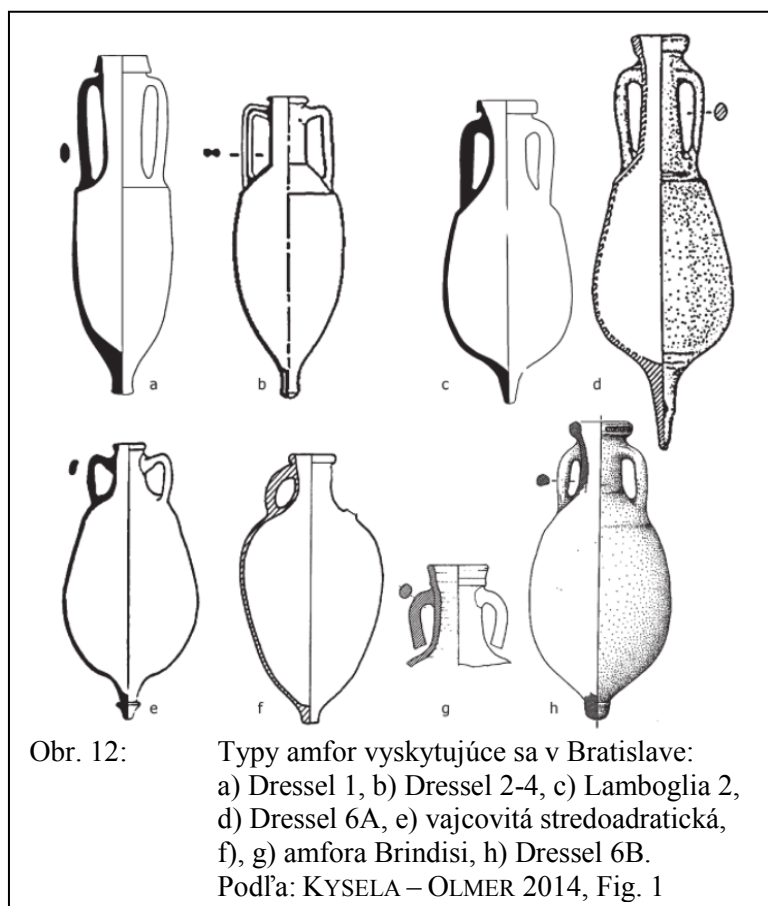
Amfory boli v staroveku produkované vo veľkom množstve ako čisto úžitkový výrobok. Vo svojej primárnej funkcii slúžili jednorázovo. Pórovitosť nádob spôsobovala nasakovanie uchovávaných tekutín, ktoré mohli následne v póroch podliehať skaze. V prípade amfory typu Dressel 1 bolo možné otvorenie len odseknutím hrdla (POUX, podľa KYSELA 2013, 200), čo tiež poukazuje na jednorazové primárne užívanie nádoby. Dekapitácia amfory mohla byť súčasťou rituálu, ale takéto otvorenie amfory sledovalo aj praktický účel, teda opätovné užitie neporušeného tela amfory napr. na skladovacie účely. Sekundárne využívanie amfor je príznačné predovšetkým na lokalitách s doloženou výrobnou činnosťou (LOUGHTON 2019, 385-389). Črepy amfor sa často krát využívali sekundárne taktiež v stavebníctve.

V období neskorej republiky [obr. 12] sa výroba amfor koncentrovala do dvoch oblastí:

1. západné pobrežie (tyrrhenská oblasť) bolo zastúpené produkciou amfory typu Dressel 1. Miestami jej výroby bola oblasť medzi Etrúriou, Latiom a Kampániou.

2. východné pobrežie (adriatická oblasť) charakterizovala amfora typu Lamboglia 2. Jej produkcia sa koncentrovala v oblasti Apúlie, Ascoli Picena a v okolí Aquileie.

Oba typy amfor sa

Obr. 12: Typy amfor vyskytujúce sa v Bratislave: a) Dressel 1, b) Dressel 2-4, c) Lamboglia 2, d) Dressel 6A, e) vajcovitá stredoadriatická, f), g) amfora Brindisi, h) Dressel 6B. Podľa: KYSELA – OLMER 2014, Fig. 1

vyvíjali v priebehu druhej polovice 2. stor. pred n. l. a užívali sa do tretej tretiny 1. stor. pred n. l., resp. do obdobia rokov 25 až 20 pred n. l. Postupne sa v Itálii šírili nové typy amfor Dressel 2-4, ktorý typ Dressel 1 na západnom pobreží nahradil v období rokov 60 až 40 pred n. l. Na východnom pobreží približne od augustovského obdobia prešiel typ Lamboglia 2 v typ Dressel 6A a 6B (ALIPERTI 2006, 1-4; VIDRIH PERKO 2006, 209-211; LINDHAGEN 2009, 83; KYSELA 2014, 231-232).

Správne určenie pôvodu a datovania amfory nie je možné len na základe všeobecne zostavenej typológie tvaru amfor. D. Peacock (1977, 261-278) poukázal, že podobne

tvorované amfory sa vyrábali v mnohých široko rozptýlených centrách a že dochádzalo tiež ku kopírovaniu/imitácii tvarov v sekundárnych výrobných strediskách. Zdôvodnil tak význam petrografických analýz pri výskume amfor, pričom argumentoval, že v keramickej hmote možno rozoznať dostatočne výrazné minerálne inklúzie identifikovateľné s geologickým zložením miesta, kde bola daná amfora vyrobená. Štúdium amfor zahŕňa tiež kolky či nápisy (maľované/ryté), ktoré môžu byť ďalším z indikátorov pôvodu, prípadne rámcového datovania nádob.

Výskyt neskororepublikánskych amfor možno všeobecne považovať za jeden z najvýraznejších (čo do počtu importovaných nádob, resp. potravinárskych komodít) prejavov obchodných kontaktov, resp. „svedkov romanizácie“ (OLMER 2011, 829). Ich štúdium umožňuje pozorovať ekonomické a spoločenské zmeny. Výskyt amfor v neitalickom prostredí poukazuje na stravovacie preferencie miestneho obyvateľstva⁴³ a jeho otvorenie sa obchodu s italskými poľnohospodárskymi produktmi. V prostredí rozšírenej neskorolaténskej kultúry ide predovšetkým o oblasť Galie, kde došlo k zrýchleniu obchodu s produktmi transportovanými v amforách. Na galských oppidách (napr. Alesia, Besançon Bibracte, Boviolles, Le Titelberg a i.) boli doložené desiatky tisíc fragmentov amfor. V tejto oblasti prevažujú amfory západoitalickej proveniencie, t. j. typ Dressel 1 a jeho variácie. V augustovskom období a neskôr sa tu organizácia obchodu s vínom či olejom zmenila (OLMER 2011, 829-832; OLMER 2018, Fig. 1). V neskorolaténskom období sú amfory typu Dressel 1 doložené v menšom počte aj na území Británie.⁴⁴ J. McKeown rozdelil jednotlivé lokality na základe výskytu amfor typu Dressel 1A a 1B na lokality z obdobia pred a po vojenských ťaženiach Caesara (MCKEOWN 1999).⁴⁵ V stredoeurópskom prostredí je vyššia koncentrácia amfor doložená na bavorskom oppide Manching (KYSÉLA 2014, 232). Z územia Čiech a Moravy pochádzajú tri fragmenty amfor zo Stradonic a päť fragmentov zo Starého Hradiska. Predstavujú typ Lamboglia 2, jeden fragment zo Stradonic zastupuje amforu Dressel 1 (KYSÉLA 2013, 204; KYSÉLA 2014, 230-231).

Zatiaľ čo typ amfory Dressel 1 prevažuje v západnej časti neskorolaténskej Európy, typ Lamboglia 2, Dressel 6A a 6B dominujú na lokalitách smerom na východ a severovýchod od Itálie: napr. Fizine, Koper, Razdrto, Nauportus, Ljubljana (VIDRIH PERKO 2006, 213). Je

---

⁴³ Caesar vo svojich Zápiskoch reflektuje rozšírenie stredomorských vín v Galii tým, že za zvláštnosť belgského kmeňa Nerviov pokladá ich odolávanie voči importu vína považovaného nimi za rozmar (CAESAR, BG II, 15). Podobne hodnotí aj „mravy Svébov“ (CAESAR, BG IV, 2).

⁴⁴ Napr. lokality: Braughing, Hengistbury Head, Herts, Isle of Wight, Knighton, Poole Harbour.

⁴⁵ Ako som uviedol vyššie, datovanie len na základe typológie tvaru amfor nemusí byť jednoznačné. Všeobecný prehľad publikovaný McKeownom však dokladá obchod so stredovekým vínom na území Británie rámcovo v 1. storočí pred n. l.

tak oprávnená úvaha o „východnej ceste“ pre obchod (nie len) adriatického vína indikovaná prevažujúcimi amforami typu Lamboglia 2 (Kyselá 2014, 233).

3.1.2.2.8 AMFORY Z BRATISLAVY

Zopár známych kusov fragmentov amfor pochádza zo starších výskumov hradného vrchu a aj z polôh mimo neho. Medzi ne patria publikované fragmenty pokrievok z Ventúrskej ulice č. 1 (BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 168) [Kat. 26], Námestia SNP 31-32 (ZACHAR 1982b, 167-168, 175.2) [Kat. 27] a päť fragmentov z tela a dno amfory zo zahĺbenej stavby z Námestia Alexandra Dubčeka (BAZOVSKÝ 2014, 111-118). Nešpecifikované kusy z Mudroňovej ulice a niekoľko ďalších podobných nálezov má pochádzať zo záchranných výskumov z bližšie nevymedzených polôh v meste (Kyselá 2013, pozn. 140; RESUTÍK 2016, 43)⁴⁶. Zo starších výskumov hradného vrchu sú v SNM - AM inventarizované dva fragmenty pokrievok amfor⁴⁷ [Kat. 28; 29]. Fragmenty amfor (pôvodne zaradené ako strešná krytina) pochádzajú tiež z výskumu v juhozápadnom bastione Bratislavského hradu (NAGY – GREGOR 2011, 195). Možno predpokladať, že fragmentov amfor zo starších výskumov na hradnom vrchu či mimo neho existuje viac, nie sú však bližšie publikované, resp. v minulosti (so zreteľom na súdobé poznatky o oppide) nemuseli byť v archeologickom materiáli fragmenty identifikované a samostatne prírastkované, resp. následne (v múzeách) inventarizované.

Takmer celý známy súbor identifikovaných črepov amfor tvoria nálezy z hradného vrchu – akropoly oppida z výskumov z rokov 2008 až 2015. Fragmenty amfor [Kat. 30] pochádzajú zo všetkých vtedy skúmaných plôch – nádvorí, severnej terasy a Zimnej jazdiarne; predovšetkým z interiérov a zo zásypov architektúr stavaných na rímsky spôsob (MUSILOVÁ – BARTA – HERUCOVÁ eds. 2014). Základný typologický, chronologický a provenienčný rozbor na príklade 822 študovaných fragmentov amfor z hradného vrchu publikoval J. Kyselá s F. Olmer (2014, 174-175). Prvotná analýza preukázala provenienciu amfor nasledovne: 82 % adriatické, 6 % tyrrhenské, 3 % amfory typu Dressel 2-4 bez špecifikácie pôvodu, 9 % neisté alebo nemožné určenie pôvodu. Užšia mikroskopická petrografická analýza 496 fragmentov potvrdila pôvod a zastúpenie typov amfor takto: 87 % adriatické amfory typu Lamboglia 2 alebo Dressel 6A alebo jeden z typov amfor určených na

⁴⁶ Za informácie ďakujem I. Bazovskému a B. Resutíkovi.

⁴⁷ Uložené v SNM – AM. V inventárnej knihe AH 30001 až 40000 sú vedené ako „pokrievka“ s datovaním „latén“ bez špecifikácie, že sa jedná o pokrievky amfor.

prepravu olivového oleja, 10,5 % tyrrhenské amfory (z toho 1 % s užším určením ako kampánske amfory), 1,6 % tyrrhenského pôvodu s klasifikáciou Dressel 2-4 a zvyšná časť bez bližšej špecifikácie. Jeden fragment zo súboru možno identifikovať ako knidského pôvodu. Črep gréckej amfory z mesta Knidos poukazuje na istú selekciu importovaného, luxusného (výberového) vína. Hoci v stredomorskom prostredí je výskyt týchto amfor bežný, v oblasti severovýchodne od Itálie je známych len niekoľko črepov z Magdalensbergu, Saly, Savarie, Carnunta, Augsta. V prípade Magdalensbergu sa knidská amfora vyskytla v horizonte datovanom do augustovského obdobia (BEZECKY 1998, 233).

Rozbor amfor potvrdzuje dominanciu amfor adriatického pôvodu; v pár prípadoch autori určili ich pravdepodobnú provenienciu v oblasti Aquileie, Brindisi a stredoadriatickú oblasť zastúpenú amforou užívanou na prepravu olivového oleja. Súbor možno datovať do tretej štvrtiny 1. stor. pred n. l., pričom nemožno s určitosťou vylúčiť možný presah do (rano)augustovského obdobia (KYSELA – OLMER 2014, 177-184).

Štúdium amfor ďalej zahŕňa kolky, nápisy⁴⁸ či pokrievky, ktoré môžu byť definované špecifickými značkami a v niektorých prípadoch aj nápismi. V doteraz študovanom súbore bratislavských amfor sa nachádza jedenásť pokrievok: šesť z nich bolo fotograficky publikovaných (BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016)⁴⁹, jedna kresbou (ZACHAR 1982b, 175.2), dve pokrievky (z nádvoría hradného paláca a severnej terasy) sú uložené v depozitári SNM - HM⁵⁰ a dve pochádzajú zo staršieho výskumu hradného vrchu a sú deponované v SNM - AM. Na základe farebnosti keramickej hmoty (svetlé odtiene krémovej, béžovej až mierne ružovej farby⁵¹) možno pokrievky priradiť k adriatickým amforám (odobratie vzorky pre petrografickú analýzu nie je v prípade fragmentov pokrievok či celých pokrievok z dôvodu deštrukcie možné; zároveň dodávam, že v prípade tyrrhenských amfor keramické pokrievky absentujú; za info ďakujem J. Kyselovi). Na piatich pokrievkach sú jednoznačne rozpoznateľné reliéfne značky, ku ktorým možno skúmať analógie:

1. Pokrievka z nádvoría **[Kat. 31]** má na hladkej ploche tri rovné línie vychádzajúce z okrúhlej rukoväte k okraju, čím ju rozdeľujú na tri rovnaké plochy. Zhodná značka sa

---

⁴⁸ Práve kolky a nápisy boli pôvodne hlavným predmetom štúdia amfor. Dresselova typológia tvarov amfor publikovaná v roku 1899 v Corpus inscriptionum Latinarum vznikla za účelom ilustrovania nádob ako nositeľov týchto epigrafických prameňov.

⁴⁹ Zmienené pokrievky pochádzajú z priestoru severnej terasy a jedna zo staršieho výskumu na Ventúrskej ulici 1.

⁵⁰ Pochádzajú z nádvoría hradného paláca z výskumu A. Vrtela, B. Lesáka, J. Kováča.

⁵¹ Charakteristika podľa Kysela 2013, 202. Pri vypaľovaní pokrievok sa nevenovala teplotnej regulácii taká pozornosť ako pri vypaľovaní výrazne väčších a pevnejších amfor, čo môže spôsobiť rozdielne farebné odtiene v jadre a na povrchu pokrievky (ŠUTA 2013, 112).

nachádza v súbore pokrievok z antického Siculi⁵² (ŠUTA 2013, Tav. 1.1). Súbor amfor zo Siculi pozostáva z typov Lamboglia 2 a Dressel 6A a tunajšie kolky svedčia predovšetkým o ich pôvode v oblasti Pádskej nížiny a východnej časti Itálie. Pochádzajú prevažne z deštručnej vrstvy datovanej do druhej polovice 1. stor. pred n. l., resp. neskororepublikánskeho obdobia (ŠUTA 2013, 111-113). Ďalšia analógia značky je zo Seveglia (BUORA 2013, 30, Tav. I.8).

2. Pokrievka zo stavby II na severnej terase má hladký povrch so značkou v tvare polmesiaca orientovanou smerom k okraju pokrievky a kruhovou značkou na protiľahlej strane (foto: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 176) [Kat. 32]. Značka v tvare polmesiaca sa nachádza na pokrievke z lokality Moggio. Polmesiacovitý symbol je na rozdiel od bratislavského menšieho rozpätia a orientovaný smerom k rukoväti. Pokrievky so značkami z Moggia sú datované do neskororepublikánskeho až augustovského obdobia. M. Faleschini (2013, 198, pozn. č 2, Fig. 12) zamieňa interpretáciu polmesiacovitého symbolu ako písmena C a považuje ju za kosák.

3. Na pokrievke z Ventúrskej ulice 1 [Kat. 26], hoci dochovanej len vo fragmente, možno rozoznať radiálnu značku okolo rukoväte v podobe kola (foto: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 168). Podobné značky sú doložené na pokrievkach z antického Siculi (ŠUTA 2013, Tav. 7.5), antickej Emony⁵³ (ŽERJAL – BEKLJANOV ZIDANŠEK 2013, Tav. 2.28) a prístavu v Aquilei (DOLCI 2013, Tav. 1.Ab7).

100 km

Obr. 14: Lokality s analogickými značkami a kolkami zmienené v texte:
 1 Siculi/Kaštela, 2 Seveglia, 3 Moggio, 4 Emona/Lubľana, 5 Aquileia, 6 Padova, 7 Fos-sur-Mer, 8 Cremona, 9 Brindisi, 10 Miláno, 11 Sveti Klement. Červenou: Bratislava.
 Podklad mapy: ©ZBGIS, vyznačil J. Kucharík .

⁵² Dnes Resnik, Kaštela, Chorvátsko.

⁵³ Dnes Lubľana, Slovinsko.

4. Pokrievka z priestoru Zimnej jazdiarne (foto: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 174; kresba: KYSELA – OLMER 2014, Fig. 3.15) je dochovaná len vo fragmente [Kat. 33]. Okolo rukoväte sú do kruhu rozmiestnené štyri značky dochované len torzovite.

5. Pokrievka zo stavby II na severnej terase má po oboch stranách značku v tvare cikcakovitej línie [Kat. 34] (foto: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 176; kresba KYSELA – OLMER 2014, Fig. 3.13). Podobná značka je na pokrievke zo Siculi, cikcakovitá línia je však len z jednej strany a doplnená o grécke epsilon (?) (ŠUTA 2013, Tav. 7.3).

Ostatné študované pokrievky z Bratislavy sú s hladkým povrchom bez značiek alebo zachované len torzovite.

V prípade ďalšej kategórie – kolky je bratislavský súbor ešte skromnejší. Hoci kolky patria medzi epigrafické pramene⁵⁴, uvediem ich v súvislosti s rozborom amfor samotných. Kolky boli vtlačené do mäkkej hliny ešte pred vypálením nádoby. Zvyčajne boli na hrdle, tele či uchu amfory a v rôznych formách - oválne, obdĺžnikové, kruhové a i. Boli zhotovené priamo vo vzťahu k danej nádobe označujúc jej pôvod, t. j. meno majiteľa dielne alebo hrnčiara (BEZECKY 1991, 27). Nie všetky amfory boli značené kolkami. Na okrajoch a na tele bratislavských amfor boli identifikované kolky „HES“, „HES F“, „ONOMAX“⁵⁵ (RESUTÍK 2016, 43). Ďalšie kolky „SEN“, „HS“ a „...E“ sú uvedené v prírastkovom katalógu výskumnej dokumentácie (HORŇÁK – RESUTÍK – ŠIMONČIČOVÁ-KOŇŠOVÁ 2014⁵⁶).

Analogický kolok „ONOMAX“ sa má vyskytovať na amfore typu Lamboglia 2 z Padovy.⁵⁷ Amfora bola nájdená v roku 1938 počas demolácie budovy a jej ďalší nálezový kontext nie je známy.⁵⁸ Medzi ďalšie hypotetické analógie, doložené len v podobe jednotlivých častí z bratislavského nápisu „ONOMAX“, sú: kolok „ONO“ na amfore typu Lamboglia 2 z oblasti Fos-sur-Mer (KYSELA – OLMER 2014, pozn. 28) a dvojriadkový kolok „EPI/MAX“ na typologicky neurčenej amfore z Aquilei (PAIS 1884, 1077,64 podľa KYSELA – OLMER 2014, pozn. 28). Bratislavský kolok „SEN“ má podobnosť s kolkom „SENO“ z amfory typu Lamboglia 2 z Cremony.⁵⁹ Vyskytuje sa tiež na rovnakom type amfory z Aquilei, Brindisi, Fos-sur-Mer, Milána a chorvátskeho ostrova Sveti Klement (NICODEMO – RAVASI – VOLONTÉ 2008, 294, Tav. 5.5; TIUSSI, 2007, 173-174.) [obr. 14].

⁵⁴ Problematike epigrafických prameňov z oppida sa venujeme v kapitole 3.1.2.8 Písmo.

⁵⁵ K interpretácii kolku ako dvoch mien [...]ONO MAX__O (?). Pozri: KYSELA – OLMER 2014, 180.

⁵⁶ Prírastkový katalóg, kategória nálezov: špeciálne. Pr. č. 80/14 ŠN, 140/14 ŠN, 165/14 ŠN.

⁵⁷ Podľa: <https://phaidra.cab.unipd.it/detail/o:266062?mycoll=o:266086>. [Citované 24.10. 2022]. Amfora je publikovaná v katalógu (PASAVENTO MATTIOLI ed. 1992, cat. 288, tav. 24, fig. 139), kde sa však kolok ONOMAX nezmieňuje.

⁵⁸ Za konzultovanie nálezu ďakujem Dr. Stefánii Mazzocchin.

⁵⁹ Kolok „SENO“ je v niektorých prípadoch s obráteným S. Možné čítanie ako SENO(---) alebo ONES(---). Pozri TIUSSI 2007, 173-174.

V oppide možno predpokladať tiež sekundárne užitie amfor. Amforové črepy boli použité v podlahách rímskych stavieb a na ich sofistikovanejšie využitie poukazujú tessery zhotovené pravdepodobne z amforových črepov.⁶⁰ Natíska sa tak otázka, či dané tessery boli zhotovené stavebníkmi priamo v oppide z bratislavských nádob alebo ich priniesli pripravené z Itálie za účelom realizácie stavieb. V prvom prípade by stavební majstri museli byť oboznámení s prostredím (vediac, že na danom mieste sú amfory, ktoré možno *ad hoc* využiť), prípadne tessery z amfor zhotovili remeselníci následne vzhľadom na situáciu po ich príchode do Bratislavy. Indikované sekundárne užívanie amfor v oppide poukazuje na organizáciu stavebného projektu italickými majstrami a čiastočne upresňuje chronológiu rímskych architektúr.

Na iné sekundárne využitie amfor poukazuje tiež dierovaný črep (malý úhľadný otvor zhotovený pomocou vrtáka?) zo spodnej časti (?) tela amfory⁶¹, doložený zatiaľ ako ojedinelý exemplár. Účel takýchto malých otvorov interpretujú bádatelia rôzne: otvorenie a vyprázdnenie obsahu amfory, sekundárne utilitárne využitie nádoby, opätovné použitie spojené s nejakou formou remeselnej činnosti alebo rituálne účely (LOUGHTON – ALBERGHI 2015, 53-55). Iné vysvetlenie ponúka analýza dierovaných amfor z Toulouse. Autori štúdie M. E. Loughton a L. Alberghi vytvorili šesť kategórií postupov prepichovania a dierovania amfor. Bratislavský črep sa nápadne podobá piatemu typu („*The piercing of amphorae with single holes (c. 0.5-2 cm in diameter) typically on the lower body*“). Účel takýchto dier predpokladajú v dekantácii obsahu amfory (LOUGHTON – ALBERGHI 2015, 63, 70-75, Fig. 15-16). Pokiaľ aj bratislavský dierovaný črep možno interpretovať v súvislosti s dekantáciou, ide o pozoruhodný doklad konzumácie vína rímskym spôsobom, t. j. kultúrnej imitácie.

Hoci bratislavské amfory predstavujú v stredodunajskom priestore množstvom i rôznorodosťou pozoruhodný súbor, ten nedosahuje kvantitu z galských oppíd⁶², kde boli amfory importované masovo. V prípade študovaných 822 fragmentov možno v Bratislave rozoznať 39 keramických jedincov (KYSĚLA 2014, 233, pozri tiež pozn. 12). Analyzovaný súbor nepočíta s nálezmi zo starších výskumov hradného vrchu a polôh mimo hradný vrch. Počet keramických jedincov tak bude vyšší, avšak akiste nie niekoľkonásobne výraznejší. V neskorolátenskom stredoeurópskom prostredí možno počet porovnať s oppidom Manching (avšak chronologicky odlišným s Bratislavou), kde bolo (starším rozborom nereflektujúcim

---

⁶⁰ Uložené v SNM - HM. U zmienených tessier predpokladám ich zhotovenie z amforových črepov na základe ich farebnosti a zloženia keramickej hmoty makroskopickou analýzou, nie na základe bližšej mikroskopickej a petrografickej analýzy. Výskum v súvislosti s procesom inventarizovania predmetov v SNM – HM.

⁶¹ Uložené v SNM - HM, výskum v súvislosti s procesom inventarizovania predmetov v SNM – HM.

⁶² Napr. z oppida Bibracte bolo inventarizovaných 500 000 amforových črepov (OLMER 2011, 831).

najnovšie výskumy) rozoznaných 35 keramických jedincov. Na rozdiel od Bratislavy, v tunajšom súbore dominujú amfory tyrrhenského pôvodu (LYDING – WILL 1987, 21-36, podľa KYSELA 2014, 232). V prípade Magdalensbergu je druhové zastúpenie amfor pestrejšie, čo súvisí s intenzívnejšími kontaktmi s Itáliou, trvaním osídlenia aj po prelome letopočtov i doloženou prítomnosťou rímskych obchodníkov (napr. rodiny Barbii, Fundanii, Poblíci, Postumii). Osídlenie v neskororepublikánskom až augustovskom období (polovica 1. stor. až 15/10 pred n. l.) je zastúpené amforami typu Dressel 1B, Lamboglia 2 a Brindisi, resp. vínom z oblastí Kampánie, Latia a Adriatickej oblasti (BEZECKY 1998, 226-227).

V regióne bratislavskej brány boli amfory doložené v neskorolátenských vrstvách aj na Devíne. Kvantitatívny a typologický rozbor súboru však nie je bližšie známy; zároveň situácia na Devíne je odlišná od bratislavského oppida vzápätí nadväzujúcim rímskym osídlením.⁶³ Stredodunajskú oblasť dopĺňajú najnovšie nálezy z Viedne (poloha Rochusmarkt/Rasumofskygasse), kde na neskorolátenskom sídlisku bolo v rámci italických importov aj niekoľko fragmentov⁶⁴ amfor radených medzi tzv. prechodné formy Lamboglia 2 alebo Dressel 6A (ADLER-WÖFL – MOSSER 2015, 26-27, Taf. 2).

3.1.2.3 SKLENENÉ NÁDOBY

Sklenené výrobky a sklenená surovina sa do laténskej Európy dovážali z Egypta a Blízkeho východu. Na základe archeometrického výskumu možno konštatovať, že zatiaľ čo egyptské sklo charakterizuje predmety 3. stor. pred n. l., sklo blízkovýchodnej proveniencie (s vyšším obsahom stroncia) sa do Európy dovážalo v priebehu 2. a 1. stor. pred n. l. Výroba sklenených nádob nebola na laténskych lokalitách doložená a ich pôvod možno bádať v stredomorskom prostredí (VENCLOVÁ 2018c, 237-242; LONČARIĆ – COSTA 2023, 3855-3856). Pre laténske dielne sú typické kruhové šperky - náramky, krúžky a tzv. prstencové korále rôznych veľkostí (k nálezom z Bratislavy súhrnne BŘEZINOVÁ – PLACHÁ 2009, 118-119).

V sledovanom období bolo stredomorské sklo vyrábané tromi spôsobmi: vtláčaním monochromnej sklenej suroviny do formy, zliatím rôznych farebných prvkov – tzv. mozaikovitité sklo a fúkaním. Zatiaľ čo prvé dva technologické postupy v 1. stor. pred n. l. dominovali, technika fúkaného skla bola objavená v sýrsko-palestínskej oblasti v prvej

---

⁶³ Za konzultovanie nálezov a nálezovej situácie ďakujem K. Harmadyovej. Pozri tiež: PIETA – ZACHAR 1993, 197, obr. 116; HARMADYOVÁ 2021, 51.

⁶⁴ V rámci predbežnej správy išlo o tieto fragmenty: dva okraje, ucho, nôžka a telá z minimálne siedmich amfor.

polovici 1. stor. pred n. l. a k jej rozvoju v Itálii došlo až okolo prelomu letopočtov, resp. začiatkom 1. stor. n. l. K rýchlemu šíreniu novej technológie prispeli nové spoločenské pomery počas Augustovej vlády a sklenené výrobky sa začali šíriť masovo (HENDERSON 2013, 227-236; SVOBODOVÁ 2015a, 16-18). Na rozdiel od liateho skla, fúkané sklo je číre a výrazne tenšie. V bratislavskom oppide, na akropole, sú doložené sklenené fragmenty, na základe ktorých možno predpokladať štyri sklenené nádoby z nefúkaného skla.

Zo stavby I na severnej terase (Zimná jazdiareň) pochádza celkovo 9 úlomkov skla. Na niekoľkých fragmentoch sú jasne viditeľné guľaté bublinky (MUSILOVÁ 2018, Obr. F61, sklo je uložené v SNM - HM), čo je znakom pre helenistické liate sklo. Osem zlomkov **[Kat. 35]** predstavuje sodno-vápenaté sklá s nízkym obsahom oxidu draselného a horečnatého. Odlišný je samostatný fragment (S8) s draselnato-vápenatým zložením (MUSILOVÁ 2018, Tab. 7). Črepy skla – dno, okraj a fragmenty z tela nádoby – možno rekonštruovať ako miskovitú nádobu s kónicky vyhnutým okrajom a prstencovou nôžkou s výškou do 9 cm (MUSILOVÁ 2012a, 367-368, Obr. 5-7; MUSILOVÁ 2018, 97). Črep S8 (uško?, MUSILOVÁ 2018, obr. F60) **[Kat. 36]** s odlišným chemickým zložením pochádza z ďalšej nádoby, no vzhľadom na fragmentárnosť črepu sa k tvaru nádoby nemožno bližšie vyjadriť.

Tretia sklenená nádoba **[Kat. 37]** pochádza zo stavby II na severnej terase. Z nádoby sa zachoval črep s von vytiahnutým okrajom a telom plasticky zdobeným piatimi rebrami. Je kobaltovo modrej farby (RESUTÍK 2013, 161-162, obr. RESUTÍK 2016, 47, sklo je uložené v SNM - HM). Zachovaná dĺžka črepu je 7,50 cm, šírka 3,84 cm. Na základe tvaru a charakteristického zdobenia (plastické rebrá) možno črep priradiť k polguľovitým rebrovitým miskám so zaobleným a von vytiahnutým okrajom. V typológii C. Isings (1957) zodpovedajú typu 3a/b (podľa ŠOPAR 2021, CHIRIAC – BOŤAN 2014, 543, Pl.I).

Pravdepodobne štvrtá sklenená nádoba **[Kat. 38]** pochádza z nádvorja hradného paláca. Malý fragment bezfarebného skla má rozmery 2,08 x 1,54 cm. Je nepravidelného tvaru, telo je valcovité, stlačené, z jednej strany je výrazne zhrubnuté. Povrch skla je nerovný. Fragment skla pochádza z výplne objektu 64a/09 (LESÁK – KOVÁČ – VRTEL 2012, 2625, nálezový list č. 17). Objekt autori výskumu interpretujú ako torzo stavby v podobe základovej ryhy. Objekt v reze prechádza časťou objektu 115/09. Z objektu pochádzajú fragmenty brúsenej podlahy, malty a črepy neskorolaténskej keramiky (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 52-58, obr. 4). Z dôvodu nálezových okolností radím fragment skla do neskorolaténskeho obdobia, pričom helenistický pôvod ostatne má potvrdzovať aj jeho chemická analýza (nepublikované; za informáciu ďakujem autorom výskumu). Vzhľadom na fragmentárnosť a dochovanie skla sa nemožno konkrétnejšie vyjadriť z akého typu nádoby pochádza. Takmer bezfarebné

helenistické sklo je charakteristické predovšetkým pre kónické a polguľovité vrúbkované misky – *grooved bowls* (KELLEY 2012, 31-32), ale aj rebrované misky (SVOBODOVÁ 2015b, 4).

Na základe analyzovaných sklenených črepov možno predpokladať štyri rôzne sklenené nádoby. Jednoznačne možno klasifikovať dve nádoby zo stavieb I a II zo severnej terasy. Identifikované tvary boli charakteristické pre helenistické sklenené stolovacie nádoby všeobecne od približne poslednej štvrtiny 2. a v priebehu 1. stor. pred n. l. (HENDERSON 2013, 210-211). M. Musilová (2018, 99) datovala výrobu nádoby zo stavby I na základe analogických nádob z ostrova Délos a lokality Tel Anafa do rokov 125 až 69 pred n. l.; roky však možno uviesť ako chronologický rámec fungovania zmienovaných lokalít. V prípade rebrovaných misiek je chronologický rámec širší. Zatiaľ čo ich výroba vo východnom Stredomorí končila zrejme okolo polovice 1. stor. pred n. l., na západe pokračovala aj po prelome letopočtov ďalšie storočie. Výrobky rímsko-italických dielní datované do augustovského obdobia sú takmer identické s výrobkami blízkovýchodných dielní. Najstaršie augustovské rebrované misy sú spravidla zo skla tmavej farby - purpurovej, kobaltovo modrej alebo medovej/zlato-hnedej. Neskôr sa ich výroba štandardizovala, zmenila sa farebnosť skla, ktoré je zároveň priehľadné, či forma rebier (SVOBODOVÁ 2015b, 4-5). Na juhozápadnom Slovensku sú mladšie rebrované misky (z priehľadného skla zelenej alebo modrej farby) doložené napr. v hrobách zo Zohora z 1. stor. (KRASKOVSKÁ 1959, 127-128; KOLNÍK 1959, 146; KREKOVIČ 2022, 48-49), resp. 2. a 3. štvrtiny 2. stor. (ELSCHEK 2011, 8-12; ELSCHKEK 2022a, 153).

Vzhľadom na pomerne dlhý chronologický rámec výroby uvedených sklenených nádob, ako aj možnosť dlhodobého užívania sklenených nádob ako exkluzívnych predmetov umeleckého remesla (pokiaľ sa nerozbili), nemožno ich užšie chronologicky vymedziť. Črepy nádob pochádzajú zo zánikovej vrstvy, podláh stavieb I (MUSILOVÁ 2012a, 2018) a II (RESUTÍK 2014) a z tohto dôvodu ich radím k stredomorským importom v oppide, pričom možno predpokladať sprostredkovateľskú úlohu Itálie. Zatiaľ čo sklenená nádoba zo stavby I predstavuje starší exemplár helenistického skla pravdepodobne z pred polovice 1. stor. pred n. l., rebrovitú misku možno vymedziť len širšie. Nie je vylúčená Itália ako jej proveniencia (k potvrdeniu proveniencie neexistuje archeometrická analýza). Obe z nádob predstavujú súčasť stolovacieho servisu.

Do súboru sklenených nádob v rámci priestoru bratislavskej brány radím ešte fragment kobaltovo modrého skla z Devína. Pochádza z laténskeho objektu, nachádzal sa pri mazanicovej podlahe spolu s laténskou keramikou. Pravdepodobne ide o zlomok rebrovanej

misky (BŘEZINOVÁ – PLACHÁ 2009, 115, obr. F37: 3; chemická analýza skla G/8 pozri GREGOR 2009, 126-128, Tab. 1).

3.1.2.4 GEMY

Prstene patria k typickým rímskym šperkom a ich vzhľad v období Rímskej republiky ovplyvnili najmä helenistické a etruské šperky, technológie a materiály. Prstene s gemou sa stali symbolom rímskych občanov, nazývané boli *symbolum*. Prstene a vyobrazenia na nich boli súčasťou rímskej propagandy a ich význam bol na vzostupe najneskôr od konca Rímskej republiky aj v súvislosti s obdobím triumfátorov v 1. stor. pred n. l. Podobne ako motív bol dôležitý materiál prsteňa a v ňom osadenej gemy. Na materiál sa vzťahovali predstavy o ochranných či liečivých účinkoch prírodných materiálov a tak mohol umocňovať pôsobenie zvoleného motívu alebo jednoducho demonštrovať zámožnosť a postavenie majiteľa. V rímskej glyptike bolo obľúbené používanie polodrahokamov, karneolu, rôznych druhov achátov a i. Vrstvené druhy kameňov boli tiež imitované náhradami zo sklenej pasty (DAŇOVÁ 2021, 29-39). Rímske prstene sa ako stredomorské importy vyskytujú aj na neskorolaténskych lokalitách (KYSELA 2020, 153-166).

K takýmto bratislavským importom možno zaradiť karneolovú gemu z Uršulínskej ulice – Jezuitské kolégium [Kat. 39]. Pochádza z objektu 5/98 – polozemnice so stopami spálenej trámovej konštrukcie po obvode. Vo výplni objektu bola početná oppidálna keramika vrátane celého pohára na nízkej nôžke (LESÁK – RESUTÍK 2000, 68). Karneolová⁶⁵ gema je hnedočervenej farby. Na gеме je vyobrazený dvojkrídlový hmyz, ktorý je v literatúre interpretovaný ako včela (LESÁK – RESUTÍK 2000, 68; tiež VRTEL 2012, obr. 276; BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 168; KYSELA 2020, Fig. 72: Ba08). Tá bola Rimanmi oceňovaná pre vytrvalosť, pracovitosť či schopnosť organizovať svoje spoločenstvo. Na gemy sa zobrazovala samostatne alebo ako súčasť kompozície. P. Gołyźniak (2020, 124-125) považoval motív včely na gemách za možný odkaz na politické postoje a myšlienky (zdravý rozum, jednota) Caesarovej propagandy adresovanej masám a nie vybraným elitám. Ako príklad uvádza gemu zo Ženevy [obr. 15: b, c], kde je zobrazený *cadeus* so včelou uprostred. Je lemovaný dvomi rohmi hojnosti, kormidlom a zemeguľou (GOŁYŹNIAK 2020, Fig. 275).

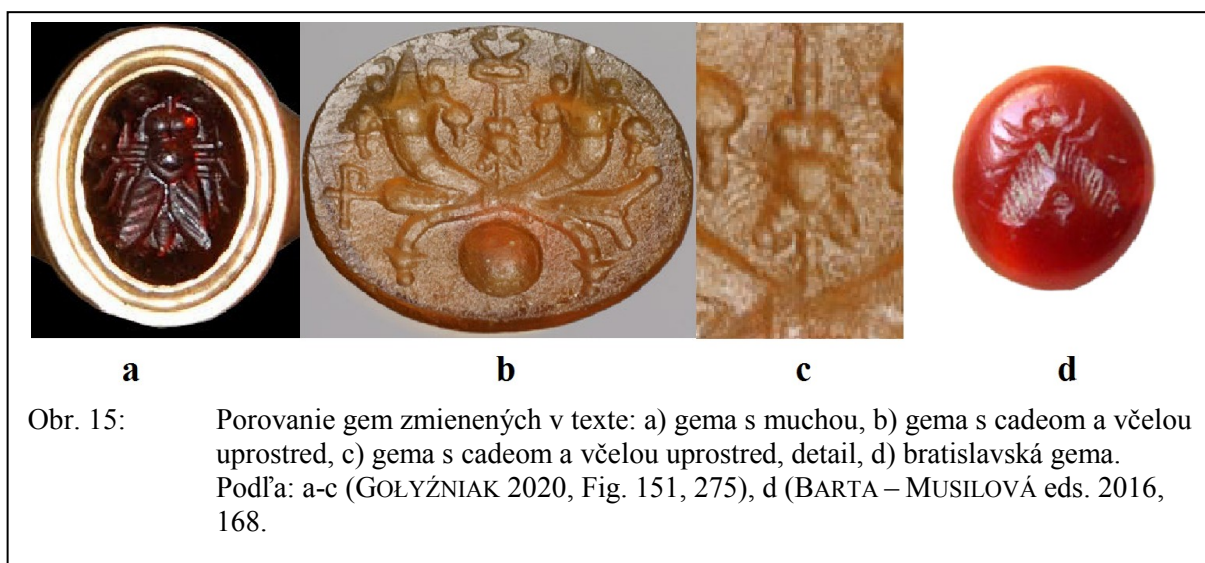
---

⁶⁵ Karneol bol získavaný napr. v severnej Afrike, ale známe sú aj európske lokality z územia dnešného Nemecka, Poľska či Česka. Bez konkrétnych mineralogických analýz (chemické a izotopové zloženie) nie je možné verifikovať provenienciu suroviny (BAZOVSKÝ – GREGOR – VANČO – KADLEČÍKOVÁ 2013, 69).

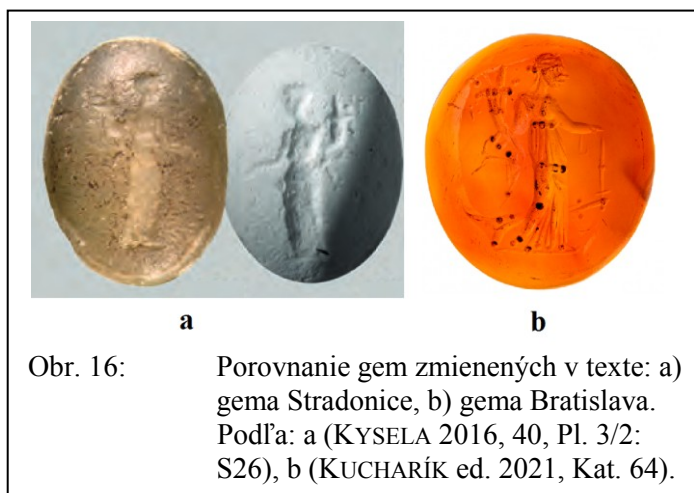
Samotná interpretácia motívu ako včely nie je podľa môjho názoru jednoznačná. Dvojkřídlový hmyz na bratislavskej gеме sa štylisticky podobá aj dvojkřídlóvému hmyzu zobrazenému na kamey datovanej do 1. stor. pred n. l. zo zbierok British Museum, ktorý P. Gołyźniak (2020, cat. 7.93, Fig. 151) interpretuje ako muchu. V prípade oboch zobrazení [obr. 15: a, d] sú zreteľné práve veľké oči a sosák a preto ako druhá možnosť interpretácie motívu na bratislavskej gеме sa ponúka mucha. P. Gołyźniak (2020, 89) vysvetľuje symbol muchy vo význame vytrvalosti – *virtus* alebo ako prezývku *Musca* používanú niektorými členmi rodiny Sempronia od 2. stor. pred n. l. a teda ich rodinný symbol (ako aj rodiny Terentia).

V SNM - AM je uložený súbor predmetov pochádzajúci z východného svahu hradného vrchu (mimo areál Bratislavského hradu), z polohy nad Kostolom sv. Mikuláša. Predmety objavili v roku 1987 dvaja nálezcovia, pričom nie sú známe bližšie nálezové okolnosti. Ide o chronologicky rôznorodý súbor s predmetmi datovanými do mladšej bronzovej doby a skôr až do 19. a zrejme aj 20. stor. (DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 81-87). Súbor predstavuje novodobé deponovanie artefaktov, ktoré sa do Bratislavy mohli dostať aj v rámci obchodovania so starožitnosťami. Jeho súčasťou je karneolová gema (analýza BAZOVSKÝ – GREGOR – VANČO – KADLEČÍKOVÁ 2013, 72), ktorá mala byť podľa slov nálezcov pôvodne osadená do zlatého prsteňa [Kat. 40]. V literatúre je na základe štýlovej analýzy (proporcie, umiestnenie postavy na gеме, zobrazenie jednotlivých detailov, kvalita prevedenia) datovaná do prvej polovice 2. stor. (DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 86, obr. 1: 5, 3: dolný pás). Na gеме je zobrazená bohyňa Fortuna odetá v dlhom *chitone*. Postava je otočená z trojštvrťinového profilu vľavo, hlava je zobrazená úplne

z profilu. Na hlave má korunu - *corona muralis*. V ľavej ruke drží kormidlo, v pravej roh hojnosti. Podľa D. A. Arya (2002, 79-80) sa zobrazenie Tyché s kormidlom a rohom hojnosti objavuje vo východnom Stredomorí po 2. stor. pred n. l. Na západe sa Fortuna s rohom hojnosti a kormidlom objavuje po prvýkrát na minci P. Sepullia Macera z roku 44 pred n. l. pričom bežné sa stalo zobrazenie v cisárskom období.

Podobne ako na gеме z Bratislavy je zobrazená postava Fortuny [obr. 16] na gеме z oppida Stradonice; predmet v jej ľavej ruke nemožno jednoznačne identifikovať – J. Kyselá (2016, 40) uvádza *libatio*. Gema je zhotovená zo žltkastej sklenenej pasty⁶⁶ (Kyselá 2016, 40, Pl. 3/2: S26; Kyselá 2020, 342, Cat. S454). Vzhľadom na podobnosť

Obr. 16: Porovnanie gem zmielených v texte: a) gema Stradonice, b) gema Bratislava. Podľa: a (Kyselá 2016, 40, Pl. 3/2: S26), b (Kucharík ed. 2021, Kat. 64).

s postavou Fortuny na gеме zo Stradonic uvádzam datovanie bratislavskej gemy do oppidálneho obdobia len ako hypotézu; staršie datovanie gemy je možné aj vzhľadom na technologické prevedenie (za konzultovanie ďakujem J. Kyselovi). Datovanie možno potenciálne argumentovať štyrmi bratislavskými tetradrachami a siedmymi tetradrachmami typu Veľký Bysterec, ktoré boli súčasťou diskutovaného súboru predmetov. Na druhej strane spolu tvoria nesúrodý celok, mince teritoriálne nesúvisia a nie je doteraz známy žiadny nález, kde by sa bratislavské mince našli spoločne s razbami veľkobystereckého typu (Daňová – Čambal – Turčan 2010, 85). Dokladajú tak deponovanie kolekcie predmetov rôznej proveniencie a datovania v mladšom období. Súčasťou súboru boli tiež zlatý prsteň s gemou (hypoteticky tiež staršou?) a fragment zlatého prsteňa z tenkého pliešku datované rámcovo do 1. až 3. stor., ktoré uvádzam v rámci rímskeho obdobia (pozri kapitola 3.2.2.4). Zaradenie gemy s Fortunou medzi oppidálne importy tak ponechávam ako hypotézu.

V rámci neskorolaténskeho osídlenia (resp. okolo prelomu letopočtov) v priestore bratislavskej brány možno zaradiť do výpočtu gem prsteň s gemou zo sklenenej pasty so zobrazením vodného vtáka z Devína (Pieta 1996, 189, Abb. 1: 7). Medzi neskorolaténske importy radí K. Pieta (1996, 189, Abb. 1: 8; foto: Pieta – Plachá 2000, 6) aj karneolovú gemu s vyobrazením psa, pochádza však zo stratových nálezov.

⁶⁶ Pri gemách zo sklenenej pasty môže dochádzať k deformácii obrazu, strate detailov z dôvodu opotrebovania matric užívaných pri zhotovení obrazu (Kyselá 2016, 46).

V stredoeurópskom laténskom prostredí vyniká počtom prsteňov/gem oppidum Stradonice – viac ako 30 autentických importov (KYSELA 2016, 42; KYSELA 2020, 154-155). V ostrom kontraste je zas súbor z oppida Manching, kde bolo doložených päť exemplárov (KYSELA 2020, 164). Medzi autentické importy gem v bratislavskom oppide možno jednoznačne zaradiť len jednu gemu s vyobrazením včely (muchy). Proveniencia a datovanie druhej gemy s Fortunou (a ďalšej gemy) nie sú jednoznačné a teda jej zaradenie medzi oppidálne importy uvádzam len ako hypotézu. Motívy na gemách – včela (muchy?) a Fortuna patrili k užívaným motívom v neskororepublikánskom období, ich význam v priestore oppida však nemožno bližšie posudzovať. Výskyt prsteňov/gem v oppide možno primárne vysvetliť ako šperky, ozdoby. Priestor bratislavskej brány dopĺňajú ešte gemy z Devína, tie sa však môžu vyskytovať pravdepodobne v kontexte osídlenia lokality na prelome letopočtov, prípadne v rímskom období.

3.1.2.5 MINCE

Mince predstavujú špecifický typ archeologického/historického prameňa, čo vyplýva z charakteristík numizmatiky ako vedného odboru (prehľadovo NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ 1986). Prienik mincí do prostredia bratislavskej brány je doložený pravdepodobne od 3. stor. pred n. l. Z územia Starej Bratislavy pochádzajú tri imitácie macedónskej tetradrachmy Filipa II, ktoré sa razili koncom 3. stor. pred n. l. v oblastiach na dolnom Dunaji. Z ďalších lokalít v bratislavskej bráne (dnes katastre mestských častí Devín a Dúbravka) pochádzajú razby z dolnoitalskej Herakley (4. stor. pred n. l.), syrakúzska minca Hierona II (275 až 216 pred n. l.) a minca z ostrova Rhodos z rokov 333 až 304 pred n. l. Ide však o nálezy bez nálezových súvislostí (KOLNÍKOVÁ 2012a, 205-206) a tak ďalšie interpretácie ako aj obdobie ich uloženia v Bratislave je otázne.

V oblasti juhozápadného Slovenska je razba mincí doložená od druhej polovice 3. stor. pred n. l. Hoci sa razba koncentrovala v centrách, doklady spracovania mincového kovu v podobe nálezov technickej keramiky pochádzajú aj z nížinných sídlisk. Objavujú sa početné regionálne a lokálne razby strieborných a zlatých nominálov (ČAMBAL – BAZOVSKÝ 2020, 68-69; k mincovníctvu stredovýchodnej európskej oblasti v horizontoch LT C a LT D pozri MILITKÝ 2023). Zavedenie razby mincí v Bratislave je spojené s oppidálnym osídlením v 1. stor. pred n. l. Na území Starej Bratislavy a bezprostrednom okolí boli objavené hromadné nálezy mincí - depoty a početné nálezy jednotlivých mincí. Z územia oppida pochádza minimálne sedem depotov svedčiacich o veľkej produkcii: 1. pozemok

Ormoschdyho (k polohe pozri VRTEL – MARETTA 2018), rok 1776, údajne 44 mincí; 2. Hausbergl, rok 1920/1930, z polohy Hausbergl nadobudlo MMB „37 veľkých strieborných mincí, ktoré sa vraj našli pred rokom 1920“ (KOLNÍKOVÁ 1991, 25) v roku 1930. Pravdepodobne ide o mince z jedného súboru, no môžu pochádzať aj z iného nález; 3. Námestie SNP, budova Tatrabanky, rok 1923, 76/82 tetradrachiem, 321 hemidrachiem; 4. Námestie slobody, rok 1937, 59 tetradrachiem; 5. Žilinská ulica, rok 1942, 270 tetradrachiem; 6. Bratislavský hrad, rok 2009, 4 tetradrachmy, 15 statérov, 3 hemidrachmy; 7. Bratislavský hrad, rok 2014, 16 hemidrachiem. Z okolia oppida, z priestoru bratislavskej brány pochádzajú depoty z polôh: 1. Deutsch Jahrndorf, rok 1855, minimálne 163 zlatých a strieborných mincí (k poslednej analýze depotu pozri MILITKÝ – TROBÁGYI 2021); 2. Bratislava-Rača, rok 2007/2008, 4 tetradrachmy; 3. Bratislava-Devínska Nová Ves, rok 2015, 2 tetradrachmy, 8 hemidrachiem. Súpis podľa KOLNÍKOVÁ – ŠUSTEK 2020, 20-21. Okrem mincí bola doložená technická keramika - téglíky a dávkovacie platničky používané pri odlievaní mincových kotúčikov. Špecializovaná technická keramika pochádza zo 17 polôh. Súborny pochádzajúce z dielenských priestorov alebo nálezy súvisiace so spracovaním striebra zastupujú polohy: Panská ul. 19-21, Ventúrska ul. 12/Zelená ul. 10, Michalská ul. 9, Partizánska ul., Mudroňova ul. 3/B, Vydrica a hradný vrch; dávkovacie platničky s okrúhlymi, oválnymi alebo hranatými dutinami sú z polôh Panská 19-21, Ventúrska/Zelená 12, Partizánska, Mudroňova a Vydrica (VRTEL 2022).

V rámci kapitoly o minciach uvediem najskôr prehľad importovaných rímskych republikánskych mincí a ich vyhodnotenie. V druhej časti sa venujem bratislavským minciam predovšetkým v kontexte rímskych vplyvov ako sú imitácie rímskych motívov a užívanie nápisov v rímskej kapitále a následne ich rozboru.

3.1.2.5.1 REPUBLIKÁNSKE MINCE

Hoci republikánske mince radím do kategórie italických importov, mince samotné nechápem rovnako ako importy zastúpené úžitkovými predmetmi. Všeobecne úloha mince vychádza z jej podstaty ako obeživa s hodnotou. Poukazuje predovšetkým na spoločensko-hospodárske vzťahy, obchodné kontakty a v niektorých prípadoch môže upresňovať chronologické súvislosti. V mimoitalickom prostredí sprostredkúvali republikánske mince taktiež odkaz rímskeho výtvarného umenia (MINAROVICHOVÁ 1990, 74).

V prípade republikánskych mincí je nálezový kontext v mnohých prípadoch len orientačný alebo nespoľahlivý a sprostredkovaný z dôvodu fenoménu zberateľstva,

neodborného zberu alebo náhodného nadobudnutia mincí. Zostavenie korpusu republikánskych mincí komplikujú tiež bližšie nepublikované alebo neoveriteľné informácie. Stratifikované nálezy, alebo nálezy pochádzajúce z noricko-panónskych sídlisk, preukázali prenikanie republikánskych mincí už do stredodunajského laténskeho prostredia (STOKLAS 2020, 42-43) a rovnako to platí aj v prípade Bratislavy. Ďalej uvedené rímske mince sú stratifikované nálezy, ktoré môžem jednoznačne priradiť do kontextu neskorolaténskeho osídlenia⁶⁷:

1. Františkánske námestie⁶⁸ [**Kat. 41**]: V roku 1989 bola výskumom nájdená prvá republikánska minca z priestoru oppida. Denár C. Memmia C. f. z roku 56 pred n. l.⁶⁹ (RRC 427/1) sa nachádzal v neskorolaténskej vrstve s keramikou z obdobia LD 2 (tzv. katastrofický horizont), ktorá prekryvala laténsky sídliskový objekt. Minca s medeným jadrom a postriebreným povrchom váži 2,673 g (MAKOVICKÁ – MUSILOVÁ – LESÁK – KOLNÍKOVÁ 1992, 141). Ide tak o subaerátnu razbu. Tie v rímskom období zhotovovali predovšetkým súkromníci, no mohlo ísť aj o razby z úradného podnetu (KURZ 2006, 30).

2. Vydrica: Výskum lokality v rokoch 2007 až 2008 odkryl dve (v jednom prípade tri) kultúrne vrstvy z neskorolaténskeho obdobia. V spálenej zánikovej vrstve stotožňovanej s tzv. katastrofickým horizontom sa nachádzal súbor domácich razieb (typ Simmering a Karlstein) spolu s tzv. legionárskym denárom Marca Antonia z rokov 32-31 pred n. l. (RRC 544/20) [**Kat. 42**]. Autori výskumu pripúšťajú určenie mince ako pravdepodobné vzhľadom na stav jej zachovania; zrejme na minci je časť provy trirémy a náznaky vojenských štandard (KOLNÍKOVÁ – KOVÁR 2010, 69-72; KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014, 104). Vzhľadom na stav mince možno predpokladať jej pomerne dlhý obeh.

3. Hradný vrch: V stavbe II, severná terasa, vo vrstve tesne nad dlážkou, sa nachádzali koncentrované domáce razby (typ Simmering, Karlstein), skordiská tetradrachma a drachma (typ Srem) a drachma z mesta Dyrrhachium. Rímske mince zastupujú dva republikánske denáre; denár Cn. Lucretia Tria z roku 136 pred n. l. (RRC 237/1a) a L. Rutilia Flacca z roku

---

⁶⁷ V staršom bádani sa republikánske mince výraznejšie nespájali s laténskym osídlením ale ich prienik sa predpokladal predovšetkým v súvislosti s rímskou expanziou do Ratie, Norica a Panónie. „*Vtedy totiž (po slávnom víťazstve adoptívnych synov Augustových, Tibéria a Drúza) posunuli Rimania severnú hranicu impéria až po stredný Dunaj a získali tak možnosť, prvý raz v priebehu svojich dejín, preniknúť do severného Naddunajska a nadviazať prvé vojensko-politické, kultúrne a pravda, aj hospodárske a obchodné styky s barbarickým Naddunajskom, ktoré začlenili do rámca svojich dobyvačných plánov v severnej časti Karpatskej kotliny a ktoré postupom času malo byť premenené na rímsku provinciu Markomaniu.*“ (ONDROUCH 1962, 176).

⁶⁸ V čase výskumu nieslo názov Dibrovo námestie a pod týmto názvom sa lokalita vyskytuje aj v súpisoch v novej literatúre (napr. KOLNÍKOVÁ – BAKOS – PAUDITŠ 2018, 193)

⁶⁹ Datovanie podľa M. Crawford (RRC), R. Albert datuje mincu do roku 57 pred n. l. (podľa VESELSKÝ 2020, 230-231).

77 pred n. l. (RRC 387/1) (RESUTÍK 2016, 47-48; RESUTÍK – KOLNÍKOVÁ 2020, 13-14) [Kat. 43, 44].

Okrem absolútne datovaných razieb boli výskumom nadobudnuté bližšie neidentifikovateľné republikánske mince:

4. Zelená ul. 10/Ventúrska ul. 12: Z objektu 1/94 pochádzajú tri bronzové asy [Kat. 45] s hmotnosťou 21, 588 g, 30, 420 g a 20, 412 g. Na ase s hmotnosťou 21,588 je identifikovateľná nezreteľná hlava Ianusa a prova s nápisom ROMA. Možno ho datovať do prvej polovice 2. stor. pred n. l. Okrem rímskych asov sa v objekte nachádzali štyri norické mince a jedna domáca razba typu Karlstein (MUSILOVÁ – LESÁK 1996b, 209, obr. 1.6).

5. Hradný kopec: Z priestoru severnej terasy, mimo stavby II, pochádzajú dva silne skorodované a bližšie neurčiteľné asy [Kat. 46]. Jeden s hmotnosťou 15,09 g (podľa RESUTÍK – KOLNÍKOVÁ 2020, 13; RESUTÍK 2011, 47⁷⁰), druhý 10,83 g.⁷¹ Na základe hmotnosti možno prvý as rámcovo datovať pravdepodobne do 1. stor. pred n. l., druhý as do augustovského obdobia.

Z blízkeho okolia oppida, z priestoru bratislavskej brány, pochádzajú republikánske mince z Devína: anonymný viktoriát z obdobia okolo 187 až 155 pred n. l. z neskorolaténskeho objektu skúmaného v roku 1935 (ONDROUCH 1962, 170, obr. 1.2 a 2.1⁷²) a denár G. I. Caesara z rokov 49 pred n. l. (RRC 443/1; KOLNÍKOVÁ – HUNKA eds. 1994, 55, č. 43; STOKLAS 2018, kat. 1, tab. 1. č. 1). Jeho zachovanosť s ostrosťou obrazu poukazujú na krátkodobý obeh. Zo sekundárnej polohy z priestoru dolného hradu pochádza legionársky denár Marca Antonia (STOKLAS 2018, 35). Z Devína pochádzajú tiež mince (aureus, as, denár, dupondius, sestercius) z augustovského obdobia z pred prelomu letopočtov (STOKLAS 2017, 64-66; STOKLAS 2018, 38-40, kat. 2-10). Spolu s ďalšími nálezmi sú dokladom o nových spoločensko-historických súvislostiach na Devíne krátko pred a okolo prelomu letopočtov a tejto problematike sa venujem ďalej v práci.

Rozbor republikánskych mincí z priestoru oppida poukazuje predovšetkým na dve skutočnosti; v prípade absolútne datovaných denárov široký chronologický rámec 136 až 32-31 pred n. l. a vzhľadom na ostatné italické importy pomerne nepočetný výskyt. Prvá skutočnosť súvisí predovšetkým s dlhodobým užívaním republikánskych mincí v obehu⁷³

⁷⁰ Fotografia mince na s. 74 v danom katalógu.

⁷¹ Minca uložená v SNM – HM.

⁷² V. Ondrouch uvádza mincu ako „polviktoriát“ (Ondrouch 1962, 170) alebo „polovičný viktoriát“ (ONDROUCH 1964, 71, č. 139) s hmotnosťou 1,4088 g a rozmermi 12 – 14,5 mm. Vzhľadom na hmotnosť mince ide pravdepodobne o subaerátnu razbu.

⁷³ Napríklad depot z Prešova nájdený v roku 1966 obsahoval 175 denárov; z toho 111 republikánskych a 64 cisárskych od čias Nerona až po Lucia Vera. Najstaršia republikánska minca patrila vydavateľovi L.

a datovanie ich uloženia v Bratislave môže byť len rámcové na základe ďalších nálezových súvislostí. Najmladšie razby z rokov 56 pred n. l. a predovšetkým tzv. legionársky denár z rokov 32-31 pred n. l. majú pochádzať zo zánikových vrstiev a predstavujú dôležitý medzník - *terminus post quem* datovania tzv. katastrofického horizontu. Výskyt tzv. legionárskeho denára z Vydrice však môže súvisieť aj s výskytom denára zo sekundárnej polohy z Devína. Mince Marca Antonia sú známe aj z tzv. stratových nálezov⁷⁴ z dolného Pomoravia. Nie je vylúčené, že sa sem dostali v rámci obchodných aktivít rímskych či domácich kupcov, avšak v súvislosti s ďalšími nálezmi augustovských razieb ako aj asov s kontramarkami CAE a VAR môžu poukazovať na vojenské aktivity Rimanov v stredodunajskej oblasti, resp. v dolnom Pomoraví (ELSCHEK – KOLNÍKOVÁ 2016, 175-177), t. j. ich uloženie v augustovskom období. Tzv. legionárske denáre sa často vyskytujú v provinciách a tiež v germánskom prostredí. Ich intenzívny obeh v oblasti limitu je dokázaný ešte aj v 2. stor., v horizonte markomanských vojen (MILITKÝ – VÍCH 2011, 293).

3.1.2.5.2 REPUBLIKÁNSKE MINCE – VYHODNOTENIE

Nepočetný výskyt republikánskych mincí v bratislavskom oppide naznačuje, že rímske mince sa podieľali na peňažnom obehu len minimálne. Vysvetľuje to predovšetkým užívanie domácich mincí, ktorých razba sa rámcovo predpokladá v 60 až 40/30 rokoch 1. stor. pred n. l. (k chronológii bratislavských mincí kapitola 3.1.2.5.4a). S výnimkou denárov z rokov 56 a 32-31 pred n. l. a Caesarovej razby z Devína možno ostatné republikánske mince z oppida a jeho zázemia datovať do obdobia pred začatím a po skončení realizácie domácich razieb. Nemyslím však tým datovanie ich uloženia, ale samotnú chronológiu, razbu mincí. Obchodná činnosť potenciálnych italských obchodníkov sa nemusela realizovať len v rímskej mene ako

---

Cuppiennovi 145 – 138 pred n. l. (PANIS – BUDAJ 2006, 42-45). Poznámam, že informácie o celkovom počte mincí sa rôznia (porovnaj TOKÁROVÁ 2010, 48). Depot ako príklad uvádzam z dôvodu jeho nezvyčajného zloženia s prevažujúcimi republikánskymi mincami nad cisárskymi. Z bratislavskej brány uvádzam ako príklady republikánsky denár z roku 86 pred n. l., ktorý sa našiel v zásype včasnogermánskej chaty vo Vajnorochoch (KOLNÍKOVÁ – BOKOS – PAUDITŠ 2018, 193), denáre z roku asi 104 pred n. l. a 79 pred n. l. z germánskeho sídliska v Trnávke (BUDAJ – HUNKA eds. 2018, č. 139) a denár z rokov 63 a 62 pred n. l. z Dúbravky, ktorý sa našiel spolu s razbami Vespasiana (69-79) v kontexte prvej fázy osídlenia lokality (ELSCHEK 2017, 65). Dlhý obeh republikánskych mincí je príznačný aj pre rímske prostredie, kde republikánske denáre a kvináre sú súčasťou peňažného obehu od 3. stor. pred n. l. po 3. stor. n. l. (STOKLAS 2020, 22-23).

⁷⁴ K termínu dopĺňam: „V českej odbornej literatúre sa pre takéto nálezy začal používať termín ztratové mince (Militký 2008, 125) [lit. odkaz v cit. diele, pozn. JK], ktorý sa ujal aj v niektorých slovenských príspevkoch. V slovenčine však stratový predmet je taký, ktorý prináša stratu, škodu, vyplýva z nej strata nie zisk. Správne znenie tohto termínu by preto malo byť stratené mince, teda také, ktoré niekto stratil, nemajú vlastníka (Pisarčíková a kol. 1995, 689) [lit. odkaz v cit. diele, pozn. JK]. Nie vždy však v prípade jednotlivo objavených mincí musí ísť o stratené exempláre. Môže to napr. byť poľnohospodárskou činnosťou rozptýlený súbor mincí rôzneho pôvodu.“ (ELSCHEK – KOLNÍKOVÁ 2016, 172).

poukazuje napr. situácia v Galii⁷⁵. V prípade stavby II, severná terasa, prevažovali domáce mince nad rímskymi, resp. ostatnými cudzími razbami (RESUTÍK – KOLNÍKOVÁ 2020). Zároveň v období bratislavskej mincovníckej činnosti došlo v samotnom Ríme k poklesu množstva mincí v obehu - menej mincí sa vydávalo a viac sa mince tezaurovali ako dôsledok občianskych nepokojov. Cicero reflektoval pomery vo svojich listoch a situáciu opisuje ako *caritas nummorum* (pozri VERBOVEN 1997). Došlo tak aj k poklesu ich prísunu v stredoeurópskom prostredí všeobecne (KYSELA 2013, 227; ROWAN 2018, 9-10).

Nízke zastúpenie strieborných republikánskych razieb možno tiež potenciálne zdôvodniť, podobne ako napr. v prípade v českých „veľkých mincovných centrech“ Stradonce a Závist (MOTYKOVÁ – DRDA – RYBOVÁ 1984, 153-159), tézou o užití importovaných mincí ako suroviny pre domáce razby. V prípade Bratislavy sa nad danou možnosťou zamýšľali niekoľkí autori (za konzultovanie ďakujem R. Čambalovi, M. Budajovi, J. Militkému; publikovali napr. KOLNÍKOVÁ – BAKOS – PAUDITŠ 2018, 147-148). K verifikácii však v súčasnosti neexistujú hypotézu overujúce exaktné analýzy mincových kovov založené na komparácii vzoriek z bratislavských a rímskych razieb. Užitie rímskych mincí ako suroviny zatiaľ indikujú tri bronzové asy z polohy Zelená ul. 10/Ventúrska ul. 12. Pochádzajú z objektu č. 1/94, ktorý predstavoval kovolejársku dielňu. Objekt obsahoval dva celé a okolo 114 fragmentov kovolejárskych téglíkov, fragment formy na odlievanie, bronzové zliatky, trosku a i. (LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996a, 122-123). Doklady o užití rímskych strieborných razieb ako suroviny neboli doposiaľ zistené. Zároveň, ako som zmienil vyššie, v čase bratislavskej produkcie došlo k poklesu množstva mincí v obehu v samom Ríme a preto je otázne či by rímske mince mohli slúžiť ako zdroj suroviny v Bratislave v takom množstve vzhľadom na bratislavskú produkciu.

Sekundárne republikánske mince sprostredkovali v ostatných oblastiach aj ikonografiu. Rímske denáre napodobňovali v Galii, na území Dácie (všeobecne KURZ 2006, 39, 203-204), latinské písmo sa vyskytuje na minciach „keltských kmeňov“ v oblasti juhovýchodných Álp (KOS 2007, 59-68). Rovnako to platí aj v prípade bratislavských razieb.

---

⁷⁵ Ani v južnej Galii sa z obdobia pred Caesarovým ťažením nezachovalo mnoho náleзов denárov, pričom v severnej časti Galie ich počet vzrástol až po ukončení vojenských ťažení. Opačná bola situácia na území neskoršej provincie Dacia, kde už v 1. storočí pred n. l. prevládali rímske denáre na úkor gréckych a domácich razieb (prehľadovo KURZ 2006, 203).

3.1.2.5.3 BRATISLAVSKÉ MINCE

Všeobecne, samotné zavedenie mince predstavuje stredomorský import. Vznik monetárneho hospodárstva predstavovalo zásadné spoločenské zmeny a je hmatateľným dokladom prenosu antickej vzdelanosti do stredoeurópskeho priestoru (MILITKÝ 2018, 261).

Pre razby z oblasti dnešných Čiech, Moravy, Sliezka a naddunajského Rakúska sa v numizmatike zvykne užívať označenie „bójske mincovníctvo“. *„Název, odvodený od jména Bójů, předpokládaně usídlených v českých zemích, je však nutné vnímat spíše jako obecné označení celého mincovního systému, a nikoliv striktně jako kmenovou identifikaci mincí,“* píše J. Militký (2008, 122). Podobne v tejto práci používam spojenia „keltské mince/mincovníctvo“ či „bójske mincovníctvo“ ako pojem odvodený pre numizmatické bádanie a nie špecifikujúci etnickú príslušnosť. V práci budem ďalej užívať predovšetkým označenie „bratislavské mince/razby“.

Hoci na chronológiu bójskeho mincovníctva neexistuje jednoznačná zhoda, bádatelia vychádzajú predovšetkým z prác R. Paulsen (PAULSEN 1933) a K. Castelina, ktorý rozčlenil bójske mincovníctvo na základe zlatých razieb do štyroch fáz A až D (CASTELIN 1965, 10-17).⁷⁶ Všeobecne možno vymedziť dve základné obdobia – predoppidálne a oppidálne. Synchronizovaný prehľad relatívne-chronologických systémov, archeologického a numizmatického, uvádza J. Militký (2023, 14). Bratislavské mince spadajú do posledného úseku razby D stredoeurópskeho mincovníctva a problematikou ich chronológie sa zaoberám v texte ďalej (kapitola 3.1.2.5.4a).

Bratislavským razbám sa venovala rada domácich a zahraničných autorov (napr. EISNER 1925; PAULSEN 1933; ONDROUCH 1958; KOLNÍKOVÁ 1991, 2012; GÖBL 1994; BUDAJ – ČAMBAL 2017; MILITKÝ – TORBÁGYI 2021). Zlaté nominály ikonograficky a metrologicky nadväzujú na produkciu zlatých mincí v Čechách a predstavujú tzv. mušľové statéry⁷⁷ bez

---

⁷⁶ K historiografii problematiky dodávam, že E. Kolníková navrhla rozčleniť bójske mincovníctvo do dvoch fáz: staršia fáza zodpovedajúca stupňom C1-C2 (asi 250 až 130 pred Kr.) a mladšia fáza pre stupne C2-D2 (asi 130 až 40/25 pred Kr.). Argumentuje predovšetkým nálezmi mincí s archeologickým kontextom. *„Členenie bójskeho mincovníctva na dve základné chronologické fázy samozrejme neznamená, že v rámci jednotlivých druhov mincí, ktoré sú pre ne významné, nemožno hľadať detailnejšie chronologické členenie na základe používaných numizmatických metód, teda uplatňovať pritom najmä hmotnostné a akostné kritériá. Oprávnenosť a platnosť predloženého návrhu preverí detailné spracovanie a zverejnenie súborov mincí z významných lokalít...“* píše autorka a dodáva, *„podnety k chronologickej a typologickej schéme bójskeho mincovníctva, prezentované v tomto príspevku, do istej miery zámerne provokujú k novému pohľadu na túto významnú súčasť keltskej razby mincí.“* (KOLNÍKOVÁ 2009, 21).

⁷⁷ Ide o zaužívaný názov podľa výrazného obrazu na reverze, ktorý pripomína mušľu. *„Rubní obraz mušľovitých statérů vznikl zřejmě postupnou barbarizací rubu typu Niké, získal však posléze nový obsah. Jeho význam není jasný, může jít např. o zobrazení slunce a měsíce; téměř s jistotou však nejde o zobrazení mušle a všeobecně*

nápisu a s nápismi BIATEC a NONNOS s priemernou hmotnosťou 6,45 g. Nižšie zlaté razby predstavujú ich tretinové a osminové hodnoty. Vyskytujú sa bez nápisov alebo so skrátenými nápismi BIAT, BIA a NONN. Strieborné razby zastupujú tetradrachmy⁷⁸ a ich nižšie nominály hemidrachmy (2 až 2,4 g, zaužívané označenie mincí je ako typ Simmering, špecifická razba pre Bratislavu) a drobné strieborné mince (do 0,5 g) označované ako oboly typu Karlstein. K zriedkavým patria nominály s hmotnosťou okolo 6,5 g. Ide o minimálne zastúpené razby známe len ako ojedinelé exempláre a doposiaľ absentujú v objavených depotoch⁷⁹ (KOLNÍKOVÁ – BAKOS – PAUDITŠ 2018, 157-159; MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, 290-291).

Do súvisu s rímskymi vplyvmi kladiem predovšetkým bratislavské tetradrachmy. Bádateľia ich nazývajú rôzne: „veľké strieborné 17gramové mince“, „bójske veľké striebro“, „keltské mince typu Biatec“, „biateky“, „série Biatec“, „bratislavské keltské mince“, „panónske veľké striebro“, „bratislavské keltské tetradrachmy s nápismi = BKTN“ (súhrnne podľa KOLNÍKOVÁ 2021, 5, pozn. č. 7). Názvoslovná pestrosť v označovaní bratislavských tetradrachmiem objasňuje ich jedinečnosť a záujem autorov o zavedenie príznačného pomenovania pre dané razby v bójskom mincovníctve a numizmatickej spisbe. Bratislavské tetradrachmi predstavujú strieborné mince s hmotnosťou okolo 16 a 17 g⁸⁰ a rozmermi

---

akceptované označení této skupiny ražeb je de facto nesprávné.“ Zlaté razby sa niekedy zvyknú nazývať aj ako „dúhovky“, čo je voľným prekladom z nemeckého „regenbogenschüsselchen“. (MILITKÝ 2008, 122-124).

⁷⁸ V odbornej literatúre neexistuje zhoda v nominálnom zaradení mincí ako tetradrachmy; niektorými bádateľmi sú považované za hexadrachmy. Pôvodný numizmatický výskum považoval mince za tetradrachmy (napr. ONDROUCH 1958, 76-77; KOLNÍKOVÁ 1991, 33). Polemiku do určenia mincí vniesol R. Göbl, ktorý vo svojej monografii o bratislavskom mincovníctve označil mince za hexadrachmy (GÖBL 1994, 8). Argumentoval tretinovými razbami – didrachmami s nápismi SONNON a BIATEC s hmotnosťou 6,47 g a 6,16 g. Ide však len o nepatrný počet daných mincí, pravdepodobne nie organizovane razené tretinové jednotky hexadrachmiem. Hmotnosť spomenutých exemplárov nezodpovedá tretinovej hodnote bratislavských mincí, ktorých hmotnosť je do 17 g (KOLNÍKOVÁ 2021, 16). Kolníková ďalej argumentuje spoločným výskytom a rovnakými hmotnostnými parametrami bratislavských mincí s thasoskými mincami, ktoré boli razené ako tetradrachmy podľa attického štandardu (KOLNÍKOVÁ 2021, 14, pozri tiež MILITKÝ 2013a, 104, pozn. č. 1). Aj ďalší bádateľia sa v súčasnosti prikláňajú k zaradeniu mincí ako tetradrachmy s tradičným attickým hmotnostným štandardom 17,26 g. Hmotnostný štandard v Bratislave nerazených drachmiem by tak zodpovedal 4,315 g a hemidrachmiem 2,16 g, ktoré korešpondujú s lokálnymi razbami typu Simmering (RÖTTGER 2018, 82, pozn. č. 5; MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, 290). Staršie práce považujú mince typu Simmering za drachmy a teda ich šestinový podiel (2,5 g) voči bratislavským hexadrachmám (MILITKÝ 2013a, 104-106; BUDAJ – ČAMBAL 2017, 89-90). Hmotnosť mincí typu Simmering však zodpovedá prevažne 2 až 2,4 g (BUDAJ – ČAMBAL 2017, 91) a teda skôr vykazuje osminový podiel voči tetradrachme. Zmienení autori sa v súčasnosti prikláňajú k pôvodnému zaradeniu mincí ako tetradrachmi. Za konzultovanie ďakujem autorom. V práci považujem mince za tetradrachmy.

⁷⁹ K bratislavskému mincovníctvu ich radia nápisy BIATEC a ЗОИИОИ (retrográdny tvar nápisu NONNOS). Exempláre sú v numizmatickej zbierke Kunsthistorisches Museum vo Viedni a niekoľko kusov údajne v súkromných zbierkach (KOLNÍKOVÁ 2021, 15, pozn. č. 21). Časť bádateľov považuje tieto nominály za moderné falzá.

⁸⁰ Hmotnosť mincí z depotu zo Žilinskej je v rozmedzí 15,65 g (č. 64) až 17,26 g (č. 113). V súbore sú tiež mince s hmotnosťou 13,91 g (č. 214) a 14,55 g (č. 215), sú to však poškodené exempláre (podľa ONDROUCH 1958, s. 79-87).

približne 2,5 až 2,7 cm.⁸¹ V bójskom mincovníctve vynikajú hmotnosťou a predovšetkým svojráznou ikonografiou a nápismi a z tohto dôvodu omnoho viac súvisia s oblasťou Karpatskej kotliny. Z dôvodu svojráznej ikonografie sú bratislavské mince v niektorých starších katalógoch zaradené v kontexte východokeltského mincovníctva (MILITKÝ 2013a, 110). V kontexte s italickými importmi ich uvádzam predovšetkým ako hmatateľné doklady prenesených kultúrnych vplyvov z Ríma a to predovšetkým v zmysle prevzatých výtvarných motívov z republikánskych denárov a nápisov realizovaných v rímskej kapitále.

Ikonografia tetradrachmiem nie je dodnes uspokojivo interpretovaná a akiste bude predmetom výskumu aj v budúcnosti. Časť motívov na minciach vychádza pravdepodobne z gréckych námetov pretransformovaných v rímskom republikánskom umení, ktoré v bratislavskom prostredí vytvárajú umelecký synkretizmus v charakteristickom neskorolátenskom prostredí.⁸² K takýmto motívom môže patriť výjav muža v krátkom rúchu s oštepom, ktorý bojuje so šelmou (medveď?)⁸³ ako odkaz na zápas Herakla s levom alebo motív jazdca s ratolesťou, aký je na tetradrachmách Filipa II. Macedónskeho (KOLNÍKOVÁ 2012a, 207-211, obr. 350-351). Zároveň mince nesú aj také obrazy, ktoré možno ikonograficky interpretovať ako pôvodné motívy vychádzajúce z vlastnej kultúrnej tradície. Príkladom je minca s nápisom MACCIVS s tzv. „požieračom“⁸⁴ v podobe šelmy (pravdepodobne vlka) na reverze (k ikonografickej interpretácii PODOLINSKÁ 1996) alebo v prípade tetradrachmy bez nápisu averz s hlavou s nákrčníkom *torques* (GÖBL 1994, Taf. 6, XVI/1). Detailná ikonografická analýza bratislavských mincí je mimo stanovenú tému tejto práce a preto sa ďalej budem zaoberať tými motívmi a detailmi na minciach, ktoré sú prevzaté z rímskych republikánskych razieb a z toho vyplývajúcimi otázkami.

a) Ikonografia: O imitáciách motívov z konkrétnych republikánskych razieb na bratislavských tetradrachmách neexistuje v numizmatickom bádani všeobecná zhoda.

---

⁸¹ Rozmery uvádzam na základe dopotu zo Žilinskej ul. Jeho súčasťou sú aj deformované mince s rozmermi napríklad 2,2 x 3,00 cm (kat. č. 95); 2,4 x 3,00 cm (kat. č. 64) alebo 2,5 x 3,2 cm (kat. č. 162). Podľa ONDROUCH 1958, 79-87.

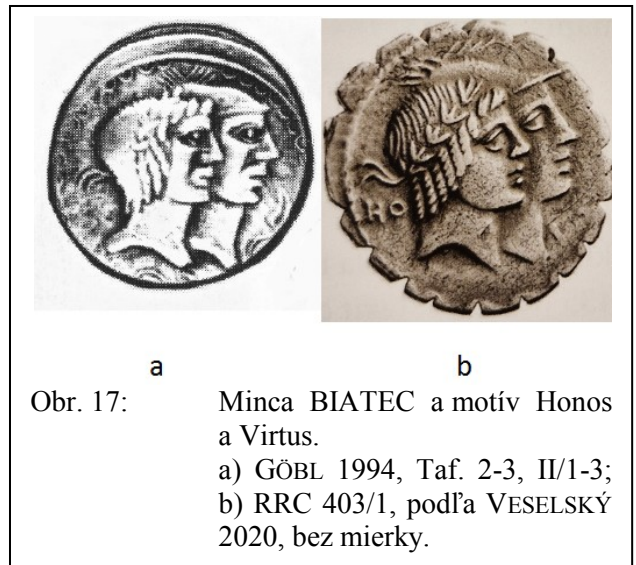
⁸² Pokiaľ ide o hlavy na averzoch mincí, predlohy pre ne sa v numizmatickom bádani hľadali tiež v španielskych (keltiberských), sicílskych a galských razbách (súhrnne k staršiemu bádaniu ONDROUCH 1958, 51-63).

⁸³ Niektorí bádatelia ako jednu z možných interpretácií šelmy uvádzajú kanca (napr. MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, 252). Aj v staršom bádani bola šelma považovaná za kanca a dávaná do súvisu so scénou diviaka prebodnutého oštepom, ktorá je známa z republikánskeho denára (súhrnne ONDROUCH 1958, 56). Zmiený motív sa jednoznačne vyskytuje na bratislavskom nižšom nominály s nápisom BIATEC.

⁸⁴ Motív „požierača“ je známy v laténskom umení napr. na kotlíku z Gundestrupu alebo ako plastika antropofágnej šelmy z Noves (La Tarasque de Noves).

Spravidla sú na averzoch⁸⁵ tetradrachiem. K zreteľne identifikovateľným prevzatým motívom patria obrazy týchto republikánskych denárov:

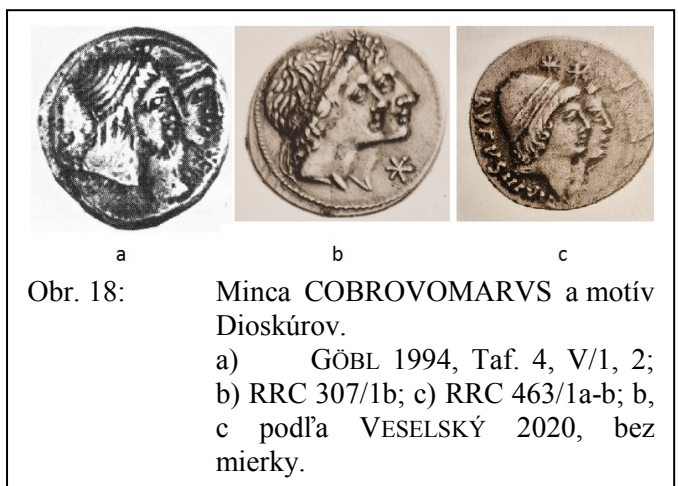
1. Motív Honos a Virtus, denár (serratus) Q. Fufia Calena a P. Mucia S. Corda z roku 70 pred n. l. (RRC 403/1). Na averze mince je obraz dvoch hláv (predná hlava nesie sčesaný účes s vencom, zadná prilbu) predstavujúcich cnosti Honos (ušľachtilosť, česť) a Virtus (statočnosť, mužnosť) s legendami HO a VIRĀ po stranách hláv. Motív dvojice hláv je použitý najpočetnejšie u variant razieb bratislavských tetradrachiem

Obr. 17: Minca BIATEC a motív Honos a Virtus.
a) GÖBL 1994, Taf. 2-3, II/1-3;
b) RRC 403/1, podľa VESELSKÝ 2020, bez mierky.

s nápisom BIATEC (GÖBL 1994, Taf. 2-3, II/1-3), ktoré sú zároveň spolu v súbore tetradrachiem najpočetnejšie [obr. 17]. Druhý variant mince BIATEC (GÖBL 1994, Taf. 3, II/2) je zároveň odlišný od ostatných užitím legendy BIA na averze.⁸⁶ Legenda je umiestnená pri zadnej hlave motívu, teda na mieste, kde v rímskej predlohe je použitá legenda VIRĀ. Možno ide o zmenu pôvodného významu legendy (označenie božstva Virtus) v prostredí domácej razby.

Na reverze denára je použitý motív stojacích personifikácií Italia a Roma, ktoré symbolizujú zmierenie sa starých a nových občanov. Ide tak o symbol pacifikácie Itálie, pričom minca vyjadruje, že toto spojenectvo je pod dohľadom božstiev Honos a Virtus zobrazených na averze. Samotní vydavatelia denára patrili k významným rodinám a osobnostiam v rímskej domácej a zahraničnej politike. Quintus Fufius Calenus bojoval po boku Caesara v Galii, Hispánii a v občianskej vojne v Itálii.

Obr. 18: Minca COBROVOMARVS a motív Dioskúrov.
a) GÖBL 1994, Taf. 4, V/1, 2;
b) RRC 307/1b; c) RRC 463/1a-b; b, c podľa VESELSKÝ 2020, bez mierky.

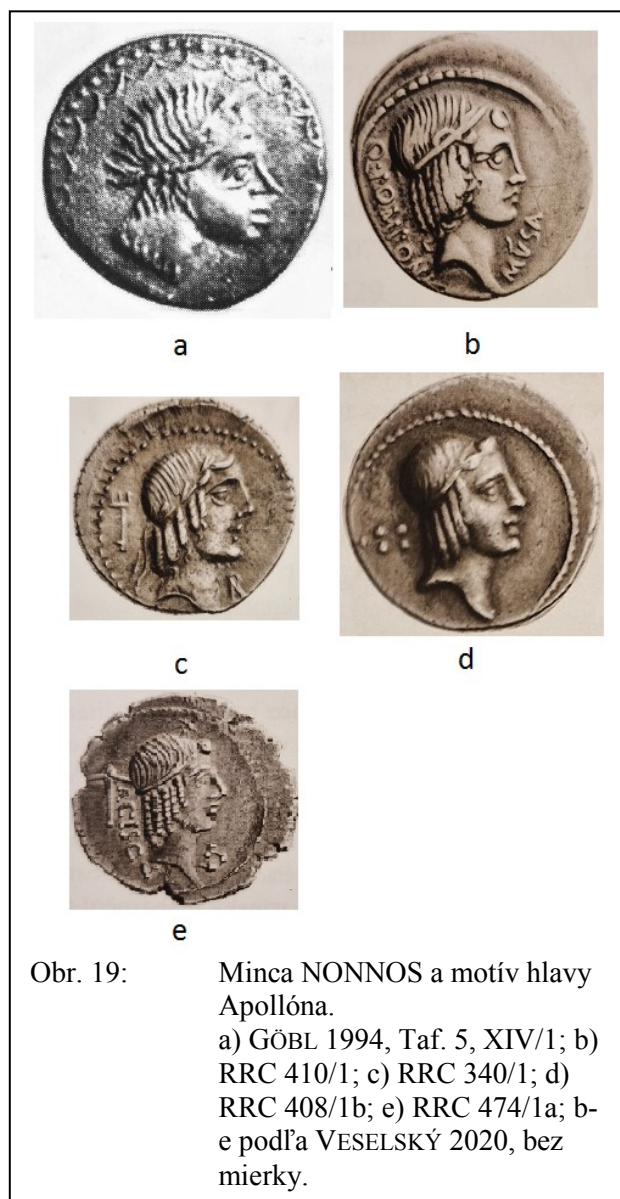
⁸⁵ Všeobecné pravidlo na stanovenie averzu a reverzu mince v numizmatickom bádání neexistuje. Reverz je spravidla opatrený legendou (KURZ 2006, 46-47). V literatúre sú za reverzy bratislavských tetradrachiem považované rovnako tie strany, ktoré sú opatrené legendou/nápisom a teda zhodne postupujem aj v mojej práci.

⁸⁶ Nápisy, ako uvediem ďalej, sú na reverzoch tetradrachiem. V prípade druhého variantu razby BIATEC je použitá legenda BIA na averze a legenda BIATEC na reverze mince.

V roku 47 pred n. l. sa stal konzulom. Po Caesarovej smrti bol na strane M. Antonia (CAESAR BG, VIII. 39; COMMENTARII DE BELLO CIVILI [ďalej BC]. I. 87. 26; TOCD 1999, 613). Druhý monetár Cordus bol v roku 69 pred n. l. *pontifex* (VESELSKÝ 2020, 174).

Motív dvoch hláv je aj na tetradrachme s nápisom COBROVOMARVS (GÖBL 1994, Taf. 4, V/1, 2). Po výtvarnej stránke nedosahuje kvalitu rímskej predlohy tak, ako razby BIATEC [obr. 18]. Je možné, že v prípade mince COBROVOMARVS bola predlohou už bratislavská razba. Na mieste, kde je v prípade averzu II. variantu mince BIATEC legenda BIA, je na tetradrachme COBROVOMARVS symbol hviezdy (?); na zhodnom mieste je podobne štylizovaná značka X pri motíve dvoch hláv Dioskúrov⁸⁷ na denári Mn. Fontia (RRC 307/1b) z roku 108/107 pred n. l. (GÖBL 1994, 15). Môže to viesť k interpretácii, že motív dvoch hláv na tetradrachme COBROVOMARVS predstavuje dvojicu Dioskúrov (J. Militký ako alternatívnu predlohu uvádza aj denár Mn. Cordia Rufa z roku 46 pred n. l. s hlavami Dioskúrov [RRC 463/1a-b]⁸⁸, MILITKÝ - TORBÁGYI 2021, Tab. 2⁸⁹). Na tetradrachme COBROVOMARVS majú obe hlavy evidentne rozdielne pokrývky hlavy, čo by mohlo zodpovedať skôr motívu Honos a Virtus. Predlohou pre obraz na averze tak mohol byť rímsky motív odvodený z konkrétneho rímskeho denára/denárov alebo sprostredkovane z domácej razby. Je však výrazne štylizovaný a tak neurčujem konkrétnu rímsku predlohu jednoznačne.

2. Motív hlavy Apollóna známy z niekoľkých republikánskych mincí je pravdepodobne predlohou pre razby NONNOS (GÖBL 1994, Taf. 5, XIV/1). Na

Obr. 19: Minca NONNOS a motív hlavy Apollóna.
a) GÖBL 1994, Taf. 5, XIV/1; b) RRC 410/1; c) RRC 340/1; d) RRC 408/1b; e) RRC 474/1a; b-e podľa VESELSKÝ 2020, bez mierky.

⁸⁷ Nad ovenčenými hlavami sú dve hviezdy.

⁸⁸ Obe hlavy nesú čiapky (pilos), nad nimi sú dve hviezdy.

⁸⁹ V prehľade možných predlôh autor v roku 2013 tento denár neuvádza (MILITKÝ 2013a, Tab. 11).

averzoch tetradrachmiem je zobrazená hlava s mladickým výzorom, zvlhnutými vlasmi zdobenými čelenkou [obr. 19]. J. Militký ako možnú predlohu pre razby udáva denár Q. Pomponia Musa z roku 66 pred n. l. (RRC 410/1; MILITKÝ 2013a, Tab. 1; MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, Tab. 2). Táto razba spolu s ďalšími deviatimi variantmi tvorí najrozsiahlejšiu sériu denárov vydaných jedným monetárom v čase republiky odhladnuc od razieb triumvírov (VESELSKÝ 2020, 271). Zmienovaný denár však nemusel byť predlohou pre bratislavské tetradrachmy jednoznačne. Podobne štylizovaná hlava Apollóna je na averzoch ďalších republikánskych razieb:

2.1 Denár a sestercius monetára L. Calpurnia L. f. L. n. Pisona Frugi z roku 90 pred n. l. (RRC 340/1 a 340/3b) a denár jeho syna, monetára C. Calpurnia L. f. L. n. Pisona Frugi z roku 67 pred n. l.⁹⁰ (RRC 408/1b). Na reverzoch zmienených mincí je zobrazený jazdec v kontexte dostihových hier konaných na počesť Apollóna (VESELSKÝ 2020, 115). Motív jazdca (avšak s mečom a palmovou ratolesťou v rukách) je aj na reverzoch komparovaných variant tetradrachmy NONNOS. Ako možná predloha mohol slúžiť práve variant denára z roku 67 pred n. l. a nie razba z roku 90 pred n. l.

2.2 Denár L. Valeria Aciscula z roku 45 pred n. l. (RRC 474/1a). Monetár pravdepodobne zastával funkciu tribúna ľudu a séria jeho razieb sa zvykne interpretovať ako oslava víťazstiev Caesara. Časť bádateľov považuje mince za falzifikáty (VALVERDE 2022).

2.3 Hlava Apollóna sa vyskytuje aj na ďalších republikánskych denároch, napr. z roku 86 pred n. l. (RRC 350 A/1e), 85 pred n. l. (RRC 352/1c, RRC 353/1a) alebo 82 až 80 pred n. l. (RRC 369/1). Na týchto razbách je však obraz výtvarne odlišný, zároveň razby ani datovaním nezodpovedajú predpokladanej chronológii razby NONNOS, resp bratislavským razbám všeobecne.

3. Motív hlavy Diany z denára Ti. Claudia Ti. F. Ap. N. Nerona z roku 79 pred

⁹⁰ Ďalšie možné datovania 63 pred n. l. (Albert) alebo 59 pred n. l. (Harlan); podľa VESELSKÝ 2020, 115.

n. l. (RRC 383/1) alebo zo serrata C. Hosidia C. f. Getu z roku asi 68 pred n. l. (RRC 407/1) je pravdepodobne predlohou pre hlavu na averzoch mincí BSVV a BSVVMARVS (podľa MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, Tab. 2) [obr. 20]. Použitie rovnakého motívu na averz mincí s legendou BSVV a BSVVMARVS, a ako aj fakt, že BSVV je skrátaná forma BSVVMARVS, môže naznačovať, že sa jedná o rovnakú osobu. Reverzy mincí nemajú zhodné motívy.

Gens Claudia patril k najvýznamnejším patricijským rodom v Ríme vôbec a zohral významné úlohy v domácej aj zahraničnej politike Ríma.⁹¹ Tiberius Claudius Nero najst. bol v roku 67 pred n. l. alebo pred rokom 63 pred n. l. prétorom (VESELSKÝ 2020, 126). Jeho syn sa vyznamenal u Caesara, ktorý ho o. i. vyslal do Galie organizovať zakladanie kolónii (SUETONIUS, DE VITA CAESARUM III, 4), vnuk bol cisárom.

J. Militký považuje za predlohu pre tetrachmi s nápisom COISA (GÖBL 1994, Taf. 4, VI/1) aureus A. Manlia A.F Q s hlavou Romy v príbze z roku 80 pred n. l. (RRC 381/1a) alebo serratus Mn. Aquillia Mn. f. Mn. n. s poprsím bohyne Virtus v príbze z roku 71 pred n. l. (RRC 401/1) (MILITKÝ 2013a, Tab. 1; MILITKÝ –

TORBÁGYI 2021, Tab. 2.) [obr. 21]. Po výtvarnej stránke je však motív hlavy na tetrachme odlišný v celkovom výraze ako aj v detailoch (napr. príbza, účes, nos).

Ako možnú predlohu pre 4. variant tetrachmy BIATEC (GÖBL 1994, Taf. 3, II/4) uvádzam denár C. Antia C. f. Restiona z roku 47 pred n. l. (RRC 455/1a) [obr. 22]. Na averze denára je portrét C. Antia Restiona, otca monetára s radom perličiek po obvode mince. Bratislavská tetrachma predstavuje rovnako hlavu muža s dvojitou kružnicou po obvode s poloblúčkami. Podotýkam, že hoci bratislavský motív

⁹¹ Suetonius v životopise cisára Tiberia chváli príslušníkov rodu, že zastávali 28 konzulátov, päť diktatúr, sedem cenzúr, šesť veľkých a dva malé triumfy (SUETONIUS, DE VITA CAESARUM III, 1).

vykazuje od možnej rímskej predlohy odlišnosti (v detailoch nos, úpravu účesu, viac brachycefálny tvar hlavy), v celkovom výraze ako aj v detailoch (pery, výrazný nadočnicový oblúk a jarmová kosť, ukončenie krku busty) sú podobné, zhodné. E. Kolníková považovala detaily vo vyobrazení za znaky osobného portrétu (KOLNÍKOVÁ 1991, 11).

Hlava na tetradrachme môže vykazovať portrétné črty, pričom predlohou mohol byť zmienený denár (no jeho motív je na bratislavskej minci výrazne štylizovaný) alebo všeobecne podnet rímskeho portrétu z niektorej z republikánskych mincí. Realistické stvárnenie ponímajúce sa na individualizujúce znaky osobného portrétu predstavujú aj hlavy na averzoch 4. (starší muž; GÖBL 1994, Taf. 3, II/4) a 5. variantu (mladší muž; Göbl 1994, Taf. 3, II/5) tetradrachmy BIATEC. Hlava s portrétnymi črtami (?) je aj na variantoch tetradrachmy DEVIL (GÖBL 1994, Taf. 4, IX/1)⁹² a potenciálne aj na tetradrachme s retrográdnym nápisom 2OИИOИ (GÖBL 1994, Taf. 6, XIV/2). Avšak podotýkam, že na republikánskych minciach sa vyskytujú len spomienkové a pripomienkové podobizne. Prvou žijúcou osobnosťou zobrazenou na minci sa stal Caesar a to až na minciach z roku 44 pred n. l. (HRNČIARIK 2015, 9-11). Úvaha o portrétovaní v bratislavskom oppide tak môže byť príliš trúfalá s obmedzenou (a ak vôbec) možnosťou verifikácie.

Všeobecným motívom republikánskych denárov, ktorý sa vyskytuje aj na bratislavských tetradrachmách (ale aj antických minciach všeobecne) je orámovanie averzov aj reverzov radom perličiek (napr. GÖBL 1994, Taf. 3, II/3). Orámovanie bratislavských razieb má aj ďalšie zobrazenia, napr. tvorené poloblúkmi (napr. GÖBL 1994, Taf. 3, II/4) alebo dvojradovým, klasovito členeným, akoby vavrínovým, vencom (napr. GÖBL 1994, Taf. 4, VII/1).

Ďalšie imitácie republikánskych motívov sa vyskytujú na bratislavských nomináloch s hmotnosťou do 6,5 g, resp. na jednej z dvoch známych razieb (GÖBL 1994,

⁹² Ch. Röttger (2015, 207) ako možnú predlohu pre razbu DEVIL (DEVII) považoval mincu z augustovského obdobia (RPC I, 2260).

Taf. 3, II/6). Minca s nápisom BIATEC imituje republikánske denáre motívom averzu aj reverzu, čím celkovo vyniká spomedzi bratislavských razieb [obr. 23]:

1. Serratus C. Hosidia C. f. Getu z roku asi 68 pred n. l. (RRC 407/2 alebo 407/1). Na reverze mince je kanec prebodnutý oštepom v boku, na ktorého útočí pes. Ide o vyobrazenie lovu na kalydonského kanca. Motív je na reverze bratislavskej mince, v scéne absentuje pes.

2. Denár T. Carisia z roku 46 pred n. l. (RRC 464/1). Averz mince tvorí hlava Sibylly, ktorá výtvarne a štylizáciou účesu pripomína ženskú hlavu na averze mince BIATEC. Na reverze denára je okrídlená sfinga (VESELSKÝ 2020, 117). Okrídlené mýtické postavy, avšak v odlišnej štylizácii a výtvarnom poňatí (ako harpyie), sú aj na bratislavských tetradrachmách (GÖBL 1994, Taf. 4, IV/1; Taf. 6, XV/1).

Ako som spomenul vyššie, neexistuje všeobecná zhoda v jednoznačnom určení republikánskych razieb, ktoré slúžili ako predlohy pre bratislavské mince.⁹³ Problematiku doplnil Ch. Röttger, ktorý hľadal prototypy pre bratislavské razby na eraviských razbách a na rímskych minciach z augustovského obdobia, na základe čoho stanovil vlastnú chronologickú koncepciu bratislavského mincovníctva datovanú rámcovo do rokov okolo 40 pred n. l. až 9 pred n. l. (RÖTTGER 2015, 195-209). Röttgerovo mladšie datovanie bratislavských mincí pripúšťa ako jednu z možností A. Vrtel (2024, 49). Hoci sú zhody v Röttgerom uvedených detailoch zjavné a stoja za úvahu, jeho koncepcia s dominanciou razieb v augustovskom období plne nezodpovedá nálezovým kontextom bratislavských mincí (pozri kapitola 3.1.2.5.4), resp. archeologickým súvislostiam v bratislavskom oppide, o. i. tu vyskytujúcim sa ostatným rímskym importom. Augustovské importy v neskorolátenských vrstvách vrátane depotu eraviských mincí, ktoré by korešpondovali s Röttgerovou neskorou chronológiou mincovníctva, sú príznačné predovšetkým pre Devín a nie tak bratislavské oppidum.

b) Nápis: Druhú vymedzenú kategóriu rímskeho importu v kontexte kultúrneho vplyvu na domáce razby tvoria nápisy/legendy vytvorené v rímskej kapitále. Použitie písma predstavuje výraznú kultúrnu infiltráciu Ríma na domáce razby. Nápisy sú realizované na reverzoch tetradrachmiem a celé legendy alebo ich skratky sú aj na nižších nomináloch a zlatých razbách, na základe čoho (a tiež spoločného výskytu v depotoch) ich možno radiť k bratislavskej produkcii. Na tetradrachmách sa vyskytuje spolu 17⁹⁴ legend: AINORIX,

⁹³ Ikonografií bratislavských mincí sa nedávno čiastočne venoval A. Vrtel (2024). Publikácia však bola dostupná až v čase odovzdania mojej dizertačnej práce, preto ju v mojej práci bližšie neposudzujem.

⁹⁴ Počet stanovujem na základe dlhodobo známych 15 legend (súhrnne napr. KOLNÍKOVÁ 1991), najnovšie objavenej, novej bratislavskej razby s nápisom LATTV a nápisu ZOИИОИ. Hoci v prípade legendy ZOИИОИ ide zrejme o retrográdnú verziu nápisu NONNOS, a preto sa v literatúre počtovo rátajú obe legendy ako jeden nápis, radím ju do výpočtu ako samostatnú legendu, teda s celkovým počtom 17 nápisov/legend. Počet legend nemusí zároveň predstavovať počet monetárov, ako uvediem ďalej. Vysvetlenie k legendám ako aj ich

BIATEC⁹⁵, BSVV, BVSVMARVS⁹⁶, COBROVOMARVS, COISA, COVIOMARVS, COVNOS, DEVIL (alebo DEVII⁹⁷), EVOIVRIX (alebo FAPIARIX)⁹⁸, FARIARIX (alebo FAPIARIX)⁹⁹, LATVMARVS (alebo IANTVMARVS¹⁰⁰), LATTV¹⁰¹, MACCIVS, NONNOS¹⁰², ΖΟΙΗΙΟΙ (v literatúre aj ako SONNON)¹⁰³ a TITTO (súpis podľa KOLNÍKOVÁ 1991; GÖBL 1994; MILITKÝ – TORBÁGYI 2021). Väčšina legend je v spodnej časti mincového pola (v exergu), v niektorých razbách sú z hornej a dolnej časti nápisy orámované.

Legendy v rímskej kapitále sú aj na averzoch štyroch tetradrachiem. Vyššie som spomenul legendu BIA na averze druhého variantu mince BIATEC. Legenda COVNOS je umiestnená na averze mince. Na averzoch dvoch variant mincí EVOIVRIX (GÖBL 1994, Taf. 4, X/1-2) sú monogramy $\bar{\Lambda}\Lambda$ a $\Lambda\bar{\Lambda}$, ktoré možno čítať ako TAM a MAT (KOLNÍKOVÁ 1991, 15; RÖTTGER 2013, 33). Rovnaký monogram $\Lambda\bar{\Lambda}$ je na minciach rodu Matiena (RRC 162/2a). Ide však o razby z rokov 179 až 170 pred n. l. a imitácia iných výtvarných motívov z mincí sa na tetradrachmách nenachádza, preto nepredpokladám súvis medzi použitými monogramami. R. Göbl navrhuje čítať monogram ako ATA v súvislosti s výskytom legendy ATTA na norickej minci. Monogram považuje za možné označenie spolumonetára tetradrachmy EVOIVRIX (GÖBL 1994, 16). Monogramy však nemožno interpretovať jednoznačne.

---

alternatívne čítanie diskutované v súčasnom bádani uvádzam v poznámkach k príslušným nápisom. Prehľad o čítaní a interpretácii nápisov v staršom bádani zhrnul ONDROUCH 1958, s.43-50.

⁹⁵ Z pomedzi razených legend na minciach je výrazne najpočetnejšia, preto sa zvyknú označovať bratislavské tetradrachmy ako „biateky“.

⁹⁶ Je možné, že v prípade mien BSVV a BVSVMARVS ide o rovnakého monetára.

⁹⁷ Na základe štúdia razieb z neopotrebovaných razidiel navrhuje Ch. Röttger čítanie nápisu ako DEVII (RÖTTGER 2013, 28-30), pričom jeho argumentácia sa zdá byť opodstatnená.

⁹⁸ Ch. Röttger predpokladá, že ide o retrográdnú legendu FAPIARIX (RÖTTGER 2013, 31-32). Takéto čítanie legendy však nebolo všeobecne prijaté a ostáva skôr otvorenou otázkou. Pokiaľ ide o retrográdný nápis, išlo by o podobnú situáciu ako v prípade legendy ΖΟΙΗΙΟΙ.

⁹⁹ Ch. Röttger navrhuje čítanie legendy ako FAPIARIX (RÖTTGER 2013, 31).

¹⁰⁰ V kontexte novej legendy LATTV (pozri nasledujúca poznámka) a dobre zachovaného exemplára (MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, obr. 13:1) je možné staršiu interpretáciu legendy IANTVMARVS čítať ako LATTVMARVS (MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, 294; MILITKÝ 2023, 67).

¹⁰¹ Posledný známy typ mince s nápisom, ktorý J. Militký radí do bratislavskej produkcie a z chronologického hľadiska k jej posledným razbám. Minca LATTV má pochádzať z depotu, ktorého súčasťou boli aj iné typy bratislavských tetradrachiem. Presná lokalita, nálezové okolnosti ako aj celkový obsah depotu však nie sú bližšie známe. Je možné, že legenda LATTV je len časťou pôvodne celého tvaru LATTVMARVS. Úvaha autora vychádza z nápisov BSVV – BVSVMARVS a ďalších s koncovkou -MARVS (MILITKÝ 2013b, 161-178). Treba však podotknúť, že nová minca s legendou LATTV sa doposiaľ nevyskytla v súbore bratislavských nálezov a zároveň, ak je jej stotožnenie s bratislavskou produkciou správne, možno očakávať nové typy mincí a legend aj v budúcnosti.

¹⁰² Z pomedzi razených legend na minciach je druhá najpočetnejšia.

¹⁰³ Nápis realizovaný v tvare ΖΟΙΗΙΟΙ je zrejme retrográdnym tvarom nápisu NONNOS. Ide o monetára pod menom NONNOS a k obráteniu nápisu došlo technickým nedopatrením. Môže s tým súvisieť aj nižšia výtvarná kvalita obrazu mince. K problematike dopĺňam J. Fröhlicha, ktorý predpokladá, že ide o ďalšieho monetára s menom SONNON. Píše: „Pri znalostiach o vyspelosti elit keltskej aristokracie žijúcej v stredodunajskom regióne je ťažké si predstaviť, že by zvolený najvyšší predstaviteľ snemu, s právom vydávať mincu so svojimi atribútmi, púšťal do obehu platidlo so špatne zobrazeným menom.“ Pritom sa odvoláva na keltské meno Sonnius, Sonus zaznamenané v klasických prameňoch (FRÖHLICH 2010, 16).

V prípade, že by bolo vo zvyku monetárov monogramovať, zrejme by bolo podobných prípadov viac. Zároveň je nepravdepodobné, že na jednej minci by bolo uvedené meno monetára v plnom znení na reverze a na averze monogramované meno spolumonetára.

Otázna je legenda X, ktorú zmieňuje v staršej práci E. Kolníková v prípade averzu mince COBROVOMARVS: „Na druhej hlave je prilba. Vedľa nej je značka v podobe zvláštne formovaného X, v strede s krátkou vlnovkou. Taká značka sa vyskytuje aj na rímskych republikánskych minciach a vysvetľuje sa ako označenie denárov.“ (KOLNÍKOVÁ 1991, 13). Počet exemplárov tejto mince nie je rozsiahly¹⁰⁴, takže komparačný súbor je obmedzený – o to viac v prípade publikovaných exemplárov. Legenda, resp. značka X sa v prípade publikovaných mincí nejaví, v závislosti na kvalitu razby a fotoreprodukcie, jednoznačne. Dva exempláre tetradrachmy pochádzajú z depotu z Deutsch Jahrndorfu, pričom autori štúdie depotu pri opise averzu tetradrachmy legendu X nespomínajú: „On the obverse there is the depiction of a male and a female head to the right (*Honos and Virtus or Dioscuri*), on the left there is a leaf, on the right there is a star, the whole is framed in a marked beaded line.“ (MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, 282). Symbol hviezdy pri pravej hlave je jednoznačný na razbe publikovanej R. Paulsenom (PAULSEN 1993, Taf. 34, 797) a teda symbol môže súvisieť s motívom z denára C. Fonteia ako som uviedol vyššie.

Nápisy na tetradrachmách sú dodnes diskutovanou témou a predovšetkým problematikou lingvistického výskumu s jemu prislúchajúcou metodológiou. Niektoré nápisy, alebo časť z nich, možno všeobecne odvodzovať z galského jazyka. To však len výrazne obmedzene, nakoľko neexistujú pramene, ktoré by poskytovali dostatok informácií o jazyku používanom vo východolaténskej oblasti. Analýzy epigrafických nápisov potvrdzujú, že sa jedná o osobné mená (napr. RAYBOULD – SIMS-WILLIAMS 2009).

3.1.2.5.4 BRATISLAVSKÉ MINCE - VYHODNOTENIE

Detailný rozbor bratislavského mincovníctva v kontexte a porovnaní s rímskymi republikánskymi mincami poukazuje na niekoľko skutočností a možných hypotéz:

a) Chronológia: Republikánske mince, ktorých motívy sú identifikované na bratislavských tetradrachmách, a v jednom prípade aj na nižšom nominály, predstavujú pomocné *termini post quem* datovania bratislavského mincovníctva. Ide o termíny 70 pred n.

---

¹⁰⁴ Ch. Röttger vo svojom nepublikovanom katalógu mincí spomína 30 kusov, z ktorých sa zachovalo 25 kusov (podľa Militký – Torbágyi 2021, 282).

l.¹⁰⁵ (tetradrachma BIATEC) až 46 pred n. l. (nižší nominál BIATEC). Chronológia založená výhradne na komparácii s republikánskymi mincami tak kladie ťažisko bratislavskej produkcie do 60. až 40. rokov 1. stor. pred n. l.

Problematika chronológie bratislavského mincovníctva je v odbornej literatúre diskutovaná dodnes. E. Kolníková predpokladala produkciu bratislavských tetradrachmiem v rokoch približne 90/70 až 45/40 pred n. l. (KOLNÍKOVÁ 1991, 51-53, Kolníková 2012a, 208), R. Göbl v rokoch 51 až 41 pred n. l. (GÖBL 1994, 27-33, 98). Autori kládli koniec razby tetradrachmiem do záveru 40. rokov 1. stor. pred n. l. v súvislosti s „bójsko-dáckym konfliktom“. Neoprávnená sa zdá téza o mladšej fáze po roku 40 pred n. l. zastúpenej len menšími nominálmi, t. j. (hemi)drachmami typu Simmering a obolmi typu Karlstein (KOLNÍKOVÁ 2012a, 213; KOLNÍKOVÁ 2014, 124-125), resp. len obolmi typu Karlstein ako dôsledku úpadku oppida a počiatku tzv. „norickéj fázy“ v 30. a 20. rokoch 1. stor. pred n. l. (KOLNÍKOVÁ 1996, 56-57; KOLNÍKOVÁ 2012a, 214-215). E. Kolníková argumentuje predovšetkým výskytom obolov výhradne v zánikovom horizonte oppida, ich absenciou v depotoch tetradrachmiem (KOLNÍKOVÁ – BAKOS – PAUDITŠ 2018, 159) a ich solitérnym alebo spoločným výskytom s hemidrachmami typu Simmering (BAXA – KOLNÍKOVÁ 1992, 139; KOLNÍKOVÁ – KOVÁR 2010). J. Militký považuje oboly typu Karlstein za typickú razbu pre bójske mincovníctvo stupňa D a ich razbu predpokladá aj pre celé obdobie bratislavského mincovníctva (MILITKÝ 2013a, 107-108; MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, 261).

Jednotlivé nominály predstavujú mince s odlišným spôsobom použitia, nie odlišnou chronológiou. Menšie nominály boli zrejme bežnou súčasťou obehu, ako dokladajú početné stratové nálezy, a neboli predmetom deponovania ako je to v prípade tetradrachmiem (tiež MILITKÝ 2023, 65). Z tohto dôvodu nemožno odvodzovať iné chronologické súvislosti nominálov. Na súbežný obeh tetradrachmiem a hemidrachiem poukazujú nálezy z oppida i jeho zázemia. Hemidrachmy boli v obehu počas celého trvania bratislavského mincovníctva, čo nakoniec pripúšťa v novšej spisbe aj E. Kolníková (napr. KOLNÍKOVÁ – KOVÁR, 2010, 71; KOLNÍKOVÁ 2014, 131; KOLNÍKOVÁ – BAKOS – PAUDITŠ 2018, 159). V roku 1994 bol počas výskumu na Hlavnom námestí 7 odkrytý objekt 9/94 so zvyškom pravdepodobne prepálenej interiérovej dlážky. Obsahoval zlomky bronzových váh, tetradrachmu s nápisom NONNOS a sponu typu Almgren 18. Z výskumu Hlavného námestia v rokoch 1987 až 1993 pochádza 10 mincí typu Karlstein a dve mince typu Simmering (LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996a,

---

¹⁰⁵ E. Kolníková ako možný najstarší *terminus post quem* pre razby uvádza aj rok 90 pred n. l. Vychádza z motívu averzu denára L. Pisona Frugi (KOLNÍKOVÁ 2014, 124). Ako som uviedol v rozbore vyššie, rovnaký motív je aj na averze denára, ktoré nechal raziť syn monetára v roku 67 pred n. l., takže ako predloha mohol slúžiť práve mladší denár.

123; MUSILOVÁ – LESÁK 1996b, 208-209). Ostatne, z objektu 115/09 na nádvorí Hradu, ktorý je v superpozícii kamennej architektúry, pochádza súbor obolov typu Karlstein (VRTEL 2011, 269, obr. 6, 7).

Súčasný výskum poukazuje na možný obeh bratislavských mincí aj v poslednej tretine 1. stor. pred n. l. V spoločnom náleze tetradrachiem a hemidrachiem z Devínskej Kobyly sa nachádzala spona typu Almgren 238a (BUDAJ – ČAMBAL 2016, 278-281). Otáznym je výskyt zlatého statéra s kontramarkou DEVI[L], ktorého razbu na základe predlôh kontramarkovaných mincí z augustovského obdobia, predpokladá J. Fröhlich v rokoch 25 až 20 pred n. l. (FRÖHLICH 2010, 3-7). Pôvod ako aj nálezové okolnosti mince, ktorá by inak mala zásadný význam k chronológii, však nie sú bližšie známe a jej súčasné uloženie je údajne v súkromnej zbierke. Produkciu bratislavských mincí možno na základe komparácie s republikánskymi mincami a archeologických súvislostí (napr. depot Gerlitzentalpen objavený v roku 1903 obsahoval spolu s bratislavskými tetradrachmami, norické mince a rímsky quinár Marca Antonia a Lepida z rokov 43 a 42 pred n. l.; PAULSEN 1933, 123-124) rámcovo datovať do druhej a tretej štvrtiny 1. stor. pred n. l., resp. do obdobia 60. až 40. rokov s možným presahom do 30. rokov 1. stor. pred n. l. (tiež MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, 264-265).

b) Adaptácia na rímske mincovníctvo: Mincový systém bratislavského oppida bol postavený na bimetalickom základe, čo ho radí k bójskemu mincovníctvu na rozdiel od strieborného východokeltského mincovníctva. Oppidum sa však nachádzalo na rozhraní oboch monetárnych oblastí a tak tunajší systém vychádzal z oboch. Bratislavské mince sú spojené s peňažnými potrebami regiónu, ktorý - hoci nepodliehal Rímu - nadviazal s ním jednoznačne obchodné kontakty. Hoci sú do istej miery inšpirované rímskou ikonografiou, svojrázna ikonografia vypovedá o autonómnosti bratislavského mincovníctva. Tetradrachmy nesú jasný odkaz suverenity svojho vydavateľa svojráznou ikonografiou ako aj legendami/menami. Písané v rímskej kapitále dokázali sprostredkovať odkaz do latinského kultúrneho prostredia.

Nápadná je hmotnosť tetradrachiem, ktorá mohla zodpovedať štyrom republikánskym denárom (RIZ 1993, 60). Kolísajúca hmotnosť (priemerne 17 a 16 g) môže poukazovať na postupnú konvergenciu tetradrachiem voči rímskemu denáru vo vybranom období činnosti mincovne. K úvahe však dodávam limity takejto analýzy korelácie hmotnosti a variant jednotlivých tetradrachiem. Je otázne či možno pokles hmotnosti bádať na pomerne krátkom období razby datovanej len rámcovo a zároveň, že jednotlivé bratislavské mince nemožno absolútne datovať.

Depoty z oppida poukazujú predovšetkým na tezaurovanie tetradrachiem. Je to však zrejme aj v dôsledku historických udalostí v oppide. Na uplatňovanie tetradrachiem v obchodných kontaktoch poukazujú depoty v zázemí oppida a ďalej v smere predpokladanej obchodnej cesty do Norica a severnej Itálie. Ide o depoty z lokalít: Deutsch Jahrndorf, Wien-Simmering, Schwechat, Schottwien am Semmering, Gerlitzenalpe a Moggio¹⁰⁶ (PAULSEN 1933, 123-126; GÖBL 1994, 43; DEMBSKI 1999, 57). Ďalšie lokality sú zastúpené drobnými nálezmi (prehľad MUSILOVÁ – KOLNÍKOVÁ – HLOŽEK 2015, 292-294). Bratislavské tetradrachmy zrejme slúžili prioritne ako prostriedok výmeny vo funkcií ekonomických transakcií miestnych obchodníkov smerom von (RIZ 1993, 59) a v domácom prostredí zrejme len čiastočne, minimálne. Pre domáce obchodné transakcie slúžili najmä nižšie nominály typu Simmering a Karlstein.

Špecifické razby predstavujú nižšie nominály zastúpené len ojedinele a v prípade dvoch publikovaných exemplárov majú hmotnosť 6,16 g a 6,47 g. Vzhľadom na ich nepočetnosť a bližšie neznáme nálezové okolnosti (polemizuje sa aj ich pravosť) nie je produkcia mincí zreteľná. Výtvarne ojedinelá je razba s nápisom BIATEC, ktorá imituje republikánske denáre reverznou aj averznou stranou. Nominály poukazujú na pokus o zmeny v bratislavskom mincovníctve – E. Kolníková ich považovala za náznak novej situácie v súvislosti s rímskymi záujmami (KOLNÍKOVÁ 2021, 15). Ak je úvaha správna, išlo by len o epizódnú záležitosť. V bratislavskom mincovníctve by zodpovedali razby svojou hmotnosťou trom hemidrachmám, čo by zároveň zodpovedalo trom quinárom v neskororepublikánskom období.

Bratislavské strieborné razby, predovšetkým tetradrachmy, odrážajú vplyv rímskeho mincovníctva. V bratislavskom mincovníctve sa však ukazuje odlišný vývoj ako napr. v oblasti Dácie, kde sa vplyvom Ríma uplatnili rímske mince a ich verné napodobneniny, ktorých produkcia kulminovala v 80. až 40. rokoch 1. stor. pred n. l. (DAVIS 2006, 321-355) alebo v panónskej oblasti, odkiaľ pochádzajú eraviské imitácie denárov s nápismi ako RAVIS, RAVISCI a i. Ich produkcia sa predpokladá v rokoch okolo 40/30 až 12/9 pred n. l. (DULĘBA – WYSOCKI 2017, 56-58), teda už v období, kedy došlo k poklesu a zániku bratislavského mincovníctva a zároveň intenzívnejšieho zasahovania Rimánov do Panónie. Obe zmienené mincovníctva zastupujú oblasti, s ktorými Rimania udržiavali v danom období

---

¹⁰⁶ Depoty z Gerlitzenalpe a Moggia dával R. Göbl v rámci predpokladaného „bójsko-dáckeho konfliktu“ do súvisu s únikom Bójov k Bójom v severnej Itálii (GÖBL 1994, 43-44). Zloženie depotu z Moggia nie je jednoznačné, nakoľko ide o starší nález. V depote sa nachádzali norické razby, pričom bratislavské mince sú zastúpené len jedným známym exemplárom, tetradrachmou EVOIVRIX. Drobné mince zastupujú tri exempláre typu Eis, Magdalensberg a Karlstein (PETTARIN 1991, 101-124).

kontakty, resp. následný politický vývoj smeroval k ich začleneniu ako rímske provincie. Bratislavské mince predstavujú len čiastočnú kultúrnu (výtvarnú) a ekonomickú konvergenciu smerom k Rímu, no môžu byť súčasťou prípadného pokusu Ríma o unifikáciu obeživa v dunajskej oblasti na báze rímskeho denára ako dôsledku plánovanej rímskej expanzie v 1. stor. pred n. l. Bratislavské mince sa priblížili k rímskym prototypom mincí, zároveň si však zachovali autochtónne symboly vlastnej kultúry.

c) Spoločenské riadenie: Na základe analýzy epigrafických prameňov predstavujú nápisy na minciach osobné mená. V numizmatickom bádání existuje všeobecná zhoda, že ide o osobné mená vydavateľov mincí, resp. príslušníkov miestnej elity či predstaviteľov spoločenskej moci (napr. KOLNÍKOVÁ 2012a, 212; MUSILOVÁ – KOLNÍKOVÁ – HLOŽEK 2015, 275; BUDAJ – ČAMBAL 2016, 90; MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, 290). Autori argumentujú predovšetkým koncovkami *-rix* a *-marus* u vybraných mien. Caesar zaznamenal v BG z prostredia Galie niekoľko mien, príslušníkov elít, končiacich danými koncovkami (napr. Ambiorix, Dumnorix, Induciomarus, Orgetorix, Vercingetorix a i.).

Nápadná je vysoká početnosť mien. Aj v prípade, že nápisy ako BSVS-BVSVMARVS, LATTV-LATVMARVS (IANTVMARVS), NONNOS-2OИИOИ predstavujú jedno rovnaké meno (otázne je, či aj rovnakú osobu), mien monetárov mincí poznáme minimálne štrnásť. Pod menami BIATEC, NONNOS, DEVIL (DEVII) existujú rôzne varianty razieb/emisie¹⁰⁷ a zároveň je potrebné brať do úvahy, že súčasný stav výskumu nemusí poznať všetky v oppide realizované razby. Predpoklad R. Göbla (1994, 9), že už nemožno očakávať nové nápisy¹⁰⁸, je neopodstatnený a neodôvodnený. Pomerne vysoká početnosť mien/emisií pripadá približne na obdobie okolo 30 (35) rokov. Berúc do úvahy jednotlivé varianty mincí, potom takmer na každý rok pripadá jedna známa razba. Zároveň konštatujem, že periodicitu razby jednotlivých emisií nepoznáme. Nové emisie mohli vzniknúť napr. z potreby väčšieho počtu mincí v konkrétnom historickom momente. Je možné predpokladať, že v oppide fungoval bližšie neznámy systém založený na princípe volených úradov zosobnených v menách monetárov. Takúto formu riadenia zaznamenal Caesar (BG VII, 32, preklad I. Bureš) u Haeduov: „*Odpradávná býval prý u nich volen jediný nejvyšší úředník a vykonával propůjčenou mu královskou pravomoc vždy jen rok. Kdežto teď prý*

¹⁰⁷ Špecifikom je hybridná minca známa v dvoch exemplároch, na ktorej sú otláčené averz z mince BSVS (alebo BVSVMARVS) a reverz z mince TITTO. Je otázne či daná razba cielene predstavuje spoločnú emisiu dvoch monetárov alebo sa jedná o chybnú razbu.

Jeden exemplár sa vyskytol na aukcii Aukčného domu Macho & Chlapovič v roku 2016. Pozri aukčný katalóg z 14. - 15.11. 2016, kat. 10. Dostupné online <<https://eshop.machochlapovic.sk/media/auction/catalogue/auction-11-catalogue.pdf>>. Citované 5.3. 2023.

¹⁰⁸ „*Ein weiterer Zuwachs an Namen ist nicht mehr zu erwarten, der Umfang klar und alle Stempel sind abgezählt.*“ (GÖBL 1994, 9).

vykonávají ten úřad dva, a jeden i druhý o sobě tvrdí, on že je zvolen podle ústavy.“ R. Pleiner (1979, 63-64) poukázal na postupné obmedzovanie absolútnej kráľovskej moci u vybraných galských kmeňov nasledovne: „*Kdysi byli králové ustanovováni i v nejjižnějších územích kolem Středozemního moře. Poměry se tam změnili až po zřízení Narbonské Galie, a to zásahy zvenčí. Avšak už přibližně v téže době (někdy kolem r. 100) dochází k změnám i v sousedních územích. U Akvitánů skončila královská hodnost dědem jistého Pisona¹⁰⁹, jehož Caesar využíval po sebe.*“

Len na základe dochovaných mincí nie je možné rekonštruovať spoločenskú štruktúru a inštitúcie v oppide a zároveň skutočnosti opísané Caesarom pre galské prostredie nemožno mechanicky prenášať do stredoeurópskeho neskorolaténskeho prostredia. Na druhej strane razby reflektujú isté historické skutočnosti, predovšetkým na sústredenie práva emitovať mince do rúk viacerých osôb. Pokiaľ je predpokladaný model spoločenského riadenia na princípe na rok volených predstaviteľov moci správny, potom by takáto skutočnosť zodpovedala politickým riadeniam fungujúcim v rôznych obdobiach v oblasti Stredomoria. Zmeny v spoločenskom riadení mohli pritom obratne využiť v zahraničnej politike jednotlivé zúčastnené strany v konkrétnych historických súvislostiach. Na takúto situáciu *de facto* propagandisticky poukazuje Caesar v prípade zahraničnej politiky smerom ku galským kmeňom (napr. BG I, 33; V, 25, 54 a i.). „*V Karnuntsku žil muž velmi vznešeného rodu, Tasgecius jménem, jehož předkové bývali ve svém kmeni králi. Tomu dopomohol Caesar zase k důstojenství předků pro jeho statečnost a pro jeho oddanost Caesarovi osobně, protože mu Tasgecius ve všech válkách prokazoval zvláště dobré služby.*“ (CAESAR, BG V, 25, preklad Ivan Bureš).

d) Imitácie motívov: Najviac imitovaným v súbore bratislavských mincí je motív dvoch hláv Honos a Virtus. V rímskom svete Honos a Virtus vyjadrovali základné cnosti, etické ideály (SLOVNÍK 1974, 265, 659-660) a ako personifikácie abstraktných pojmov boli zaradené medzi božstvá do rímskeho kultu. V období republiky boli spravidla zosobnené cnosti uctievané spoločne: Honos ako samostatné božstvo sa objavuje napr. na denári z roku 45 pred n. l. (RRC 473/2d), neskôr aj na minciach z cisárskeho obdobia. Virtus je samostatne napr. na denári z roku 71 pred n. l. (RRC 401/1).

Prevzatie, imitáciu motívov mincí možno hodnotiť v rovine výtvarnej a zrejme na pozadí obchodných kontaktov. Napodobňovanie vybraných motívov z rímskych republikánskych mincí súviselo s konkrétnym historickým momentom. Popri klasifikácií

---

¹⁰⁹ Caesar spomína, že Piso bol senátom prehlásený za priateľa Rimanov - *amicus a senatu nostro appellatus* (CAESAR, BG, IV, 12).

rímskych predlôh bratislavské mince prejavujú značnú mieru eklektizmu pri používaní rímskych vzorov a pri hodnotení z rímskej perspektívy pôsobia excentricky.

e) Rímske politické elity: V rozbere mincí uvádzam krátke portfólio vybraných monetárov rímskych denárov. Najviac imitovanou mincou je denár Q. F. Calena (spolomonetár P. M. S. Cordus), ktorý zastával významné funkcie v čase Caesara. V roku 47 pred n. l. zastával úrad konzula spolu s Publiom Vatiniom, ktorý v roku 59 pred n. l. predložil Lex Vatinia (TOCD 1999, 1583). Po smrti Caesara bol na strane Marca Antonia, pre ktorého viedol jedenásť légii na severe Itálie v čase občianskej vojny (CAESAR, BC III, 26). V depote z Gerlitzenalpe sa bratislavské tetradrachmy vyskytli spolu s mincou Marca Antonia z roku 43 pred n. l. (PAULSEN 1933, 123-124). Zmienovaný Publius Vatinius predložil Lex Vatinia v čase konzulátu Caesara a Marca Calpurnia Bibula (CHRISANTHOS 2019, 1-8, 73). Denáre rodu Calpurnia a jeho vetvy Pisonovcov patria tiež k možným predlohám bratislavských tetradrachmiem (razby NONNOS). K možným predlohám patria aj denáre rodu Claudia, jedného z najvýznamnejších v Ríme. Napríklad Tiberius Claudius Nero st. organizoval v Galii zakladanie kolónií (SUETONIUS, DE VITA CAESARUM IV, 4).

Zmienené osobnosti pochádzali z významných rodín a hoci ako mincmajstri organizujúci razbu boli na začiatku svojej kariéry, neskôr sa presadili aj v rímskej politike. Nie je možné preukázať súvislosť medzi rímskymi mincmajstrami, ich neskoršími aktivitami (známymi z prameňov len čiastočne) a s vývojom v bratislavskom oppide, poukazujem len na skutočnosť, že dané osobnosti sa podieľali o. i. na zahraničnej politike Ríma iniciovanej aj smerom na východ od Itálie.

3.1.2.6 SUROVINY

Napriek tomu, že sa oppidum nenachádza sa mieste zdrojov nerastných surovín (farebných kovov), výskyt surovín v podobe nespracovaných polotovarov a doklady o ich spracovaní poukazujú na diaľkové obchodné kontakty oppida smerom na juh a sever. Význačný je súbor predmetov zo stavby II na severnej terase Bratislavského hradu obsahujúci tri tenké zlatnícke fólie (5,95 x 3,51 cm; 3,17 x 1,48 cm; 1,79 x 1,5 cm), kus jantáru (dĺ. 4,84, š. 2,38, hr. 1,9 cm), výliatok olova so stopami po sekaní (dĺ. 3,33, š. 2,83 x hr. 0,74 cm), mosadzný ingot a hrudku modrého farbiva (RESUTÍK 2014, 160-161). Okrem súboru surovinových polotovarov pochádzajú zo stavby razby domácich mincí, republikánskych denárov, skordická tetradrachma a drachma (typ Srem), ilýrska drachma Dyrhacium (RESUTÍK – KOLNÍKOVÁ 2020) a tiež predmety italského pôvodu ako svedectvo diaľkových

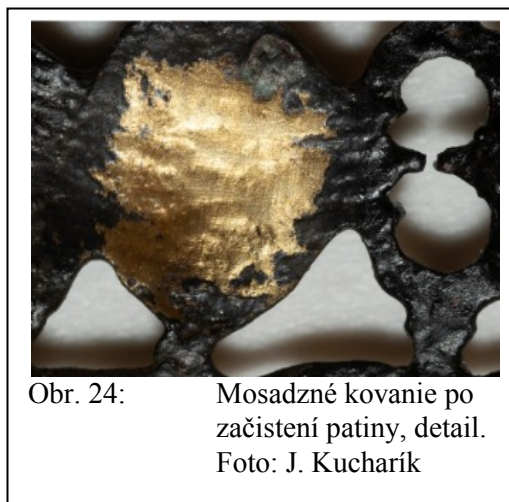
kontaktov smerom na juh. Ako italicke surovinove importy budem d'alej v kapitole blizsie hodnotit' mosadz a farbivo, tzv. egyptsku modru. V pripade zlatych folii a hrudky olova nie je zrejmá proveniencija. Vzhľadom na fragmentárnosť, resp. krehkosť predmetov nie je možné odobratie vzorky sa účelom izotopovej geochemie. Nepracovaný kus jantáru zas poukazuje skôr na obchodné aktivity severným smerom. Vzhľadom na doterajšiu absenciu výraznejšieho počtu jantárových výrobkov v oppide (fragment jantáru – korálka, krúžku? z Vydrice; BŘEZINOVÁ – PLACHÁ 2009, 119) možno uvažovať skôr o sprostredkovateľskej úlohe bratislavského oppida v obchode s jantárom na trase sever - juh. Výraznejšie rozšírenie jantáru v danom období v bratislavskej bráne nálezy nenaznačujú.

Otázny je pôvod surovinových zdrojov zlatých a strieborných mincí razených v oppide. Skutočnosť, že zlato a striebro bolo v oppidálnej laténskej Európe predmetom diaľkového obchodu dokladá 217 g vážiaci zlatý zliatok, ktorý bol súčasťou depotu 483 zlatých mincí z Manchingu alebo v galskej oblasti nálezy z niekoľkých francúzskych lokalít (prehľadovo GENECHESI et al 2021, 201-203). V bratislavskom oppide dominovalo strieborné mincovníctvo. V prípade strieborných razieb tetradrachiem predložil J. Militký (2013, 117) hypotetický výpočet; ak súčasné mince predstavujú 1% pôvodnej produkcie, v tom prípade by hypotetické množstvo striebra predstavovalo hmotnosť až 3 130 kg. Výpočet pritom stanovil na základe počtu katalogizovaných tetradrachiem Ch. Röttgerom. Neponíma Röttgerom neevidované kusy tetradrachiem a nižšie nominály. Výpočet, prirodzene, nemožno verifikovať, no v prípade bratislavskej produkcie skutočne možno predpokladať stovky (resp. pár tisícok) kilogramov striebra, ktoré muselo oppidum nadobudnúť prostredníctvom kontaktov vzhľadom na absenciu striebornej rudy v zázemí oppida. Nálezy strieborných polotovarov/ingotov na území oppida neboli doložené. Pôvod strieborného ingotu s hmotnosťou 418 g je otázny a či tvoril spolu s bratislavskými tetradrachmami jeden nálezový celok nejasného pôvodu nie je vzhľadom na sekundárne nálezové okolnosti predmetov jednoznačné. Napriek tomu nález ingotu a depotu mincí poukazuje na možnosť ich spoločného výskytu, čo by bolo v prípade bratislavského oppida zatiaľ ojedinelým dokladom striebra ako suroviny pre miestnu razbu (MILITKÝ 2013, 113-117). V prípade pôvodu striebra pre bratislavské mince možno uvažovať ako o jednej z možností, že zdrojom striebra (aspoň časti produkcie) boli rímske mince (pozri tiež kapitola 3.1.2.5.4). Hoci v súčasnosti neexistujú exaktné analýzy potvrdzujúce takúto skutočnosť, medzi hypotetické importované suroviny z prostredia Itálie tak radím aj striebro (ako mince alebo v inej, nerazenej forme) ako výsledok vzájomných kontaktov. Zároveň však dodávam, že v období bratislavskej razby bol v samotnom Ríme nedostatok mincí.

3.1.2.6.1 UŽÍVANIE MOSADZE A MOSADZNÝ INGOT (HRIVNA)¹¹⁰

„Záujem o materiálovú napodobneninu či imitáciu ako kreatívny proces je vo výtvarnom umení prítomný oddávna. Nápodobu môžeme vnímať aj ako niečo neoriginálne a klamlivé. Hlavne ak zohľadníme finančnú a statusovú hodnotu, ktorú vybraným materiálom pripisuje ľudská spoločnosť. Imitácie luxusných materiálov mali a dodnes majú schopnosť navodiť dojem prosperity a moci.“¹¹¹

Mosadz je zliatina medi a zinku a jej užívanie je doložené od staroveku. Pre jej označenie sa v písomných prameňoch používal grécky termín „*oréichalkos*“ a z neho odvodený latinský výraz „*orichalcum/aurichalcum*“. Pôvodne sa tak nazývali zrejme prírodné zliatiny získané spracovaním medených rúd bohatých na zinok (k počiatkom užívania mosadze: CRADDOCK 1978, 3–9; MORTON 2019, 1–21). Napríklad Platón písal o orichalcu „s odleskom ohňa“ (PLATÓN, CRITIAS 116c) a neskôr Strabón zmieňoval „horskú med“, získanú zo zmesi medi a „falošného striebra“, pravdepodobne zinku (STRABÓN, GEOGRAPHICA XIII, 56). Výraznejšie sa mosadz uplatnila v Stredomorí od 1. stor. pred n. l., kedy si Rimania osvojili jej výrobu cementáciou (CECH 2013, 200–201). Proces cementácie sa využíval až do 16. stor. (CAPONETTI et. al. 2017, 16). Pre svoje vizuálne kvality sa mosadz využívala napr. v šperkárstve¹¹², výrobe súčastí vojenskej výstroje a výzbroja a zrejme z tohto dôvodu zohrávala úlohu aj v rímskych obchodných kontaktoch s ostatnými, mimoitalskými oblasťami (BURSÁK et al. 2022, 1). Popri šperkárstve bola mosadz pokusne použitá pri razbe mincí Caesara a Marca Antonia (DI FAZIO et al 2019, Tab. 1, 3 uvádza vo svojej analýze ako mosadzný už As z roku 88 BC) a neskôr, reformou cisára Augusta v roku 23 pred n. l. bol do obehu zavedený mosadzný sestertius a dupondius (DI FAZIO et al 2019, 1; RIC 1, 3).

Obr. 24: Mosadzné kovanie po začistení patiny, detail.
Foto: J. Kucharík

¹¹⁰ Časť textu podkapitoly vychádza zo spoluautorskej štúdie KUCHARÍK – HARMADYOVÁ – RESUTÍK 2024, v tlači, na ktorej som spolupracoval počas doktorandského štúdia.

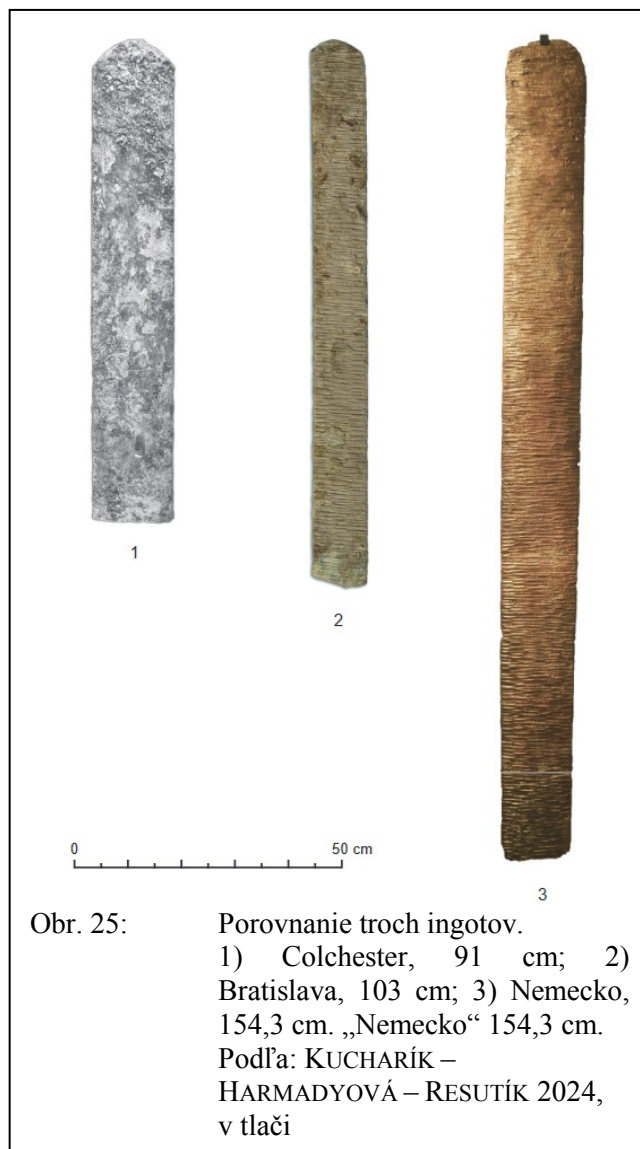
¹¹¹ Citovaný text o materiálovej imitácii z výstavy „Čierne diery v MMB. Dlaždice Bratislavy a umenie nápodoby“.

¹¹² Ako najstarší mosadzný predmet z Itálie sa uvádza loďkovitá spona zo 7. stor. BC (GIARDINO 2010 podľa CAPONETTI et. al. 2017, 12).

Rozmach mosadznej metalurgie pokračoval po prelome letopočtov taktiež v nových provinciách, čo mohlo byť dôsledkom získania nových ložísk zinkových rúd (DROBERJAR – FRÁNA 2004, 444). Klasická antická mosadz obsahuje spravidla okolo 5 až 28 % zinku¹¹³ k pomeru k medi a ako stopové prvky sa môžu v zliatine vyskytovať cín a olovo. Pomer kovov v zliatine môže odrážať historický vývoj výroby a užívania mosadze. Všeobecne sa uvádza, že v počiatkoch produkcie v 1. stor. pred n. l. sa obsah zinku pohyboval zvyčajne od 20 do 28 % (CRADDOCK – ECKSTEIN 2003, 221–224, Cech 2013, 201) a od 2. stor. výraznejšie klesal na približne 10 % a menej. Pokles zinku sa vysvetľuje recykláciou mosadzných predmetov alebo zmenou výrobného postupu (CECH 2013, 200; CRADDOCK 1978, Tab. 1; DROBERJAR – FRÁNA 2004, 444; MORTON 2019, 22–23).

Zásadným rozdielom medzi mosadzou a bronzom je farebnosť. Zatiaľ čo bronz a meď majú skôr červenohnedú matnú farbu, mosadz so svojou zlatožltou lesklou farbou ponášajúcou sa na zlato, pôsobí vizuálne viac atraktívne [obr. 24]. Na zamieňanie mosadze so zlatom upozorňoval už napr. Cicero vo svojich

morálnych rozpravách: „*Si quis aurum vendens orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse an emat denario, quod sit mille denarium?*”¹¹⁴ (CICERO, DE OFFICIIS III, 92). Farebnosť mosadze ovplyvňuje pomer medi a zinku v zliatine, pričom všeobecne možno konštatovať, že mosadz s obsahom zinku asi 10 % má zlatočervenú farbu, s obsahom

¹¹³ Hodnota 28% zinku v mosadzi predstavuje podľa B. Cech maximálnu hornú hranicu, ktorá sa dala pri cementácii dosiahnuť (2013, 201). Posledné analýzy mosadzných predmetov z rímskej (cisárskej) doby preukázali percentuálny podiel zinku aj nad 30 % (DI FAZZIO et al. 2019, Tab 3; DROBERJAR – FRÁNA 2004, 459).

¹¹⁴ „Ak si človek predávajúci zlato myslí, že predáva mosadz, mal by mu čestný človek oznámiť, že je to zlato alebo kúpiť za denár to, čo má hodnotu tisíc denárov?“ (voľný preklad J. Kucharík).

zinku 15 % zlatožltú a s obsahom zinku okolo 30 % zelenožltú (HAMMER 2001, 609). Pôvodná farebnosť kovových predmetov sa časom stráca, čo bolo (a stále je) príčinou zamieňania mosadzných predmetov za bronzové. Ich správne určenie je tak možné iba analýzou chemických prvkov v zliatine.

Mosadzný ingot z Bratislavy [Kat. 47] je v tvare obdĺžnikového plátu so zaoblenými kratšími stranami a rovnými hranami. Jeden koniec je odseknutý, na povrchu sú technické stopy po odlievaní a vykovaní, spodná strana je hladká. Stopy sú malé a plytké, poukazujú na použitie zaobleného nástroja, kladiva. Vykovanie mohlo byť vzhľadom na stopy robené ručne tzv. predlžovacím kladivom, do ktorého ďalšia osoba udierala ťažším, pritlčiacim kladivom. Takáto úprava mohla byť robená za účelom kontroly kvality. Môže poukázať napr. na to, či ingot pri práci za studena (ne)začne praskať (za konzultovanie technických záležitostí ďakujem kováčovi R. Môcovi, ktorý sa venuje pôvodným technológiám).

Rozmery ingotu sú dl. 103 cm, max. š. 10,36 cm, max. hr. 1,8 cm a hm. 12,006 kg. Analyzovaný bol dvoma spôsobmi – elektrónovou mikroanalýzou a röntgenfluorescenčnou spektroskopiou pXRF. Z celej dĺžky ingotu boli na analýzy získané vŕtaním (5 minivrtov) hobliny zo spodnej (hladkej) strany. Výsledky meraní zhodne ukázali, že sa jedná o homogénnu zliatinu s obsahom medi okolo 80,08 % a zinku okolo 18,67%. Medzi stopové prvky možno zaradiť olovo (0,46 až 0,93 %), cín a železo (KUCHARIK – HARMADYOVÁ – RESUTÍK 2024, v tlači). Olovo sa vyskytuje v zliatine pravdepodobne prirodzene z rudy (PETRÍK et al 2024, v tlači). Olovo, hoc aj v malom množstve (0,5 až 1%), sa v súčasnej praxi do mosadze pridáva z dôvodu lepšieho opracovania (konzultácia R. Môc).

Za typologicky najbližšie analogické nálezy k ingotu z Bratislavy možno považovať ingot z neznámej lokality, ktorý sa vyskytol v Nemecku a ingot z Colchestru (Camulodunum) [obr. 25]. Prvý ingot sa ocitol v 60. rokoch 20. stor. v súkromnej zbierke v Kolíne nad Rýnom (ROTHENHÖFER 2015, 231). V roku 2015 sa objavil na aukcii Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung GmbH v Mníchove.¹¹⁵ Je dlhý 154,3 cm, široký 14,4 – 14,7 cm, hrubý 0,5 cm a vážil 14,4 kg. Na spodnej hladkej strane má v hornej, strednej a dolnej časti kolok „C•PETRON•HERME“. Podľa P. Rothenhöfera (2015, 231-237, Abb. 1) by mal pochádzať zo Stredomoria, presnejšia lokalizácia ani nálezové okolnosti však nie sú známe. Materiálové zloženie sa neuvádza. Zdá sa, že z jednej kratšej strany bol odseknutý (ROTHENHÖFER 2015, 231-237, Abb. 1). Druhý podobný ingot sa našiel v roku 1970 v Colchestri: Sheepen. Išlo o časť (?) plátového ingotu so zaoblenou kratšou stranou, z druhej strany je rovný. Zachovaná

---

¹¹⁵<https://auktionen.gmcoinart.de/Los/114/56.0/OBJEKTE%2FGRIECHENLAND%20UND%20ROM%2FGER%2FC3%84TE/forceprint/> [Citované 5.10. 2023].

dĺžka ingotu je 91 cm, šírka 15 cm, hrúbka 0,5 cm a hmotnosť 9,358 kg. Nachádza sa na ňom kolok „V•H•et•B“. Materiálové zloženie ingotu je 72,1 % medi a 26,8 % zinku (ROTHENHÖFER 2015, 234). Ingot pochádza z odpadovej jamy datovanej do polovice 1. stor. (49 až 60 n. l.). Mosadzné spony a súčasti vojenskej výstroje boli odlievané z mosadze priamo na lokalite, o čom svedčia stopy mosadze na jednom téglíku a odlievacej forme (NIBLETT 1984, 113). Ingot z Nemecka je datovaný iba na základe podobnosti (materiál, tvar, kolkovanie) s colchesterským do 1. stor. Typologicky sú si všetky tri ingoty veľmi podobné, nálezy z Colchestru:Sheepen a „Nemecka“ vykazujú viac spoločných znakov, najmä v šírke a hrúbke ingotu, a tiež, že obidva majú na spodnej strane kolok. Sú približne o 4 a 5 cm širšie ako ingot z Bratislavy a pomerne tenké – len 0,5 cm (!), zatiaľ čo bratislavský ingot je hrubý až 0,95 až 1,8 cm. Dĺžka a váha ingotov je rôzna, nakoľko ide iba o časti pôvodných exemplárov. Materiálové zloženie ingotu z Nemecka nie je známe, takže porovnať možno len bratislavský a colchesterský nález. Ingot z Colchestru obsahoval výrazne vyšší podiel zinku (26,8 %) a nižší podiel medi (72,1%) ako nález z Bratislavy – zinok (18,67 %), meď (80,08 %). Vzhľadom na nálezové okolnosti možno bratislavský ingot považovať za najstarší.

Hodnota bratislavského ingotu prepočítaná na mince vychádza nasledovne. V prípade, že hmotnosť mosadzného sestertia v augustovskom období bola okolo 25 g, hodnota bratislavského ingotu by v danom období zodpovedala 480 mosadzným sestertiom, 120 strieborným denárom, 1 920 medeným asom a 4,8 zlatým aureom (RIC I, 1984, 3). Ročný plat legionárskeho vojaka v caesarovsko-augustovskom období bol 900 sestertiov, resp. 225 denárov (SPEIDEL 2009, 350, tab. 1). Prepočítanú hodnotu ingotu v minciach uvádzam však len orientačne. Mosadzné mince sú kreditné mince nahrádzajúce reálnu hodnotu a priamo nezodpovedajú vlastnej hodnote zlatých či strieborných mincí (za konzultovanie ďakujem J. Kyselovi). Zároveň nie je možné jednoznačne zohľadniť chronologické a spoločensko-historické súvislosti. Ingot bol s najväčšou pravdepodobnosťou importovaný do bratislavského oppida v období pred mincovou reformou cisára Augusta v roku 23 pred n. l. a zároveň jeho hodnota mohla byť vnímaná vzhľadom na spoločenský kontext v neitalickom prostredí odlišne.

Ingot bol do oppida importovaný za účelom výroby spôn či iných kovaní a nie na razbu mincí. Jeho potenciálnu hodnotu v oppidálnom prostredí tak možno presnejšie vyjadriť množstvom spôn, ktoré bolo možné z ingotu vyrobiť. Hmotnosť mosadznej spony typu Almgren 18a2 nájdenej v susedstve stavby Rím II je 9,20 g.¹¹⁶ Ingot (resp. jeho zachovaná

---

¹¹⁶ Spona je mierne deformovaná, časť prelamovaného zachycovača s pätkou chýba, takže pôvodná hmotnosť bola o niečo vyššia. Ide však o zanedbateľnú stratu hmotnosti.

časť) tak mohol postačiť na výrobu 1 305 kusov takýchto spôn (v prepočte som však nezapočítal stratu materiálu v procese odlievania, takže výsledný počet by bol ešte o niečo menší). Mosadzné spony z oppida a jeho zázemia takéto využitie ingotu naznačujú. Otázne je koľko podobných ingotov sa mohlo v oppide nachádzať (podľa autora výskumu B. Resutíka ich mohlo byť viac, no k ich strate došlo odťazením v minulosti). V neskorolatenskom prostredí oppida išlo o nový typ materiálu (s podobou zlata), ktorý si zároveň vyžaduje špecifické technologické poznatky. Mosadz je lepšie tvárna ako bronz. Nakoľko pomalšie tvrdne je vhodnejšia na spracovanie za studena, ľahšie sa pilníkuje a strúha. Po vyleštení si zachováva svoj vzhľad dlhšie ako bronz (konzultácia R. Môc). Mosadzný ingot bol po odliatí do formy upravený, ako svedčia technologické stopy po vykovaní, a z tohto dôvodu možno uvažovať o označení predmetu v slovenčine termínom hrivna miesto ingot (za upozornenie ďakujem K. Pietovi).

Hoci staršie bádanie predpokladalo užívanie mosadze, resp. distribúciu mosadzných predmetov, v stredoeurópskom priestore až od augustovského obdobia, resp. po prelome letopočtov (napr. DROBERJAR – FRÁNA 2004, 445), posledné výskumy a prehodnocovanie predmetov zo starších nálezov poukazujú na jej výskyt už v neskorolatenských kontextoch (ČAMBAL – BAZOVSKÝ 2022, 83; ISTENIČ – ŠMIT 2007, 145). Severovýchodne od Álp (dnešné Slovinsko) bolo doložené používanie mosadze na rímskych sponách ako súčasti vojenskej výstroje, ostatné spony boli bronzové. V prípade tam 38 analyzovaných spôn (Almgren 65, Alesia, Jezerine I a II) bol zistený priemerný podiel zinku v zliatine 18 %, s intervalom od 15 do 22 %. Dokladajú tak rozšírenie výskytu mosadzných predmetov v období približne okolo roku 60 pred n. l. a po 46/45 pred n. l. (ISTENIČ – ŠMIT 2007, 146). Severnejšie, v oblasti Norica, bola identifikovaná výroba mosadzných spôn na Magdalensbergu. Analýzy mosadzných spôn (noricko-panónske s krídelkami, Aucissa, spony so zvieracími hlavičkami) z Magdalensbergu ukázali podiel zinku 19 až 23% (PLÖCKINGER 1985, 406; 408: Tabelle IV). V Čechách boli ako mosadzné ozdobné predmety identifikované spona Almgren 65 z oppida Závist a prstene z lokalít Hrazany, Třisov, Týnec nad Labem a Stradonice (DANIELISOVÁ 2020, 128 – 129, Fig. 10; KYSELA 2016).

Hoci bádanie o mosadzi v kontexte neskorolatenskej strednej Európy je skôr v počiatkoch a súbor analyzovaných predmetov nie je dostatočný (množstvom predmetov a lokalít), zo súčasného stavu výskumu a bratislavských nálezov možno vyvodit' niekoľko pozorovaní a možných úsudkov (KUCHARIK – HARMADYOVÁ – RESUTÍK 2024, v tlači):

1. Je možné, že obsah zinku mosadzných predmetov v neskoršej laténskej dobe (resp. neskororepublikánskom období) bol spravidla do (alebo mierne nad) 20 %. Poukazujú na to

predmety z Bratislavy, Magdalensbergu a slovinských lokalít. Hoci v prípade jednotlivých predmetov je obsah zinku premenlivý (pri pretavovaní sa stráca 0,5 až 1 % Zn, za informáciu ďakujem R. Môcovi), bratislavský ingot/hrivna ako polotovar na spracovanie predstavuje homogénnu zliatinu s priemernou hodnotou zinku 18,67 %. Nepotvrdil sa tak predpoklad obsahu zinku v bratislavskom ingote nad 20 % (DANIELISOVÁ 2020, 129). V literatúre kolujúca informácia, že rímska mosadz (*aurichalcum*) má nad 20 % alebo 22 až 28% zinku (napr. CECH 2013, 200; CRADDOCK – ECKSTEIN 2003, 221 – 224) môže súvisieť až s rímskou dobou (cisárske obdobie), na čo poukazujú výsledky analýz spôn z tohto obdobia ako aj ingot z Colchestru obsahujúci 26,8 % zinku. Jedným z vysvetlení obsahu zinku pod 20 % v mosadzi v neskorolátenskom (neskororepublikánskom) období môže byť farebnosť. Práve mosadz s obsahom zinku okolo 15 % má najbližšiu podobnosť so žltým zlatom. V danom období sa mohol klásť dôraz práve na podobnosť (zámenu?) mosadze so zlatom, ako zaznamenal v italickej (neskororepublikánskej) prostredí Cicero (DE OFFICIIS III, 92). Predtým, ako Rimania získali mosadz v dostatočnom množstve (osvojenie si procesu výroby), musela pôsobiť surovina veľmi atraktívne. V nerímskej/neitalickej prostredí tak mohla mosadz podobná zlatu pôsobiť ešte viac efektívne v obchodných, spoločenských či diplomatických kontaktoch. Zároveň možno poznamenať, že systematické používanie mosadze vzbudzuje dojem snahy výrobcov o to, aby predmety pôsobili hodnotnejšie než sú (KYSELA 2016, 59).

2. Mosadz sa vo včasnej rímskej dobe uplatňovala predovšetkým na výrobu spôn a častí rímskych a germánskych opaskových garnitúr a iných kovaní (DROBERJAR – FRÁNA 2004, 445) a počiatky tohto trendu môžeme sledovať už v prostredí oppida v Bratislave, resp. na ostatných lokalitách v kontakte s neskorou Rímskou republikou. Nález ingotu/hrivny a ďalších predmetov (spony, opaskové kovania) je dokladom rozkvetu neskororepublikánskej a včasnoaugustovskej produkcie mosadze a jej vplyvu už v neskorolátenskej prostredí Bratislavy a jej zázemia, resp. v neskorolátenskej prostredí severovýchodne od Álp.

3. Proveniencia bratislavského ingotu/hrivny nie je známa, avšak jeho import do bratislavského oppida možno bádať na pozadí kontaktov s Rimami. Mosadzný ingot nepredstavuje v oppide len import materiálny, ale zároveň aj tzv. neviditeľný import (definícia VENCLOVÁ 2002) vo význame poznania technologického procesu spracovania mosadze.

3.1.2.6.2 FARBIVO EGYPTSKÁ MODRÁ

Hrudka farbiva tzv. egyptskej/alexandrijskej modrej (k názvu GARGIULO 1998, 61) pochádza zo stavby II na severnej terase (RESUTÍK 2016, 43) [Kat. 48]. Výroba tohto farbiva je doložená v Egypte už v 3. tisícročí pred n. l. Asi od polovice 1. tisícročia pred n. l. bola štandardom u väčšiny stredomorských kultúr. Maximálne využívaná bola v Ríme a na ním ovládaných územiach predovšetkým od 1. stor. pred n. l. Napriek

Obr. 26 Hrudky modrého farbiva v Museo Archeologico Nazionale di Napoli.
Foto: J. Kucharík

svoju názvu, ktorý evokuje výrobu v Egypte, farbivo sa vyrábalo najneskôr od 1. stor. pred n. l. aj v Itálii. Predpokladá sa niekoľko výrobných centier v západnej i vo východnej časti ríše (TITE – HATTON 2009, 91). Vitruvius spomína produkciu modrého farbiva (*caerulum*) v Pozzuoli (VITRUVIUS, DE ARCHITECTURA VII, XI, 1). Jeho výroba a distribúcia vo forme unifikovaných guľôčok predpokladá istú mieru centrálného riadenia výroby (TITE - HATTON 2009, 91). Pigmenty modrej sa bežne používali v nástennom maliarstve, na mozaikách, pri maľovaní mramorový sôch a i. Doložené je užívanie v centrálnej (napr. Herculaneum, Pompeje, Rím), ale aj v severnej Itálii (SKOVMØLLER – BRØNS - SARGENT 2016, 372-374; GARGIULO 1998, 63). Egyptská modrá bola doložená taktiež v nástenných maľbách na Magdalensbergu (GOSTENČNIK 2012, Tab. 1), pričom vysoko pravdepodobná je aj výroba tohto farbiva na lokalite (HECK 2004, 237).

Hrudka spečeného farbiva (frity)¹¹⁷ nájdená v Bratislave má tvar guľôčky s rozmermi 2,6 x 2,65 cm a hm. 18,81 g.¹¹⁸ V takejto nepigmentovej forme bolo farbivo distribuované bežne. Jeho následné spracovanie do práškovej formy farbiva, a tým aj ovplyvnenie vlastností, štruktúry a odtieňu, bolo na samotnom remeselníkovi, užívateľovi (SKOVMØLLER – BRØNS - SARGENT 2016, 374). Hoci v minulosti bola egyptská modrá považovaná za prejav luxusu, posledné výskumy dokladajú jej široké uplatnenie a jej sériovú výrobu ako náhrady za drahšie a cennejšie minerály. V italickej neskororepublikánskej oblasti bola používaná bežne a teda v tamojšom prostredí nemohlo ísť o finančne výrazne náročnú záležitosť (SKOVMØLLER – BRØNS – SARGENT 2016, 385-386). Cena farbiva sa samozrejme mohla

¹¹⁷ Farbivo sa vyrábalo pri teplote 950 až 1000 °C (SKOVMØLLER – BRØNS – SARGENT 2016, 372).

¹¹⁸ Merané v SNM - HM.

meniť v jednotlivých obdobiach a v závislosti od organizácie výrobných a distribučných miest. A. Allroggen Bedel (1979, 132) uvádza, že cena za libru modrej farby (*armenium*) bola od 6 do 30 denárov. Cena červenej (*sandaraca*) bola 5 asov za libru. V porovnaní s červenou tak bolo modré farbivo výrazne drahšie.

Užitie polotovaru modrého farbiva v bratislavskom oppide možno predpokladať vo výmaľbe interiéru stavby, zo stavby I sú doložené omietky s modrou farbou (MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, Obr. 14). Prirodzene, v nálezoch z bratislavského oppida predstavuje farbivo nevšedný import evokujúci známky luxusu, avšak v kontexte realizácie architektúr s maľovanými omietkami plánovaný. Modré maľovanie (indigo odtieň) na svetlom, hnedožltom podklade bolo doložené aj v prípade jedného fragmentu z domácej tenkostennej keramiky točenej na kruhu z akropoly oppida (ČAMBAL 2004, 24, Tab. LXXIII: 18). Keramika bola tvrdého výpalu a nie je vylúčené, že sa jedná o import (za konzultovanie keramiky ďakujem R. Čambalovi). V prípade modrého zafarbenia na keramike však ide zrejme o pigment v keramickej engobe, prípadne súčasné modré zafarbenie na laténskej keramike mohla byť pôvodne čierna farba (za upoznenie ďakujem J. Kyselovi).

3.1.2.7 NEVIDITEĽNÉ IMPORTY

Popri importoch materiálnej kultúry dochádzalo medzi Stredomorím a oblasťou laténskej Európy k výmene, resp. transformácii tzv. neviditeľných importov, ktoré N. Venclová (2002, 72-73) definuje ako „products of mind“ vo význame myšlienok, technologických postupov („know-how“). Hmotné produkty pritom považuje za sprievodné, najviditeľnejšie javy kontaktov rôzneho druhu. Autorka sa vo svojej štúdií ďalej zaoberá mechanizmami, ktorými dochádzalo k prenosu takýchto importov, pričom ako hlavné príčiny definuje obchod, dary, vojenské aktivity, sociálno-politické konanie, umenie.

Ako som zmienil v kapitole 3.1.2.5, samotné zavedenie mince v laténskom prostredí predstavuje hmatateľný doklad prenosu myšlienky/spôsobu realizácie obchodu z oblasti Stredomoria. V období razby v bratislavskom oppide však už boli v širšom ponímanom laténskom prostredí mince užívané a preto samotné zavedenie mince v bratislavskom oppide nepredstavuje import myšlienky zo Stredomoria. Prenos myšlienky v kategórii mincí v bratislavskom oppide ponímam skôr vo význame imitácie ikonografie republikánskych denárov na lokálnych razbách a užívania rímskej kapitály na nápisy razené na minciach (kapitoly 3.1.2.5.3 a 3.1.2.5.4). K imitácií italicických predlôh dochádzalo aj v prípade keramiky (kapitola 3.1.2.2.5). Ide o ďalší doklad tzv. neviditeľných importov. V prípade

imitovania keramiky (či iného artefaktu) možno hodnotiť stupeň imitácie; teda do akej miery výrobca imitoval prototyp, pôvodnú štruktúru zloženú z mnohých vlastností – surovina, objem, tvar, jednotlivé časti nádoby, dekoratívne motívy či technika zdobenia a vypaľovania (CZEBRESZUK – SZMYT 2008, 25-26). V bratislavskom oppide hrnčiari imitovali len vybrané prvky, tvary, reflektovali módné trendy, no výrobky nekopirovali v plnom rozsahu. Ako uvádzam v kapitole 3.1.2.2.5, z hľadiska historického vývoja možno imitovanie nádob rozumieť ako dôsledok prechodného obdobia medzi fázami pôvodnej, domorodej produkcie a postupného presadenia rímskej materiálnej kultúry (k čomu v bratislavskom oppide v konečnom dôsledku nedošlo). Hmatateľným dokladom prenosu vzdelanosti v bratislavskom oppide patria doklady o užívaní latinského písma (kapitola 3.1.2.8). Sem neradím ryté nápisy a kolky vyskytujúce sa na amforách (predovšetkým kolky vznikli počas výrobného procesu amfory v italickej prostredí), ale primárne nápisy v rímskej kapitále vyskytujúce sa na domácej keramike.

K neviditeľným importom radím ďalej technologické postupy, užitie inžinierskych postupov. V bratislavskom oppide problematiku najokázalejšie demonštruje kamenná architektúra realizovaná v štandardoch rímskeho staviteľstva (kapitola 3.1.2.9). Je otázne do akej miery, resp. akými prácami sa na výstavbe podieľalo domáce obyvateľstvo. V prípade hodnotenia neviditeľných importov však nejde len o samotné užitie technológie v architektúre. Stavby zároveň vypovedajú o nových spôsoboch a italickej štandardoch bývania miestneho obyvateľstva, aj keď tie naďalej vychádzajú z pôvodných vzorcov – napr. predpokladaný dvorec pozostávajúci z (na rímskych spôsob stavaných) stavieb II a III na severnej terase (pozri kapitola 3.1.2.9.4). V prípade hnutelných artefaktov poukazuje na prenos technologických postupov mosadzný ingot; spracovanie mosadze si vyžaduje špecifické technologické postupy (MORTON 2019, 25-26; REHREN 1999, 1083-1087).

V širšom kontexte, hoc mimo stanovený rámec neviditeľných importov N. Venclovej, radím do tejto kapitoly ešte organické importy, ktorých existencia je doložená sekundárne. Črepy amfor (kapitola 3.1.2.2.8) dokladajú v bratislavskom oppide obchodovanie s vínom ako potravinovou komoditou. Indikujú stravovacie preferencie miestneho obyvateľstva a jeho otvorenie sa obchodu s italickejmi poľnohospodárskymi produktmi. Víno bolo exkluzívnou komoditou dostupnou len prostredníctvom diaľkového obchodu, do ktorého bola zapojená vyššia spoločenská vrstva, prípadne špecializovaná vrstva obchodníkov. Pitie malo rituálny a symbolický význam, jeho funkcia spočívala v silnej spoločenskej integrácii a plnilo spoločenskú funkciu ľahkej komunikácie (HARUTYUNYAN – MALFEITO-FERREIRA 2022, 788). Spoločenské podujatia boli tiež dôležitou záležitosťou vo význame udržiavania kultúrnych

a hospodárskych kontaktov. Je pravdepodobné, že víno bolo v oppidálnom prostredí prijaté ako prostriedok zvýraznenia spoločenského postavenia miestnych elít (DANIELISOVÁ 2018, 198-199). V prípade bratislavského oppida možno uvažovať aj o hostiteľskej úlohe obyvateľov italského pôvodu – napr. v prípade podieľania sa na výstavbe tunajších architektúr. Je tiež otázne, či niektoré amfory s vínom neboli prinesené za účelom pobytu majstrov italského pôvodu, ktorých pôsobenie v oppide možno predpokladať na realizácii tunajších architektúr. Hoci sa popri črepoch amfor v laténskom prostredí vyskytujú aj antické nádoby tvoriace picie servisy (napr. ARNOLD 1999, 86-88), pravdepodobne stredomorské zvyklosti spojené s konzumáciou vína sa nepraktizovali. Importované nádoby sa v oppide vyskytujú popri nádobách domáceho pôvodu - obrazne vyjadrené, aj keď sa v bratislavskom oppide servirovalo (a zrejme aj v bronzových nádobách) víno z Itálie, konzumovalo sa predovšetkým z pohárov vyrobených doma, na čo poukazuje pomer domácej a importovanej stolovej keramiky v oppide. Víno tak bolo zrejme len pridané k domácim fermentovaným nápojom a nenahradiť pôvodné zvyky v pití (DANIELISOVÁ 2018, 199). Vzhľadom na funkciu vína ako pôžitkového alkoholického nápoja nie je potrebné nazerať na zaradenie vína na nápojový zoznam zvlášť výnimočne.

Popri víne je črepmi amfor doložená ďalšia stredomorská komodita – olivový olej. Jeho užívanie, na rozdiel od vína, vyžaduje určitú vedomosť a zvyklosť v príprave jedla stredomorským spôsobom a teda indikuje isté kultúrne zmeny, resp. prijatie stredomorských zvyklostí (KYSÉLA – OLMER 2014, 181-182). Do súvislosti s používaním oleja pri spracovaní potravín možno zaradiť trojnožky vyskytujúce sa taktiež v oppide (kapitola 3.1.2.2.5). V prípade bratislavského oppida neexistuje širšia archeobotanická analýza¹¹⁹, na základe ktorej by bolo možné konkrétnejšie interpretovať stravovacie zvyky miestneho obyvateľstva. Takáto analýza uskutočnená na nálezoch z Bibracte, hoc s obmedzenou možnosťou interpretácie vzhľadom na chronologické a tafonomické skreslenia, poukázala na skôr tradičné formy stravovania miestneho obyvateľstva, pričom k jeho zmenám dochádzalo pomalšie ako v ostatných aspektoch každodenného života. Za demonštráciu rýchlych zmien v stravovacích návykoch, a teda prijatie romanizovaného spôsobu života, pokladajú autori štúdie práve konzumáciu vína a olivového oleja (DURAND – WIETHOLD 2014, 418).

---

¹¹⁹ Všeobecne k plodinám v laténskom období na území Slovenska pozri napr. PIETA 2008, 213, LÁTKOVÁ – HORVÁTH 2021.

3.1.2.8 PÍSMO

Výskyt písma v laténskom kultúrnom prostredí predstavuje významný stredomorský import vo význame kultúrneho vplyvu. Na jeho užívanie v zaalpskej oblasti upozorňuje Caesar (BG, I, 29), ktorý spomína gréckym písmom písané dokumenty týkajúce sa vojenskej administratívy v tábore Helvétov. Z hľadiska archeologických prameňov sa nápisy vyskytujú ako celé slová alebo častejšie len v podobe fragmentov či jednotlivých písmen. Zvyčajne sa jedná o nápisy ryté do keramických črepov - *graffiti*. V niektorých prípadoch ide len o kusé fragmenty a správne určiť či ryté lineárne znaky na črepe skutočne predstavujú písmo alebo súčasť iných lineárnych obrazcov môže byť otázne (VENCLOVÁ 2018a, 139-140; tiež VENCLOVÁ 2018b).

Problematika písomníctva v stredoeurópskom prostredí sa opiera len o pár známych nápisov. K najnovším nálezom patrí zásobnica s nápisom „P LXXIII“ z lokality Wien-Rochusmarkt. Nápis autori výskumu interpretujú ako informáciu o hmotnosti: „Pondo LXXIII – Vážim 73 libier“ a predstavuje tak pozoruhodný doklad o zázname v rímskom štýle na nádobe domácej produkcie (MOOSER – ADLER WÖFL 2018, 155-156). Bližšie neurčený fragment nápisu na črepe z laténskej nádoby pochádza tiež z Devína (za informáciu ďakujem K. Harmadyovej). Z českých oppíd sú známe dva popísané črepy s diskutovanou autenticitou z oppida Stradonice (TREFNÝ 2016, 29-31), z Manchingu pochádza črep so známym nápisom BOIOS a črep s nápisom v gréckej abecede (REPKA 2020, obr. 143).

V galskom prostredí je užívanie písma rozšírenejšie. Napr. z oppida Bibracte pochádzajú desiatky črepov s nápismi, ktoré poskytujú dostatočný korpus pre štúdium problematiky a konkrétnejšie interpretácie. P. Y. Lambert a T. Luginbühl (2005, cat. 1-128) analyzovali 128 črepov s *graffiti* písanými gréckou abecedou a latinskou kapitálou a kurzívou. Písmo bolo v laténskom kultúrnom prostredí používané tiež na minciach - razby z Galie, ale tiež napr. eraviské alebo norické mince.

V bratislavskom oppide sa písmo vyskytuje v dvoch prípadoch: na minciach a na keramike. Intenzívne užívanie latinského písma dokladajú predovšetkým mince s razenými legendami, menami pravdepodobne bratislavských monetárov (pozri kapitola 3.1.2.5.3). Druhú kategóriu zastupujú nápisy na domácej a importovanej keramike. Nápisy sú realizované v latinskej kurzíve. Pri ich prepise vychádzam z abecedy latinskej kurzívy podľa T. Luginbühla (podľa TREFNÝ 2016, obr. 3) a P.-Y. Lamberta (2018, 40-41).

Graffiti na domácej keramike sú zastúpené štyrmi exemplármi. Z Michalskej ulice č. 20 pochádza črep s nápisom v dvoch riadkoch [Kat. 49]. V hornom riadku možno čítať len

zlomok z dlhšieho nápisu: [...I?]C alebo [...I?]L. V dolnom riadku sa zachovala opäť len časť A[N?I?V?]I[I?L?]¹²⁰ (PIETA – ZACHAR 1993, s. 165-166, Obr. 94: 1). Druhý črep [Kat. 50] je z nádvorcia Bratislavského hradu. Na malom fragmente je vyryté V (alebo ide o zlomok písmena X).

Ďalšie dva črepy sú bez špecifikácie polohy. Prvý je z dna nádoby s do kruhu vyrytým nápisom. V riadku je časť nápisu [...C?S?]AVAC[...] ¹²¹[Kat. 51]. Pred nápisom sa nachádza písmeno (?) alebo značka (?) v tvare obráteného P. Môže ísť tiež o formu orámovania. Nápis na dne bol vyrytý pred vypálením (PIETA – ZACHAR 1993, s. 165-166, Obr. 87: 5), t. j. priamo vo vzťahu k nádobe. Druhý črep [Kat. 52] pochádza z rozhrania dna a tela nádoby. Fragment nápisu pozostáva z troch písmen dochovaných len v zlomkoch s možným prepisom [...Y?O?] (ZACHAR 1987b, 53, kresba 43). Nápis na domácej keramike sú dochované len vo fragmentoch a tak sa nemožno vyjadriť k ich bližšiemu významu. Pre neskorolaténsku keramiku, vrátane bratislavského oppida, sú viac príznačné rôzne značky na dnách nádob. Podľa A. Vrtela (2012, 170) sa celkovo vyskytuje 14 typov značiek. O ich význame sa špekuluje¹²², no predpokladá sa, že ide o značky výrobných centier alebo konkrétnych hrnčiarskych dielní (ČAMBAL – KOVÁR 2019). V tom prípade by išlo o rovnaký účel ako pri značení italickej keramiky – napr. terry sigillaty alebo tzv. firemných kahancoch (REPKA 2020, 91).

Pomerne viac nápisov sa vyskytuje na črepech z transportných amfor. Všeobecne, nápisy na amforách sú zvyčajne umiestnené na hrdle alebo hornej časti tela amfory. Rozlišujú sa dva typy nápisov – maľované čiernou alebo červenou farbou (*tituli picti*) a do povrchu špicatým predmetom vyryté *graffiti*. Analýza nápisov na amforách z Magdalensbergu, resp. amforovej epigrafiky všeobecne, poukazuje, že maľované *tituli picti* poskytovali informácie predovšetkým o obsahu amfory (t. j. potravinárskom výrobku, prípadne jeho objeme), zriedkavo aj meno výrobcu či obchodníka. *Graffiti* sú často len v skratkách, ktoré sú náročné na interpretáciu, resp. ich význam ostáva často neznámy. Zvyčajne ide o prosté informácie o hmotnosti či objeme amfory, no môžu poskytovať tiež informácie o výrobcovi, dodávateľovi či koncovom spotrebiteľovi tovaru alebo rôzne poznámky súvisiace s distribúciou a užívaním amfory (MAIDL 1991, 25-26; BEZECZKY 1991, 27). Nápisy na

---

¹²⁰ Porovnaj prepis (ŽÁK-MATYASOWSKY 2003, s. 131, kat. 110):

...C

...ANIL

¹²¹ Porovnaj prepis (ŽÁK-MATYASOWSKY 2003, s. 131, kat. 109):

SAVAC...

¹²² Niektorí bádatelia uvažujú, že môže ísť o písmo v upravenej forme alebo o značky s magickou funkciou v podobe ochrany vsádzky pri výpale (k problematike ČAMBAL – KOVÁR 2019, 182; REPKA 2020, 91).

amforách sa vyskytujú tiež v podobe kolkov. Tie boli zhotovené priamo vo vzťahu k danej nádobe. V prípade Bratislavy sú na amforách doložené všetky tri kategórie nápisov: *tituli picti*, *graffiti* a kolky (kolky uvádzam v kapitole 3.1.2.2.8 Amfory z Bratislavy).

Červenou maľovaný *titulus pictus* je zastúpený len ako ojedinelý exemplár; ide o ligatúru Æ (KYSELA – OLMER 2014, Fig. 8.3) [Kat. 53]. Dokladá, že aj na bratislavských amforách boli *tituli picti*, pričom tie, ako som uviedol vyššie, uvádzali spravidla informácie o prepravovanom tovare. *Titulus pictus* možno spájať skôr v kontexte odosielateľa amfory ako hľadať jeho vznik v oppide. M. H. Callender (1965, 7) interpretoval maľované skratky „CAE“ ako „CAE(cubum) [vinum]“, t. j. druh vína Caecubum z oblasti Latia (spomína napr. PLINIUS STARŠÍ, NATURALIS HISTORIA XIV, 61). Vzhľadom na fragmentárnosť nemožno bratislavský *titulus pictus* konkretizovať a jeho čítanie vo význame druhu vína uvádzam len ako hypotézu bez možnosti verifikovania. Písmená však môžu byť súčasťou iného, nedochovaného nápisu.

Kvantitatívne vyššie zastúpenie majú *graffiti* písané latinskou kurzívou. Z priestoru severnej terasy boli čiastočne rekonštruované tri amfory, na ktorých telách sa vyskytujú *graffiti*. V prípade dvoch amfor [Kat. 54 a 55] je na rovnakom mieste umiestnený dvojriadkový nápis: v hornom riadku skratka COB, v dolnom riadku [D]VIII. Skratka COB môže evokovať spojitost' s nápisom COBROVOMARVS známym z bratislavských mincí (tiež RESUTÍK 2014, 160; RESUTÍK 2016, 43). V tom prípade by išlo o skratku mena spotrebiteľa, avšak takáto priama interpretácia len na základe nápisu COB je v rovine domnienky. Nápis [D?O?]VIII možno interpretovať vo význame číselného záznamu 509? alebo ako O VIII s prepisom O VILE-? (pozri KYSELA – OLMER 2014, 180, KYSELA 2020, 176) s bližšie neznámym významom. Možná je aj interpretácia podľa vzoru vyššie spomenutého nápisu vo Viedni: (pond)O VIII I; t. j. „váhou 8 congii“, čo zodpovedá mernej jednotke amfora quadrantal, t. j. amfore s obsahom približne 26 litrov (SLOVNÍK 1974, 41, 132). Na amfore [Kat. 54] je pod dvojriadkovým nápisom v treťom riadku R. M. H. Callender (1965, 21) vykladá znak prečiarknutého R vo význame slova R(eceptum) alebo R(ecognitum) vo význame registrácie (zaznamenania) amfory na úhradu. Súhrnne ako možnú interpretáciu trojriadkového nápisu na amfore uvádzam nasledovne:

1. COB(rovomari) (= Cobrovomarovi, meno spotrebiteľa)
2. (pond)O VIII [I] (=váhou 8 congii, čo je obsah jednej amfory)
3. R(eceptum) (=uhradené)

Nápis COB je zachovaný ešte na samostatnom črepe amfory (KYSELA – OLMER 2014, Fig. 8: 2), takže tento nápis je až v troch exemplároch. Na amfore [Kat. 54] je ešte samostatne

vyryté *graffiti* X s bližšie neznámym významom. Je rytý takmer cez celú plochu hrdla amfory a zrejme je vo význame označenia – počtu (?), resp. ako číslo 10. Na amfore [Kat. 56] je nápis AI[O]... alebo AI[C]... Je umiestnený na rovnakom mieste ako skratka COB v prípade dvoch zmienovaných amfor. Nápis (skratka?) môže evokovať spojitosť s nápisom AINORIX z bratislavskej mince, avšak vzhľadom na fragmentárnosť nápisu (resp. ako skratky) nemožno hypotézu prijať jednoznačne a ponechávam ju, rovnako ako v prípade skratky COB (hoc tej dochovanej až v troch exemplároch), len ako dohad bez možnosti verifikácie.

Ďalšie *graffiti* sú na jednotlivých črepoch nerekonštruovaných amfor. J. Kysela s F. Olmer (2014, 180, Fig. 6.9) uvádzajú nápis [O?A?Q?D?]AR Γ [...] situovaný na pleciach nádoby. Za ligatúrou AR pokračuje dlhšia vertikálna línia, o ktorej nie je jednoznačné či predstavuje písmeno (pokračovanie nápisu?) alebo orámovanie. K nápisu sa opäť možno vyjadriť len v rovine hypotézy. Ligatúry AR vyskytujúce sa na rovnakom mieste amfor, avšak ako *tutuli picti*, možno interpretovať ako skratky označujúce druh vína „AR(icinum?) [vinum]“ (CALLENDER 1965, 7). Bratislavský nápis však nepredstavuje samostatne ligatúru AR a skôr je fragmentom z inak neznámeho nápisu. Ostatné nápisy na amforových čepoch zmieňujú autori výskumu vo (za informáciu ďakujem B. Resutíkovi)¹²³; podľa ich prepisu ide o nápisy: „COIO“, „...T“, „R“¹²⁴; „...H“, „...B“, „...OP“. Na niekoľkých čepoch sú tiež vyryté lineárne čiary, v prípade ktorých je otázne či sa jedná o fragment písma alebo boli zhotovené za iným účelom.

Nápisy vo forme *graffiti* (a v jednom prípade ako *titulus pictus*) sú v bratislavskom oppide doložené na domácej a predovšetkým importovanej keramike - amforách. V prípade domácej keramiky ide zrejme o nápisy vo vzťahu k výrobcovi (*graffiti* pred vypálením) alebo užívateľovi danej nádoby a sú jednoznačne domáceho pôvodu. Ich význam však nie je bližšie známy. Nápisy na amforách vykazujú istú štandardizáciu (umiestnenie nápisu, trojriadkový zápis, ligatúra) užívania takýchto *graffiti* na amforách z iných lokalít. Aj v prípade bratislavského oppida ide pravdepodobne o administratívne zápisy za účelom organizácie obchodu. Vzhľadom na ich fragmentárnosť, absenciu iných analogických nápisov a súčasný stav poznania uvádzam ich interpretáciu len v rovine hypotézy, domnienky podloženej znalosťami o podobných *graffiti* z iných lokalít (CALLENDER 1965; BEZECZKY 1991; MAIDL 1991). Vznik amforových nápisov v bratislavskom oppide ostáva otáznym; tieto *graffiti* (a viac v prípade *titulus pictus*) vznikli na inom mieste v rámci obchodného procesu a transportu amfory a nie v cieľovej stanici – v bratislavskom oppide. Hoci bratislavské nápisy kvantitou

¹²³ V čase písania práce nebolo možné fragmenty fyzicky prezrieť.

¹²⁴ Možno ide o značku $\mathfrak{R}$ ako som uviedol v prípade amfory s nápisom.

významne dopĺňajú inak málo početný korpus nápisov v stredoeurópskom laténskom prostredí, užívanie písma v oppide nebolo masovým fenoménom. Užívanie písma v oppide bolo skôr vo forme príležitostných zápisov realizovaných pri konkrétnej potrebe (produkcii domácej keramiky). Intenzívne použitie písma je predovšetkým v prípade mincí, teda artiklu, u ktorého sa predpokladal aj export a prenos kultúrneho odkazu v rámci obchodných transakcií. Náписы na keramike a predovšetkým minciach predstavujú spolu výrazný počet, ktorý, hoci nedosahuje tamojšiu početnosť, asociuje situáciu na Bibracte. Užívanie písma v bratislavskom oppide poukazuje na čiastočnú prítomnosť alfabetizovaného obyvateľstva a teda aj italický import vo význame kultúrneho prenosu gramotnosti.

Za nepriamy doklad užívania písma v oppide možno považovať písacie nástroje, medzi ktoré patria kostené stylusy.¹²⁵ Pochádzajú z polôh mimo akropoly: Rudnayovo nám. 3 [Kat. 57], Hlavné nám. 7 [Kat. 58] a Panská ul. 19 [Kat. 59] (PIETA – ZACHAR 1993, obr. 100: 1-3; MUSILOVÁ - LESÁK 1996a, Tab. II, 6, 7a-b¹²⁶; BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 156). S. Deschler-Erb a K. Gostenčnik určili základnú typológiu stylusov pochádzajúcich z Magdalensbergu na základe 514 exemplárov (314 kostených¹²⁷ a 200 kovových). Bratislavské nálezy možno zaradiť do prvej skupiny – „*stylus dvojkonického tvaru s guľovitým zakončením v tvare olivovej kôstky*“¹²⁸ (DESCHLER-ERB – GOSTENČNIK 2008, 289-291, Fig. 7.1.3.5-6.8-13.21-22). K. Gostenčnik datuje tento typ do augustovského obdobia (podľa KYSELA 2020, 177). Chronológia kostených stylusov rozdelených do republikánskeho a augustovského obdobia je však len orientačná, nakoľko sa oba typy prelínajú (KYSELA 2020, 177). Masový výskyt stylusov na Magdalensbergu poukazuje na vysokú potrebu písacích nástrojov na lokalite, ktorých dostupnosť sa nespoliehala len na import, ale aj na rozvoj domácej výroby a z miestnych materiálov. Otázne je, či sa na ich výrobe podieľali cudzí alebo domáci remeselníci prispôsobujúci svoje výrobky novým potrebám (DESCHLER-ERB – GOSTENČNIK 2008, 305). Rovnako aj bratislavské stylusy môžu byť výsledkom imitácie italického produktu (tiež KYSELA 2013, 208-209, KYSELA 2020, 177-181). A. Vrtel (2012, 174) spomína ešte bronzový stylus zo Sedlárskej 3, z výplne objektu 2/88. Voskové tabuľky, do ktorých sa ryl stylusmi text, medzi známymi nálezmi z oppida absentujú.

¹²⁵ Interpretácia týchto predmetov, predovšetkým tých fragmentárne dochovaných, nemusí byť jednoznačná, nakoľko môže ísť o iný pracovný nástroj – ihlicu, šidlo (TREFNÝ 2016, 33).

¹²⁶ Tu interpretované ako kostené ihlice.

¹²⁷ Vrátane štyroch polotovarov.

¹²⁸ „une forme biconique avec une boule de biffure en forme de noyau d'olive“.

S písomníctvom sa bežne spájajú tiež pečatné schránky; jeden exemplár bronzovej pečatnej schránky pochádza zo stavby I [Kat. 60]. Našla sa na dlažbe v stuhnutej vrstve spolu s depotom mincí, črepami helenistickej sklenej nádoby, striebornými gombíkmi a medenými úlomkami plechu s nitmi (MUSILOVÁ 2016b, 85-87). Pečatné schránky slúžili na ochranu voskovej pečate, ktorá chránila previazaný dokument – voskové tabuľky prípadne zvitky. Jednoduché, oválne (tvary U) a štvorcové pečatné schránky používali Rimania v republikánskom období. V cisárskom období mali schránky rôznorodejšie formy a výzdobu a vyskytujú sa predovšetkým v kontexte s rímskou armádou. Pečatná schránka z Bratislavy patrí k starším typom v tvare U. Je charakteristická konvexnou základňou a plochým príklopom. Rovnaké sú doložené na rôznych neskorolátenských oppidách a tiež v kontexte augustovských vojenských táborov – napr. Dangstetten. Od neskoroaugustovského obdobia tento typ schránok absentuje (DERKS-ROYMANDS 2002, 91-92). V súvislosti s nálezovým kontextom pečatnej schránky spolu s depotom mincí možno uvažovať aj o jej alternatívnom použití na mešci s mincami (ako dokladujú nálezy z Kalkriese alebo Trevíru, KYSELA 2013, 265) a nie priamo v súvislosti s písomníctvom či dokonca diplomatickou korešpondenciou.

3.1.2.9 KAMENNÁ ARCHITEKTÚRA

O vplyve italickej (stredomorskej) architektúry na stredoeurópske oppidálne prostredie sa viedli rôzne polemiky. Napriek tomu úvahy neboli podložené jednoznačne preukázateľnými inšpiráciami technickej realizácie obydlí alebo opevnení (KYSELA 2012; KYSELA 2020, 268). Naopak, kamenné architektúry v bratislavskom oppide jasne zodpovedajú svojim technickým prevedením rímskemu staviteľstvu. Nie sú len akousi imitáciou rímskej architektúry v symbolickom ponímaní, ale po formálnej stránke vykazujú užitie rímskych stavebných postupov, importovaného materiálu, rímskeho inžinierstva. V kategóriách italickej architektúry v oppide považujem kamennú architektúru za import najokázalejší vzhľadom na rozsah a náročnosť prevedenia. Kamenné architektúry boli preskúmané na akropole oppida a jej hranici a tiež predhradskej oblasti oppida.

3.1.2.9.1 AKROPOLA OPPIDA

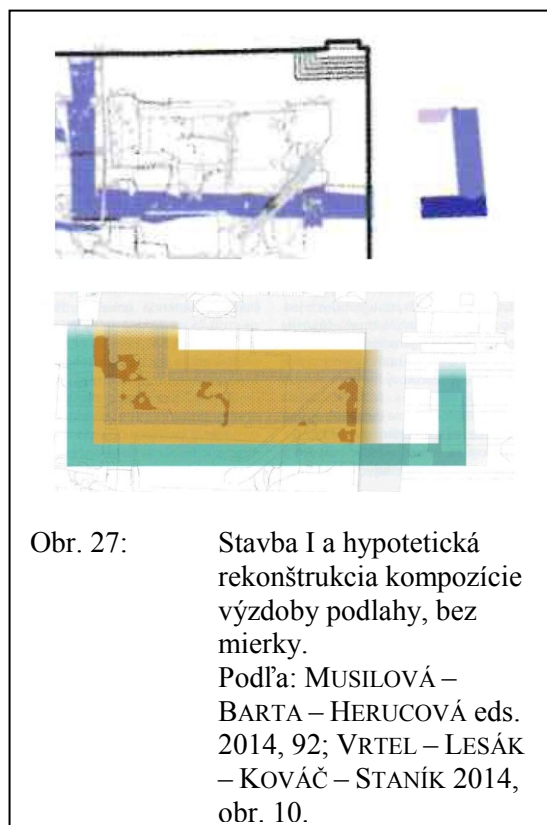
Počas druhej komplexnej rekonštrukcie Bratislavského hradu uskutočnili v rokoch 2008 až 2010 a 2013 a 2015 pracovníci MÚOP v spolupráci so súkromnou spoločnosťou Via

Magna archeologický výskum, počas ktorého bol preskúmaný súbor kamenných architektúr. Skúmané plochy možno rozdeliť na dve územne väčšie polohy vyčlenené prirodzenou konfiguráciou terénu hradného vrchu: a) nádvorie hradného paláca a b) severná terasa.

a) Nádvorie hradného paláca: Poloha nádvorie hradného paláca predstavuje „ústredný priestor, zhromaždisko, strategického centrálného miesta“ (LESÁK 2011, 15); teda najvyšší bod hradného vrchu a zároveň vrcholovú plošinu akropoly oppida. Pôvodne predstavovala otvorený priestor s rozlohou asi 2 000 m². Výskum v rokoch 2008 až 2011 preskúmal plochu 835 m² (LESÁK 2019b, 161). Poloha na nádvorí ako exponovaný priestor prešla intenzívnymi stavebnými úpravami v laténskom období. Najvýznamnejšia zástavba v rámci hradu sa tu koncentrovala aj v mladšom období (hradný / kráľovský palác Bratislavského hradu). Na nádvorí boli preskúmané laténske objekty z troch sídliskových fáz, ktoré autori výskumu vymedzujú nasledovne:

1. fáza (LT C2 ?) - otvorená osada charakteristická izolovanými zhlukmi objektov,
2. fáza (LT D1 – D2a) – klasická, oppidálna s dominantným objektom 115/09,
3. fáza (LT D2b – augustovské obdobie, autormi výskumu označené ako tzv. „keltsko-rímska fáza“) – systematická zástavba s architektúrami rímskeho staviteľstva, ktoré sú v superpozícii voči neskorolátenským objektom (podľa VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 65-66).

Objekt 115/09 datovaný do tzv. druhej fázy predstavuje stavba s pravouhlým pôdorysom s rozmermi 11,5 x 9 m. Je orientovaná dlhšou osou v smere ZSZ – VJV. Podľa rozmiestnenia kolových jám mala architektúra pravdepodobne dreveno-kamennú konštrukciu stien. Nosné koly obvodových stien boli usporiadané pravidelne. Interiér bol čiastočne zahĺbený 25 cm pod úroveň okolitého terénu. Rozmerná stavba s plochou 103,5 m² a bohatším inventárom naznačuje, že slúžila elitným predstaviteľom oppida. Objekt bol zničený požiarom a po jeho zániku a splanírovaní povrchu boli nadväzne na jeho mieste a okolí zapustené základové žľaby pre stavby 3. fázy (VRTEL 2011, 265-274).

Obr. 27: Stavba I a hypotetická rekonštrukcia kompozície výzdoby podlahy, bez mierky. Podľa: MUSILOVÁ – BARTA – HERUCOVÁ eds. 2014, 92; VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, obr. 10.

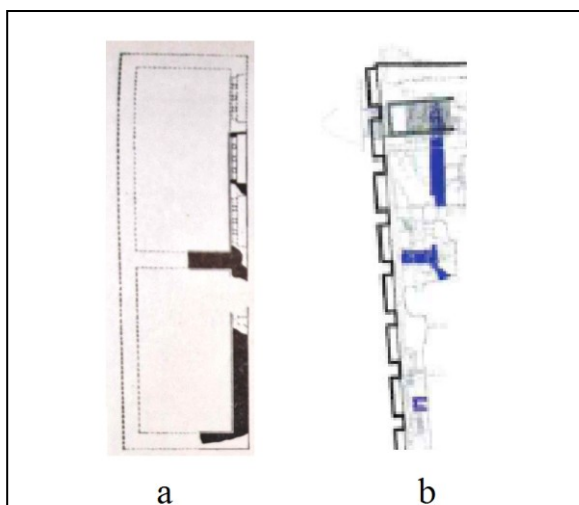
Stavba I: Najväčšou zo súboru architektúr nádvorí (autormi výskumu vymedzenej) tretej stavebnej fázy je stavba I¹²⁹ situovaná v severovýchodnom nároží vrcholovej plošiny [obr. 27]. Jej pravouhlý pôdorys sa zachoval v južnej časti. Severná časť budovy sa nezachovala, nakoľko prechádza do priestoru súčasného severného krídla hradného paláca. Jej dochované časti majú vonkajšie

Obr. 28: Exteriérová niveleta k stavbe I.
Foto: J. Kucharík

rozмеры: dĺžka v osi Z-V 23,5 m, zachovaná šírka 9 m. Základový žľab obvodových stien vyplnený lomovým kameňom má šírku 1,8 m. Armované juhovýchodné nárožie pieskovcovými platňami stojí na rozšírenej murovanej pätky s dĺžkou 1,8 m. Vonkajšie líce nadzákladového muriva má čiastočne zachovanú omietku. Interiér pokrýva podlaha typu *opus signinum*, ktorej vrchnú úroveň tvorí vrstva jemnej malty s farebnými kamienkami. Výzdobné pole tvorí motív rozety¹³⁰ v diagonálnom usporiadaní s odstupmi 20 cm. Bordúra zo svastikového meandra a línie lemovala obvodové steny vo vzdialenosti 0,5, resp. 1 m (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 49-54). Z južnej strany možno predpokladať ďalší priestor (koridor?) doložený exteriérovou niveletou na rozhraní základového a nadzákladového muriva stavby I [obr. 28]. Niveleta je viditeľná v dĺžke asi 3,2 m ako výrazná, miestami 10 cm hrubá, maltová štrkovo-vápenná vrstva (pozri tiež LESÁK 2019, 175).

Stavba II: Ako druhá veľká architektúra na nádvorí sa javí Objekt 134/09, ktorý označujem v práci ako stavba II. Dochovala sa len torzovite v západnej časti

Obr. 29: Murivo stavby II: a) výskum 60. roky 20. storočia, b) výskum v roku 2009, bez mierky.
Podľa: a) ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, obr. 71; b) MUSILOVÁ – BARTA – HERUCOVÁ eds. 2014, 92, obr. 27.

¹²⁹ Ako jediná zo stavieb pod nádvorím je prezentovaná v priestoroch SNM - HM *in situ*, preto sa označuje aj ako „Stavba pod nádvorím“.

¹³⁰ Rozeta so stredovou tessera ružovej až červenej farby, okolo ktorej sú štyri až päť tessier šedej až čiernej farby.

nádvoria. Neúplný pôdorys predstavuje stavbu s orientáciou S-J s dĺžkou 24,75 m. Hrúbka obvodového muriva je 1,2 až 1,25 m. Západná stena spolu s časťou interiéru nie je doložená.¹³¹ Stavba bola členená 0,94 až 1 m širokou priečkou v smere V-Z na dva priestory. Vnútorne líce muriva má na povrchu hladenú vápennú omietku. Viacvrstvom podlaha bola navrchu z maltovej hmoty (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 55-56).

Autori výskumu nádvoria v 60. rokoch 20. stor. interpretovali zvyšky kamennej stavby v západnej časti nádvoria ako románsky palác typu nemeckých falcí, ktorý rámcovo datovali do druhej polovice 12. stor. Výskum sa však kvôli rekonštrukcii hradu obmedzil len na pár menších sond a plocha sa plošne neodkrývala. Autori pri interpretácii a datovaní vychádzali predovšetkým z dispozície stavby a architektonických detailov (ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 94-100). Novší výskum nepotvrdil otvor predpokladaného viacdielného románskeho okna či vstupu predikovaného románskeho falcu (ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 96; VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 55).

Stavby III a IV?: Torzá ďalších architektúr boli preskúmané z južnej strany nádvoria, v jeho západnej časti. Objekt 202/09 so zachovanou dĺžkou 6,75 m je v orientácii SSZ – JJV. Priečkou je rozdelený na dva priestory. Juhovýchodné nárožie zvyrazňuje opracovaný kváder. Z východnej strany k nemu prilieha objekt 203/09 v smere SSZ – JJV v dĺžke 0,75 m. Murivo oboch objektov má šírku 0,6 až 0,75 m, je z lomového kameňa spájaného štrkovápennou maltou bielej/svetlej farby. Objekty 202/09 a 203/09 spolu hraničia, ale sú od seba oddelené zámerne uvoľnenou plochou (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 56-57).

Objekty v západnej časti južnej strany nádvoria boli pôvodne interpretované ako dvojpriestorový palác z 11. stor.¹³² (ŠTEFANOVIČOVÁ – FIALA 1965, 87), neskôr autori výskumu objekty považovali za kamenný murovaný palác z 9. stor. Posun datovania stavby zdôvodnili nasledovne: *„Na stavbu paláca použili opracované kamene, ktoré murovali riadkovou technikou, podobne ako pri stavbe veľkomoravskej baziliky. Nárožia boli vymurované z veľkých opracovaných kamenných kvádrov; rozmermi sa blížili k niektorým kvádom použitým pri stavbe kostola z 9. storočia, o ktorých sa právom domnievame, že pochádzajú z neznámej rozobratej rímskej stavby“* (ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, s. 86). K citovanému stanovisku poznamenávam, že v danom období existoval predpoklad

---

¹³¹ Stavba prechádza do priestoru západného krídla Hradného paláca.

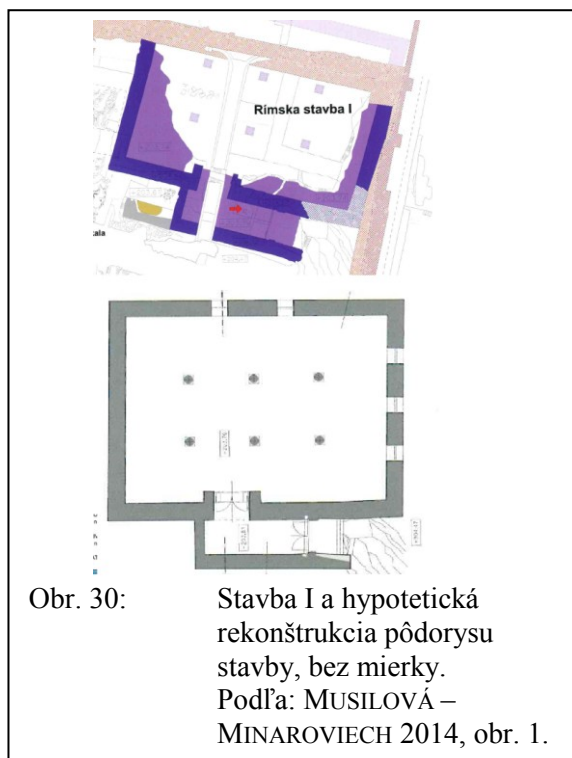
¹³² Dopĺňam poznámku autorky výskumu k datovaniu objektu: *„Pokiaľ ide o časové zaradenie vzniku a používania paláca, výplň objektu nepriniesla nijaký materiál, ktorý by poskytol oporu na jeho datovanie. Odkryté torzo sa nachádzalo, ako sme už povedali, medzi širokým múrom románskej veže a betónovými základmi arkád, čo nám umožnilo preskúmať len nepatrnú časť interiéru objektu a tam sa, žiaľ, nenašiel nijaký materiál s datovacou schopnosťou. Pri pokuse o časové zaradenie objektu sme vychádzali predovšetkým z vertikálnej a horizontálnej stratigrafie.“* (ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 86).

o veľkomoravskej bazilike postavenej čiastočne zo sekundárne užitého stavebného materiálu z neznámej rímskej stavby, ktorej pôvod sa však nepredpokladal v neskorolátenských súvislostiach, ale v rímskej dobe, čo dokladali predovšetkým sekundárne použité kolkované tehly a kamenné torzá s nápismi z 3. stor. (KUCHARÍK 2020, 106-107; pozri tiež kapitolu 3.1.2.9.3).

Torzá kamenných murív, zapustené základové žľaby či negatívy po odt'aženom murive – hoci len torzovite – boli preskúmané aj v ďalších sondách na nádvorí (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 50-59, obr. 3). Poukazujú na intenzívnu stavebnú aktivitu na vrcholovej plošine akropoly.

b) Severná terasa: Murované architektúry na severnej terase možno rozdeliť na základe etáp výskumu do štyroch skupín: severná terasa – Zimná jazdiareň so stavbou I, severná terasa – stavba II, severná terasa - stavby III, IV a VI a severná terasa – severozápadný bastión so stavbami V, VII a VIII.

Stavba I pozostáva z hlavnej miestnosti a predsiene pristavanej z južnej strany [obr. 30]. Hlavná miestnosť za zachovala len torzovite. Severný obvodový múr a vnútorný priestor zasahovali do priestoru využívanom v stredoveku ako kameňolom, neskôr bola deštruovaná zásahmi v 18. stor. počas výstavby Zimnej jazdiarne. Vnútorný priestor hlavnej miestnosti má rozmery 14,5 x 7,5 m. Nadzemné obvodové múry majú šírku približne 30, 60 a 90 cm. Vnútorné steny boli omietnuté, pravdepodobne aj s farebnou omietkou. Členenie priestoru priečkami nie je doložené, avšak na takéto riešenia poukazujú početné nálezy mazanice. Môžu byť dokladom priečok budovaných ako „fachwerk“ alebo z prútia omazaného hlinenou omietkou. V miestnosti sa torzovite zachovala liata dlažba typu *terazzo*, v ktorej boli použité tiež zlomky laténskej keramiky. Zachovaná plocha stavby je približne 107 m², avšak veľkú miestnosť možno hypoteticky rekonštruovať po vzore stavby II a teda jej celková plocha mohla byť okolo 200 m². Na základe analógie so stavbou II možno predpokladať členenie veľkej

Obr. 30: Stavba I a hypotetická rekonštrukcia pôdorysu stavby, bez mierky. Podľa: MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, obr. 1.

miestnosti stĺpmi, doklady po nich sa však nezachovali. Hypotetická existencia podporných stĺpov, ale predovšetkým hrúbka obvodových múrov a nálezy ďalšieho typu podlahy v sekundárnej polohe predpokladajú nadzemné podlažie ako aj v prípade stavby II. Steny poschodia mohli byť postavené ako hrazdené murivo alebo z prútia omazaného hlinenou omietkou – zvyšky mazanice sa našli v zásype stavby (MUSILOVÁ – MICHAROVIECH 2014, 77-81, MUSILOVÁ 2019b, 201-202).

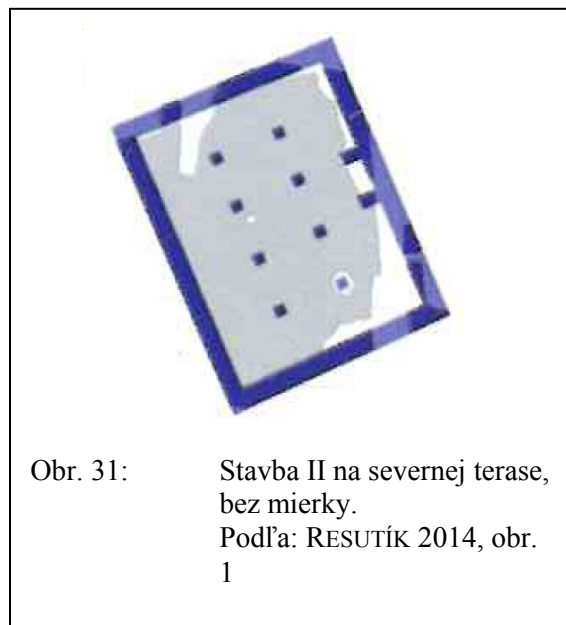
Z južnej strany stavby sa nachádza predsieň s vchodom z východnej strany (nem. *Windfang*). Je orientovaný proti vetru, ktorý je na lokalite výrazný predovšetkým zo severozápadnej strany. Stavba tak rešpektuje miestne prírodné podmienky. Chodba predsieni má šírku 1,9 m a dĺžku 7,9 m, podlahu tvorí liata maltová dlažba typu *terazzo*. V sekundárnej polohe sa nachádzal prahový kameň s točňou, na ktorom mohli byť osadené drevené dvere. Podobné stavby so záveterným vchodom sú doložené napr. na Magdalensbergu. Západne od múru predsieni bol preskúmaný negatív základového žľabu staršej laténskej stavby vytesaný do skalného podlažia v smere Z-V. K nemu priliehala žltá ílovitá dlažka. Je dokladom staršej stavebnej etapy (MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, 73-79, MUSILOVÁ 2019b, 202).

Južne od stavby, vo vzdialenosti 9 m bol preskúmaný objekt 2/09 s dĺžkou 15,11 m a šírkou 1 až 1,2 m. Bol čiastočne vysekaný do skaly do hĺbky asi 77,5 cm. Autorka výskumu interpretovala objekt ako sklad amfor na základe analógie z Corentu (MUSILOVÁ - MINAROVIECH 2014, 84-85). Pôvodná historická niveleta v blízkosti objektu však bola odstránená a samotný objekt – žľab bol sekundárne využitý a jeho steny domurované v 19. a 20. stor. Početný súbor fragmentov amfor (830 fragmentov) pochádzal zo Stavby I a zásypu stredovekej priekopy v okolí; priamo v súvislosti s objektom však autorka výskumu amforové črepy neuvádza (MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, s. 84). V prírastkovom katalógu¹³³ je v súvislosti s objektom 2/09 uvedený keramický materiál od praveku po 20. stor. vrátane pár fragmentov amfor (pr. č. 33, 268, 270). Interpretácia objektu 2/09 ako skladu amfor nemusí byť jednoznačná. Objekt interpretovaný ako sklad amfor na oppide Corent má rozmery približne 18 x 2 m. Jeho výplň tvorili predovšetkým fragmenty amfor, z toho 20 úplných nádob, a ďalšia stolová keramika. Celkovo sa do priestoru mohlo zmestiť súčasne asi 200 amfor (súbor bratislavských amfor možno rátať na pár desiatok). Okrem uskladnenia sa predpokladá, že priestor slúžil aj na predaj či konzumáciu vína, t. j. spoločenské posedenie. Takáto interpretácia však podsúva objekt na oppide Corent už ako *tabernu* ponímajúcu životný štýl obyvateľov rímskych miest (POUX – PRANYIES et al 2009).

---

¹³³ Musilová, M.: Prírastkový katalóg. Keramika, kosti, kovy, stav. materiál, sklo. Poloha: NKP Hrad – Zimná jazdiareň. Rok výskumu 2009. Uložené v PÚ SR.

Stavba II je jedinou zo súboru kamennej architektúry oppida, ktorej pôdorys sa zachoval (resp. ho možno rekonštruovať) v plnom rozsahu [obr. 31]. Stavba má rozmery 16,28 x 14,25 m¹³⁴, pričom dlhšou osou je orientovaná v smere SSZ – JJV. Najspodnejšiu časť základov vyplňa nasucho kladený lomový kameň s hrúbkou základovej ryhy od 125 do 170 cm, na ktorý nadväzuje murované, maltou spájané základové murivo s hrúbkou okolo 100 cm. Nadzákladové murivo má hrúbku 88 až 91

Obr. 31: Stavba II na severnej terase, bez mierky.
Podľa: RESUTÍK 2014, obr. 1

cm, v interiéri sa čiastočne zachovala omietka. Vzhľadom na dochovanú výšku murív nemožno rekonštruovať okenné otvory. Bloky muriva situované uprostred východného obvodového muriva naznačujú vstup do stavby; na základe ich dispozície možno predpokladať menší vstupný priestor [obr. 32]. Pomerne veľkolepo riešený interiér s rozlohou 232 m² člení na tri takmer rovnaké (stredná je užšia) lode osem¹³⁵

Obr. 32: Vstupný priestor do stavby II.
Foto: J. Kucharík

pieskovcových platní s rozmermi okolo 52 x 54 cm. Boli určené pre stĺpy. Na dvoch platniach sú ich otláčené kruhové zárezy s priemerom 43 cm. V interiéri prízemnia sa nachádza brúsená liata podlaha *terazzo*. V rámci deštrukcie stavby sa nachádzali zlomky podlahy s mozaikovitou výzdobou z farebných tessier umiestnených v lineárnych pásoch alebo so vzormi rozety. V sutine boli tiež kompaktné kusy murív s hrúbkou okolo 55 cm,¹³⁶ ktoré spolu s dlažbou typu *opus signinum* tvorili pravdepodobne druhé podlažie (RESUTÍK 2014, 156-157, RESUTÍK 2016, 39-40).

Existencii druhého podlažia zodpovedá hrúbka obvodových múrov spodného podlažia, ako aj konštrukcia stĺpov v prízemnej časti doložených pätkami pre zabezpečenie statickej stability stavby. Zo stĺpov sa nezachovali žiadne kamenné fragmenty, ktoré by zodpovedali

¹³⁴ Porovnaj údaj 17,10 x 13,15 m (RESUTÍK 2019, s. 194).

¹³⁵ V stavbe sa zachovalo sedem pätiiek. Predpoklad ôsmej, juhovýchodnej, vychádza z ich rozloženia – dva rady pätiiek po štyri. Nálezová situácia jasne ukazuje exploatáciu pätky v mladšom období.

¹³⁶ Porovnaj údaj okolo 60 cm (RESUTÍK 2019, s. 195).

ich konštrukcií.¹³⁷ Menej náročné na konštrukciu boli stĺpy stavané z pálených tehlových tvaroviek segmentového tvaru alebo jednoduchšie drevené stĺpy. Rovnako stĺpy s dreveným jadrom mohli byť omietnuté. Tieto konštrukcie však nezvládli takú veľkú záťaž ako stĺpy monolitické (MAKÝŠ 2021, 60). Vzhľadom na súčasný stav výskumu sú tehlové fragmenty doložené len minimálne, preto možno predpokladať stĺpy v stavbe II stavané z dreva. Na podlahe stavby sa *in situ* nachádza blok kamenného muriva s rozmermi 270 x 60 x 43 cm. Nemá priamy kontakt s podlahou objektu, takže nejde o zámernú konštrukciu v tomto mieste. Predstavuje deštrukciu z nadzemného podlažia. Hrúbka muriva nadzemného podlažia je o jednu tretinu menšia ako v prípade muriva prízemného podlažia. V detaile muriva možno badať podlahu s odlišiteľnými dvomi vrstvami s brúseným povrchom, ktorá dokladá typ užitej podlahy v nadzemnej miestnosti.

Stavba III: Juhovýchodne od stavby II sa nachádza so zhodnou orientáciou stavba III. Skúmala sa len západná časť jej pôdorysu, ktorú tvorili dve samostatné ramená v tvare písmena L. Kamenné murivo je konštruované z lomových kameňov spájaných tvrdou vápennou maltou. Hrúbka muriva je 64,5 - 65,5 cm so základovým rozšírením muriva o 26 cm smerom do vnútra pôdorysu stavby. Na lícovanom ukončený pri otvore severného múru sú veľké otesané kvádre s rozmermi okolo 22 x 33 cm, prípadne 23 x 28 cm. Južná časť pôdorysu sa zachovala len v základovej časti. Celková dĺžka stavby v smere SSZ – JJV je okolo 8, 2 m. V strede je vstupný otvor orientovaný na západ so šírkou 384 cm pravdepodobne stavaný ako prejazd. Pod základovým rozšírením muriva boli zvyšky hlinitých výmazov stien starších laténskych stavieb a ílovo-pieskových dlážok. Svedčia tak o staršej stavebnej etape. V superpozícii nad korunou muriva boli zvyšky (dlážka, steny) objektu z 9. a 10. stor. (RESUTÍK – TESLÍKOVÁ 2012, 77-78; RESUTÍK 2012, 204, RESUTÍK 2016, 77-78; 95-99).

Stavba IV: Pri severozápadnom nároží stavby II sa nachádza stavba IV s nedochovaným úplným pôdorysom [obr. 33]. Torzo stavby tvoria nesúvislé úseky negatívov murív, prípadne len základy murív zložené z kameňov kladených na hlinu v rôznych štádiách deštrukcie. Zachytená časť pôdorysu stavby predstavuje dva paralelné múry zahnuté v pravom uhle, ktoré tvorili chodbu so

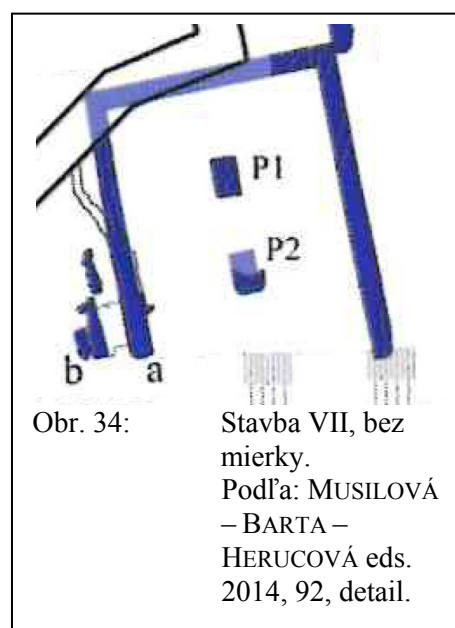
¹³⁷ Za konzultovanie ďakujem B. Resutíkovi.

šírkou okolo 3 m. Rameno v smere Z-V je dlhé 13 m, rameno v smere S-J 9,4 m. Interiérová úprava povrchu mala podobu ílovo-pieskovej dlážky. Murivo s rúbkou 94,5 cm je z lomového kameňa spájaného pevnou vápenno štrkovou maltou. Na základe dochovaného pôdorysu možno o stavbe IV uvažovať ako o peristylovej stavbe, ktorej juhovýchodné nárožie tvorí dochované torzo (RESUTÍK – TESLÍKOVÁ 2012, 78-79; RESUTÍK 2019, s. 196-197).

Stavba V: V susedstve stavby I sa v zhodnej orientácii nachádza torzo stavby V. Jej východné murivo bolo preskúmané v roku 2009, južná časť muriva počas následného výskumu. Južné omietnuté murivo so vstupnými ostentiami portálov je dochované do výšky 1,8 m (MUSILOVÁ – RESUTÍK 2018, 124). Pôdorys stavby možno na základe celkovej situácie výskumu (MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, obr. 27) rekonštruovať ako pravouhlú stavbu s rozmermi minimálne 12,5 m x 10 m.

Stavba VI: Zo stavby VI sa dochoval len fragment časti nasucho kladeného základu muriva, ktorého priebeh je v smere SSZ-JJV. Na JV strane bolo zachytené jeho ukončenie s náznakom zalomenia do nárožia (RESUTÍK 2014, 155). Vzhľadom na torzálnosť pôdorysu nemožno stavbu bližšie interpretovať. Má zhodnú orientáciu so stavbou II a či išlo o architektúru podobnú stavbe II alebo stavbe III uvádzam len ako hypotézu.

Stavba VII: V rámci severnej terasy (v mieste severozápadného bastiónu) je rozsahom najväčšia stavba VII [obr. 34]. Pravouhlá stavba sa zachovala len ako torzo a jej celkový pôdorys nie je možné rekonštruovať. Pozdĺžnou osou je orientovaná v smere S-J. Jej najlepšie zachovaný, východný múr, má dĺžku 17 m. Vonkajšia šírka stavby je 14 m. V základovej časti sú múry široké 120 cm, nad základovým odskokom 90 až 100 cm. V interiéri stavby sa nachádzajú dva piliere (P1 a P2) s kvádrovaným vápencovým nárožím. Autori výskumu nevyklúčujú existenciu tretieho piliera z južnej strany. V mieste predpokladaného tretieho piliera sa nachádzala jama s laténskou a veľkomoravskou keramikou, ktorá vznikla zrejme po odťažení piliera.¹³⁸ Južný uzáver stavby sa nezachoval. Zničený bol pravdepodobne pri výstavbe stredovekej priekopy. Hrubé obvodové murivá spolu s interiérovými piliermi tvorili zrejme nosnú konštrukciu pre nadzemné podlažie. V interiéri

Obr. 34: Stavba VII, bez mierky. Podľa: MUSILOVÁ – BARTA – HERUCOVÁ eds. 2014, 92, detail.

¹³⁸ Za konzultovanie výskumu ďakujem M. Horňákovi a A. Žitňanovi.

boli doložené zvyšky zariadenia na miešanie malty, prípadne hasenie vápna. Paralelne so západným múrom stavby prechádza vo vzdialenosti 115 cm múr VIIIb s dochovanou dĺžkou 4 m. Spolu vytvárajú úzky koridor (HABERLAND – HORANSKÝ 2014; MUSILOVÁ – RESUTÍK 2018, 124). Z interiérovej strany stavby možno pozorovať otvory – kapsy, ktoré boli zrejme súčasťou pomocnej konštrukcie – lešenia.¹³⁹

Stavba VIII: Severne od stavby VII sa nachádzajú torzá múrov XIII (so vstupným otvorom) a XIV (v dotyku so stavbou VII), ktoré tvorili pravdepodobne ďalšiu architektúru - stavbu VIII. Jej pôdorys nemožno bližšie rekonštruovať.

3.1.2.9.2 NA HRANICI AKROPOLY A PREDHRADIE

Kapitulská ulica č. 17: V roku 1967 bol realizovaný výskum na nádvoriach domov na Ventúrskej ulici č. 5-7 a Kapitulskej ulici č. 17 a 19 (VALLAŠEK 1972, 148).¹⁴⁰ Poloha sa nachádza na terénnej vyvýšenine, zlome medzi Kapitulskou a Ventúrskou ulicou, a z vnútornej strany predpokladanej línie opevnenia. Preto ju označujem ako hranicu akropoly a predhradia. Autor výskumu A. Vallašek definoval priestor ako „*vyvýšené plateau s najstrmším spádom smerom východným, s maximálnym výškovým rozdielom 6 – 8 m, smerom južným a severným s miernejším klesaním terénu*“ (VALLAŠEK 1973, 12).

V polohe B (Kapitulská ul. 19) pod súvislým veľkomoravským horizontom bola v hĺbke 380 cm preskúmaná deštrukčná vrstva s opracovanými a neopracovanými kameňmi s maltovou drťou spolu s celými deštruovanými blokmi stien, z ktorých niektoré dosahovali dĺžku 2,5 m. V deštrukčnej vrstve v hĺbke 390 až 450 cm odkryli koruny deštruovanej kamennej stavby. Na severnej strane stál takmer 7 m dlhý a 120 cm široký múr z lomových kameňov spájaných tvrdou šedastou maltou. Na západnej strane bol ukončený kvádrovým nárožím z opracovaných kamenných blokov (časť, na ktorej stáli základy stavby z rozhrania 13. a 14. stor.). Na južnom líci múru sa miestami zachovala hnedastá omietka. V horizonte pätky múru bola maltová vrstva s hrúbkou 2 až 5 cm, v ktorej boli zasadené tmavohnedé až tmavočervené riečne kamienky vytvárajúce mozaikovitú dlažbu. Múr stál na základoch s hĺbkou 210 cm a šírkou 200 cm, čo naznačuje, že boli komponované pre objekt s nadzemným podlažím. Južne od múru vo vzdialenosti 345 cm sa nachádzal pilier

¹³⁹ Doložené stavebné postupy – miešanie malty na mieste realizácie stavby a kapsy na predpokladné lešenie ilustruje nástenná maľba z hrobu Trebia Justa zobrazujúcu stavbu múra (napr. DELAINE 2021, fig. 5; Autorka v štúdií píše k úlohe mált a omietok v stavebnom procese).

¹⁴⁰ V čase výskumu bola skúmaná plocha označená ako Jiráskova ulica č. 5-7 (poloha A), Kapitulská ulica č. 2a (poloha B) a Kapitulská ulica č. 3 (poloha C).

z lomových kameňov s kvádrovanými nárožiami. Pilier mal obdĺžnikový pôdorys s rozmermi 140 x 170 cm a jeho západné líce ležalo v jednej rovine s kvádrovaným nárožím vyššie spomenutého severného múru. Na jeho stenách bola miestami totožná hnedastá omietka. Základy piliera rovnako presahovali rozmery vlastného piliera. V spojnici západných líc múra a piliera bol 30 cm vysoký schod z lomových kameňov. Južne od piliera, v rovnakej vzdialenosti 345 cm (bez schodu ako v prípade severného prechodu) stál ďalší múr rovnakého prevedenia ako severný múr; južný múr s dĺžkou 4 m sa však dochoval len do výšky 30 až 50 cm. Jeho kvádrované nárožie na západnej strane bolo v zhodnej rovine s pilierom a nárožím severného múru

Obr. 35: Stavba na Kapitulskej ulici. Podľa: DE FRANCESCHINI – LESÁK – MUSILOVÁ 2019, obr. 8

(VALLAŠEK 1973, 13-14). Pôdorys stavby možno na základe údajov a fotografií rekonštruovať na rozmery 10,7 x > 7m, orientáciu v smere S-J [obr. 35].

Uprostred priestoru medzi severným múrom a pilierom prebieha kanál s rozmermi 50 x 50 (70) cm. Je vymurovaný z lomových kameňov a z vnútornej strany omietnutý. Bol bez dlažby, spodnú časť tvorila udusená zemina. Uzáverovú časť tvorili pravdepodobne drevené dosky. Ako múry, tak aj kanál zachádzal východným smerom mimo skúmanú plochu. Kanál sa za schodom rozširuje a rozdvojuje; západným smerom vytvára slepé rameno. Výplň v torze architektúry tvorila stavebná deštrukcia, množstvo úlomkov medeného plechu (niektoré s nitmi s polguľovitými hlavicami)¹⁴¹, ktoré boli nad niveletou deštruovanej dlažby a keramika, ktorú A. Vallašek rozdelil na 1. tuhú mladolaténsku so zvislým hrebeňovaním, 2. jemnú, mladolaténsku maľovanú keramiku a 3. hrubostennú, drsnú dácku keramiku (VALLAŠEK 1973, 14). V neskorlaténskej vrstve prekrývajúcej dlažbu objektu sa mala vyskytovať rímsko-provinciálna keramika (PIETA – ZACHAR 1993, 150, pozn. 36).

Vzhľadom na technické prevedenie architektúry a nálezový kontext možno starším výskumom zistenú architektúru priradiť ku kamenným stavbám na akropole oppida. Z hľadiska datovania architektúry sú dôležité nálezové situácie získané výskumom na Ventúrskej ulici č. 7 v roku 2001. Nálezový celok múru (označený ako objekt 1/2001, v sonde

¹⁴¹ A. Vallašek predpokladal, že fragmenty pochádzajú zo stropu objektu, B. Novotný za plechové kovania brány (NOVOTNÝ 1996, 396).

V/2001) bol totožný (spôsobom výstavby, omietnutím z vnútornej strany, rozmermi, smerom) so severnou stranou kanála Vallaškovej stavby. V dotyku múru bola zachytená hrotitá obranná priekopa (objekt 3/2001), ktorej výplň tvorili tri zásypové vrstvy s výlučne neskorolátenským materiálom stupňa LT D2 bez mladšieho infiltrátu. Výskum preukázal, že kanál – objekt 1/2001 bol postavený až do tretieho súvrstvia objektu 3/2001, v dobe, kedy priekopa už neexistovala a aj depresia po nej už bola zanesená materiálom exploatovaným z inej polohy. Pri začisťovaní južného profilu objektu 12/2001 v sonde V/2001 bol v sekundárnej polohe nájdený fragment štrko-vápennej malty bielej farby s nalepenou mincou pravdepodobne typu Karlstein (LESÁK 2002, 12-15).

Vydrica: Z južnej strany akropoly, v oblasti známej ako Vydrica, bola v rokoch 2007 a 2008 preskúmaná architektúra z nasucho kladených kameňov¹⁴² [obr. 36]. Bola umiestnená do svahu východne od Vodnej veže. Dochované murivo pozostáva z dvoch ramien širokých 1,2 m zachytených v dĺžke 3,5 m, ktoré vytvárajú nárožie stavby. Základovú časť tvoria menšie kamene naukladané v riadkoch v zužujúcej sa základovej jame s hĺbkou 1,5 m. Nadzemné murivo sa

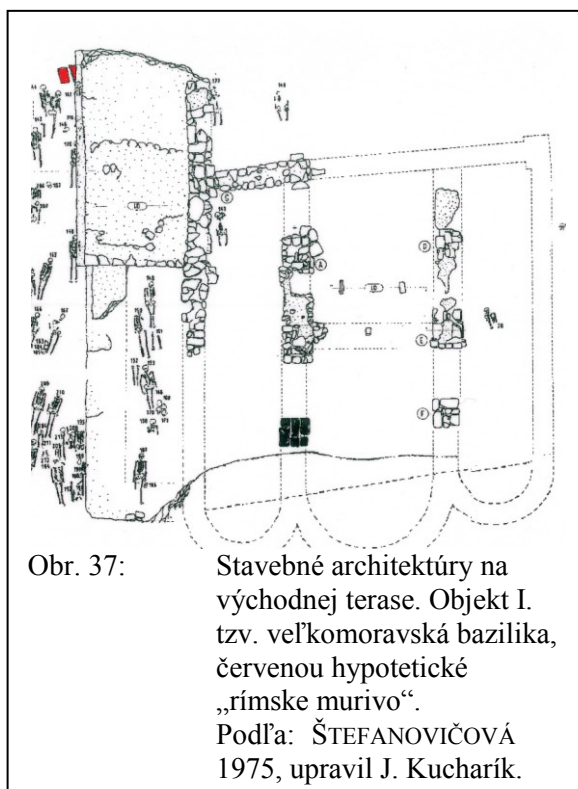
Obr. 36: Stavba na Vydrici.
Podľa: KOVÁR –
ČAMBAL – HANUŠ –
JELÍNEK 2014, Obr. 2.

dochovalo do výšky 60 cm. Pozostáva z väčších kameňov. Južne od muriva sa nachádza kamenná deštrukcia – spadnutá stena. Múr sa nachádza nad dvoma neskorolátenskými horizontmi, pričom mladší obsahoval kamennú deštrukciu. Bol prekrytý najstaršou slovanskou vrstvou. V kontexte s murivom a jeho deštrukciou sa našla neskorolátenská keramika a italická importovaná keramika (KOVÁR – HANUŠ 2012, s. 182-183; KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014, s. 97-98). Interpretácia samotnej stavby, jej funkcie, nie je vzhľadom na dochovanú torzovitosť možná. Jej prevedenie nezodpovedá technicky vyspelejším kamenným architektúram na hradnom vrchu.

¹⁴² V predbežnej správe datovali autori výskumu architektúru do rímskeho obdobia až sťahovania národov (ŠTEFANOVIČOVÁ et al 2008, s. 251-252, tiež ŠTEFANOVIČOVÁ et al 2011, 265; ŠTEFANOVIČOVÁ 2008, s. 44-46). Autori hodnotia rukopis ako „viac informatívny“ a pripúšťajú možnosť pozmenenia prezentovaných názorov počas analýzy výskumu.

3.1.2.9.3 HYPOTETICKÁ ARCHITEKTÚRA

Akropola: Na východnej terase Bratislavského hradu bol preskúmaný Objekt I interpretovaný ako „veľkomoravská bazilika“. Stavba pozostáva zo siedmich pilierov A – F, H a pásu muriva G. Štvorcové piliere majú rozmery okolo 100 x 100 cm a sú zhotovené z opracovaných kamenných blokov. Pilieri vytvárajú dva rady a delia tak priestor na tri lode. Pás muriva G pozostáva z dvoch 70 až 80 cm širokých murív tvoriacich nárožie pod uhlom 85 až 100 stupňov. Predpokladaná šírka stavby je 12,8 m, dĺžku nemožno vzhľadom na absenciu východných múrov rekonštruovať. Nárožie je zosilnené štvorbokým pilierom. Stavebný materiál je

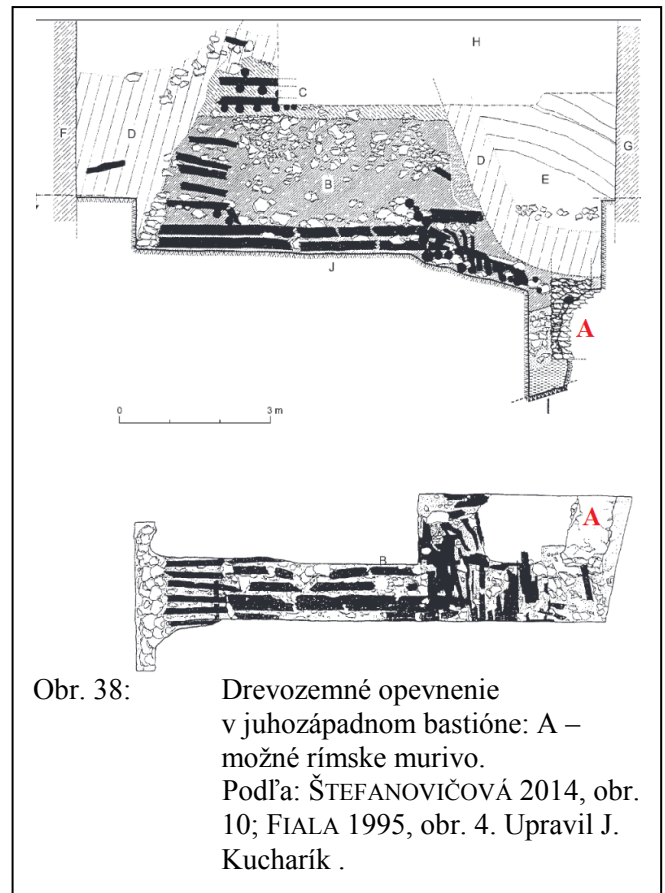

Obr. 37: Stavebné architektúry na východnej terase. Objekt I. tzv. veľkomoravská bazilika, červenou hypotetické „ríske murivo“. Podľa: ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, upravil J. Kucharík.

takmer všetok opracovaný, druhovo rozmanitý. Prevládajú pieskovce, vápence a zlepenec (ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 59-61). V stavbe bol sekundárne užitý tiež rímsky stavebný materiál, ktorý možno datovať predovšetkým do 3. stor. (pozri kapitola 3.2.2.6). Stavba bola interpretovaná ako veľkomoravská bazilika a datovaná do 9. stor.; na južnej strane stavby boli odkryté hroby, pričom na ploche sa pochovávalo až do 13. stor., kedy boli prevedené ďalšie prestavby(súhrnne ŠTEFANOVIČOVÁ 1993, 299-301).

Stavba tzv. „veľkomoravskej baziliky“ sa až nápadne svojím pôdorysom podobá na stavbu II na severnej terase. Stavba dlhšou stranou lícuje kratšiu stranu stavby II a VI a je v zhodnej orientácii so stavbou III na severnej terase. Hoci so stavbou II vykazuje výrazné rozdiely – rady murovaných pilierov deliacich priestor na tri lode (v stavbe II ide o rady podstavcov pre stĺpy), nárožie s nepravým uhlom (v stavbe II sú pravé uhly), sekundárne použitie stavebného materiálu z rímskej doby (v stavbe II absentuje), je možná úvaha, že stavbu tzv. „veľkomoravskej baziliky“ prinajmenšom ovplyvnila zatiaľ nedoložená staršia architektúra (objekty na východnej terase sú datované od polovice 9. stor. do 13. stor.; poslednú analýzu stavebného vývoja pozri ILLÁŠ 2020a). Pracovnú hypotézu o staršom objekte by však mohol overiť len revízný výskum. Ostatne sami autori výskumu pripúšťajú, že zvyšok muriva pri objekte II (interpretovanom ako opevnenie postavené čiastočne na

základoch objektu I) možno považovať za súčasť neznámej „rímskej stavby“ (ŠTEFANOVIČOVÁ – FIALA 1967, 162). Murivo tvorili opracované kvádre vápencov a pieskocov uložené do náročia. Nad nimi sa nachádzal porušený hrob a keďže sa na mieste začalo pochovávať až asi od polovice 9. stor., murivo je stratigraficky staršie (ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 62-63) [obr. 37]. V čase výskumu sa murivo zvyklo považovať za možný fragment bližšie neznámej stavby z rímskeho (cisárskeho) obdobia (pozri historiografiu pre rímske obdobie v kapitole 3.2.1), avšak jeho pôvod dnes možno bádať aj v kontexte stavieb

Obr. 38: Drevozemné opevnenie v juhozápadnom bastióne: A – možné rímske murivo. Podľa: ŠTEFANOVIČOVÁ 2014, obr. 10; FIALA 1995, obr. 4. Upravil J. Kucharík .

z oppidálneho obdobia (KUCHARÍK 2020, 107; pozri tiež ILLÁŠ 2020a, 156). Na ploche východnej terasy boli zistené tiež dva sídliskové objekty obytného charakteru z neskorolaténskeho obdobia (ČAMBAL 2004, 12-13). Úvahu o staršej (neskorolaténskej) kamennej architektúre (ktorá mohla byť potenciálne v rímskej dobe prestavaná) však ponechávam len v rovine hypotézy s možnosťou verifikácie len sekundárnym výskumom (pozri tiež kapitolu 3.2.2.6.3).

V rámci areálu Bratislavského hradu bolo (vzhľadom na dobový kontext) ako rímske zaradené tiež murivo v juhozápadnom bastióne (pozri kapitola 3.2.2.6.1) [obr. 38]. V súvislosti s neskorolaténskou zástavbou tak nemožno vylúčiť aj mladšie datovanie. V sonde A2 sa našli fragmenty rímskych terakot, ale tiež laténska keramika a aj mladší materiál (FIALA – SEMANKO 1993, 35). Ako strešná krytina boli v čase výskumu zaradené dva črepy, novším výskumom boli identifikované ako fragmenty rímskych amfor. Nálezy však nie je možné vzhľadom na popis bližšie stratigraficky zaradiť (NAGY – GREGOR 2011, 195) a tak zaradenie muriva do neskorolaténskeho kontextu ponechávam len v rovine hypotézy.

Vydrica: Ako hypotetická architektúra z neskorolaténskeho (alebo rímskeho, cisárskeho) obdobia bola dlhšie diskutovaná počiatočná stavebná fáza Vodnej veže v oblasti Vydrica. Počas výskumu v roku 1984 (KLINČOKOVÁ – FERUS 1984) bolo v jej stavbe

zachytené murivo tvorené starostlivo opracovanými pieskovcovými kvádrami rôznych rozmerov s výškou od 24 do 36 cm. Rovnaké (podobné) rozmery kvádrov uvádza T. Štefanovičová (1975, 86) v prípade murovaných stavieb na hradnom vrchu, ktorých pôvod bol novším výskumom 2008 a 2009 stanovený do neskorolaténskeho obdobia. Kvádre vo Vodnej veži sú murované na jemnú, veľmi masnú vápenatú maltu, ktorá bola po vypadnutí zo škáry upravená ľahkým pritiahnutím v rovine líca kvádrov. Autori výskumu dospeli k názoru, že išlo o dvojpodlažný objekt fortifikačného charakteru, ktorého pôdorys mal tvar obdĺžnika a jeho hlavná os bola situovaná v smere S-J. Východný a západný múr mali dvojice vstupných otvorov, umiestnených symetricky oproti sebe. Vonkajšie rozmery objektu boli pravdepodobne 15,5 x 9,5 m, vnútorné 11,7 x 5,7 m. Severnú a južnú stenu nebolo možné bližšie definovať vzhľadom na mladšie prestavby. Interiér objektu bol jednopriestorový. Spomenuté murivá sú na základe nálezových situácií na lokalite najstaršie. Dva vstupné otvory a konštrukcia stavby viedli autorov k predpokladu, že objekt bol súčasťou väčšieho fortifikačného celku alebo bránou opevnenia. Autori výskumu uvažovali o architektúre „*ako o importe rímskeho staviteľstva do cudzieho prostredia*“ s kultúrnym horizontom datovateľným do 1. stor. pred n. l., hoci im v tom čase neboli známe „*okolnosti pre vznik takejto situácie*“¹⁴³ (KLINČOKOVÁ – FERUS 1984, 117-118).

Ohľadom vzniku najstaršej stavebnej fázy sa viedla širšia diskusia a pôvod stavby sa hľadal predovšetkým v rímskej dobe. Tento predpoklad malo podporiť datovanie uhlíkovej vrstvy pod základmi kvádrového muriva pomocou aktivity C-14 do 2. a 3. stor. „*S týmto datovaním prvej stavebnej fázy však nesúvisia predmety materiálnej kultúry získané archeologickým výskumom lokality. Absencia pamiatok z rímskeho obdobia nás núti uvažovať o tejto architektúre ako o importe rímskeho staviteľstva do cudzieho prostredia – kultúrny horizont je datovateľný do 1. storočia pred n. l. (latén). Okolnosti, ktoré by mohli vytvoriť okolnosti pre vznik takejto situácie, nám zatiaľ nie sú známe*“ hodnotia autori výskumu a pokračujú, „*v našom prípade je rímsky nielen stavebný materiál, ale predovšetkým typ stavby a technológia. Na hrade je rímsky iba stavebný materiál, dispozičné riešenie a použitá technológia zodpovedajú staviteľstvu 9. storočia.*“ (KLINČOKOVÁ – FERUS 1984, 117-118). Autori doplnujúceho výskumu realizovaného v rokoch 1988 až 1990 nepotvrdili možnosť neskorolaténskeho/rímskeho pôvodu prvej stavebnej etapy Vodnej veže (BAXA – FERUS – KLINČOKOVÁ 1988, 37-38; BAXA 1999, 10; k stavebnému vývoju tiež ŠIMONČIČOVÁ-

---

¹⁴³ Hoci v tom čase boli známe výsledky výskumu na Kapitulskej ulici, téza o tunajšej kamennej architektúre ako stavbe z čias neskorolaténskeho oppida nebola všeobecne prijatá. V čase výskumu Vodnej veže sa kládol väčší dôraz na verifikovanie hypotézy o osídlení Bratislavy v rímskom, cisárskom období.

KOOŠOVÁ 2019). Revíznym výskum Vodnej veže v roku 2022 so sondami pri základoch kvádrového muriva potvrdil nálezom mince založenie stavby v druhej polovici 11. stor.¹⁴⁴ Nie je však vylúčené, že kamenné kvádre boli užité sekundárne a tak pochádzajú z bližšie neznámej architektúry z neskorolaténskeho (alebo rímskeho) obdobia, ktorá mohla stáť na Vydrici. Východne od Vodnej veže bola preskúmaná kamenná architektúra s neskorolaténskou a importovanou italickou keramikou (KOVÁR - HANUŠ 2012, 182-183; KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014, 97-98).

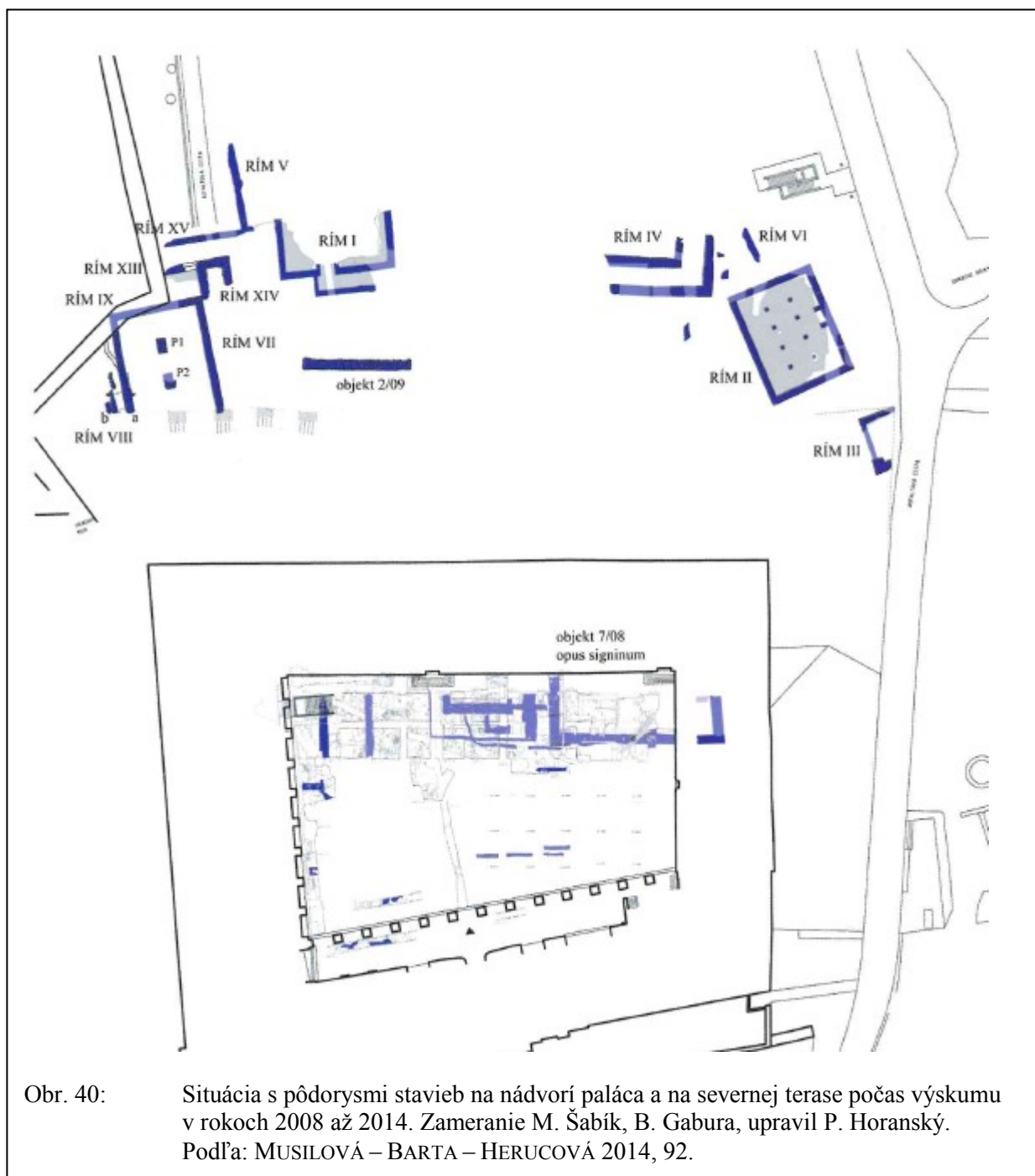
Kapitulská a Farská ulica: Murované architektúry sa mohli nachádzať aj na ďalších miestach v rámci oppida a s ich výskytom možno počítať aj do budúcnosti. Nepriamym dokladom o ich existencii sú nepublikované nálezy lomového kameňa s nalepenou maltou v neskorolaténskych kontextoch z výskumov B. Lesáka a J. Kováča z polôh Farská ul. 1 - kostol klarisiek a Kapitulská ulica 1 – Albrechtov dom (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 64, pozn. č. 57, 58).

Tab. 4: Prehľad kamenných architektúr

Akropola - Nádvorie Hradného paláca			
Označenie	Rozmery	Orientácia dlhšou stranou	Poznámka
Stavba I	23,5 m x >9 m	Z-V	Mozaiková podlaha s motívom meandra a roziet
Stavba II (objekt 134/09)	24,75 m x >1 m	S-J	Členená priečkou na dva priestory
Stavba III? Objekt 202/09	>6,75m x ? m	SSZ – JJV	Členená priečkou na dva priestory
Stavba IV? Objekt 203/09	>0,75 m x ? m	SSZ – JJV	Od objektu 202/09 oddelená cezúrou
Akropola - Severná terasa			
Označenie	Rozmery	Orientácia dlhšou stranou	Poznámka
Stavba I	14,5 m x >7,5 m	Z-V	Predsieň z južnej strany

¹⁴⁴ Výsledky výskumu boli prezentované odbornej komisii v roku 2022. Za konzultovanie ďakujem autorom výskumu P. Šimončič-Koošovej a J. Kováčovi.

Stavba II	16,28 m x 14,25 m	SSZ – JJV	Pätky stredových stĺpov
Stavba III	8,2 m x >5m	SSZ – JJV	Široký vstupný otvor – prejazd?
Stavba IV	>13 m x >9,4 m	Z-V	Peristyl?
Stavba V	>12,5 m x >10 m	SSZ – JJV	Torzá murív spojené do pravého uhla a identifikujúce Stavbu V
Stavba VI	>4m x ? m	SSZ – JJV	Náznak pravouhlého zalomenia
Stavba VII	14 m x >17 m	SSZ – JJV	Dva (tri?) stredové piliere, tzv. dvojpilierová stavba
Stavba VIII (?)	-	-	Torzá murív XIII a XIV naznačujúce Stavbu VIII
Na hranici akropoly a predhradie			
Označenie	Rozmery	Orientácia dlhšou stranou	Poznámka
Objekt Kapitulská 1/67	>10,7 m x >7m	S-J	Tzv. brána oppida
Vydrica	>3,5 m x >1,2 m	S-J	Nasucho kladený kamenný múr vytvárajúci nárožie
Hypotetická architektúra			
Označenie	Rozmery	Orientácia dlhšou stranou	Poznámka
Akropola / Bratislavský hrad – východná terasa	-	Z-V (?)	Tzv. veľkomoravská bazilika
Vodná veža, okolie	-	-	Sekundárne použitý stavebný materiál z bližšie neznámej stavby (?)
Kapitulská ulica 1 – Albrechtov dom	-	-	Nález lomového kameňa s nalepenou maltou
Farská ul. 1 - kostol klarisiek	-	-	Nález lomového kameňa s nalepenou maltou

3.1.2.9.4 KAMENNÁ ARCHITEKTÚRA – VYHODNOTENIE

a) Chronológia: Kamenné architektúry stoja v superpozícii voči starším drevozemným stavbám a sú tak dokladom postupne realizovanej kvalitatívnej zmeny sídelných objektov. Táto zmena bola uskutočnená pravdepodobne len v krátkom časovom úseku. Širšiu chronológiu architektúr možno zaradiť na základe materiálnej kultúry, domácich a importovaných predmetov. Chronológiu možno čiastočne opierať o nálezy mincí, avšak konkrétnejšie chronologické závery z nich vyvodit' nemožno. Jednotlivé nominály bratislavských razieb (k ich chronológii pozri kapitolu 3.1.2.5.4a) pochádzajú zo staršej, drevozemnej architektúry (spálený súbor mincí typu Karlstein v zánikovej vrstve objektu 115/09, VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 61, obr. 15) a taktiež z podláh následných murovaných architektúr - depot zlatých a strieborných mincí v stavbe I (MUSILOVÁ – KOLNÍKOVÁ – HLOŽEK 2015) alebo súbor mincí typu Simmering a minca Karlstein na podlahe stavby II (RESUTÍK – KOLNÍKOVÁ 2020).

Chronologický rámec pre kamenné architektúry možno odvodzovať na základe súboru amfor. Tie tvoria inventár architektúr a sú doložené tiež ako sekundárne spracovaný materiál v podlahách stavieb. Bratislavský súbor amfor pochádza z tretej štvrtiny 1. stor. pred n. l. s potenciálnym presahom do (rano)augustovského obdobia (KYSELA – OLMER 2014, 177-184). Ako *terminus ante quem* pre kamennú architektúru možno považovať prepálený črep pohára typu Aco zo zánikového horizontu kamennej stavby z objektu 134/09 (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, obr. 13). Z toho vyplýva, že súbor kamenných architektúr možno rámcovo datovať do obdobia okolo 60/50 až 30/20. rokov 1. stor. pred n. l. Nemožno vylúčiť ani stavebné úpravy v čase ich existencie.

b) Rímske stavitel'stvo a Vitruvius: Kamenné architektúry vykazujú mnohé prvky charakteristické pre rímske stavitel'stvo: založenie stavieb na kamenných základoch, väzby kamenného muriva a užitie opracovaných kamenných blokov, konštantný metrický systém, podlahy, omietky a nástenné maľby typologicky analogické republikánskym štandardom a pod. (k technológii rímskej architektúry napr. MARTA 1991; CECH 2013; MAKÝŠ 2018, 2021).

Všeobecne možno konštatovať, že postoj Rimanov k stavitel'stvu bol skôr konzervatívny ako pokrokový, na čo poukazuje dlhodobé užívanie rovnakých stavebných technológií a postupov. Tie Rimania postupne zlepšovali pomalým tempom, nie náhlymi zmenami (MARTA 1991). Stavitel'stvo ako umeleckú a technologickú záležitosť zmieňuje niekoľko písomných prameňov. Hlavný literárny zdroj v súčasnosti predstavuje traktát o

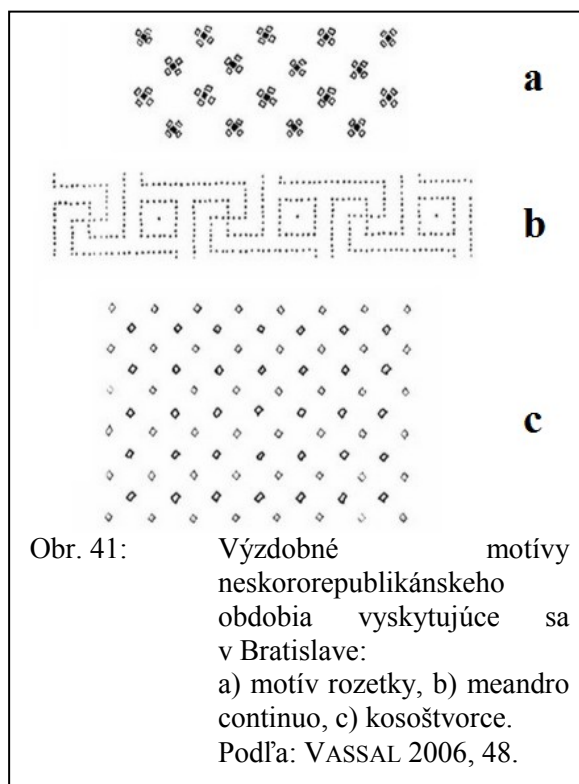
architektúre od Vitruvia. Autor žijúci v 1. stor. pred n. l. ho písal niekedy v 30. až 20. rokoch¹⁴⁵, takže reflektoval dobu, z ktorej vzišli aj bratislavské stavby. Dielo Vitruvia v staroveku nevzbudilo, až na pár zmienok, mimoriadnu pozornosť. Predstava, že určí normy pre architektúru a jej hodnotenie sa v jeho dobe nesplnila. V danom období muselo spisov o architektúre existovať viacero. Sám Vitruvius nepatrí medzi vyhlásených architektov; zmieňuje sa len o jednej svojej stavbe - bazilike v kolónii Iulia Fanestris (VITRUVIUS, DE ARCHITECTURA V, I, 6). Pravdepodobne praktickosť a konkrétny, zrozumiteľný opis technických postupov v textoch sú dôvodom, prečo sa práve Vitruviova príručka užívala v stredoveku a tak sa dochovala dodnes, naproti iným, v samotnej teórii (možno) náročnejším písomným dielam. Kópie Vitruviovej príručky boli dostupné napr. v stredovekých kláštoroch a jeho myšlienky boli známe niekoľkým stredovekým autorom (napr. Vitruvia zmieňuje filozof Hugo zo Svätého Viktora a iní). K skutočnému znovuobjaveniu Vitruviovho diela došlo v 15. stor., kedy začalo vychádzať tlačou a stalo sa populárnym u mnohých renesančných staviteľov (KRUFT 1993, 19-28; KANERVA 2006, 33).

Vitruvius predstavuje v mnohých prípadoch všeobecné princípy a ideálne normy architektúry a do úvahy treba brať aj kompilačný charakter jeho diela. Ním opísané stavebné postupy a normy vybočovali a individualizovali sa aj v samotnom Ríme či v ostatných italských lokalitách reflektujúc postupy samotných realizátorov stavieb a miestne špecifiká, nehovoriac tak o bratislavskom oppide. To v tom čase nepredstavovalo ani len perifériu Rímskej republiky, ale vzdialenú oblasť. Prirodzene, bratislavská architektúra musela vychádzať aj z iných, laténskych tradícií. Hoci na Vitruvia budem v ďalších hodnoteniach priebežne odkazovať, uvedomujem si limity využitia tohto písomného prameňa a pristupujem v tomto ohľade kriticky. Nie je mojím cieľom, a nie je ani možné, reprodukovať a mechanicky aplikovať Vitruviove stavebné pravidlá do prostredia bratislavského oppida. Na druhej strane Vitruvius ponúka možnosť vyvodzovať určité poznatky a úvahy pre tunajšiu kamennú architektúru.

---

¹⁴⁵ H-W. Kruft ohraničuje vznik traktátu rokmi 33 až 14 pred n. l. (KRUFT 1993, 19, tiež pozn. č. 5). V úvode venuje Vitruvius traktár cisárovi Augustovi (VITRUVIUS, DE ARCHITECTURA. Praef).

c) Podlahy stavieb: Súvislé plochy s podlahami sú dochované a prezentované *in situ* v prípade stavby I a II v priestore severnej terasy a stavby I pod nádvorím. Ďalšie typy podláh, napr. z predpokladaných nadzemných podlaží stavieb I a II a ostatných torz architektúr z nádvoria, pochádzajú zo sekundárnych polôh, prevažne zo zásypov architektúr. Forma podlahy sa riešila podľa účelu miestnosti a nákladnosti výbavy (CECH 2013, 72). Výzdoba podláh predpokladá technickú organizáciu pre vypracovanie užitej výzdobnej kompozície v súlade s architektúrou. Zvolená dekorácia zároveň zvyrazňuje určité časti miestnosti a na základe

zvoleného motívu možno do istej miery odvodzovať funkciu daného priestoru (k typológii VASSAL 2006). Bratislavské stavby sú opatrené buď liatymi terazzovými podlahami alebo zdobenejšími podlahami typu *opus signinum*, ktoré pozostávajú z dvoch až troch vrstiev (napr. RESUTÍK 2014, 156-157; MUSILOVÁ 2021, 31-32) Sú postavené technológiou tak, ako ju opísal Vitruvius (DE ARCHITECTURA VII, I) a ako sa vyskytuje na italských lokalitách: podkladová vrstva (*statumen*), stredná hrubšia vrstva (*rudus*) a krycia vrstva (*nucleus*).

Najreprezentatívnejší typ predstavuje podlaha v stavbe I pod nádvorím. Hoci sa v interiéri stavby dochovala len vo fragmentoch a plochy nevytvárajú väčší súvislý celok, na základe pravidelne sa opakujúceho vzoru rozety a predovšetkým kontinuálne prechádzajúceho meandrovitého pásu orámovania možno rekonštruovať jednu ústrednú, halovú sieň. Vrchnú vrstvu podlahy typu *opus signinum* tvorí vrstva jemnej malty s farebnými kamienkami. Výzdobné pole predstavuje motív rozety [obr. 41a]¹⁴⁶ v diagonálnom usporiadaní s odstupmi asi 20 cm. Obvodové steny lemuje vo vzdialenosti 0,5 až 1 m asi 0,8 m široká bordúra zo svastikového meandra typu *meandro continuo* (MORRICONE MATINI 1971, 32-33) [obr. 21b]. Podlahy s rovnakým výzdobným motívom (meander a rozety) boli v Itálii charakteristické pre republikánske obdobie od druhej polovice, resp. konca 2. stor. až do 1. stor. pred n. l. (MORRICONE MATINI 1971, 23). Takéto podlahy sú známe z rôznych lokalít v Itálii, napr.

¹⁴⁶ V literatúre sa označuje aj ako krížikový motív – „le motif de la croisette“ (VASSAL 2006, 49).

z Anzia (Villa repubblicana, MORRICONE MATINI 1971, tav. V, 52¹⁴⁷), Herculanea (napr. Casa Sannitica, DE FRANCESCHINI – LESÁK – MUSILOVÁ 2019, 508, tab. 7.6), Modeny (Villa de Montegibbio, DE FRANCESCHINI – LESÁK – MUSILOVÁ 2019, 508, tab. 7.7), Ostie (Edificio a peristilio, MORRICONE MATINI 1971, tav. IV, 46-47), Paesta, Pompejí (niekoľko objektov; napr. *cubiculum* v Casa VI 9, 3.5 – Casa del Centauro¹⁴⁸, *cubiculum* v Casa VII 2, 16.17, Casa di M. Gavius Rufus¹⁴⁹, *tablinium* v Casa VII 6, 28¹⁵⁰, *vestibulum* v Casa VIII 2, 29.30¹⁵¹ a i.), Ríma (staršie objekty pod Tabulariom, MORRICONE MATINI 1971, tav. VIII, 3¹⁵²; republikánsky objekt na mieste *Domus Aurea*, MORRICONE MATINI 1971, tav. XI, 33), Savignana sul Panaro (DE FRANCESCHINI – LESÁK – MUSILOVÁ 2019, 508, tab. 7.8) či Tivoli (republikánska vila pod Palazzo Imperiale vo Villa Adriana, DE FRANCESCHINI 1991, 128, PI 57). Mimo Itálie je podlaha *opus signinum* doložená napr. na španielskej lokalite Santiponce (lat. *Italica*), kde bola objavená spolu s okrajom amfory typu Dressel 1A (CARREDANO – HIDALGO 1987, 563-564), čo poukazuje na podobné chronologické súvislosti objektu ako v prípade Bratislavy. Vo východnom Stredomorí boli podlahy *opus signinum* používané vo výrazne menšej miere (VASSAL 2006, 1).

V prípade zmienených italických lokalít išlo predovšetkým o priestory v domoch majetnejších obyvateľov, resp. miestnosti s reprezentatívnym, verejným charakterom (Tabularium v Ríme). Bratislavská podlaha je s nimi štylisticky rovnaká. Rozdiel je predovšetkým vo farebnosti. Pre motív rozety sú v Itálii charakteristické štyri biele tessery okolo jednej čiernej, menej často sú v opačnom farebnom prevedení (VASSAL 2006, 49). Rozety v Bratislave majú stredovú tesseru ružovej až červenej farby, okolo ktorej sú štyri až päť tessier šedej až čiernej farby. Staviteľia tak zrejme vychádzali z miestnych zdrojov, ktoré ovplyvnili realizáciu a výtvarný vzhľad architektúry.

Ďalšie typy podláh sú dochované len vo forme fragmentov a k ich výzdobnému charakteru sa možno vyjadriť len obmedzene. Zo sekundárnych polôh na nádvorí pochádzajú fragmenty dlažby s tesserami v tvare kosoštvorcov (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, obr. 17) [Kat. 61]. Kosoštvorce mohli byť usporiadané pravidelne alebo šikmo smerom na

¹⁴⁷ Motív roziet v kombinácii s kosoštvorcami.

¹⁴⁸ Podľa iDAI.objects. Dostupné online:

<<https://arachne.dainst.org/entity/1373193?fl=20&q=opus%20signinum&resultIndex=21>> [22.10.2022].

¹⁴⁹ Podľa iDAI.objects. Dostupné online:

<<https://arachne.dainst.org/entity/1342942?fl=20&q=opus%20signinum&resultIndex=86>> [22.10.2022].

¹⁵⁰ Podľa iDAI.objects. Dostupné online:

<<https://arachne.dainst.org/entity/1374258?fl=20&q=opus%20signinum&resultIndex=28>> [22.10.2022].

¹⁵¹ Podľa iDAI.objects. Dostupné online:

<<https://arachne.dainst.org/entity/1350117?fl=20&q=opus%20signinum&resultIndex=54>> [22.10.2022].

¹⁵² Musei Capitolini, inv. č. AC 49453 a AC 49448. Podlahy boli prezentované na výstave *La Roma della Repubblica. Il racconto dell'Archeologia* v Musei Capitolini.

stenu [obr. 41c]. Tento motív podlahy bol používaný predovšetkým pre obslužné alebo priechodné miestnosti ako chodby, predsieň a peristyl (VASSAL 2006, 48-49). Ďalšie fragmenty podláh pozostávajú napr. z tesser modrej farby (uložené v SNM - HM) [Kat. 62]. Zo stavby II na severnej terase majú pochádzať tiež podlahy s tesserami bielej, čiernej a červenej farby (RESUTÍK 2014, 156).

d) Omietky a nástenné maľby: Omietnuť a pripraviť stenu na maľbu vyžadovalo prácu vyučeného majstra. Pred konečným náterom vhodným na maľovanie bolo potrebné naniesť niekoľko vrstiev.¹⁵³ Omietky a následne maľby sa museli robiť súčasne alebo v krátkom časovom rozpätí. Samotná maľba sa považovala za súčasť realizácie celej stavby, do ktorej sa zapájali tí stavební robotníci a maliari spoločne. Maliari pravdepodobne vychádzali zo zaužívaných vzorov a motívov, ktoré následne aplikovali vo svojej tvorbe (FRECCERO 2018, 26-35).

Na častiach murív, predovšetkým u stavieb I a II, sa zachovali omietky svetlej farby. Murivá sú omietnuté z interiérovej strany, doklady o exteriérovej omietke sa jednoznačne nedochovali. Omietky dokladujúce maľovanú výzdobu interiérov sa dochovali len v malých fragmentoch a pochádzajú zo sekundárnych polôh. Fragmenty poukazujú na širokú škálu užitých pigmentov: modrý, biely, žltý, červený, bordový, čierny. Doložená bola úprava marmorinom (MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, 82-83). Celkový rozsah výmaľby či prípadnú rekonštrukciu motívov nie je možné bližšie určiť. Vyjadriť sa k nim môžeme len veľmi obmedzene. V prípade niektorých fragmentov sú zrejme orámovania: fragment omietky červenej farby s bielym lineárnym pásikom, modrej farby s tmavým lineárnym pásikom (MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, obr. 16a-b) [Kat. 63, 64] a bordovej farby s tmavým (čiernym) lineárnym pásikom, ktoré sú zrejme fragmentmi orámovaní vytvárajúce priestorový efekt.

Výmaľba nebola obmedzená len na strohé geometrické línie. Fragment (MUSILOVÁ 2021, obr. 4) [Kat. 65] zo zasypania deštrukcie stavby I na severnej terase evokuje motív girlandy na červenom podklade, podobne ako v prípade fragmentu doloženom na Magdalensbergu (GOSTENČNIK 2012, 271, fig. 3.4). Podobne aj ďalší fragment z priestoru severnej terasy [Kat. 66]. Girlandy s rastlinným (florálnym) motívom spravidla vyplňali rám kompozície. V italickom prostredí maľované girlandy dotvárali rôzne náboženské scény a potláčali práve religiózny charakter a odkaz výmaľby daného priestoru (ROGERS 2020); na

---

¹⁵³ Vitruvius odporúčal aspoň tri vrstvy omietky z jemného piesku a následne tri vrstvy z drveného mramoru (VITRUVIUS, DE ARCHITECTURA VII,III, 5-6). Takáto úprava je doložená v dome Lívie u Prima Porta (FRECCERO 2018, pozn. 45).

základe len malých dochovaných fragmentov v bratislavskom oppide nemožno charakter aplikovanej výzdoby bližšie posudzovať.

Z chronologického hľadiska spadajú bratislavské nástenné maľby do obdobia druhého pompejského štýlu, t. j. do rokov 80 až 20, resp. do prelomu jeho prvej (80 až 50 pred n. l.) a druhej fázy (50 až 20 pred n. l.), alebo rozhrania prvého a druhého pompejského štýlu. Motív podlahy typu *opus signinum* v Bratislave (meander a rozety) sú charakteristické predovšetkým pre stavby s maľbami prvého pompejského štýlu (MORRICONE MATINI 1971, 36). Pre štýl sú charakteristické maľby imitujúce mramorový obklad či iluzívne prvky architektúry. Trojrozmerný, priestorový efekt dosiahli maliari bielymi líniami naznačujúcimi odraz svetla po stranách pravouhlých panelov a čiernou farbou, ktorú používali pre tieň na ostatných stranách maľby. Typické sú teplé a výrazné, no nie svetlé farby. Samotná maliarska výzdoba závisela tiež od funkcie miestnosti (ALLROGEN BEDEL 1979, 134-136; FRECCERO 2018, 29-31). Väčšina malieb na Magdalensbergu sa sústreďuje na dekoratívnu štruktúru stien bez obrazových motívov; prevažne architektonické a dekoratívne prvky avšak v prepracovanom detaile [obr. 42].

Obr. 42: Rekonštrukcia nástenných malieb Archäologischer Park Magdalensberg.
Foto: J. Kucharík

Výnimku tvorí cyklus figurálnych malieb známy ako „Ipigienekomplex“. Ďalšie maľby na Magdalensbergu spadajú do tretieho pompejského štýlu a pochádzajú z augustovsko-tibériovskej fázy osídlenia (GOSTENČNÍK 2012, 269-270).

e) Urbanizmus¹⁵⁴: Hoci k celkovému urbanizmu akropoly a funkcii jednotlivých stavieb sa na základe len čiastočne dochovaných torz architektúr a súčasného poznania výsledkov výskumu môžem vyjadriť len obmedzene, predkladám pokus o interpretáciu nasledovne.

Súbor kamenných architektúr predstavuje spolu systematicky zastavaný komplex stavieb využívajúci konfiguráciu terénu hradného vrchu. Jednotlivé stavby sú umiestnené na

¹⁵⁴ Pojem „urbanizmus“ používam v práci vo význame vzťahu stavby a jej okolia, s ktorým súvisí. Spolu so súborom stavieb vytvárajú urbanistický celok osadený v krajinnom prostredí. V práci „urbanizmus“ neponímam v rovine odboru zaoberajúceho sa výstavbou miest (urbánneho prostredia) a problematiky (moderného) mesta ako takého. K problematike napr. Kováč, B.: Úvod do štúdia architektúry a urbanizmu. 1. Architektúra a urbanizmus – rozdiel mierok, jednota myslenia. Text prednášky k predmetu Úvod do architektúry a urbanizmu na Fakulte architektúry a dizajnu na Slovenskej technickej univerzite v Bratislave. Dostupné online: <https://www.fad.stuba.sk/buxus/docs/uu/PREDNASKY/UVOD_do_AU_URBANIZMUS_kovac.pdf> [Citované 6. 5 2023].

terasách hradného vrchu/akropoly oppida čím sa hierarchicky zdôrazňuje ich význam a funkcia, resp. priestor a charakter (k definícii významu a funkcie v architektúre NORBERG-SCHULZ 1994, 5-10). Komplex bol pravdepodobne plánovaný okolo najvyššie situovanej terasy akropoly (dnes nádvorie hradného paláca). Tá predstavovala centrálny priestor, ktorý bol pravdepodobne z troch strán zastavaný a otvorený na východe. Centralizovaná uzavretosť je tak otvorená konkrétnym smerom, čím vzniká os pre pozdĺžny pohyb a možnosť komunikácie s okolitým prostredím. Centrálny priestor má pozdĺžny tvar s rozmermi vonkajšieho obvodu približne 60 x 40 m, čo proporčne zodpovedá konceptu rímskeho fóra (lat. *forum*) s rozmermi strán v pomere 3:2 s dlhšou pozdĺžnou stranou, ako ho opísal Vitruvius (DE ARCHITECTURA V, I, 2). Označenie fórum uvádzam pre centrálny priestor akropoly oppida len ako pomocný termín a nemyslím ním zároveň sociálnu funkciu (a ostatné komunitné náležitosti) fóra v rímskych mestách (napr. BOËTHIUS 1978, 145-149). Aj tu centrálny priestor, námestie, mohol fungovať ako miesto politického či verejného diania, avšak k spoločensko-politickej organizácii v oppide sa nemožno (odhliadnuc od hypotéz na základe miestnych razieb) na základe dochovaných prameňov vyjadriť. Vychádzajúc z premisy, že budovy rôzneho účelu definujú miesta (NORBERG-SCHULZ 1994, 64), potom tézu o fóre evokuje aj tunajšia stavba I, ktorú možno interpretovať ako „baziliku“ (k problematike pozri ďalej f) Funkcia stavieb). Tézu o vzťahu fórum-bazilika však opäť predkladám skôr vo význame architektonického/urbanizačného riešenia (či inšpirácie) staviteľa a nie vo vzťahu ich vzájomnej funkcie. Najbližšie situovaná zástavba k fóru – ak existovala – bola definitívne odstránená najneskôr v 15. stor., kedy okolo nového hradného paláca vykopali asi 16 až 18 m širokú priekopu, čím stavitelia sledovali cieľ vytvoriť z novobudovaného paláca (a teda aj najvyššej terasy hradného kopca) samostatný obranyschopný objekt nezávislý na vonkajšom opevnení (RATKOŠ – LICHNER – POLLA – ŠTEFANOVIČOVÁ 1960, 53). Sterilná zóna medzi fórom a stavbami na severnej terase je tak zrejme dôsledkom stredovekej stavebnej činnosti, hoc nezastavané plochy neboli ani v urbanizme oppíd neobvyklé (pozri kapitola 2.3.1.1.2)

Na nižšie situovaných terasách akropoly v polohe severná terasa sa koncentrujú ďalšie stavby vytvárajúce jednotlivé zoskupenia, ktoré rešpektujú orientáciu smerom k fóru. Na východnej strane tvorí prvé zoskupenie stavba II, voči ktorej sú zhodne orientované stavba III a stavba VI. Vytvárajú líce k dopravnej komunikácii. V susedstve situovaná stavba IV nie je v zhodnej orientácii a je súčasťou ďalšej plošiny, čomu zodpovedá vyššia úroveň založenia základov ako u susedných objektov (za konzultovanie výskumu ďakujem B. Resutíkovi). Stavba IV mohla tvoriť ďalší samostatný celok komponovaný na terase akropoly severne od

centrálneho priestoru, hypoteticky aj s ďalšou, nedoloženou architektúrou smerom na západ k stavbe I. So stavbou I na fóre má rovnobežný priebeh. V susedstve stavby I sú stavby V a VII s torzami ďalších architektúr. Spolu vytvárajú väčší súbor architektúr v exponovanom priestore predpokladanej západnej hranice/hradby akropoly.

Kamenné architektúry na východnej terase, t. j. smerom oproti otvorenej strane fóra nie sú doložené. V tomto priestore sa nachádza tzv. veľkomoravská bazilika, ktorej starší pôvod, potenciálne v neskorolátenskom období, uvádzam len v hypotetickej rovine. Starším výskumom východnej terasy boli doložené dva neskorolátenske sídliskové objekty obytného charakteru s obdĺžnikovým pôdorysom a kolovou konštrukciou (ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 12-13; ČAMBAL 2004). Z objektu má údajne pochádzať depot mincí obsahujúci norické mince typu Eis, Magdalensberg, západonorickú tetradrachmu s nápisom ADNAMATI a dve mince typu Simmering (ŠTEFANOVIČOVÁ 1975; ČAMBAL 2004, 13, tiež k spochybneniu miesta nálezu Š. Holčíkom¹⁵⁵). Či objekty stáli aj v období existencie kamenných architektúr, vzhľadom na krátky časový úsek medzi stavbami klasickej oppidálnej konštrukcie a novými murovanými architektúrami, je otázne. Na základe konfigurácie terénu a technické prevedenie radím ku komplexu stavieb na akropole aj architektúru na Kapitulskej s nie jednoznačne doloženým prepojením na fortifikáciu akropoly. Stavba stojí na predpokladanej východnej hranici akropoly, v osi smerom k východnej strane otvoreného fóra, čo naznačuje jej bránovú polohu.

f) Funkcia stavieb: Teoretik architektúry Ch. Norberg-Schultz (1994, 65-66) píše: „...význam budovy se váže na její strukturu,“ a pokračuje: „Charakter architektonického díla je tedy v první řadě určován druhem užitě konstrukce... způsobem zhotovení.“

Všetky bratislavské kamenné architektúry sú dochované len v podobe torz; výnimkou je stavba II na severnej terase, ktorej pôdorys možno na základe dochovaných murív vierohodne rekonštruovať v plnom rozsahu. Vzhľadom na tieto skutočnosti, nálezový materiál a súčasný stav bádania sa k funkcii jednotlivých stavieb možno vyjadriť len obmedzene a skôr v rovine predpokladov. Všeobecne architektúry v bratislavskom oppide asociujú stavebný vývoj na Magdalensbergu. Tunajšie architektúry boli postupne budované na umelo vytvorených terasách vysekaných do svahu kopca a spolu predstavujú zastavanú plochu asi

---

¹⁵⁵ Miesto nálezu spochybnil Š. Holčík: „Dôležitý je nález pokladu strieborných mincí, ktoré boli pôvodne uložené spolu, ale pri kopaní a zasypávaní hrobov v 9. až 13. storočí sa mince rozptýlili po väčšej ploche.“ (HOLČÍK et al. 1989, 134), resp. „Odkryté hroby boli zapustené do starších kultúrnych vrstiev. V hroboch a v ich zásypoch sa nachádzalo množstvo črepov z nádob z keltského obdobia. V niekoľkých hroboch na ploche asi 2 x 2 metre boli roztrúsené malé strieborné keltské mince, ktoré možno datovať do 1. storočia pred Kristom. Pravdepodobne boli pôvodne uložené spolu ako poklad v keramickej nádobke alebo v koženom či textilnom mešci, a k ich rozptýleniu došlo až v 9. storočí v súvislosti s pochovávaním.“ (HOLČÍK et al. 2014, 17).

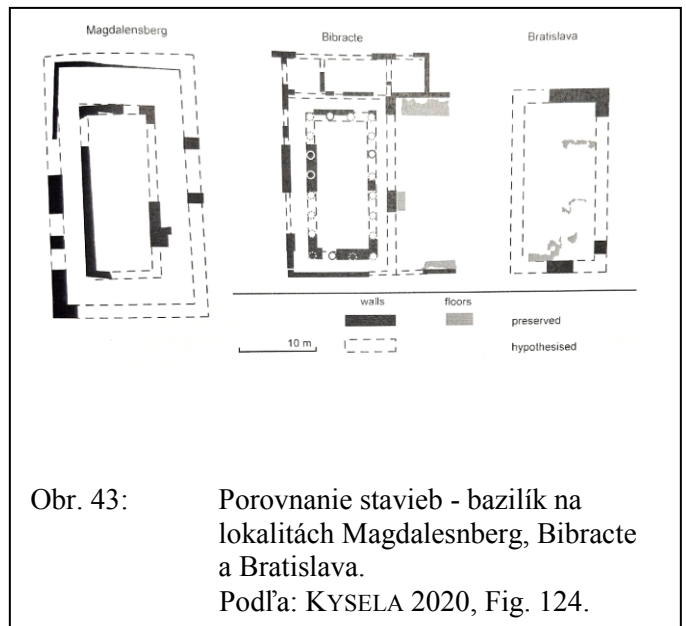
350 ha. Aj tu centrálny priestor predstavuje fórum, z ktorého východnej, severnej a západnej strany sa koncentruje zástavba budov so sakrálnou, verejnou, súkromnou (obytnou) a výrobnou funkciou. Aj tu bola pôvodne (predpokladaná) drevozemná architektúra nahradená postupne od asi polovice 1. stor. pred n. l. (resp. 40/30 rokov 1. stor. pred n. l.) kamennými stavbami. Zástavba z tejto fázy, ktorá čiastočne zrejme chronologicky korešponduje so stavbami v Bratislave, je známa len torzovite (PICCOTTINI 1989, plan 1; za konzultovanie problematiky ďakujem E. Schindler-Kaudelka). V období 15 pred n. l. až 45 n. l. prešiel Magdalensberg poslednou veľkou stavebnou úpravou, ktorá súvisela s funkciou lokality ako centra novej rímskej správy a obchodu (PICCOTTINI 1993, 197-199). Ťažisko zástavby na Magdalensbergu, ktorá zároveň tvorí aj urbanistický obraz lokality (PICCOTTINI 1989, plan 1), tak pochádza predovšetkým z poslednej fázy osídlenia. Táto zástavba preto predstavuje odlišný chronologický rámec a politicko-spoločenský kontext ako v prípade bratislavského oppida.

Pôvod bratislavských architektúr, hoc technicky a výtvarne (podlahy, maľby) zodpovedajúce rímskym/italickým štandardom, treba skúmať skôr v tradícii miestneho (laténskeho), drevozemného staviteľstva a kánonom dispozičného riešenia rímskych (italických) domov neskororepublikánskeho obdobia plne nezodpovedajú (KYSÉLA 2020, 272; k dispozícii stavieb v Ríme napr. CARANDINI – CARAFA eds. 2017;). Aj keď isté formálne znaky možno pozorovať v stavbách na Magdalensbergu (MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, 73-75; RESUTÍK 2014, 155), ide predovšetkým o lokalitu v intenzívnejšom kontakte s Itáliou, odlišnou chronológiou (s bratislavským oppidom sa prekrývajúcou len čiastočne) a s doloženou prítomnosťou rímskych obchodníkov. Tomu zodpovedá aj zástavba Magdalensbergu (*forum, basilica, tabernae*) viac ponášajúca sa na rímske/italické vzory evokujúce funkciu lokality ako emporia (GOSTENČNÍK – DOLENZ 2016, 145-153, Abb. 3).

Ako najokázalejšia architektúra pôsobí v dochovanom bratislavskom súbore stavba I z nádvorja hradného paláca - a to z dimenzionálneho, konštrukčného a výrazového hľadiska. Je situovaná na najvyššej terase, v juhovýchodnej časti plochy. Možno ju rekonštruovať ako halovú, pravouhlú architektúru (severná časť stavby sa nezachovala) pôdorysom sa ponímajúcu na rímsku stavbu typu bazilika (lat. *basilica*; VITRUVIUS, DE ARCHITECTURA V, I, 4-10. Za ideálny pomer rozmeru baziliky považuje Vitruvius šírku stavby nie menšiu ako jedna tretina a nie väčšiu ako jedna polovica dĺžky stavby. V takomto prípade mohla byť navrhovaná šírka bratislavskej stavby k pomeru dĺžky 23,5 m v rozmedzí od 7,8 do 11,75 m, dochovaná šírka je 9 m). Podobne, ako vyššie označujem najvyššiu terasu/centrálne miesto

pomocným termínom *forum*, tak aj pri označení stavby I pomocným termínom *basilica* nemyslím zároveň mechanické aplikovanie funkcie a komunitných úloh baziliky (napr. BOËTHIUS 1978, 149-156) v bratislavskom oppide (tiež KYSELA 2020, 272). Architektúry podobné bratislavskej stavbe I (označené v literatúre taktiež termínom bazilika) boli preskúvané v neskorolátenskom prostredí na oppidách Magdalensberg a Bibracte (KYSELA 2020, 273, fig. 124) [obr. 43]. Práve k týmto stavbám má bratislavská architektúra pôdorysom najbližšie a ich analýza čiastočne objasňuje funkciu stavby v bratislavskom oppide.

Budova baziliky na Magdalensbergu je dochovaná veľmi torzálna, avšak pravouhlé murivá umožňujú rekonštrukciu pôdorysu v celom rozsahu. Má vonkajšie rozmery 30 x 17,1 m¹⁵⁶, hrúbka vonkajších stien je 1,8 m. V interiéri stavby sú základy pre stĺpovú galériu s rozmermi 21 x 9 m. Vnútorňa sála baziliky bola zrejme založená na princípe pravidelného štvorca s dĺžkou strany šesť stôp, ktorý možno naniest' dvanásťkrát na dĺžku

a päťkrát na šírku miestnosti. Stojí z východnej strany fóra, ktoré bolo čiastočne obklopené budovami obchodníkov. Jej konštrukcia sa datuje do polovice 1. stor. pred n. l., resp. do 40. až 30. rokov 1. stor. pred n. l. až do roku 15 pred n. l., kedy bola následne nahradená novou architektúrou. Jej vznik sa dáva do súvislosti s príchodom italských kupcov na lokalitu v prvej fáze osídlenia (ALZINGER 1985, 31-38; PICCOTTINI 1989, 5).

Architektúra na Bibracte predstavuje vnútornú halovú miestnosť so stĺporadím s rozmermi 24 x 14 m, s rozmiestnením stĺpov v počte 8 x 4. Podlaha haly pozostáva zo svetlohnedej malty nižšej kvality. Okolo centálneho priestoru sú situované postranné miestnosti z východnej strany fóra. V miestnostiach objektu boli výskumom zistené zvyšky tehlovej strešnej krytiny (*tegulae*). Autori výskumu interpretovali stavbu ako baziliku aj v jej funkčnom význame, t. j. ako rímsku občiansku stavbu (SZABÓ – TIMÁR – SZABÓ 2007a, 11-23; SZABÓ – TIMÁR – SZABÓ 2007b, 389-405, fig. 10-13). L. Timár (2016, 333) argumentoval rozmermi komplexu fóra v Ruscine: „*The presence of the recently discovered porticus inside*

¹⁵⁶ W. Alzinger (1985, 31) uvádza vonkajšie rozmery 31,5 x 19,5 m.

the courtyard identified as forum, which is now very similar to the forum of Ruscino, is a further argument against a basilica privata. The forum of Ruscino has similar dimensions as this one in Bibracte.“ Naopak, J.-Y. Marc (podľa KYSELA 2020, 274) argumentoval, že stavba nemá dostatočné rozmery pre jej efektívne využitie ako baziliky a zároveň, že stavba baziliky vo význame funkcie nevyhnutne predpokladá spoločenskú organizáciu miestnej komunity podľa rímskeho vzoru. Preto navrhol funkciu stavby, hoc typu bazilika, ako súkromný objekt najvyššieho predstaviteľa elity; takúto možnosť naznačuje aj následná nová architektúra na mieste baziliky z augustovského obdobia charakterizovaná ako rímsky *domus* (TIMÁR 2015, 290-291; TIMÁR 2016, 333, autor v štúdiu tiež argumentuje proti súkromnej funkcii predošlej stavby - baziliky). Veľké sály ponímajúce sa na baziliky ako súčasť súkromných rezidencií boli známe aj v republikánskom období. Zmieňuje ich Vitruvius v prípade Egypta; *oecus aegyptiacus* ako architektonická forma nemusí byť viazaný len na oblasť Egypta (VITRUVIUS, DE ARCHITECTURA VI, 3, 9¹⁵⁷; podľa KYSELA 2020, 274).

Hoci sa bratislavská bazilika pôdorysom (vzhľadom na stav výskumu a torzálnosť architektúry) viac poníma na baziliku na Magdalensbergu, realizáciu tejto stavby možno bádať skôr v kontexte osídlenia italicými obchodníkmi a teda aj jej funkciu možno predpokladať skôr vo význame využitia viac rímskym (verejným) spôsobom. Opačne možno vysvetliť funkciu stavby baziliky na Bibracte a zrejme v Bratislave, t. j. ako súčasť súkromnej, elitnej rezidencie. *„Representation in the public, political sphere consists of the communication of statements from the ruler, and it is in this respect a form of propaganda. As such, it works less through its arguments than through the impact of the large images that it uses. In fact, representation provokes emotions. This was particularly the case when luxury and splendor were used to elicit positive feelings of participating in the wealth of the powerful. This representation of luxury was effectively pursued with the construction of particularly elaborate buildings.*“ (NEUDECKER 2015, 361-362).

K reprezentatívnej sále na Bibracte má bratislavská architektúra veľmi blízko proporciami, ostatné stavebné náležitosti v prípade Bratislavy nemožno dôveryhodne rekonštruovať (pozri tiež obr. 28). Stavbu I teda označujem pomocným termínom bazilika, jej funkciu však možno interpretovať skôr vo významne súkromného, obytného objektu elitného predstaviteľa oppida (KYSELA 2020, 274-275). To zároveň nevyklučuje reprezentatívnu funkciu stavby I vo významne prezentácie majiteľa počas stretnutí politického alebo obchodného charakteru. V prípade takýchto súkromných bazilík poukazuje na ich

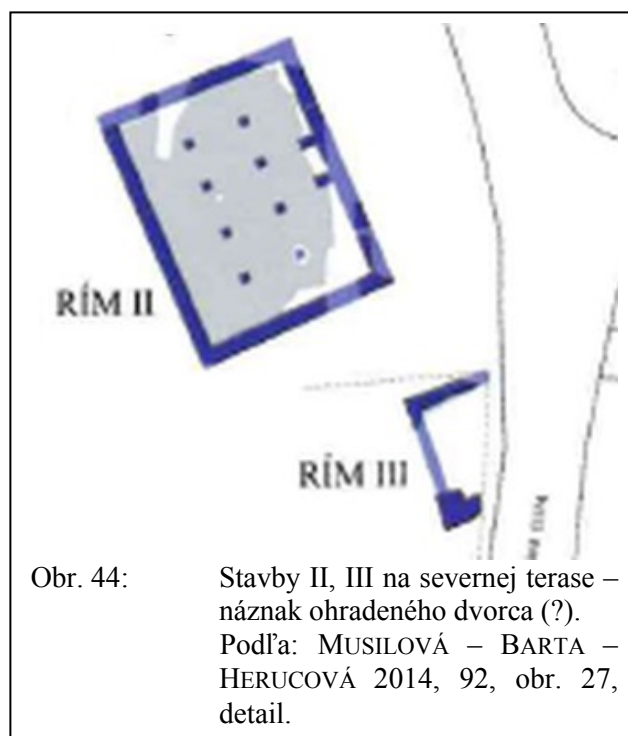
---

¹⁵⁷ „...ita basilicarum ea similitudo...“

reprezentatívnu funkciu Vitruvius nasledovne: „...baziliky vybavené s veľkoleposťou ne nepodobnou stavebným dielom verejným, poněvadž v jejích domech se konají velice často i státní porady i soukromné rozhodování sporů a smírčí nálezy.“ (VITRUVIUS, DE ARCHITECTURA VI, 5, 2; preklad Alois Otoupalík). Pripomínam, že stavba I bola založená na mieste staršieho (obytného?) objektu 115/09, na ktorého reprezentatívny charakter poukazuje dispozícia a tiež bohatší inventár (VRTEL 2011).

Na reprezentatívnu funkciu stavby I poukazuje výzdobný motív jej podlahy. Rovnaký motív sa v tom čase v italickom prostredí vyskytoval v súkromných domoch v miestnostiach ako *vestibulum*, resp. *tablinium*, ale aj v budove rímskeho *Tabularia*. Či už sa pre realizáciu danej podlahy rozhodol stavebný majster, úkolovaný objednávkou reprezentatívnej stavby pre súkromníka, alebo išlo o výber zadávateľa stavby poučeného o výzdobe z italických rezidencií, nemožno posúdiť. Rovnako nemožno posúdiť či stavebnou predlohou bratislavskej baziliky bola stavba na Magdalensbergu, prípadne z inej severoitalskej lokality. Funkciu stavby I však možno interpretovať v kontexte domáceho užívania a nie rímskym spôsobom – hoc technicky rímskym spôsobom prevedeným.

Stavby I a II na severnej terase interpretujú autori výskumu ako obytné, súkromné domy, ktorých veľké priestory v prízemnej časti mohli slúžiť na uskladnenie tovaru (MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, 77; RESUTÍK 2014, 157). Úvahy sú vzhľadom na nálezovú situáciu oprávnené, menej zrejماً je priama interpretácia Stavby I ako obydlia rímskeho obchodníka (MUSILOVÁ 2016b, 92; MUSILOVÁ 2019b, 204). V prípade stavby II nemožno mechanicky uvažovať ako o stavbe typu *domus* s predobrazom obchodníckych domov v Herculaneu

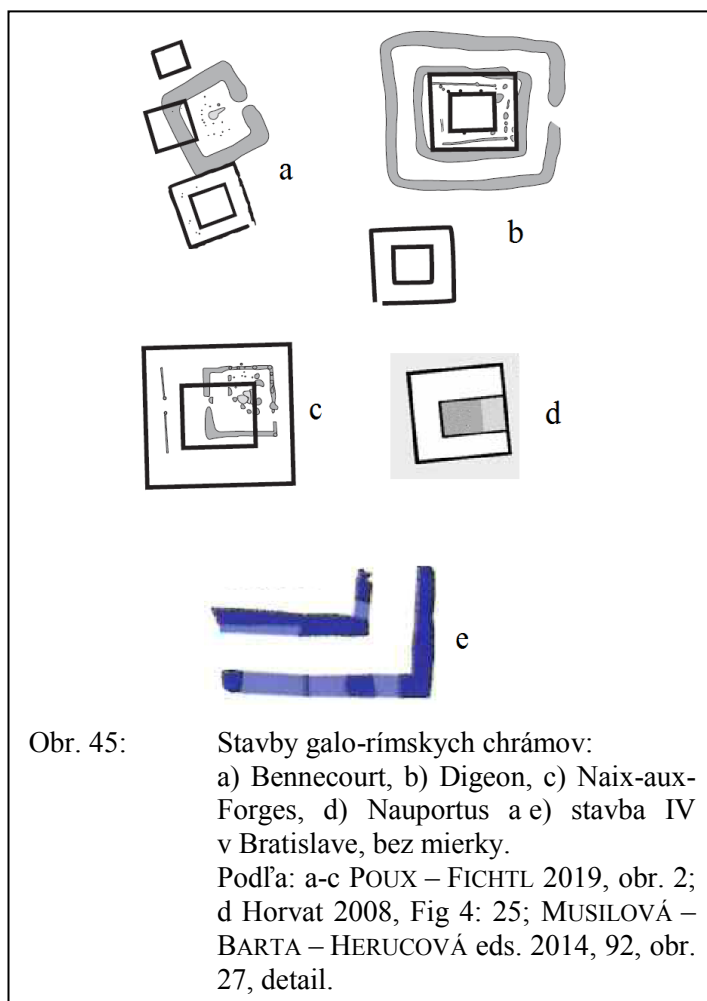
Obr. 44: Stavby II, III na severnej terase – náznak ohradeného dvorca (?). Podľa: MUSILOVÁ – BARTA – HERUCOVÁ 2014, 92, obr. 27, detail.

(RESUTÍK 2014, 157); dispozíciou sa na takýto typ domov neponíma. Funkciu a význam stavby II zrejme bližšie osvetľuje susedná stavba III. Tá svojím vstupom širokým 3,8 m evokujúcim prejazd mohla dotvárať hospodárske zázemie obytnej stavby II. V porovnaní so stavbou II má o približne jednu rímsku stopu užšie obvodové murivá a teda bola koncipovaná na nižšiu statickú záťaž. Je pravdepodobné, že so stavbou II tvorila jeden celok čomu

nasvedčuje ich vzájomné rešpektovane sa, ale aj pravdepodobne ohradné murivo doložené negatívom na úrovni južnej steny stavby III (RESUTÍK 2012, 204). Ide tak o náznak uzavretého stavebného komplexu ponímajúceho sa na ohradený dvorec ako sídla domáceho príslušníka elity [obr. 44]. Takéto ohradené dvorce tvoria jednu zo základných sídelných štruktúr oppid a ich pevnú súčasť koncepcie urbanistického plánu. „*Soustavy ohrazených dvorců tvořily na oppidech zdánlivě rovnocenné ekonomické asociální jednotky zaměstnané podobnými aktivitami, ke kterým patřila především specializovaná výroba, podílející se pravděpodobně vedle obchodu na obživě a prestiži majitelů dvorců. V delším časovém úseku pak má být tento vývoj spojený právě s obdobím oppid, kdy se za ohrady dvorců přenesla část komunálních zařízení. Tento jev může souviset s krystalizací sociálních rozdílů mezi jednotlivými skupinami obyvatel, společně s růstem významu soukromého vlastnictví (reprezentovaným například klíči), kde důležitou roli hrálo hromadění kapitálu a schopnost vytvářet a udržovat obchodně diplomatické kontakty. Vedle toho však stále existuje rozptýlená zástavba budov, vázaných zejména na hlavní komunikace a brány, z nichž některé mohly sloužit jako specializované dílny,*“ píše A. Danielisová (2014, 329).

Existencia takéhoto dvorca na akropole, hoc prevedená v duchu rímskeho inžinierstva, opäť poukazuje, že Stavba II (prípadne stavba I) vychádza skôr z laténskej stavebnej tradície a tým aj pridruženou funkciou daných objektov. Majiteľ dvorca s dominantnou stavbou II, príslušník elity, si síce nechal objekt vybudovať v rímskom štýle, funkcia stavby (stavebného komplexu) však ostala v domácej tradícii, funkcii.

Jednoznačná interpretácia funkcie stavby IV nie je vzhľadom na jej torzálnosť možná. Výskumom bolo doložené len obmedzené množstvo nálezov materiálnej kultúry (RESUTÍK 2014, 153), čo

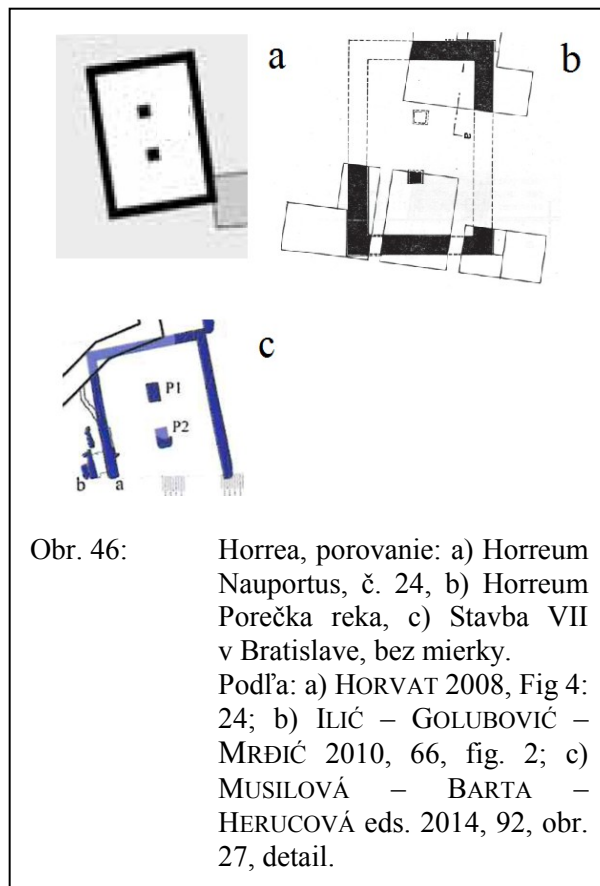

Obr. 45: Stavby galo-rímskych chrámov: a) Bennecourt, b) Digeon, c) Naix-aux-Forges, d) Nauportus a e) stavba IV v Bratislave, bez mierky. Podľa: a-c POUX – FICHTL 2019, obr. 2; d Horvat 2008, Fig 4: 25; MUSILOVÁ – BARTA – HERUCOVÁ eds. 2014, 92, obr. 27, detail.

taktiež limituje jej hodnotenie. Dochovanou dispozíciou evokuje podobnosť so stavbou č. 25 na lokalite Nauportus (MUŠIČ – HORVAT 2007, fig. 36, č. 25). Tá bola skúmaná len na základe geofyzikálnej prospekcie a tak bližšie chronologické súvislosti nie sú známe. Vzhľadom na jej orientáciu nebola stavba na Nauporte pravdepodobne postavená súbežne s trhoviskom a skladmi, t. j. plánom Nauporta ako obchodnej osady (emporia) z predaugustovského až augustovského obdobia. Môže predstavovať architektúru zo staršieho, neskorolaténskeho osídlenia alebo mladšej fázy. Obvodový múr vymedzuje rozmery stavby 18,5 x 17,5 m. Na základe analógií z Celje, Augst-Sichelen a ďalších lokalít (ide však o objekty z 1. stor. n. l. a mladšie), autori výskumu uvádzajú ako možnú sakrálnu funkciu objektu a stavbu 25 interpretujú ako „keltsko-rímsku svätyňu“ (MUŠIČ – HORVAT 2007, 249-250, 264-265), resp. „Sanctuary“ (HORVAT 2017, 6). Podobne je interpretovaná stavba XVIIa štvorcového pôdorysu 9 x 9 m postavená na mieste staršieho objektu v Ptujii (NESTOROVIĆ et al 2022, 77, Obr. 12, 13). K problematike „l’architecture gallo-romaine“ a chrámom typu „fanum“ píšú napr. M. Poux a S. Fichtl (2019, 449-459). Či stavba IV v bratislavskom oppide mala sakrálnu funkciu nie je možné verifikovať a takúto možnosť uvádzam len v rovine hypotézy [obr. 45]. Existenciu stavby s takouto funkciou v oppide (a na akropole) však možno predpokladať.

Z hľadiska dispozície je najväčšou architektúrou na severnej terase stavba VII. Pôdorysom sa ponáša na stavby č. 6 a 24 z Nauporta. Tieto objekty majú pravouhlý pôdorys s rozmermi 14 x 10 m s dvomi piliermi v interiéri. Poloha a forma stavieb nasvedčujú (podobne ako pri nauportskej stavbe č. 25), že pochádzajú z inej stavebnej etapy ako väčšina zástavby Nauporta. Autori výskumu ako možnú analógiu k stavbám Nauporta uvádzajú stavbu z lokality Porečka reka interpretovanú ako *horreum* (HORVAT 2017, 6) [obr. 46]. Dvojpilierová stavba *horrea* z opevneného komplexu Porečka reka (označená ako stavba B) je však datovaná nálezmi mincí až do prvej polovice 4. stor. (ILIĆ – GOLUBOVIĆ – MRĐIĆ 2010, 66, fig. 2).

Obr. 46: Horrea, porovnanie: a) Horreum Nauportus, č. 24, b) Horreum Porečka reka, c) Stavba VII v Bratislave, bez mierky. Podľa: a) HORVAT 2008, Fig 4: 24; b) ILIĆ – GOLUBOVIĆ – MRĐIĆ 2010, 66, fig. 2; c) MUSILOVÁ – BARTA – HERUCOVÁ eds. 2014, 92, obr. 27, detail.

Na základe hrúbky základov a mohutných pilierov možno pojednávať o stavbe VII ako objekte s nadzemným podlažím (podlažiami?) s objemným priestorom s plochou viac ako 200m². Na rozdiel od stavieb I a II nie je stavba VII omietnutá, čo potláča jej reprezentatívny (či domácky) charakter; iným vysvetlením môže byť, že stavba VII nebola dokončená do finálnej podoby. Vzhľadom na tieto skutočnosti možno predpokladať hospodársku funkciu objektu. Na druhej strane nemožno vylúčiť iný účel stavby; počas výskumu (a v čase nie kompletne odkrytého pôdorysu) sa uvažovalo o stavbe ako bráne (za konzultovanie výskumu ďakujem M. Musilovej, M. Hornákovi a A. Žitňanovi), čomu však nezodpovedá jej (doskúmaná) dispozícia. Stavba spolu s príľahlými, bližšie neznámymi architektúrami tvorenými torzami múrov, stojí v exponovanom mieste, kde konfiguráciou terénu vzniká prirodzená západná hranica akropoly. Obranný charakter miesta nasvedčuje hrotitá priekopa západne od stavby VII zahĺbená v smere S-J (MUSILOVÁ – ŽITŇAN – KOVÁČ – HORŇÁK 2014, 188-189). Múr VIIIb, ktorý prechádza paralelne vo vzdialenosti 115 cm od západného múra stavby VII môže byť torzom hradbového múru. Vzhľadom na polohu, mohutnosť stavby VII a dispozície ďalších murív nemožno vylúčiť aj obranný charakter tunajšej skupiny architektúr.

Stavbu objavenú starším výskumom na Kapitulskej ulici možno jednoznačne na základe nálezových súvislostí priradiť ku kamenným architektúram na akropole. B. Novotný ju interpretoval ako vežovitú stavbu zodpovedajúcu bránam s kliešťovitým pôdorysom s dvomi prejazdmi, aké sú známe z oppidálneho prostredia. Jej pôvod nachádzal v severotalianskom prostredí. Funkciu brány situovanú pri brehu Dunaja na menej vojensky exponovanom mieste videl skôr vo význame reprezentatívnom (NOVOTNÝ 1987, 41-42). Bez nekompletného pôdorysu a spracovania nálezového materiálu je interpretácia stavby problematická a jej definovanie ako brána oppida nie je jednoznačné. Architektúra vykazuje otázne prvky (interiérová podlaha typu *terazzo* predelená kanálom, 30 cm vysoký schod v severnom prejazde) pre jej praktické využitie ako brány opevnenia pre prechod vozov (VRTEL 2016, 336). Na druhej strane široké priechody (3,45 m) takúto funkciu umožňujú. Otázna je tiež spojitosť architektúry s opevnením oppida. Výskum B. Lesáka na Ventúrskej 7 potvrdil priebeh priekopy fortifikácie v superpozícii murovanému kanálu stavby. Na druhej strane to nevyklučuje stavebnú úpravu objektu, ktorého pôvodná funkcia však mohla byť zachovaná a pozmenená do viac reprezentatívnej podoby.

3.2 RÍMSKE OBDOBIE

3.2.1 DEJINY BÁDANIA

Podobne ako v prehľade dejín bádania oppidálneho obdobia, v tejto kapitole predstavím základné myšlienkové prúdy, ktoré formovali tézy o rímskom osídlení v Starej Bratislave. Historiografiu rozdeľujem na tri vývojové obdobia a jednotlivých autorov do štyroch skupín (tiež KUCHARÍK 2020, 96, tab. 1). Historiografiu staršieho obdobia ponímam viac prehľadovo a zmienky renesančných či osvietenských autorov uvádzam v práci pre komplexnosť historiografického prehľadu. V súvislosti s archeologickými výskumami v Starej Bratislave vzniklo niekoľko archeologických a historických interpretácií a preto autorom 20. stor. venujem širší priestor.

3.2.1.1 15. AŽ 18. STOROČIE:

AUTORI HUMANISTICKEJ (RENEŠANČNEJ) TENDENCIE

Vychádzajúc zo všeobecných poznatkov literatúry obdobia renesancie a humanizmu, zjavné sú snahy autorov hľadať pôvod v starorímskych tradíciách a tak „antikizovať“ dejiny, resp. pôvod či názov mesta. V uhorskom prostredí možno súvis hľadať na dvore a v aktivitách Mateja Korvína, ktorý priamo a programovo podporoval zavedenie a rozšírenie humanisticko-renesančných vzorov kultúry (KÁŠA 2012, 36). Antické, resp. rímske tradície boli blízke taktiež Habsburgovcom, ktorí ako cisári Svätej ríše rímskej boli od roku 1526 taktiež uhorskými kráľmi; Bratislava sa v roku 1536 stala hlavným a v roku 1563 korunovačným mestom Uhorska.

Renesančných učencov nadchol stredoveký latinský názov *Posonium*. Historik na dvore Mateja Korvína P. Ransanus vysvetlil názov mesta nasledovne: „*Asi sto rímskych míľ nad Peštianskou stolicou sa nachádza Prešporok, majúci pomenovanie podľa dávneho mesta Pisonium, ktoré kedysi nazvali – ako sa domnievam – podľa jedného z rímskych Pisovcov [Pisonovcov, pozn. J. K.], ale ľud neskôr zmeniac „i“ na „o“, ho vyslovoval Posonium.*“ (RANSANUS 1490, podľa SEGEŠ – ŠEĎOVÁ eds. 2013, 267; FRIMMOVÁ 2009, 45). Rovnako o Bratislave zmýšľal A. Bonfini (1581), pôsobiaci na Korvínovom dvore v Budíne. S Pisonom sa ďalej stretávame v diele M. Rakovského, ktorý ho uviedol ako zakladateľa bratislavských hradieb. Rakovského priateľ, humanista J. Purkircher, svoj bratislavský pôvod

viackrát vyjadroval adjektívom *Pisoniensis*. Tituloval sa tak vo svojich dielach či v epitafe na bardejovského rektora L. Stöckela, kde je podpísaný ako *Georgius Purkircher Pisoniensis* (OKÁL 1983, s. 165 – 166). Báseň, v ktorej radí panovníkovi ako dať do poriadku Panóniu, nazval *Sacer Aristaeus Pisoniensis*. Vydal ju v roku 1563 v Padove (MINÁRIK 1985, 110).

Tradícia zakladateľa Pisona bola v sledovanom období akiste všeobecne populárna. Dokladajú to aj verejné prezentácie – nápisy či veduty. „*Kto vás so svojím Pisonom priviedol k slávnemu mestu Panónie?*“¹⁵⁸ sa píše v oslavnom nápise na podstavci Maximiliárovej fontány na Hlavnom námestí. Nápis uvádza, že fontána bola postavená v roku 1572 ako pamiatka prvej bratislavskej korunovácie Maximiliána II. Ďalším príkladom je veduta mesta z roku okolo 1582 [obr. 47]. Popri názve Pressburg je v pravom hornom rohu nápis „*Posonium vel Pisonium vt Lazius Hungariae urbs*“ (KUCHARIK ed. 2021, 309, kat. 237). Rovnaká veduta rytca F. Hohenberga vyšla v knihe G. Brauna (1617, 44) *Civitates orbis terrarum*. Aj v tejto práci sa spomína Pison v súvislosti s názvom Pisonium.

Obr. 47: Kolorovaná medirytina Bratislavy s toponymom Pisonium, detail. Podľa KUCHARIK ed. 2021, Kat. 237.

3.2.1.2 18. A 19. STOROČIE:

AUTORI HUMANISTICKEJ TRADÍCIE A AUTORI POSUDZUJÚCI ANTICKÉ PRAMENE

Na práce renesančného obdobia nadviazali osvietenci, ktorých označujem ako pokračovateľov humanistickej tradície. K najvýznamnejším dejepiscom Bratislavy v tomto období patril M. Bel. V počiatkoch rímskeho obdobia bola podľa Bela Bratislava súčasťou Vanniovho kráľovstva, pričom sám Vannius mal zakladať na získanom území hrady, medzi nimi aj Devín a Bratislavu. Keď zviedol bitku pod Malými Karpatmi (Bel ich nazýva Bielymi horami), bola už Bratislava obývaná, aj keď mala iný, neznámy názov. V súvislosti s usadzovaním sa Rimanov pozdĺž dunajskej hranice uviedol Bel veliteľa Pisona, známeho pokoriteľa Trákov, ktorý dobyl tunajší hrad – mesto pochádzajúce už z čias Vannia – posilnil jeho opevnenie a usadil sa tu. Novému sídlu dal potom názov podľa svojho mena – *Pisonium*. Aj keď neskôr Bel hodnotil ďalšie (možné i vykonštruované) názvy Bratislavy, poračoval v

¹⁵⁸ „QUIS PISONE SUO CLARAM VOS DUXIT IN URBEM. PANNONIAE.“

tradícii rímskeho pôvodu mesta – a hoci uznával oficiálny názov *Posonium*¹⁵⁹ – vo vlastnom texte písal tiež *Pisonium*¹⁶⁰, *Pisoniensis* (BEL 1735; LEHOTSKÁ 1984, 20-21).

Tradícia Pisona ako zakladateľa mesta pokračovala taktiež v 19. stor. Značná je zmienka J. M. Hurbana: „*I Bretislava n. D. odtedy utratila svoje pôvodné meno, odkedy národ ju zakladavší vymizol z radu národov samostatných. Prišiel čas, že nevedeli sami Prešporčania, či sú a z koho sú. Hneď im trubirozi natrúbili, že veru akýsi Piso, Riman, bol zakladateľom Prešpuarku, a volali sa teda Pisonium, ztadiaľ vraj Posonium.*“ (HURBAN 1928, 41). Hurbanovu správu možno chápať iba ak v súvislosti s obranou Bratislavy ako slove(a)nského mesta od najstarších čias, avšak je pútavou sondou do vtedajšieho vnímania dejín Bratislavy, kedy aj rímskosť a slove(a)nskosť Bratislavy bola u Hurbana politickou otázkou, resp. predmetom patriotizmu a nacionalizmu 19. stor.

Diela renesančných autorov kriticky hodnotil F. F. Rómer. V knihe *Presburg's archäologische Denkmale* spomína *zdlhávú literárnu hádku* ohľadom písania názvu mesta ako *Pisonium pre rímsku kolóniu*. Názov *Pisonium* pripisoval dvorským vzdelancom Mateja Korvína, ktorí k tejto forme názvu dospeli kvôli podobe maďarských mien, pričom ako ďalšie príklady uviedol uhorské mestá Sopron - pretvorený na *Sempronium* z názvu *Sempronius* alebo Czászár - pretvorený na *Caesarea* od mena *Caesar* (RÓMER 1865a).

Ďalšia skupina dejepiscov 18. a 19. stor. nenadviazala výhradne na renesančné tradície, ale v rámci štúdia starovekých prameňov sa títo autori snažili stotožniť názvy miest známe zo starovekých prameňov s konkrétnymi lokalitami. Išlo predovšetkým o lokality zaznamenané v diele Klaudia Ptolemaia. Síce alexandrijský astronóm uviedol k jednotlivým lokalitám (dobové) presné súradnice, dielo obsahuje niekoľko veľkých odchýlok, nakoľko autor vychádzal len z približných údajov. Otázna je vôbec možnosť rekonštrukcie mapy Ptolemaia a ním zmienených údajov vybraných lokalít v súčasnej geografii vzhľadom na dobový kontext.

Ptolemaiovo *Flexum* stotožnil Š. Moron v diele *Geografia Panónie s Bratislavou*. Jeho mienku konfrontoval S. Timon, ktorý s ním nesúhlasil a Bratislavu považoval za „*dielo Germánov, pretože aj starobyľí Slováci a nepretržití obyvatelia ju nazývajú Pressburg*“ (TIMON 1754, 13-23). V 19. stor. Ptolemaiove *Anductium* lokalizoval „*trochu východne od Bratislavy, blízko Dunaja*“ pruský historik a geograf K. Mannert (1820, 471). Pre úplnosť dodávam, že *Flexum* v okolí Bratislavy (Pisonia) uvádzal už J. Aventinus (1580, 153). Napriek snahám stotožniť niektoré z toponym z antických prameňov so Starou Bratislavou,

---

¹⁵⁹ POSONIVM.

¹⁶⁰ PISONIVM.

takáto interpretácia nebola v nasledujúcom období (tiež v kontexte archeologických výskumov) prijatá.

3.2.1.3 19. STOROČIE - 1950 - SÚČASNOSŤ:

AUTORI POSUDZUJÚCI ARCHEOLOGICKÉ PRAMENE

Poslednou vymedzenou kategóriou sú autori, ktorých snahou bolo poňať problematiku rímskeho osídlenia komplexne – interpretácie opierali o archeologické a historické pramene, osídlenie hodnotili tiež v geografickom kontexte.

Hypotéza o rímskom osídlení/tábore na území Starej Bratislavy sa dodnes v literatúre opiera predovšetkým o prácu T. Ortvaya (1892, 41-42). Vo svojich Dejinách mesta Bratislavy vypracoval celú teóriu o rímskej Bratislave [obr. 48]. Svoje tvrdenia opieral predovšetkým o nálezy z bližšie neznámej rímskej stavby z centra Bratislavy, najmä z okolia Laurinskej ulice. Podľa Ortvaya počas stavebných prác na primaciálnom nájomnom dome z roku 1873 (dnes Laurinská ulica č. 5) narazili na rímske základy. Boli tak *tvrdé, že ich museli od seba vyhodit' do vzduchu.*

Získaný materiál bol potom *po vozoch vyvezený do Dunaja*. Tu nájdené tehly mali byť signované kolkom XV. légie Apollinaris a Atiliae Firmae. Tehly mali byť poslané do Ostrihomu, časť získali do svojich zbierok bratislavskí zberatelia I. Feigler a E. Lanfranconi. V súvislosti s výstavbou spomína Ortvay nález hrobu so ženskou kostrou a sklenenými korálikmi. Na rímske múry a rímske mince mali natrafiť taktiež v objekte naproti, v dome Moteschitzských (Laurinská č. 8) počas jeho podmurovávania. V hĺbke 9 stôp (asi 270 cm) natrafili na rímsku cestu. Okrem priamych archeologických dokladov upozorňoval Ortvay na polohu Bratislavy, na obchod s jantárom, ktorý mohol zo severných oblastí do Rímskej ríše prechádzať ako popri Morave, tak aj popri Váhu. V druhom prípade by potom obchodníci prechádzali cez Bratislavu. Ortvay taktiež poukázal na blízkosť Carnunta a strategický význam návršia Bratislavského hradu. Práve z hradného vrchu mali kontrolovať Rimania územia, ktoré z Carnunta nebolo možné pozorovať. Podľa Ortvaya signál daný v Bratislave mohli sprostredkovaním v Hainburgu zaznamenať carnuntskí strážnici (ORTVAY 1892, 39-

40). V roku 1918 pripúšťal ešte E. Nowotny (1918, 38), že Korunná veža Bratislavského hradu môže stáť na rímskych základoch, avšak z dôvodu vojny nemohol byť uskutočnený archeologický výskum.

Predovšetkým Ortwayova interpretácia rímskej vojenskej, bližšie neposudzovanej architektúry na území Starej Bratislavy, zdôvodnená základmi stavby a nálezmi stavebného materiálu, sa stala teoretickým podkladom pre mnohé práce a v literatúre sa, ako poukážem priebežne aj ďalej, diskutuje v podstate dodnes. Vplyv na hodnotenie rímskeho osídlenia mala v medzivojnovnej československej historiografii tiež teória, že hranica ríše neprebíhala pozdĺž hlavného (v rímskej dobe ťažko sledovateľného) toku Dunaja, ale hraničnou riekou bolo rameno Dunaja, nížinná rieka Malý Dunaj. Hypotézu na základe analýzy diela Klaudia Ptolemaia uviedol E. Šimek (1930) a ďalej ju rozvíjali napr. F. Křížek (1935, 341-347).

V tridsiatych rokoch 20. stor. a neskôr vychádzali z Ortwayovych zmienok napr. akademici J. Eisner a V. Ondrouch pôsobiaci v Bratislave. J. Eisner (1933, 198) predpokladal rímsky vplyv už u „*bratislavských Keltov*“. Píše: „*Bojové byli tehdy z valné části zničeni a udržali se jen v západní Pannonii, kde jsou jmenováni ještě v době římské. Není nemožno, že kmen tak význačný měl svou dobou v moci přechod přes Dunaj u Bratislavy a že se velmi záhy ocitl pod vlivem kultury římské, jak to snad mince typu Biatec dosvědčují.*“ Podľa Eisnera (1933, 201) si Rimania posádkami na Devíne, v Stupave, ale aj v Bratislave, zabezpečili oblasť Devínskej brány. Pokračuje: „*Tak byla již kolem r. 100 po Kr. celá Děvínská brána a přechody v ní pevne v rukách římských.*“ (EISNER 1933, 203).

Vojtech Ondrouch (1938, 20-30) predpokladal budovanie rímskych vojenských staníc na ľavom brehu Dunaja. Ich úlohu videl v zmysle expanzívnom a hospodárskom - colnom. Takéto stanice mali byť tiež oporou a ochranou hlavnej opevnenej línie na pravom brehu rieky. Výstavbu na *barbarskom* území mali uľahčovať klientské zmluvy, asimilačné vplyvy či romanizované zvyšky *keltského* osídlenia. Medzi takéto stavby kládol Ondrouch aj potenciálnu stanicu v Bratislave, pričom taktiež odkazoval na Ortwayom zmienené nálezy. V. Ondrouch sa mal vo svojich prednáškach o staroveku vyjadriť, že keby boli v Bratislave významnejšie starorímske nálezy, neváhal by názov *Posonium* považovať za starorímsky (SEDLÁK 2008, 68, pozn, 21). O rímskom pôvode Bratislavy bol presvedčený V. Mencl (1938, 36; tiež MENCL – MENCLOVÁ 1936, 17), ktorý o nej písal ako o jedinom meste Československa, ktorého tradícia siaha až do rímskeho obdobia. Zdôraznil však, že neskoršie stredoveké mesto nenadväzuje ani dejinne, ani stavebne na niekdajší rímsky tábor a že vznik týchto dvoch dejinných etáp delí takmer tisícročie.

Otázke o pobyte Rimanov v Starej Bratislave sa vo väčšej miere venoval aj bratislavský historik a muzeológ O. Faust.¹⁶¹ V jeho pozostalosti som sledoval tri spisy: Krátke dejiny Bratislavy, Bratislava, jej vznik, rozvoj a práva v minulosti a Dejiny mesta Bratislavy od najstaršej doby do roku 1526. Aj keď Faust zjavne nadviazal na správy Ortvoja, uvádzam jeho interpretáciu o rímskej Bratislave v plnom rozsahu (tiež KUCHARÍK 2020, 101-102), nakoľko štúdium jeho archívneho fondu bolo súčasťou mojej rešerše k historiografii problematiky a na rozdiel od ostatných súčasných autorov poukazuje aj na ďalšie nálezy.¹⁶²

V Krátkych dejinách Bratislavy Faust píše: „*Prvé počiatky mesta Bratislavy siahajú až do dôb rímskej svetovlády. Bratislava na základe svojej priaznivej polohy na brehu mohutnej rieky Dunaj v upätí Malých Karpatov priviedla starých rimanov na myšlienku, aby v tomto mieste založili vojenské predmostie tábora severne od Dunaja. Je pravdepodobné, že pre pevnosť vybrali si dnešný zámocký vrch a tam vybudovali citadellu a pozorovaciu stanicu oproti útokom okolitých barbarských národov. V prvom stolytí po Kristu skládala sa rimanská posádka z čiasok XIV. a XV. legie, ako to dokazujú tehly naleznuté pri stavaní bratislavských domov a ktoré tehly spolu s inými rimanskými vykopávkami nachodia sa v bratislavskom mestskom muzeu. Po zrušení rimanského imperia, tí kupci a priemyslenici, ktorí tu ostali po odtiahnutí rimanskej posádky prežili ťažké dni.*“¹⁶³

Z dokladov o pobyte Rimanov na území mesta zmieňoval nálezy objavené pri kopaní základov jednotlivých domov na dnešnej Laurinskej ulici. V spise Dejiny mesta Bratislavy od najstaršej doby do roku 1526 spomína: „*Z nápisov zachovalých na mnohých z naleznutých predmetov, ako menovite na tehlách vysvitlo, že zdržovala sa tu XV. légia. Je temer isté, že vojenská pevnosť bola rozložená na najvhodnejšom mieste pre tento účel, na hradnom vrchu, pretože v zrúcaninách hradu boli v polovici minulého storočia najdené kamene z doby rimanskej, ktoré však – žiaľbohu – vtedajšie vojenské veliteľstvo odviezlo do viedenského muzea.*“¹⁶⁴

V treťom sledovanom spise Faust píše: „*Mesto Bratislava akiste už v najdávnejších časoch hralo zástož doležitého pohraničného mesta. Zaiste aj svoj vznik mohlo d'akovať svojej*

---

¹⁶¹ Žil v rokoch 1896 až 1972. Po ukončení štúdií sa mu podarilo v krátkom čase spojiť archív, múzeum a príručnú knižnicu do jedného celku - Vedecké ústavy mesta Bratislavy, kde sa ujal funkcie riaditeľa. V roku 1935 ho Mestská rada vymenovala za magistrátneho radcu a prednostu kultúrnej skupiny. Svoje pôsobenie musel ukončiť na jar 1945. Pôsobil na rôznych miestach, prevažne ako odborný a vedecký dokumentátor (PLACHÁ 2006, 22; HOLČÍK 2008, 19-32; KURINCOVÁ 2008, 115-119.).

¹⁶² Faustove spisy nie sú datované. Vznik predpokladám na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia. V tomto období pracoval v bratislavskom Mestskom múzeu. V roku 1933 publikoval *Zo starých zápisnic mesta*, kde je uvedený spis Dejiny mesta Bratislavy od najstaršej doby (Faust 1933, 268),

¹⁶³ AMB. OF. Dr. O. Faust, kr. č. 4, 1. Krátke dejiny Bratislavy.

¹⁶⁴ AMB. OF. Dr. O. Faust, kr. č. 4, 1: Dejiny mesta Bratislavy od najstaršej doby do roku 1526.

priaznivej polohe, v nebezpečných časoch, súc chránené z jednej strany mohutnou riekou, z druhej strany vyvyšujúcim sa hradným vrchom, ktorý tvoril strategický dôležitý pozorovací bod. Objavili tieto dôležitosti miesta asi boja otížili Rimania a viac ako pravdepodobné je, že mali na hradnom vrchu pevnosť, patriacu ku veľkému vojenskému tábora v Karnuntune /pri dnešnom Petronelle/ a že prvé počiatky mesta siahajú do doby Rimanov nasvedčujú i v mestskom muzeu sa nachodiace tehly a mozaiky, naleznuté v dnešnej Laurentskej ulici /v dome pod č. 5. bývalý primacialny dom/, ďalej rimanské ozdoby a tehly našlé v dnešnej Dunajskej ulici. Po rozpadnutí sa rímskej svetovej ríše prežívala malá osada ťažké časy.“¹⁶⁵

Neskôr bol Faust (1933, 144) o pobyte Rimanov na území Bratislavy presvedčený: „Je všeobecne známo, že Rimania mali tu vybudované predmestie a že od toho času Bratislava temer cez 2 000 rokov je stále obydleným mestom a že svoju vynikajúcu rolu v dejinách ako dôležitý bod obchodného sveta môže ďakovať práve svojej priaznivej polohe na brehu Dunaja.“ (FAUST 1933, 144). Rímske osídlenie dokladal aj na hradnom vrchu, „V prvom storočí po Kristu zjavujú sa pri Bratislave Rimania. Aj títo si uvedomili dôležitosť tejto osady a prebudovali tu najdený keltský ochranný hrad na pevnosť. Dôkazom toho je dodnes uchované opus spicatum na korunovačnej veži hradu a najdené tehly so znakmi XIV. a XV. legie (Apolinaris a Atilia firma). Bratislavský vrch bol akiste severným predmostím veľkého vojenského tábora Carnuntum. Nálezy zvyškov mozaik, mincí a zbraní, predovšetkým ale krásneho poprsia rímskeho imperátora v Stupave neďaleko Bratislavy svedčia o rozkvetení rímskeho panstva v Bratislave a okolí,“ a pokračuje, „cisár – filozof Marcus Aurelius (121-180) bezpochyby prešiel Bratislavou na svojich výpravách, ktoré ho priviedly až do údolia Hrona, kde napísal svoje Úvahy.“ (FAUST 1944, 3-4). Poznávam, že posledný citovaný text vyšiel vo Faustovej knižke z roku 1944. Bratislava bola v tom čase hlavným mestom Slovenskej republiky (1939-1945) a vzhľadom na dobový kontext domnienka o prítomnosti Marca Aurelia na území mesta pôsobí priam účelne ako politicko-spoločenská interpretácia dejín; aprobo v júli 1944 dostal Faust cenu za vedu hlavného mešťanostu Bratislavy (KOVÁČ 2017, 108).

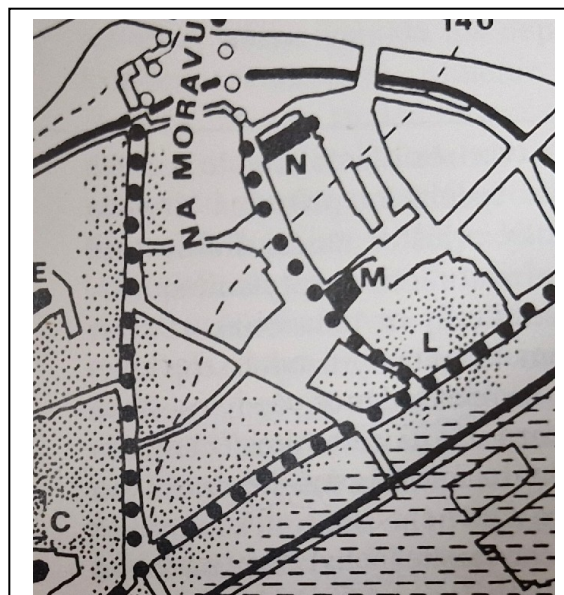
V súvislosti s archeologickými výskumami v Starej Bratislave a systematickým výskumom pravekého a protohistorického osídlenia (napr. PLACHÁ 1968, 223-230) vzniklo po polovici 20. stor. niekoľko prác o rímskom osídlení v Starej Bratislave. Autori naďalej odkazovali na Ortwayove nálezy murív z Laurinskej ulice, no osídlenie hodnotili taktiež v kontexte aktuálneho výskumu. Popri publikovaných výskumoch vznikli prehľadové práce, v

---

¹⁶⁵ AMB. OF: Dr. O. Faust, kr. č. 4, 35: Bratislava, jej vznik, rozvoj a právna minulosť.

ktorých autori sumarizovali čiastkové výskumy a možnú existenciu rímskej stanice interpretovali na základe analýzy širšej pramennej bázy. V 60. až 80. rokoch kolovala v slovenskej historiografii opäť otázka o priebehu rímskej hranice. P. Püspöki Nagy (1971, 173) presadzoval teóriu, že hranica ríše prebiehala pozdĺž Malého Dunaja. „*Žitný ostrov bol teda integrálnou súčasťou rímskej ríše, ktorý bol úzko zapojený do organického života ríše.*“ Hypotézu presadzoval tiež O. Pelikán (1978, 213-220; 1982, 20): „*Náš Žitný ostrov byl tedy součástí římské říše, patřil k Pannonii.*“. Malý Dunaj ako hraničnú riekou Pannonie nevyklúčil v danom období ani T. Kolník (1980b, 55), ktorý očakával „*nové poznatky o slovenskom úseku rímskeho limitu*“ v súvislosti so stavebnými prácami vodného diela na Dunaji. Neskôr hypotézu o Žitnom ostrove ako súčasť Pannonie považoval za nesprávnu (KOLNÍK 2012a, 243), čomu sa prikláňa aj súčasné poznanie (napr. VARSÍK – PROHÁSZKA 2009, 202-203; SABOV 2021, 352). Hypotéza o Malom Dunaji ako hraničnej rieke Pannonie ovplyvnila, podobne ako v medzivojnovom období, nazeranie na rímske osídlenie aj v Starej Bratislave aj v povojnovom období.

Za historický rámec, kedy vznikla potenciálna rímska stanica (alebo menší predsunutý opevnený bod Carnunta) v Starej Bratislave, sa považovalo obdobie vlády Traiana a obdobie po markomanských vojnách (DEKAN 1966, 27-29). J. Dekan okrem nálezov argumentoval možnosť predmostia Carnunta na území Starej Bratislavy a na Devíne nevhodným, močaristým územím Moravského poľa a priúzkym devínskym priestorom odrezaným od vlastného zázemia severne od Dunaja masívom Devínskej Kobyly. Za pozoruhodnú považoval súvislosť, že „*doteraz známe mimoriadne bohato vybavené hroby germánskych veľmožov z 2. stor. v Zohore a vo Vyskej pri Morave ležia mimo uvedeného pásma a že na území vlastnej Bratislavy sa doteraz nenarazilo na stopy civilného osídlenia zo spomínanej doby*“ (DEKAN 1966, 28). Z hľadiska geografického miesta, strategického významu Devínskej Kobyly, argumentoval rímske vojenské objekty na hradnom vrchu a v samotnej Bratislave A. Vyčislík (1972, 11).

Obr. 49: Lokalizácia „rímskej pevnôstky“ (pod písmenom L) A Fialom. Podľa: FIALA 1987, 11.

Autor sa zaoberal vojenskými dejinami mesta (do ktorých chcel, zrejme prirodzene,

zakomponovať aj obdobie rímskeho limitu), no vo svojom prehľade o strategickom význame Bratislavy konkrétny archeologický materiál neuviedol.

Možnosť rímskej architektúry (resp. o jej existencii boli presvedčení) v priestore Primaciálneho námestia, Laurinskej ulice a blízkeho okolia pripúšťalo v druhej polovici 20. stor. niekoľko autorov. A. Fiala (1977, 200-201, 1987, 11) uvažoval, že arcibiskupský dvorec (dnes Primaciálny palác) pri svojej pôvodnej stavbe použil konštrukcie „*rímskej pevnôstky*“ postavenej na ceste k brodu [Obr. 49]. Vychádzal pritom z nelogickej anomálie v stavebnej dispozícii stredovekých budov, čo dával do súvisu s využitím starších stavieb. Fiala hľadal zvyšky rímskych

stavieb priamo v stredovekých, dodnes zachovaných domoch, ktorých podobu staré rímske objekty prinajmenšom ovplyvnili. V prípade stavby Starej radnice (parcela pôvodného arcibiskupského dvorca) poukazoval na murivo severného krídla, ktoré je šikmé, vychýlené do ostrého uhla, teda podľa Fialu malo ísť o náznak rešpektovania staršej architektúry [Obr. 50]. O možnej rímskej architektúre v priestore Primaciálneho paláca písali tiež B. Puškárová a I. Puškár (1989, 9, 66) alebo Š. HOLČÍK (1994, 3). Hypotézu popularizoval P. Dvořák (1993, 44), keď písal o „*múroch z veľkého lomového kameňa pospájaných bielou maltou, ktorá je charakteristická pre Rimanov*“ v suteréne Starej radnice. Jedná sa však o chybný výklad autora. Archeologický výskum v suteréne Starej radnice rímske murivá nepotvrdil (FIALA – PLACHÁ 1970; PLACHÁ – HLAVICOVÁ 1978; HLAVICOVÁ – PLACHÁ 1985). Existenciu rímskej architektúry nedoložil ani posledný záchranný výskum Starej radnice v rokoch 2008 až 2010. Autori výskumu, vedomí si starších hypotéz však poznamenali, že nádvorie sa neskúmalo až po podlažie, ale výskum sa z časových dôvodov obmedzil len na nutnú stavebnú hĺbku, nivelitu 12. a 13. stor. (MUSILOVÁ 2010; MUSILOVÁ – HORANSKÝ 2020). O rímskej architektúre v priestore Starej radnice uvažoval aj B. Novotný, ktorý upozornil na nelogickú polohu ulíc a ich ústie do priestorov radnice podobným spôsobom – do tvaru kríža – ako cez štyri brány viedli cesty do rímskych táborov. Je to Zelená ulica a protiľahlá Klobučnícka ulica ako jedno rameno a na druhej strane dnes už neexistujúca hypotetická ulica, z ktorej zostal iba priechod medzi Gorkého a Laurinskou ulicou a jej pokračovanie rysujúce sa pod priestormi novej radnice na Primaciálnom námestí (podľa DVOŘÁK 1978, 239).

Problematike rímskeho osídlenia v Starej Bratislave sa v 70. až 90. rokoch venovala M. Pichlerová, ktorá sumarizovala staršie poznatky, nálezy a predložila nové interpretácie. Rímsku stanicu a jej význam argumentovala polohou: „*Stanica v tomto období ležala priamo pri splavnom ramene Dunaja, zasýpanom v 17.-18. storočí. Toto koryto dunajského ramena viedlo v dobe rímskej približne dnešnou ulicou Gorkého a Dunajskou.*“ (PICHLEROVÁ 1970, 14). Existenciu ďalšej „*menšej strážnej budovy*“ uvádzala aj na hradnom vrchu (PICHLEROVÁ 1970, 16). Význam rímskych opevnených pozícií v naddunajskej oblasti bratislavskej brány videla tiež v súvislosti s obchodnými trasami (PICHLEROVÁ 1984, 92-104) a ich doklady argumentovala nálezmi mincí. Rímske stanice na ľavobrežnom brehu Dunaja v rámci bratislavskej brány uvádzala v polohách Devín, bratislavský hradný vrch a mesto (okolie Primaciálneho námestia) a Podunajské Biskupice. „*Žiada sa zdôrazniť, že na celej panónsko-dunajskej časti Limes Romanus nie je zistená taká konglomerácia vojenských staníc, ako práve v Bratislave a jej blízkom okolí. Teda ani jeden vojenský tábor koncom 1. a v 2. storočí nemal tak zabezpečené okolie ako práve Carnuntum (hlavné mesto Pannonie Superior),*“ píše Pichlerová (1982, 14). Na základe ojedinelých nálezov predpokladala neskôr ďalšie vojenské pozorovateľne v polohách Somársky vrch a Na Hrebienku (PICHLEROVÁ, 1992a, 93-97). Uvedené práce M. Pichlerovej možno hodnotiť ako posledné, ktoré sumarizovali nálezy z rímskeho obdobia súhrnne a ako práce, v ktorých autorka predložila, hoc odvážne a nálezmi slabo podložené, hypotézy o rímskom osídlení v Starej Bratislave a jej okolí.

T. Kolník sa rovnako prikláňal k možnosti rímskeho osídlenia: „*Je takmer isté, že kdesi v podhradí, možno skôr v priestore smerom k Dómu sv. Martina, nejaké rímske stavby stáli, avšak k ich posúdeniu, druhu, rozsahu a funkčnej interpretácii chýbajú zatiaľ pevnejšie záchytné body. Existenciu rímskych stavieb niekde v areáli Starého mesta nepriamo podporujú i nálezy z Bratislavského hradu.*“ (KOLNÍK et. al, 1993, 237). Ešte skôr, v roku 1973, poukázal T. Kolník (1973, 10) na adekvátnosť označiť údajné rímske nálezisko v okolí Primaciálneho paláca kamennou doskou. Úlohu Starej Bratislavy a Devína uvádzal ako strategické predpolie Carnunta; Devín mal chrániť prístup zo strany Pomoravia, Stará Bratislava zo strany Malých Karpát. „*Jedno storočie po úpadku vyspelých keltských centier sa obe miesta stávajú významnými predsunutými pozíciami severopanónskeho limitu,*“ píše Kolník (1980b, 48) a pokračuje: „*Niet pochýb, že tvoria hlavné pilier kultúrneho mostu medzi rímskym impériom a barbarikom v strednej Európe.*“ T. Kolník vysvetľoval možné rímske osídlenie tiež absenciou, resp. len ojedinelými dokladmi, germánskych objektov: „*Logicky možno predpokladať, že germánske osídlenie v priestore historického jadra sa v dobe rímskej vyskytovalo len sporadicky a sústreďovalo sa predovšetkým v jeho okrajových častiach.*“

Centrálne časti mesta patrili pravdepodobne do provinciálnej enklávy rímskeho limitu. Nálezy potvrdzujú, že Kvádi plnili podmienky Commodovho mieru a rešpektovali 38 stádií (asi 7,5 km) široké bezpečnostné rímske pásmo na ľavom brehu Dunaja“ (KOLNÍK 2012a, 243). Sporadickosť germánskych nálezov zo Starej Bratislavy vysvetľoval V. Varsík (2011a, 9) stredovekou a mladšou zástavbou, obťažnosťou a medzerovitosťou výskumu, avšak podobne ako T. Kolník, uviedol aj hypotetickú aktivitu Rimanov.

Existenciu bližšie neznámej rímskej architektúry predpokladali počas archeologických výskumov aj na hradnom vrchu. Úvahy vychádzali predovšetkým z nálezov rímskeho stavebného materiálu (pozri kapitola 3.2.2.6). Išlo predovšetkým o materiál použitý sekundárne v stavbe interpretovanej ako veľkomoravská bazilika. Autori výskumov pripúšťali možnosť existencie menšieho alebo väčšieho objektu rámcovo datovaného do 1. až 3. stor., no zdôrazňovali, že doklady o rímskom objekte *in situ* neboli zistené (napr. ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 13; ŠTEFANOVIČOVÁ 2014, 20; FIALA 1995a, s. 9-11; KOLNÍK 2012a, 242). Vzhľadom na nedoloženie rímskej stavby *in situ* upozornil napr. Š. Holčík na možnosť zdroja sekundárne užitého stavebného materiálu na južnej strane Dunaja (HOLČÍK et al. 2014, 17). Túto tézu však už v roku 2004 nepredpokladala T. Štefanovičová: „*Na území Starého mesta sa zatiaľ nepodarilo odkryť autentickú rímsku stavbu na pôvodnom mieste, hoci môžeme predpokladať, že sa tu niekde musela nachádzať. Predpokladáme to predovšetkým preto, lebo na mnohých miestach v meste aj na Bratislavskom hrade sa našli sekundárne použité rímske tehly alebo strešná krytina s kolkami rímskych légii a tiež opracované rímske kamene s reliéfom a nápismi. Domnievame sa, že pochádzajú z nejakej doposiaľ neznámej lokality, pretože nie je pravdepodobné, že by sa také množstvo dovážalo z rímskych staníc za Dunajom.*“ (ŠTEFANOVIČOVÁ et al 2004, 21). V súvislosti s archeologickými výskumami v rokoch 2008 až 2014 na hradnom vrchu sa pozornosť následne venovala viac oppidálnemu obdobiu a skúmaným architektúram z daného obdobia.

V nadväznosti na archeologické výskumy a interpretácie rímskej Bratislavy vznikli historické práce. M. Kučera (2008, 53-62) vychádzal z písomnej zmienky z roku 907 o Brezalauspurcu, ktorá sa spája s Bratislavou. Vo svojej práci predpokladal, že názov Brezalauspurc vystihuje existenciu veže (nem. *burg*, v latinizovanej podobe ako *burgus* či *burgum*) z rímskych čias. Ako príklad uviedol nemecké mestá a poznanie, že v počiatkoch stredoveku bol posun vo význame pojmu *burgus* ako strážnej veže ku kupeckej kolónii („*nunc burgum, cui nomen Commercium, qua causa et factus est, a fundamentis construxit*“). Etymologicky pristupoval k problematike tiež V. Sedlák (2008, 68). Jeho predpoklad je ešte smelší. Stredoveký názov *Posonium* odvádza od slova *Bosonium*, ktorého pôvod nachádzal

na laténskej minci s nápisom BVSV. „*Kto iný mu mohol dať názov ako Kelti alebo Rimania? Na Rimanov, čo sa týka tohto názvu, nemáme zatiaľ žiadnu oporu v prameňoch,*“ písal V. Sedlák (2008, 69). Takáto hypotéza by však predpokladala kontinuálne osídlenie mesta od čias neskorolátenského oppida, cez rímsku dobu až do stredoveku a s ním aj zachovanie pôvodného názvu osídlenia.

Historiografický prehľad ukazuje, že na rozdiel od oppidálneho obdobia, historiografiu problematiky rímskeho osídlenia v Starej Bratislave možno sledovať už od 15. stor. Prirodzene, veď práve Stará Bratislava tvorí historické jadro súčasného mesta. Doloženie rímskeho pôvodu niekdajšieho hlavného a korunovačného mesta Uhorského kráľovstva bolo v renesančnom i osvietenskom období akiste aj otázkou prestíže. Potvrdiť rímsky pôvod mali neskôr nálezy rímskeho stavebného materiálu objavené v kontexte pozitivizmu v archeológii 19. stor. (tiež KUCHARÍK 2023, 384). Tie doplnili jednotlivé rímske nálezy nadobudnuté predovšetkým po polovici 20. stor. Na základe starších a aktuálnych nálezov vznikli rôzne interpretácie, predovšetkým o rímskom vojenskom objekte na hradnom vrchu a v priestore Laurinskej ulice a Primaciálneho námestia. Historiografický prehľad končím hypotézou V. Sedláka. Až symbolicky ilustruje problematiku historického bádania rímskeho a *ad hoc* interpretáciu osídlenia v Starej Bratislave. Vo vývoji názorov na rímske osídlenie som poukázal na myšlienky od obdobia renesancie po nedávnu minulosť, od myšlienky o zakladateľovi, istom Pisonovi po myšlienku o zakladateľovi, resp. pomenovateľovi Busu(marovi) z oppidálnych čias...

3.2.2 KATEGÓRIE IMPORTOV

3.2.2.1 KOVOVÉ PREDMETY

3.2.2.1.1 SPONY

Počas výskumu Hlavného námestia v rokoch 1987 až 1989 bolo preskúmaných 17 hrobov datovaných do druhej polovice 10. a 11. stor. Boli zapustené do čiernohnedej, pomerne homogénnej mastnej zeminy, ktorá obsahovala množstvo laténskych črepov, tri mince typu Karlstein a v horných vrstvách ojedinele rímske črepy a sponu [Kat. 67]. Ide o noricko-panónsku sponu s charakteristickými dvomi uzlíkmi na lučíku. M. Musilová (2012b, 18-19, obr. 6) radí sponu v typológii J. Garbscha k typu A 236h s datovaním do 1. a 2. stor. Autorka výskumu poznamenáva, že spona bola v 90. rokoch minulého stor. odcudzená.

Noricko-panónske spony s dvomi uzlíkmi na lučíku vychádzajú pravdepodobne z laténskych spôn. O. Almgren ich delí na dve hlavné skupiny 236 a 237. Tvorili súčasť ženského odevu a nosili sa spravidla v pároch na pleciach. Ich pôvod a oblasť hlavného rozšírenia sú provincie Noricum a juhozápadná časť provincie Pannonia. Severne od Dunaja sa vyskytujú na území juhozápadného Slovenska, na Morave a v Čechách, v oblasti Dolného Rakúska, ale tiež v Nemecku a Poľsku. Najstarší variant spony A 236 sa vyskytuje už od poslednej tretiny 1. stor. pred n. l., typ A 237 od prvej tretiny 1. stor. n. l. a doklady o ich užívaní sú do konca 2. stor. J. Garbsch (1965, 26) považuje za staršie varianty A 236a-f, ako mladšie varianty uvádza A 236g-n. Pre mladšie spony je charakteristický zachycovač výrazne pretiahnutý do výšky (prehľadovo podľa FRÝZL 2014, 28-30). Spony s vysokým zachycovačom radí R. Iván (2015, 31) do poslednej etapy vývoja skupiny spôn. Ich dispozičné riešenie považuje za blízke sponám typu A 64 a A 84 a preto predpokladá ich obdobné datovanie, rámcovo 2. stor. K bratislavskej sponě uvádza R. Iván analogický exemplár zo Srbska; ide však o nález zo starších zbierok bez nálezového kontextu. T. Zeman (2017, 287) radí bratislavský exemplár A 236 k variantu n s datovaním od konca 1. stor. až do polovice 2. stor.

Ďalšie tri spony zo Starej Bratislavy, v staršej literatúre zaradené ako pravdepodobne rímske (napr. ONDROUCH 1938, 80; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, 11-15), boli nájdené v hĺbke 2 metre počas výkopu kanalizačnej ryhy na Klariskej ulici. M. Pichlerová (1992,88) považovala spony za hrobové nálezy, ide však o úvahu autorky. Spony uviedol prvýkrát T. Ortway (1892, 41), pričom v prípade dvoch exemplárov publikoval kresby. Spony sa mali podľa Ortwaya dostať do súkromných zbierok a ich bližší nálezový kontext nie je známy. Prvú sponu (ORTVAY 1892, Obr. 11) **[Kat. 68]** možno na základe dobovej kresby klasifikovať ako noricko-panónsku sponu s krídelkami na lučíku, v Almgrenovej typológii (ALMGREN 1923, Taf. XI: 238) typ A 238. Podobný, užšie špecifikovaný variant A238a sa vyskytuje na Magdalensbergu, kde je datovaný do obdobia 40/30 pred n. l. až 15 n. l. (SEDLMAYER 2009, 256, Taf. 13: 292-302.), v českom prostredí sa tieto spony vyskytujú pravdepodobne v kontexte neskoro oppidálneho osídlenia na lokalitách Stradonice, Třisov, Staré Hradisko (HORNÍK – JÍLEK 2016, 131). Spona A 238a pochádza tiež z Devínskej Kobyly, kde sa našla spolu s bratislavskými tetradrachami a hemidrachmami (BUDAJ – ČAMBAL 2016, 278-281). J. Garbsch radil typ 238a do augustovského obdobia, S. Demetz do 30. a 20. rokov 1. stor. pred n. l. (podľa HORNÍK – JÍLEK 2016, 131). R. Čambal (2017, 98) považuje popisovanú sponu z Klariskej ulice na základe tetivového zachycovača za variant A 238b2 s datovaním do neskoroaugustovského až včasnotibériovského obdobia, t. j. do druhého až tretieho desaťročia 1. stor. n. l. Druhá

Ortvayom publikovaná spona (ORTVAY 1892, obr. 12) [Kat. 69] patrí do kategórie tzv. spôn so zvieracou hlavičkou na lučíku, tzv. Tierkopffbeln - označované aj ako TKF spony. R. Čambal (2019b, 43) zaradil sponu z Klariskej ulice ako TKF Ia1. Tieto spony sa vyskytujú v priestore bratislavskej brány a jej blízkeho okolia pravdepodobne v kontexte so záverečným horizontom neskorolátenského osídlenia (ČAMBAL 2019b, 51). Podobne možno zaradiť aj o vyššie zmienenú sponu A 238a, resp. hypoteticky aj tretiu, bližšie neznámu sponu z Klariskej ulice. Pravdepodobne v rovnakých súvislostiach možno uvažovať o ostrohe zdobenej ažúrovaným vzorom, ktorá má pochádzať z Bratislavy a uložená má byť v Magyar Nemzeti Múzeum. Klasifikovaná bola rôzne, ako germánska ostroha alebo laténska. J. Werner zdôvodnil jej rímsky pôvod a jej výskyt v Bratislave dával do súvislosti s výpravou Tiberia proti Marobudovi (podľa PIETA – ZACHAR 1993, 241, obr. 141).

3.2.2.1.2 BRONZOVÉ NÁDOBY

Bronzové nádoby, resp. ich fragmenty, z rímskeho obdobia neboli v Starej Bratislave (doposiaľ) indikované. Z bezprostredného okolia, zo Šancovej ulice (v čase výskumu Malinovského ulica) pochádza fragment bronzovej nádoby - nabračky (KRASKOVSKÁ 1976, 436) [Kat. 70], ktorý sa našiel spolu s dvomi bronzovými sponami, popolnicami a menšími nádobami so spálenými kostrovými ostatkami. Predmety boli odkryté v hĺbke asi 150 cm počas zemných prác v roku 1954. Nález žiarových hrobov dotovala E. Kraskovská (1955, 486-487) do 3. stor. Z bližšie neznámej polohy v Bratislave pochádza tiež ataša so ženskou tvárou, pravdepodobne zo situly typu Eggers 24 z 1. stor. (KRASKOVSKÁ 1976, 430) a pravdepodobne uško z krčahu ukončené rastlinným motívom (PICHLEROVÁ 1970, 14, Obr. 7). Nálezy korešponujú s inventármi germánskych hrobov známych z juhozápadného Slovenska (všeobecne napr. KREKOVIC 2022, 46-54). V rámci bratislavskej brány sú známe z Devína (KELLER 1994, 16-17; pozri tiež kapitolu 3.2.2.8).

3.2.2.1.3 ZVONČEK

Malý, mosadzný zvonček [Kat. 71] v zbierkach SNM - AM pochádza z výskumu Židovskej ulice, z výskumu podhradia vedeného B. Pollom v roku 1969 (POMBERGER – MÜHLHANS – SAUNDERSON 2022, 355, Fig. 1: 7, Cat. 23). Zvonček možno podľa analógií datovať len všeobecne do rímskeho obdobia (k typológii rímskych zvonov som sa vyjadril v kapitole 3.1.2.1.2). Nálezové okolnosti nie sú známe a je otázne či súvisí s historickým osídlením lokality.

3.2.2.2 KERAMIKA

Rímsko-provinciálna keramika patrí k častým importom v oblasti juhozápadného Slovenska počas celého rímskeho obdobia. Všeobecne najpočetnejšiu kategóriu predstavuje keramika žltej až tehlovočervenej farby, ktorá bola spôsobená oxidačným výpalom pri teplote 650 až 1 000 stupňov. Do tejto kategórie možno zaradiť tzv. mramorovú keramiku, panónsku pásikavú keramiku a neglazované nádoby. Naopak redukčným výpalom bola vyrábaná charakteristická keramika sivej až čiernej farby s jemným až drsným povrchom. Samostatnú kategóriu predstavuje tzv. raetska keramika s kovovo lesklým povrchom, barbotinom a vertikálnym ryhovaním tvoreným ozubeným kolieskom. Na lokalitách sa vyskytuje taktiež glazovaná keramika rôznych tvarov – trecie misky (mortária), džbány, šálky, taniere a i. Špecifickým druhom rímsko-provinciálnej keramiky v prostredí juhozápadného Slovenska je tiež terra sigillata (VECKO 2023, 112-114). Rímska, resp. rímsko-provinciálna keramika bola v Starej Bratislave v kontexte rímskeho obdobia indikovaná bádateľmi na niekoľkých polohách: Bratislavský hrad – nádvorie a Zimná jazdiareň (vlastný výskum keramického materiálu, v spolupráci s K. Harmadyová, za informácie ďakujem tiež M. Musilovej, B. Resutíkovi, M. Hornákovi), Bratislavský hrad – juhozápadný bastion (ŠTEFANOVIČOVÁ – HENNING – RUTTKAY 2006, 241), hradný vrch – východný svah, poloha pri Kostole sv. Mikuláša (VALLAŠEK 1999, 110) a poloha ponad Beblavého ulicu (POLLA - VALLAŠEK 1991, 15), Ventúrska ulica 1 (LESÁK – MUSILOVÁ – RESUTÍK 1998, 106), Hlavné námestie 7 (LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996b, 92-95, Tab. III: 3¹⁶⁶), Hlavné námestie – plocha (MUSILOVÁ 2012b, 18), Františkánske námestie – Františkánsky kláštor (POLLA - VALLAŠEK 1991, 46),

Komplexné spracovanie rímskych, resp. rímsko-provinciálnych keramických importov v rímskom období (ale aj v neskorolátenskom kontexte) predstavuje vzhľadom na množstvo, uloženie a dostupnosť materiálu problematiku mimo rámec mojej dizertačnej práce a ponechávam ju ako problematiku pre interinštitucionálne bádanie do budúcnosti. Zároveň je možné predpokladať, že rímsko-provinciálny keramický materiál (ako z rímskeho obdobia, taktiež v kontexte neskorolátenského bádania) nemusel byť v staršom bádani správne klasifikovaný a mohol byť mylne datovaný, napr. do mladšieho obdobia. Do korpusu keramických importov preto radím primárne publikovaný materiál. Z keramického materiálu bližšie uvádzam významné črepy – terra sigillata, ktorá je významná tiež z hľadiska datovacích možností, mortáriá a kahance.

---

¹⁶⁶ Autori výskumu v rámci objektu 12 uvádzajú medzi materiálom s otáznikom aj tehlovinu rímskeho pôvodu.

3.2.2.2.1 TERRA SIGILLATA

Túto keramickú kategóriu užšie špecifikujem v kapitole (3.1.2.2.3), nakoľko sa vyskytuje už v rámci oppidálneho obdobia. V oblasti juhozápadného Slovenska sa pomerne často vyskytuje v rímskom období. Nálezy prevažujú v kontexte sídlisk, vo výrazne menšom počte pochádza terra sigillata aj z hrobov (KUZMOVÁ 2022, 302-312). Za hranice stredného Dunaja sa dostávala prostredníctvom vojenských a civilných (obchodných) aktivít. Začiatky pravidelného importu možno datovať od poslednej štvrtiny 1. stor., pričom jej prísun kulminoval od polovice 2. stor. do prvej tretiny 3. stor. a následne od konca 3. stor. nasledoval pokles. K. Kuzmová (2010, 143-149) za vrchol importu terra sigillaty na juhozápadné Slovensko považovala obdobie vlády Severovcov. Ako najpočetnejšie uvádzala importy z dielni Lezoux (Gallia), Rheinzabern (Germania Inferior), Westerdorf a Pfaffenhofen (Raetia).

V Starej Bratislave bola terra sigillata doložená v rámci štyroch polôh; nálezy súhrnne publikovali K. Kuzmová a M. Musilová (2016).

1. Hlavné námestie 2: Črep z reliéfnej misky typu Drag. 37 [**Kat. 72**], na fragmente je čiastočne zachovaný vajcovec. Pochádza zo stredogalskej dielne Lezoux, pravdepodobne z dielne majstra Censorina, ktorý pôsobil v druhej polovici 2. stor. (KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 150, obr. 4). Fragment pochádza zo záchranného výskumu vežového domu z 13. stor., z vrstiev pod dlážkou, v ktorých sa nachádzalo tiež väčšie množstvo laténskej keramiky (HOŠŠO 1992, 48-49, obr. 22: 8).

2. Hlavné námestie 7: Okrajový črep z reliéfnej misky typu Drag. 37 [**Kat. 73**]. Ako vyššie uvedený črep pochádza pravdepodobne z dielne Lezoux a možno ho datovať do druhej polovice 2. stor. (KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 151, obr. 5). Počas výskumu parcely Hlavné námestie 7 boli nájdené tiež súvislosti týkajúce sa zániku neskorolátenskeho osídlenia (objekt 9/94). Črep pochádza z vrstvy 4 pri objekte 10 (deštrukcia z blízkej kamennej stavby, LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996b, 92-95, Tab. III: 4).

3. Ventúrska 12 – Zelená 10: Okrajový, druhotne prepálený črep z reliéfnej misky typu Drag. 37 [**Kat. 74**]. Pochádza pravdepodobne z dielne Lezoux, z dielne majstra menom Albucius z druhej polovice 2. stor. Nestratifikovaný črep sa našiel pri zbere spolu s fragmentom mortária a rímskej tehly (KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 152, obr. 6; LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996a, 123).

4. Rudnayovo námestie 4: Črep z prstencovej nôžky, pravdepodobne z taniera typu Drag. 32 [**Kat. 75**]. Na základe makroskopickej analýzy ho možno priradiť k dielňam

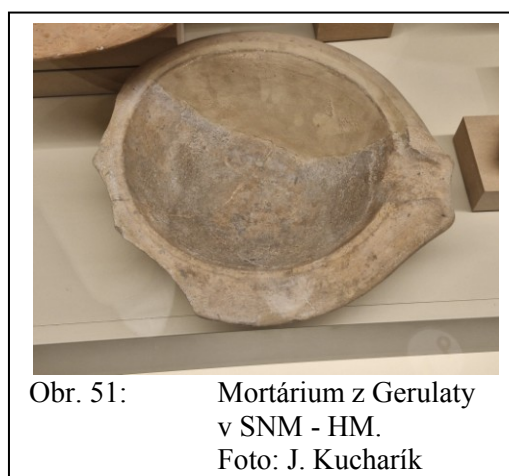
z Rheinzabern. Tvar sa nevyskytuje v kontexte markomanských vojen, ale v severovskom období (KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 153, obr. 7).

Ďalší črep terry sigillaty uvádza A. Vallašek (1999, 110) v súvislosti s výskumom východného svahu hradného kopca. Našiel sa spolu s tegulou a tehloou s nečitateľným kolkom, preto (a vzhľadom na vyššie uvedené črepy) radím hypoteticky nález rámcovo do druhej polovice 2. stor. až prvej polovice 3. stor. „*Viacere fragmenty z nezdobenej terry sigillaty*“ z výskumu Vydrice (ŠTEFANOVIČOVÁ et al 2008, 251) neboli bližšie publikované (porovnaj KOVÁR – HANUŠ 2012, 183, obr. 284; pozri tiež kapitola 3.1.2.2.3 v tejto práci). Terra sigillata je doložená v rámci bratislavskej brány na lokalitách v zadunajskej a taktiež nadudanskej oblasti (napr. KUZMOVÁ – ROTH 1988; KUZMOVÁ 2010).

Zo štyroch bližšie určených fragmentov terry sigillaty možno tri priradiť k stredogalskej produkcii, jeden črep k porýnskej produkcii - Rheinzabern. Podiel stredogalskej terry sigillaty je výraznejší v oblasti Čiech a Moravy, v oblastiach pozdĺž stredného a dolného Dunaja postupne klesá. Na juhozápadnom Slovensku tvorí podiel 12,3%, čo viac-menej odráža stav podielu stredogalskej terry sigillaty v podunajských provinciách. V tejto oblasti je dominantná do čias markomanských vojen, po nich sa vyskytuje len výnimočne (HALAMA 2018, 57-58, Tab. 8). Terra sigillata z porýnskej dielne Rheinzabern tvorí v rámci oblasti juhozápadného Slovenska najpočetnejšiu skupinu – 39,9 %, pričom takmer dve tretiny z podielu tvorí produkcia neskoroantoninského až neskoroseverovského obdobia 175/178 až 235/260 (HALAMA 2018, 66-67, Tab. 15).

3.2.2.2 MORTÁRIA

V rámci rímskej importovanej keramiky patria k výrazným typom tzv. trecie misky – mortária [obr. 51]. Pre tento typ nádob je typický rozšírený golierovitý okraj pre dobré uchopenie nádoby. Na vnútornej hrane je obvykle prstencovitá lišta vytvárajúca výlevku. Telo mortáriu je spravidla kónické, menej časté sú kalotovité tvary. Dno býva ploché alebo konkávne, najčastejšie neodsadené alebo len slabo odsadené od tela nádoby. Zriedkavo

Obr. 51: Mortárium z Gerulaty v SNM - HM.
Foto: J. Kucharík

sa môže vyskytnúť prstencovitá nôžka; k typológii napr. T. Cvjetičanin (2006, 21-31), ktorá člení mortária na 15 typov LRG 1 až LRG 15. Charakteristickým znakom mortáriu, a to

predovšetkým ak sa zachovali len vo fragmentoch, je ich vnútorný povrch. Ten je spravidla zdrsnený drobnými kamienkami. Ide o znak, ktorý spoľahlivo odlišuje mortárium od misky s podobne tvarovaným telom (ŠVAŇA 2012, 36-37). Mortária sú v Starej Bratislave doložené v rámci piatich polôh:

1. Hlavné námestie: Fragment z tela mortária **[Kat. 76]** so žltohnedým poťahom pochádza z výskumu plochy Hlavného námestia (KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 148, obr. 2).

2. Radničná ulica 1: Fragment mortária **[Kat. 77]** pochádza zo sekundárnej polohy vo výplni veľkomoravského objektu (LESÁK – VRTEL 2009, 45).

3. Ventúrska 12 – Zelená 10: Fragment mortária **[Kat. 78]** z nestratifikovaných vrstiev. Našiel sa spolu s fragmentom terry sigillaty z druhej polovice 2. stor. a fragmentom rímskej tehly (LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996a, 123).

4. Ventúrska 1. Dva fragmenty glazovaných mortárií **[Kat. 79]** pochádzajú zo sekundárnej polohy v rámci objektu 1/96. Objekt bol interpretovaný ako fragment nadzemného objektu s podmurovkou z nasucho kladených kameňov. V severnej časti charakter objektu dopĺňal nález dvoch kolových jám (LESÁK – MUSILOVÁ – RESUTÍK 1998, 106).

5. Bratislavský hrad: Jeden fragment mortária pochádza z nádvorja paláca Bratislavského hradu **[Kat. 80]**. V súčasnosti je predmetom prevodu správy.

Tvar mortárií je dlhodobou kontinuálny a preto užšie chronologické vymedzenie jednotlivých nádob je problematické. Všeobecne možno uviesť, že glazované formy vychádzajúce z neglazovaných tvarov sa v panónskom prostredí vo väčšom počte vyskytujú od 2. stor. (ŠVAŇA 2012, 36). Je otázne či farebnosť glazúry má chronologickú platnosť alebo súvisí s danou hrnčiarskou dielňou (VARSIK 2011b, 132). Mortária zo Starej Bratislavy sa dochovali len ako fragmenty z tela nádob. Fragmenty z Hlavného námestia, Ventúrskej 1 a Bratislavského hradu sú glazované, preto ich rámcovo datujem do 2. až 4. stor., fragment z Radničnej ulice datujú autori výskumu do 3. stor. (LESÁK – VRTEL 2009, 45), fragment z Ventúrskej 12 datujem vzhľadom na spoločný výskyt s črepom terry sigillaty a zlomkom rímskej tehly do druhej polovice 2. až prvej polovice 3. stor.

Mortária patria do kategórie kuchynskej keramiky a používali sa primárne na prípravu pokrmov. Napr. Cato spomína mortária pri príprave konkrétnych receptov (CATO, DE AGRICULTURA 74). Existujú tiež doklady o netradičných mortáriách zhotovených z kovu (zlato, striebro, bronz, meď, olovo) či kameňa, čo poukazuje na ďalšie, rôznorodé funkcie týchto nádob (PALLECCHI 2002, 35). V oblasti Pannonie sa mortária vyskytujú vo vojenskom i civilnom prostredí. Ojedinele sa objavujú na pohrebiskách. Mortária sú početne zastúpené

tiež v germánskom prostredí, kde dochádzalo taktiež k ich imitovaniu (ŠVAŇA 2006, 36; VARSÍK 2011a, 35-47; VECKO 2023, 135-138). Na rozdiel od rímskeho, resp. provinciálneho prostredia sa mortária pomerne bežne vyskytujú v hroboch, čo T. Kolník (1995, 250) zdôvodňoval exkluzivitou mortárií a ich úlohou atribútu elitného postavenia zosnulého v danom prostredí. V prípade hrobových nálezov sa tiež uvažuje o úlohe mortárií počas rituálu pohrebnej hostiny, pričom po ukončení obradu mohli byť zámerne rozbité (ŠNEIDROVÁ 1957, 93-94; SOFKA 2023, 98). Výskyt mortárií v naddunajskej oblasti sa zvykne považovať za rímsky vplyv na germánsku kuchyňu a stolovacie zvyky (VARSÍK 2011b, 132) či prejav prijatia mediteránneho spôsobu stravovania a istý stupeň romanizácie (KOLNÍK 1995, 249). Na druhej strane analýza organických zvyškov na mortáriach z Británie jednoznačne nepotvrdila, že užívanie nového typu nádob je zároveň priamym odrazom meniacej sa dostupnosti, resp. výberu potravinových komodít. Výskyt mortárií tak nemusí poukazovať na nové stravovacie návyky. Mortária mohli byť užívané na činnosť (kuchynský postup) známu v spoločnosti už predtým, avšak tá sa vykonávala na inom type riadu. Autori štúdie L. J. E. Cramp, R. P. Evershed a H. Eckardt (2011, 1349-1350) dochádzajú preto k záveru: „*mortaria may be interpreted not as a direct reflection of a transition to ‘Romanised’ food-ways, but rather as a more complex and selective process of cultural adoption and adaptation in or beyond the kitchen.*“

V rámci bratislavskej brány boli mortária doložené v zadunajskej oblasti – vojenský tábor Gerulata a jeho zázemie (napr. DRAGUN 2022, 26-54) a tiež na lokalitách, sídliskových objektoch v naddunajskej oblasti – Devínska Nová Ves (ELSCHEK 2005, 256, Tab 2: 6), Hrad Devín (KELLER 1978, 117; HARMADYOVÁ 2021, 58), Dúbravka (ELSCHEK 2017, 132), Podunajské Biskupice (HORŇÁK – HRNČIARIK – KOLON 2019, 288-296, tab. 11: 13), Trnávka (VARSÍK 2011b, 132).

3.2.2.2 KAHANCE

1. Z bližšie neznámej polohy na Gorkého ulici pochádza hlinený kahanec kruhového tvaru [Kat. 81], na povrchu so stopami tmavohnedej glazúry. Dostal sa v roku 1961 (alebo 1941 – pozri POLLA – VALLAŠEK 1991, 56) do zbierok Múzea mesta Bratislavy bez bližšie známych nálezových okolností. Kahanec možno datovať rámcovo do 4. stor. a patrí k bežným nálezom v limitnej oblasti (PICHLEROVÁ 1992, 103, Obr. 16). Nálezový kontext kahanca nie je známy.

2. V zbierkach MMB je pod číslom AD-1345 evidovaný ďalší hlinený kahanec [Kat. 82], ktorý múzeu daroval Alojz Jančár v roku 1942 (KUCHARÍK ed 2021, 306, kat. 233). Podľa múzejnej evidencie bol nájdený v polohe Somársky vrch 456, ktorá sa nachádza v blízkom susedstve Starej Bratislavy, bližšie nálezové okolnosti nie sú známe. Disk kahanca je zdobený nízkym reliéfom štylizovaným do podoby tváre *en face*, nad stredovým otvorom je zobrazený rastlinný veniec. Kahanec publikovala M. Pichlerová (1992a, 92-95, obr. 7-8; 1992b, 4, obr. 3), ktorá ho na základe zobrazenia tváre v kombinácii s rastlinnými motívmi radila medzi grécko-helenistické inšpirácie a dotovala do druhej polovice 1. stor. Miesto nálezu považovala autorka za primárne a v mieste Somárskeho vrchu predpokladala stavbu rímskej pozorovateľne, ktorú dokladala nálezmi mince a vojenského diplomu (pozri 3.2.2.7). Ani u jedného z predmetov nie sú známe bližšie nálezové okolnosti, v prípade diplomu nie je ani Bratislava ako miesto nálezu jednoznačná, a preto úvahu o pozorovateľni uvádzam skôr ako zaujímavosť k historiografickému prehľadu a nemožno ju bližšie posudzovať.

Odvážnu teóriu predstavila M. Pichlerová aj v súvislosti s kolkom na spodnej časti kahanca, ktorý interpretovala ako grécke písmená alfa a omega a dala do súvislosti s možnými ranokresťanskými vplyvmi v priestore Bratislavy (PICHLEROVÁ 1992a, 92-95; 1992b, 4). O kresťanských motívoch a „počiatkoch kresťanstva v bratislavskej oblasti“ na príklade nálezov z Gerulaty v danom období písal napr. aj T. Kolník (napr. 1984b, 82-91; 2012b, 253-254; 2012c, 29-41 – tu poukázal na „*interpretačnú nejednoznačnosť*“). Už V. Turčan (2014, 19-22; 2022, 172-182) upozorňoval, že ikonografia vybraných predmetov nemusí súvisieť s ideologickým pozadím, ale napr. s profesijným zameraním majiteľov predmetov. Okrem ikonografických argumentov nezodpovedajú vybraným predmetom a ich kresťanskej interpretácii ani chronologické (1. a 2. stor.) a nálezové súvislosti (žiarové hroby) (KUCHARÍK ed. 2021, 198-200, kat. 65-67; tiež KRAMPL 2021, 170-171, k problematike kresťanstva a Pannonie aj GASPÁR 2002). Podobne ako predmety z Gerulaty možno hodnotiť aj kahanec zo Somárskeho vrchu a jeho spájanie s počiatkami kresťanstva ako nadinterpretované.

3.2.2.3 SKLENENÉ NÁDOBY

Z neznámej parcely na Kozej ulici má pochádzať fragment sklenej nádoby [Kat. 83]; opis a nálezové okolnosti nie sú bližšie známe. Fragment získalo v roku 1961 do zbierok MMB (POLLA – VALLAŠEK 1991, 151, 65/4; PICHLEROVÁ 1992, 90, Obr. 5: 5). Z kresby nálezu, ktorú publikovala M. Pichlerová (1992, 90, Obr. 5: 5), ťažko posúdiť či sa jedná

o kruhové dno alebo ústie sklenej nádoby (flakónu ?). M. Pichlerová ho uvádza ako „*gul'ovite rozšírenú časť hrdla*“, B. Polla a A. Vallašek ako „*spodnú časť rímskej flaštičky*“.

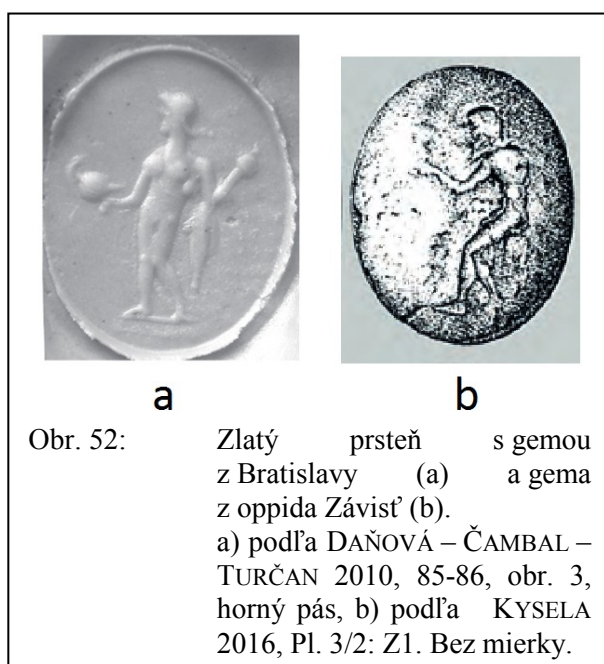
Sklo je doložené na sídliskách a ako súčasť hrobového inventáru z rímskej doby na juhozápadnom Slovensku. Vzhľadom na intenzitu jeho výskytu možno o skle uvažovať ako o prestížnej komodite. Všeobecne možno konštatovať, že v porovnaní s „luxusnou keramikou“ *terrou sigillatou* výrazne zaostáva. Najvýraznejší je tento rozdiel v Chotíne, kde na 28 fragmentov skla pripadá až 234 fragmentov *terry sigillaty* (VARSIK 2009, 133-135) *Terra sigillata* z germánskeho sídliska v Chotíne však predstavuje mimoriadne rozsiahly súbor, ktorý bol vyhodnotený ako najpočetnejší nie len na juhozápadnom Slovensku, ale aj širšie v naddunajskej oblasti stredodunajského limitu, a to v priestore južnej Moravy a východného Maďarska (KUZMOVÁ 2019, 97).

Vzácný výskyt skla súvisí pravdepodobne nie len z jeho vysokou cenou, ale aj jeho krehkosťou a s ňou spojenými problémami pri transporte. Medzi najpočetnejšie sklenené importované výrobky patrí stolovací riad a menšie fľašky (flakóny) na prepravu tekutín, resp. uchovávanie kozmetických prípravkov. Z chronologického hľadiska možno usudzovať, že sklo sa vyskytuje na germánskych sídliskách potom, keď sa začne postupne vytrácať z hrobov (stupeň B2) a naopak, v období jeho maximálneho výskytu na sídliskách (stupeň C1) jeho počet v rochoch klesá, resp. je takmer nulový (VARSIK 2009, 133-146, Graf 3).

3.2.2.4 PRSTENE

V nesúrodnom súbore predmetov z východného svahu hradného vrchu, ktorý som bližšie opísal v kapitole 3.1.2.4, sa nachádza zlatý pečatný prsteň s gemou, fragment zlatého prsteňa z pliešku a gema, ktoré sú datované do rímskeho obdobia (DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 85). V prípade samostatnej gemy s Fortunou som v kapitole 3.1.2.4 uviedol možnosť jej datovania do neskorolaténskeho obdobia.

Zlatý prsteň s gemou (DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 85-86, obr. 3, horný pás) [Kat. 84] datujú autori na základe

ikonografického a kvalitatívneho rozboru do 3. stor., pričom presnú identifikáciu mužskej postavy (obrazu) na gеме ponechali otvorenú. Na tomto mieste upozorňujem na istú stylistickú podobnosť s gemou z oppida Závist (KYSĚLA 2020, 158, Fig. 72: Z414; KYSĚLA 2016, Pl. 3/2: Z1). Postava na gеме z Bratislavy je statická, komparovaná postava je viac v pohybe [obr. 52]. Úpravu pôvodného motívu výrobcom gemy pripúšťajú autori štúdie (DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 86). Posunutie datovania gemy s mužskou postavou do neskorolaténskeho obdobia nastolujem len ako hypotézu; takáto možnosť datovania je možná aj vzhľadom na technologické zhotovenie gemy (hodnotené na základe fotografie) – pravdepodobne rytie väčšími alebo menšími guľovitými vrtákmi (konzultácia J. Kyselá).

Druhý, fragmentárne zachovaný prsteň je zhotovený z tenkého zlatého pliešku [Kat. 85]. Ide o typ s hladkou nezdobenou objímkou, ktorá sa smerom k plôške rozširuje a silnie. Autori štúdie prsteň datujú len rámcovo do 1. až 3. stor. (DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 86, obr. 1: 6).

3.2.2.5 MINCE

V súvislosti s dlhodobou prítomnosťou rímskych vojsk a administratívy na dunajskej hranici sa umocnil prísun cisárskych mincí, pričom ich nárast možno sledovať po roku 70. Do naddunajského priestoru sa rímske mince dostávali obchodom, uplácанím a tiež ako lup či žold germánskym oddielom (STOKLAS 2021, 123-133) alebo v súvislosti s prítomnosťou rímskych vojakov. Germánski Kvádi používali mince ako prostriedok výmeny s Rimanmi. Svedčí o tom množstvo nálezov mincí, ktoré sa koncentrujú predovšetkým v oblasti kvádskeho mocenského centier a sídlisk a vo vyššej miere v susedstve rímskej hranice. Obeh rímskych mincí v naddunajskej oblasti nemožno stotožňovať s obehom v provinciálnom prostredí. U kvádskej spoločnosti predstavovali rímske mince pravdepodobne osobné bohatstvo, ktorého hodnota sa menila z transakcie k transakcii. Germáni vlastné mince nerazili a tiež nedosiahli sociálno-ekonomickú organizáciu, ktorá by ručila hodnotu tovaru. Približnú hodnotu mince však museli poznať. Rímske mince boli zároveň potrebným vstupným kapitálom na rímske trhy (HRABKOVSKÝ 2019, 60).

Problematiku kategórie rímskych mincí som bližšie osvetlil v kapitole 3.1.2.5.1. Aj v prípade mincí z cisárskeho obdobia platí, že nálezový kontext (najmä u starších nálezov) nie je vždy jednoznačný a že aj mince v cisárskom období mohli byť v obehu dlhodobo. Doposiaľ najväčší depot rímskych mincí na Slovensku z Vyškoviec nad Ipľom obsahoval mince cisárov od Nera po Marca Aurelia. Doba jeho uloženia sa predpokladá v období markomanských

vojen (PANIS – BUDAJ 2006, 46-47). Hromadný nález mincí z Temnej jaskyne pri Žehre (v brale Spišského hradu) obsahoval 20 mincí, značne zošúchaných dlhodobým obehom. Boli medzi nimi razby od Vespasiana z rokov 72 a 73 po Septimia Severa z rokov 193 a 194 (SOJÁK 2004, 197-200). Vzhľadom na nálezové okolnosti a podobné nálezové súbory z Malopoľska, Horného Sliezka a Ukrajiny sa uvažuje o datovaní súboru až do obdobia začiatku sťahovania národov (STOKLAS 2021, 134; k problematike výskytu starších razieb v neskoriantickom období v stredodunajskom priestore pozri tiež STOKLAS – HRABKOVSKÝ 2019). Vzhľadom na tieto skutočnosti je výpovedná hodnota mincí zo Starej Bratislavy v prípade chronologických súvislostí obmedzená. Mince z cisárskeho obdobia boli doložené v rámci týchto polôh:

1. Hradný vrch, južný svah: minca Arcadius, centenionalis, 395-408. Získaná zberom (HUNKA – KOLNÍKOVÁ 2001, 90) [**Kat. 86**].
2. Dóm sv. Martina, okolie: minca Claudius II. Gothicus, 268-270, antoninianus. Získaná kúpou na aukcii; podľa informácie nálezcu bola nájdená neďaleko Dómu sv. Martina (KOLNÍKOVÁ – HUNKA 1985, 132-133) [**Kat. 87**].
3. Tobručká ulica (v čase nálezu Roykova ulica): bronzová minca Constantina II, 323 – 361 [**Kat. 88**], a poškodená bronzová minca zo 4. stor. [**Kat. 89**]. Obe boli nájdené v murive v roku 1931 (ONDROUCH 1964, 140, č. 454).
4. Klariská a Laurinská ulica: Počtom, opisom a uložením neznáme rímske mince mali byť objavené v súvislosti s výkopom kanalizácie pred rokom 1892 v bližšie neurčenom priestore medzi Klariskou ulicou a Michalskou bránou a na Laurinskej ulici č. 9 (ORTVAY 1892, 41-42).
5. Dunajský ostrov: minca, Traianus, dupondius, 103 [**Kat. 90**]. Nález je evidovaný pod inventárnym číslom 8243 v mincovom kabinete vo Viedni. Minca bola nájdená v roku 1852 „*in insula Danubii ad Pressburg*“ (MILITKÝ 2004, 194). Z popisu nie je zrejmé, ku ktorému ostrovu sa vzťahuje. Môže ísť o súčasný ostrov Sihot' prislúchajúci mestskej časti Karlova Ves. Z tejto lokality však nie sú známe iné archeologické nálezy. Neďaleko, z Devínskej cesty 1 (v okolí vodárne, pri ohybe električkovej trate do Karlovej Vsi), pochádza minca Gordiana nájdená v roku 1951 (ONDROUCH 1964, 116, č. 340). Vylúčiť nemožno ani dnes zaniknuté dunajské ostrovy, ktoré sa pred reguláciou rieky nachádzali aj v bližšom okolí Starej Bratislavy, nakoľko v čase nálezu tvorili súčasné mestské časti Bratislavy samostatné obce. Minca môže byť indikátorom osídlenia na prípadnej ostrovnej

lokalite alebo dokladom využívania vodnej komunikácie, na ktorej mohli ostrovy slúžiť ako príležitostné prístaviská (MILITKÝ 2004, 194).

Pre lokalitu Bratislava-mesto uvádza E. Kolníková (2012, 279, tab.) ešte mince Traiana, Antoninia Pia, Marca Aurelia, Gordiana III. a Cara. V citovanom súpise nie sú uvedené konkrétne polohy. V súpise uvádza ešte mince Claudia II. Gothica a Arcadia, ide však zrejme o mince, ktoré uvádzam v súpise polôh vyššie. Kolníkovou zmienená minca Traiana môže byť mincou, ktorú radím k polohe Dunajský ostrov.

Ďalšie mince pochádzajúce z Bratislavy uviedla v staršom súpise rímskych mincí z roku 1933 zo zbierok mestského múzea O. Wagnerová (1934, 421-424). Uvádza 242 mincí, z toho tri ako *nájdene v Bratislave*: denár Caracallu, argenteus Philippa Araba a bronzovú mincu Constantia II (možno sa jedná o mincu objavenú v roku 1931 na Tobruckej ulici, ktorú uvádzam v súpise vyššie). Z okolia Bratislavy predkladá mincu Marca Aurelia. Ide tak o mince datované len rámcovo do rokov 211 až 361. Či pod termínom Bratislava možno rozumieť územie Starej Bratislavy nevedno vzhľadom na absenciu konkrétnych polôh v súpise. V období publikovania súpisu bolo územie mesta približne v hraniciach súčasnej mestskej časti Staré Mesto. V blízkosti Starej Bratislavy, v polohe Na Hrebienku, sa mala nájsť minca cisára Domitiana (PICHLEROVÁ 1992a, 92-93, Obr. 6).

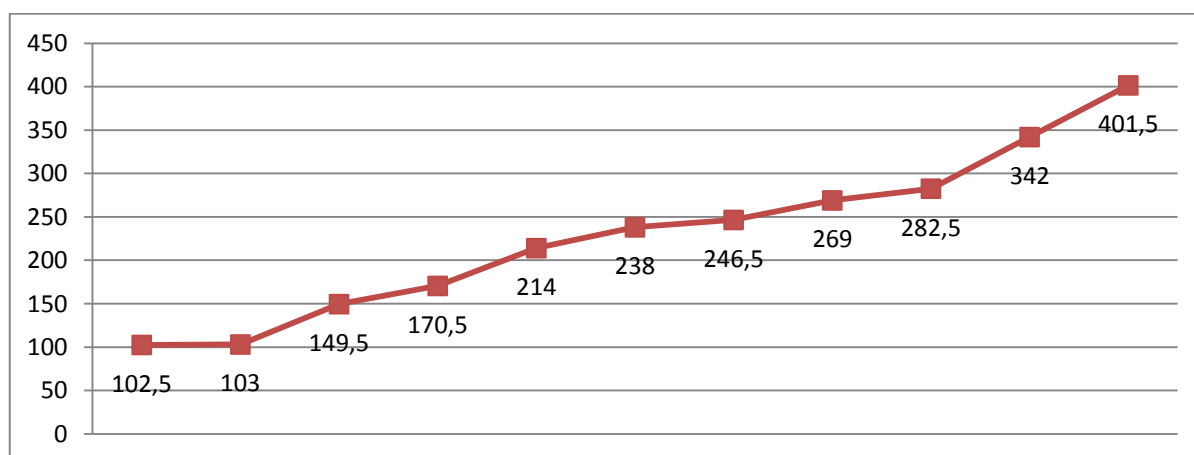
Nálezy mincí zo Starej Bratislavy nie sú výrazne početné. Vo väčšine prípadov nie sú známe ani bližšie nálezové okolnosti. Ak do súpisu zaradím mince uvedené O. Wagnerovou (s lokáciou Bratislava), mincu z polohy Na Hrebienku a mince uvedené E. Kolníkovou (s lokáciou Bratislava-mesto), ide spolu pravdepodobne o dvanásť mincí z cisárskeho obdobia (E. Kolníková uvádza sedem cisárskych a päť republikánskych). Z Bratislavy (okolia) bez bližšie určenej polohy má pochádzať ešte depot rímskych mincí nájdený v roku 1929. Mal pôvodne obsahovať 34 denárov, z ktorých 26 kusov kúpil J. Halačka z Brna. Identifikované boli razby od cisára Antoninia Pia po Maximinia Thraxa, teda v rozmäzí rokov 138 až 238. Podľa J. Skutila je zaručená bratislavská proveniencia depotu (podľa ONDROUCH 1964, 114-115, č. 335).

Tab. 5: Prehľad počtu mincí zo Starej Bratislavy, v prehľade uvádzam aj staršie nálezy s polohou Bratislava, vo výpočte neuvádzam depot z roku 1929 a bližšie neznáme mince z Klariskej ulice.

Cisári	Julsko-Klaudiov-	Flaviov--ská	Tzv. adoptova	Severovská dynastia	Tzv. vojen-	Konštantínovská dynastia	Valentínianus I. až
--------	------------------	--------------	---------------	---------------------	-------------	--------------------------	---------------------

	ská dynastia, vojenský cisári	dynastia	-ní cisári		skí cisári		zánik Rímskej ríše
Obdobie	27 pred n.	69	96	193	235	284	395
	l. až 69 n. l.	až 96	až 192	až 235	až 284	až 364	až 476
Počet mincí	0	1	3	1	4	1 (+1?)	1

Graf 1: Mince zo Starej Bratislavy a ich chronologické zaradenie. V prípade mincí datovaných len menom panovníka ako kritérium ich absolútneho datovania uvádzam medián obdobia ich vlády. V prehľade uvádzam aj staršie nálezy s polohou Bratislava, vo výpočte neuvádzam depot z roku 1929 a bližšie neznáme mince z Klariskej ulice.

V rámci bratislavskej brány boli doložené rímske mince na území takmer všetkých súčasných bratislavských mestských častí. Prehľad mincí zostavila E. Kolníková (2012, 279, tab.).¹⁶⁷ Najväčší počet sa koncentruje v Rusovciach, v rímskom tábore Gerulata a jej zázemí - spolu 300 mincí. V naddunajskej oblasti najvyšší počet uvádza k Devínskej Novej Vsi (71 mincí) a Devínu (41 mincí, prehľad 40 mincí tiež STOKLAS 2017, 70, Obr. 3). Vyššia koncentrácia je tiež v oblasti Trnávky (28 mincí), a Dúbravky (18 mincí). Ide o oblasti, ktorými prechádzali cesty v povodí Moravy (Devínska Nová Ves), nachádzali sa na rímsky

¹⁶⁷ Nálezy z jednotlivých polôh v rámci bratislavskej brány boli pravidelne publikované v Archeologických výskumoch a nálezoch na Slovensku v pravidelných príspevkoch „Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV“ od E. Kolníkovvej a J. Hunku, v prehľadových publikáciách Nálezy mincí na Slovensku I až V, v článkoch numizmatického časopisu Denarius a pod.

spôsob stavané objekty (Dúbravka) alebo oblasti, kde sa výrazne koncentrovalo germánske osídlenie (Trnávka, Vajnory). Z jednotlivých polôh sú najviac zastúpené mince z druhej polovice 2. až 3. stor., v rámci Devína, Devínskej Novej Vsi a Dúbravky je vyšší počet (spolu 11 mincí) tiež z prvej polovice 4. stor. Podobne je to aj v prípade mincí zo Starej Bratislavy. V rámci bratislavskej brány predstavuje výnimku Devín, kde až 15 zo 40 mincí¹⁶⁸ (STOKLAS 2017, 70, Obr. 3) predstavujú razby cisára Augusta, čo súvisí predovšetkým s postavením lokality v období okolo a po prelome letopočtov.

Tab. 6: Prehľad počtu mincí v naddunajských bratislavských mestských častiach (zostavené podľa KOLNÍKOVÁ 2012, 2012, 279, Tab.)

Cisári	Julsko-Klaudiovská dynastia, vojenský cisári	Flaviovská dynastia	Tzv. adoptovaní cisári	Severovská dynastia	Tzv. vojenský cisári	Konštantínovská dynastia	Valentinianus I. až zánik Rímskej ríše
Obdobie	27 pred n. l. až 69 po n. l.	69 až 96	96 až 192	193 až 235	235 až 284	284 až 364	395 až 476
Počet mincí	4 ¹⁶⁹	10	35	32	50	18	4

Prehľady v tabuľkách 5 a 6 ukazujú, že najvyšší počet mincí v Starej Bratislave a v naddunajskej oblasti bratislavskej brány predstavujú razby tzv. adoptívnych cisárov (38 mincí pre interval 96 rokov), Severovcov (33 mincí pre interval 42 rokov) a tzv. vojenských cisárov (54 mincí pre interval 49 rokov), t. j. stupne B2/C1 až C2/C3. Vzhľadom na dlhodobý obeh mincí, nie je vylúčené, že napr. mince z 2. stor. boli uložené neskôr, napr. v severovskom období a pod. Vyšší počet ukazuje aj obdobie po roku 284, resp. od čias Constantina I., ktoré všeobecne v oblasti stredného Dunaja predstavuje novú vlnu prílevu mincí. Nálezy zrejme poukazujú na reflexiu sociálno-ekonomickej stability na dunajskej hranici (pozri HRABKOVSKÝ 2019, 58).

¹⁶⁸ E. Kolníková (2012, 279, Tab.) uvádza pre Devín 41 mincí, z toho 19 ako razby Augusta.

¹⁶⁹ Do výpočtu neradím razby Augusta z Devína, ktoré súvisia pravdepodobne s postavením lokality v období okolo prelomu letopočtov.

3.2.2.6 DOKLADY STAVEBNEJ ČINNOSTI

Najstaršie zachované murované architektúry v Starej Bratislave predstavujú stavby z oppidálneho obdobia na hradnom vrchu a okolí (kapitola 3.1.2.9). Mladšie stavby z rímskeho obdobia boli doložené v bezprostrednom okolí Starej Bratislavy v rámci bratislavskej brány. Na území Starej Bratislavy sa vyskytuje stavebný materiál z rímskeho obdobia v sekundárnych polohách. Ide o opracovaný kamenný stavebný materiál a stavebné terakoty. Obe kategórie uvádzam v samostatných podkapitolách a následne súhrnne vyhodnocujem.

3.2.2.6.1 KAMENNÝ STAVEBNÝ MATERIÁL

Kamenný stavebný materiál predstavujú architektonické články a pravidelne tesané kvádre, ktoré sa používali pri stavbe kvádrového muriva minimálne z exteriérovej, pohľadovej strany. Kvádre určené do pohľadového muriva bývali opracovávané špicákom alebo dlátom, ktoré zanechávali charakteristické stopy. Od čias staroveku bolo kvádrové murivo považované za ideál náročne realizovanej stavby. Pri výrobe kvádrov vznikalo tiež množstvo odpadu a aj z tohto dôvodu bolo finančne náročnejšie (HORANSKÝ 2023, 8-10). Pri rozlíšení kamenného stavebného materiálu z neskorolaténskeho a rímskeho obdobia od materiálu z mladších období sa hodnotí pri makroskopickkej analýze predovšetkým charakter opracovania. Petrografické analýzy zas poukazujú na pôvod užitej horniny, pričom sa využívajú poznatky o užívaných kameňolomoch v danom období (PIVKO 2012a, 180-182; 2014, 265-273).

a) Hradný vrch (Bratislavský hrad):

Juhozápadný bastión: Počas výskumu v juhozápadnom bastióne bolo preskúmané torzo drevozemného valu¹⁷⁰ (FIALA 1995b, 14, obr. 4). Vo východnom predpolí valu bol zachytený kamenný múr pozostávajúci minimálne z dvoch častí. Vzhľadom na stratigrafické pozorovania je murivo staršie ako teleso drevozemného valu z 11. stor. Múr nie je zapustený na podkladovú skalú, ale je založený do najspodnejšej, nie presne datovanej prepálenej vrstvy. Múr bol datovaný do rímskej doby (FIALA – SEMANKO 1993, obr. 1-3; FIALA 1995b,

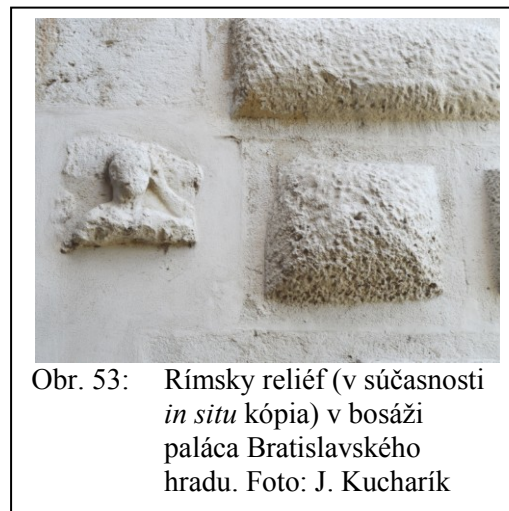
---

¹⁷⁰ Pôvodne bol datovaný do 9. storočia (FIALA 1995b, 115, obr. 4), revíznym výskumom bolo opevnenie klasifikované ako opevnenie hákovej konštrukcie užívané najmä v Poľsku. Dendrochronologicky bolo opevnenie datované na začiatok 11. storočia (ŠTEFANOVIČOVÁ – HENNING - RUTTKAY 2007, 190). Podobná konštrukcia bola zistená aj v priestore severných hradieb (SAMUEL 2022, 14-15).

14, obr. 4; ŠTEFANOVIČOVÁ – HENNING – RUTTKAY 2006, 241, obr. 3), resp. na základe zistených situácií nemožno jednoznačne vylúčiť, že súvisí so stavebnou aktivitou na akropole v oppidálnom období.

Juhovýchodná bosáž paláca:

V juhovýchodnom nároží hradného paláca je sekundárne zakomponované torzo rímskeho figurálneho reliéfu [obr. 53][Kat. 91]. Na miesto bolo osadené počas výstavby žigmundovského paláca v prvej polovici 15. stor. tak, že tvorí súčasť plasticity bosovaného nárožia. Na torze je zachované poprsie s ramenom, naznačujúcim predpaženie. Jemne modelovaná ruka ďalšej, už nezachovanej postavy (bohyne Viktórie?) kladie veniec na hlavu pravého torza. Zachované rozmery torza sú šírka 39 cm a výška 35 cm. Pôvodná šírka reliéfu (vzhľadom na predpokladanú kompozíciu) mohla byť približne 90 cm (FIALA 1995a, 11, obr. 2; KUCHARÍK ed. 2021, 307, kat. 235).

Obr. 53: Rímsky reliéf (v súčasnosti *in situ* kópia) v bosáži paláca Bratislavského hradu. Foto: J. Kucharík

Východná terasa: Rímsky stavebný materiál (opracované kamene a stavebné terakoty) bol doložený v objektoch na východnej terase datovaných do 9. až 13. stor. V prípade tzv. veľkomoravskej baziliky sa vyskytuje takmer len opracovaný kamenný materiál – predovšetkým v pilieroch stavby, druhom je rozmanitý. Prevládajú pieskovce, vápence a zlepenice, ojedinele žuly a kremene. Popri pravidelne opracovaných kvádroch s rovnobežným ryhovaním pochádzajú z objektu fragment tamburu stĺpa, kameň s konštruktívnym výžľabkom, kameň s vypuklou bosážou a prahový kameň. V prípade troch kamenných článkov možno čiastočne rekonštruovať časti z nápisov. V páse muriva označeného písmenom G zmieňuje T. Štefanovičová (1975, 60-61) ďalší kameň s dvomi písmenami, pričom predpokladala väčší počet podobných kameňov, avšak murivo sa počas výskumu nerozoberalo.

Spomínané tri nápisy spracoval R. Hošek (1984, 86-90, cat. 38-40) a ich prepis uvádza nasledovne:

Nápis č. 38 [Kat. 92]:

- (1) eq[ues]
- (2) leg(ionis) (Primae) [Adiutr(icis) P(iae) F(idelis)]
- (3) S[e]veriana [e v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]

Alebo prepis (podľa J. Kucharík)

- (1) [e]q[ues]
- (2) feci[t]
- (3) [se]verian[a]

Nápis. č 39 [Kat. 93]:

- (1) [In] h(onorem) a(eterni) I(ovis) O(ptimi) M(aximi) [I(ovis) O(ptimi)] M(aximi)
- (2) Co(mmagenae) I(ovis) O(ptimi) M(aximi) D(olicheni et Op
- (3) [. . . . .] ex voto
- (4) [pro s]e s(u i s) q(ue) [p]osuit

Nápis č. 40 [Kat. 94]:

- (1) [e] b(eneficiariis) t(ribuni) V (= quinque)
- (2) [an(norum) e. g. pat]er
- (3) [f(aciendum) c(uravit) h(ic) s(itus) [e(st)]
- (4) [. . . . .] h(eres) [f(aciendum) c(uravit)

Z nápisu č. 38 jednoznačne vyplýva datovanie do severovského obdobia. Pravdepodobne podobne možno datovať aj nápis č. 39. Rozšírenie kultu Jova Dolichénskeho zaznamenalo v stredodunajskom vojenskom prostredí vrchol koncom 2. a začiatkom 3. stor. V treťom a štvrtom decéniu 3. stor. došlo vo viacerých dolichénskych svätyniach k ničeniu, o čom svedčia doložené stopy po ohni. Od polovice 3. stor. nápadne klesal počet pamiatok spätých s týmto kultom (KVETÁNOVÁ 2003, 46-47).

K tzv. veľkomoravskej bazilike prilieha štruktúrou muriva a spojivom odlišný kompaktný zvyšok mladšieho objektu II. Zachovalo sa z neho juhovýchodné nárožie spodnej časti blokovej stavby. Bloková stavba prekrýva v západnej časti opracované kvádre pieskovcov a vápencov uložené do nárožia. Stratigraficky nad nimi uvádza T. Štefanovičová (1975, 62-63) hrob, pričom ďalej uvádza, že v priestore východnej terasy je doložené pochovávanie najskôr od 9. stor. Uvedené murivo je staršie, pričom autorka výskumu ho považuje za možný fragment muriva neznámej stavby z rímskeho obdobia. V kontexte nálezov architektúr z oppidálneho obdobia však nie je vylúčené ani datovanie do neskorolátenského obdobia (kapitola 3.1.2.9.3).

Južný svah – Vydrica: O Vodnej veži sa dlhodobo viedli diskusie o jej rímskom pôvode. V súvislosti s výskumami kamenných architektúr z oppidálneho obdobia sa uvažovalo o najstaršej stavebnej fáze Vodnej veže aj v neskorolátenských súvislostiach. Vznik architektúry v rímskom období malo potvrdiť datovanie uhlíkovej vrstvy pod základmi kvádrového muriva pomocou aktivity C – 14 do 2. a 3. stor. (KLINČOKOVÁ – FERUS 1984, 117-118). Posledný revízný výskum rímsky pôvod prvej stavebnej fázy nepotvrdil. Doložený

bol však sekundárne užitý kamenný stavebný materiál s možným datovaním do rímskeho obdobia (za konzultovanie výskumu ďakujem P. Šimončičovej-Koošovej a J. Kováčovi).

b) Stredoveké mesto:

Dóm sv. Martina: Kamenné opracované kvádre datované do rímskeho obdobia mali byť zistené počas výskumu Dómu sv. Martina, v starších sakrálnych objektoch na mieste Dómu. Ide o litavský vápenec zo severu Litavských vrchov (PIVKO¹⁷¹).

Panská 19-21: Umelecko-historický a architektonický výskum Pálffyho paláca sa uskutočnil v rámci celkovej obnovy objektu. V rámci staršej stavebnej fázy bol identifikovaný románsky dom z prvej polovice 13. stor., ktorého nárožie bolo vymurované z rôzne veľkých, opracovaných pieskovcových kvádrov. Na povrchu mali stopy po úprave zubákom a autori výskumu ich priradili k materiálu z bližšie neznámej rímskej stavby. Medzi kvádrami boli zlomky rímskych tehál použité na vyrovnanie riadkov. V hornej časti zachovaného muriva boli zachytené riadky z prisekaného lomového kameňa, ktorý bol kladený na spôsob *opus spicatum*. Okrem kamenných kvádrov datujú do rímskeho obdobia autori výskumu aj sekundárne užitú časť architektonických článkov (MELICHERČÍK – REXA 1986, 273-278).

Laurinská 3: Počas stavebných úprav objektu na Laurinskej ulici 3 bol odkrytý pieskovcový kváder, ktorý sa nachádzal pod okopníkovým kameňom na nároží Laurinskej a Radničnej ulice. Kameň s rozmermi 60 x 57 x 59 cm bol kvalitne opracovaný, sekaný šikmo (za konzultovanie ďakujem B. Resutíkovi).¹⁷² Kamenný článok nemožno vzhľadom na jeho sekundárne (terciálne?) využitie bližšie datovať. Jednou z možností datovania je vzhľadom na opracovanie a materiál (bližšie nešpecifikovaný pieskovec) rímska doba.

Laurinská 5: Nálezy rímskych stavebných základov na Laurinskej 5 zmienil T. Ortway (1892, 41-42), ktorý zároveň písal o ich zničení z dôvodu novej výstavby. Len obmedzený výskum polohy rímske murivá nedoložil, zistené boli rímske tehly v sekundárnej polohe (LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996a, 121). Systematický výskum polohy nebol uskutočnený.

Laurinská 8: Podobne ako v prípade protiľahlej polohy Laurinská 5, aj v súvislosti s Laurinskou 8 uviedol T. Ortway (1892, 41-42) nálezy rímskych múrov. K polohe zmienil

---

¹⁷¹ Pivko, D.: Významné ušľachtilé kamene pamiatok okolia Bratislavy od rímskych čias po súčasnosť. Nepublikovaná prednáška. Dostupné online: <<http://www.fyzickageografia.sk/geovedy/texty/pivkoprez15.pdf>>. Citované 14.3. 2024.

¹⁷² Pozri tiež informatívny článok Unikátny objav na rohu Radničnej a Laurinskej sa podarilo zachrániť. Dostupné online: <https://muop.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600176&id=5834>. [Citované 10.1. 2024].

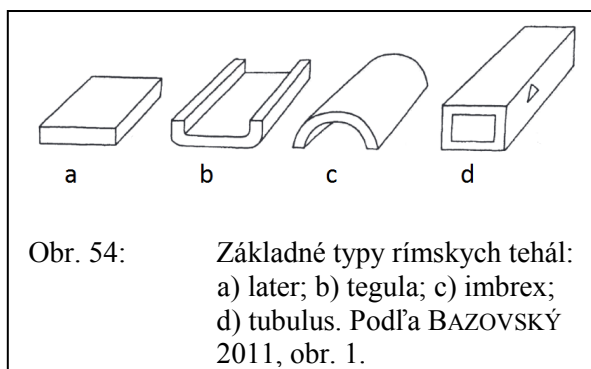
tiež nálezy rímskej cesty zachytenej v hĺbke približne 270 m. V prípade Laurinskej 8 nebol archeologický výskum realizovaný. Stavebno-historický a architektonický výskum nálezové okolnosti nedoložil.¹⁷³

Kaplnka sv. Jakuba: Nachádza sa v priestore pred Starou Tržnicou (od roku 2019 ako Námestie Nežnej revolúcie). Cintorínová kaplnka stála v susedstve zaniknutého väčšieho Kostola sv. Vavrinca. Počas jej archeologického výskumu v rokoch 1994 až 1998 boli identifikované štyri stavebné fázy kaplnky datované od 12. až do prvej polovice 16. stor. Na stavbe bol doložený sekundárne užitý kamenný materiál zo severu Litavských vrchov, aký sa využíval v rímskom období (ŠIMONČIČOVÁ-KOŔŠOVÁ – LESÁK – PIVKO 2015, 726-728).

3.2.2.6.2 STAVEBNÉ TERAKOTY

Ako som poukázal v historiografii, rímskym osídlením v Starej Bratislave sa bádatelia zaoberali najmä z hľadiska nálezov stavebných terakot a preto tejto kategórii venujem širší úvod ozrejmujujúci problematiku tohto archeologického materiálu.

V súvislosti s prítomnosťou rímskych vojsk sa ako nový fenomén v stredodunajskej oblasti vyskytuje stavebná terakota – tehly a strešné krytiny [Obr. 54]. Ich používanie v stavebníctve sa výrazne zvýšilo a dosiahlo maximum v uvedenom období, t. j. počas 1. a 2. stor., aj v samotnom Ríme a Itálii (HELEN 1975, 18). Tehly sa vyrábali v niekoľkých typoch: *later pedalis* (1 x 1 stopa), *later sesquipedalis* (1,5 x 1,5 stopy), *later bipedalis* (2 x 2 stopy), *later bessalis* (2/3 x 2/3 stopy), pričom ich veľkosti vychádzali spravidla z rímskej stopy. Hrúbka tehál bola okolo 4 a 5 cm. Na strechy boli používané tri typy terakot: najväčšiu plochu pokrývala tegula (škridla s vystúpenými okrajmi s veľkosťou asi 45 x 50cm), ďalej *imbrex*, používaný na prekrytie okrajov *tegulae*, a *antefix*, ktorý zdobil okraje strechy. Špecifickým typom stavebných terakot boli duté tehly *tubuli*. Používali sa na výstavbu miestností s podlahovým vykurovaním – *hypocaustom*, pričom cez dutý priestor v stenách bol hnaný horúci vzduch. Na výstavbu *hypocausta*, jeho pilierov a podláh, boli používané špeciálne typy tehál. Ďalšie špeciálne upravené tehly s výstupkami na

¹⁷³ Podrobný umelecko-historický a architektonický výskum SÚPSOP. Blok č. 7. Uložené v Dokumentácia MÚOP. V dokumentácii ako Laurinská 10.

jednej strane - *tegula hammata* a *tegula mammata* – slúžili na obklady stien, na uchytenie omietky (BAZOVSKÝ 2011, 21-22).

Výrobu stavebných terakot spomína v dobových prameňoch napr. Vitruvius (DE ARCHITECTURA II, 3). Hoci opisuje predovšetkým výrobu sušených tehál, možno z ním opísaných postupov odvodiť aj produkciu pálených tehál. Hlina určená na výrobu terakot sa preplavovala, aby sa zbavila nečistôt. Následne sa hmota (cesto) vkladala do drevených foriem a sušila. Tento proces sa zrejme uskutočňoval na voľnom priestranstve, na čo upozorňujú často dochované odtlačené stopy zvierat. Časté sú vo vojenskom prostredí aj odtlačky rímskych vojenských sandálov. Na tehách sa dokonca vyskytujú rôzne kresby¹⁷⁴ či nápisy rôzneho významu.¹⁷⁵ Následne sa tehly vypaľovali pri teplote vyššej ako 900 stupňov. Dôsledný výrobný postup zabezpečil trvanlivý, pevný stavebný materiál. Z tohto dôvodu sa stavebné terakoty používali tiež sekundárne v mladších obdobiach – či už v intaktnom stave alebo ako fragmentarizovaná drť v malte. Rímske stavebné terakoty sú v (nie len) bratislavskom nálezovom materiály zvyčajne dobre rozpoznateľné od tehál z mladších období: charakteristická je sýto červená farba a tvar, v prípade fragmentov zloženie hmoty/cesta, ktoré má stredozrnný charakter a svojou tvrdosťou; odobratie vzorky odštíknutím je spravidla namáhavejšie pri rímskej tehle ako pri tehle z mladšieho obdobia.

Pri štúdiu stavebných terakot sa výrazná pozornosť venuje kolkom; práve tie ako epigrafické pamiatky boli predmetom štúdia prinajmenšom od 16. stor. a kolky boli predmetom bádateľského záujmu zaiste viac ako samotné tehly (HELEN 1975, 10-12). Prax označovania kolkom sa vyskytuje od asi polovice 1. stor. v claudiovskom období. Význam či užívanie kolkov nie sú jednoznačne ozrejmene. Kolkom mohla byť opatrená každá desiata alebo aj každá stá tehla. Označenie istého počtu tehál tak mohlo slúžiť ako distribučná značka udávajúca légii, ktorej sú výrobky určené, prípadne kolky slúžili aj ako potvrdenie kvality (JANEK 2014, 16). Napr. v tehelni vo Vindobone je doložená výroba pre viaceré légie (MOSSER 2015, 76-78). Práve kolky jednotlivých légii boli/sú v archeologickom bádani často primárnym argumentom pre datovanie.

Nakoľko sa tehly vyskytujú často v sekundárnych polohách, čo je aj prípad Starej Bratislavy, datovanie prípadnej stavebnej činnosti sa odvádza od poznatkov o pôsobení určitej légie v danej oblasti. Tvary razidiel neboli štandardizované a z toho dôvodu existujú rôzne

---

¹⁷⁴ Napr. z bratislavských Rusovciac, kastela Gerulata, pochádza tegula s ľudskou postavou, ktorá bola predmetom rôznych diskusií. Postava bola interpretovaná ako „Kritus nesúci kríž“ (KOLNÍK 1984a), ale aj ako kopáč – fossor (GASPÁR 2002, 139, 202, tiež MUSILOVÁ – TURČAN 2010, 279-283, KUCHARÍK ed. 2021, 198, kat. 65).

¹⁷⁵ Napr. zo Stupavy pochádza tegula s nápisom, záznamom o desiatich tehliaroch z Carnunta (HOŠEK 1984, 92-93).

typy kolkov, napr. obdĺžnikové, kruhové, podkovitové či v tvare vojenskej obuvi. Na základe tvarov razidiel nie je možné zostaviť chronologické rady. T. Janek (2014, 16) uviedol morfometrickú analýzu kolkov, na základe ktorých radí stavebné terakoty ku konkrétnym razidlám a vymedzuje skupiny vyrobené v jednom čase. „*Morfometria je založená na počítačovom porovnávaní fotiek kolkov. Jedná sa o úplne novú metódu, ktorej princíp spočíva v prevedení tvaru kolku na set súradníc, ktoré je následne možné porovnávať. Presnosť merania je približne 0,25mm a je tak možné určiť aj fragmenty kolkov*“ (JANEK 2016, 124). Ďalšiu možnosť skúmania stavených terakot predstavuje petrografická analýza objasňujúca pôvod hlíny. Tá však v prípade stredodunajských terakot má len obmedzenú výpovednú hodnotu, nakoľko tehelný okrskok vo Vindobone zásoboval niekoľko stredodunajských lokalít, ako dokladá analyzovaný široký distribučný okruh. Samotná distribúcia stavebných terakot napriek väčším vzdialenostiam mohla byť (po rieke) efektívnejšia ako malovýroba v blízkosti staveniska (JANEK 2017, 95).

Stavebné terakoty, predovšetkým tehly a tegulae, boli v Starej Bratislave doložené na niekoľkých polohách. Vzhľadom na ich výskyt delím jednotlivé polohy do dvoch väčších územných skupín – hradný vrch (Bratislavský hrad) a stredoveké mesto. V popise uvádzam taktiež nálezový kontext, ktorý budem ďalej analyzovať vo vyhodnotení.

a) Hradný vrch (Bratislavský hrad)

Juhozápadný bastion: Počas výskumu juhozápadného bastiónu zo 17. stor. boli nájdené fragmenty „*veľkého množstva rímskej krytiny*“ (FIALA 1991, 31) [Kat. 95]. V súbore boli tegulae a imbrices. Štrnásť z nich bolo kolkovaných LEG XIII GAN a LEG X GEPP. Autori výskumu predpokladali, že sa jedná, vzhľadom na fragmenty maľovaných omietok, o materiál z tzv. veľkomoravskej baziliky použitý pri úpravách valu (FIALA – SEMANKO 1993, 34-37). Časť (nekolokovanej) stavebnej terakoty v súbore však pravdepodobne predstavuje stredovekú strešnú krytinu tzv. antických tvarov. Ako stavebná terakota boli zaradené aj dva fragmenty z rímskych amfor (NAGY – GREGOR 2011, 195, obr. 3).

Korunná veža: Už v roku 1918 pripúšťal E. Nowotny (1918, 38), že Korunná veža Bratislavského hradu môže stáť na rímskych základoch, čo však nebolo výskumom potvrdené (LICHNER 1960, 50). Vežu postavili okolo polovice 13. stor., v mladších obdobiach bola nadstavaná (napr. ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 119). Veža svojou hmotou predstavuje najstaršiu stojacu architektúru na hradnom kopci. V rokoch 2008 až 2010 sa uskutočnil architektonicko-historický výskum veže, ktorý bol vykonaný v parciálnych blokoch v súvislosti s komplexnou pamiatkovou obnovou hradného paláca. V jej stavebnej hmote boli identifikované fragmenty

starších kamenných architektonických prvkov bez bližšieho datovania, ale tiež bližšie nekvantifikované fragmenty rímskych tehál (HAVLÍK – SABADOŠOVÁ 2012, 177; tiež osobné pozorovania).

Zimná jazdiareň: Počas výskumu Zimnej jazdiarne boli v sekundárnej polohe, v zásype, nájdené fragmenty stavebných terakot, vrátane tegulae (nepublikované, za informáciu ďakujem M. Musilovej). Z polohy pochádza tiež imbrex, fragment.

Východná terasa: Rímsky stavebný materiál (opracované kamene a stavebné terakoty) bol doložený v objektoch na východnej terase datovaných do 9. až 13. stor. Väčšie (bez kvantifikácie) množstvo rímskych tehál a tegulae uvádza T. Štefanovičová (1975, 59-61; FIALA 1995b, 15) predovšetkým v prípade stavby tzv. veľkomoravskej baziliky (ako objekt I). Fragmenty stavebných terakot boli zistené v pilieroch a múroch stavby. Boli použité ako výplne styčných špár medzi kameňmi a tiež v riadkoch muriva. Z polohy východná terasa pochádzajú fragmenty s kolkami LEG XIII G (KOLNÍK et al 1993, 237; porovnaj obr. 140, 2, podľa obrázku sa jedná o kolok LEG XIII GAN). T. Štefanovičová uvádza kolky LEG XV APOL, LEG XIII G s prírmením ANT a LEG XIII GMV (ŠTEFANOVIČOVÁ 2005, 23, obr. 2-4). Kolky na tehľách majú obdĺžnikový tvar. Okrem tehál pochádzajú z východnej terasy fragmenty tegulae (KUCHARÍK 2020, 105), vrátane tegulae s kolkom LEG XIII GMV (uložené SNM - AM) [Kat. 96].

Severné hradby: V rokoch 2019 až 2021 bol v priestore severných hradieb realizovaný záchranný archeologický výskum. Boli preskúmané drevozemné opevnenie z prvej tretiny 11. stor. a mladšie kamenné opevnenia z románskeho a gotického obdobia (SAMUEL 2022, 14-16). V sekundárnych polohách boli nájdené rímske tehly (za informáciu ďakujem M. Samuelovi).

Východný svah: Pri výskume voľného priestoru severne od Kostola sv. Mikuláša na východnom svahu hradného vrchu bola preskúmaná kruhová sakrálna stavba – rotunda a pohrebisko datované do 11. stor. Na základe výskumu A. Vallašek 1999, 110, Tab. III) predpokladal na východnom svahu hradného vrchu existenciu fortifikačného systému. Jeho pôvod dotoval do laténskeho obdobia, konštrukciu valu II. horizontu predpokladal v rímskom období na základe výskytu rímskej úžitkovej keramiky, ale aj fragmentu tegule a tehly s nečitateľným kolkom [Kat. 97].

Južný svah – Vydrica: Výskum na Vydrici, v okolí Vodnej veže, mal charakter predstihového záchranného archeologického výskumu. Na ploche V2 východne od Vodnej veže bolo zistené nárožie kamennej stavby. Objekt bol pôvodne datovaný do rímskej doby, neskôr bol zaradený do neskorolátskeho osídlenia lokality. Na ploche V2 boli odkryté tiež

vrstvy s keramikou datovanou do rímskeho obdobia a „*viacero fragmentov nezdobenej terry sigillaty a rímskych tehál*“. Na jednom z fragmentov tehál je zachovaný obdĺžnikový kolok LEG XIII [G] (ŠTEFANOVIČOVÁ et al. 2008, 250-252, Tab. 4, 3) [Kat. 98].

b) Stredoveké mesto

Dóm sv. Martina: V súvislosti s rekonštrukciou Dómu sv. Martina bol realizovaný archeologický výskum v rokoch 2002 a 2003, ktorý doložil sekundárne užité rímske tehly v stredovekých murivách. Najviac sa nálezy koncentrovali v murive v sektore VI, kde bol z nich vybudovaný súvislý úsek. Na fragmentoch tegulae boli identifikované kolky LEG XIII GMV [Kat. 99], počet, aj vzhľadom na pozíciu tehál v murivách, nebol klasifikovaný (ŠTEFANOVIČOVÁ et al 2004, 21-22, obr. 9, 10).

Úzka ulica: Zisťovací výskum na parcele 456 súvisel s výskumom západného úseku mestských hradieb. Zo sekundárnej polohy má pochádzať bližšie nešpecifikovaný nález fragmentu rímskej tehly (POLLA - VALLAŠEK 1991, 157, porovnaj BAXA 1977, 53). Fragменты rímskych tehál mali byť ako spólie užité aj v iných úsekoch stredovekých mestských hradieb (za informáciu ďakujem P. Baxovi).

Rudnayovo námestie 4: Na výskum neskorobarokového meštianskeho domu na Rudnayovom námestí 4 nadviazal v roku 1986 archeologický výskum lokality (MUSILOVÁ 1987, 74; 1988a, 92). Bol odkrytý terénny profil ukazujúci vývoj osídlenia od neskorolaténskeho obdobia do 13. stor. Autorka výskumu M. Musilová (1988b, 268, obr. č. 2, 3) uvádza v súvislosti s vrstvami č. 59-51, časovo predchádzajúcimi objekt datovaný do 11. stor., úlomky z rímskych tehál. K vrstvám uvádza *malé množstvo úlomkov* keramiky, pričom uvádza ich percentuálny podiel nasledovne: rímske tehly 25 %, laténska keramika 41 %, slovanská keramika 29 % a keramika z 10. a 11. stor. 5 %.

Farská ulica 6: Pri výskume parcely 363/6 bol odkrytý objekt štvorcového pôdorysu interpretovaný ako odpadová jama užívaná do prvej polovice 15. stor. Na parcele boli preskúmané tiež obytné objekty z 9. a 10. stor. Boli zahĺbené do staršej nálezovej situácie z neskorolaténskeho obdobia (LESÁK 2019a, 142-143). Z objektu odpadovej jamy pochádzajú fragmenty rímskych tehál s kolkami štrnástej légie, autor výskumu konkrétny počet neuvádza (LESÁK 2007). Z objektu má pochádzať tiež fragment tehly s kolkom LEG XIII (KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 155, obr. 9) [Kat. 100]. Kolok je poškodený a vzhľadom na výskyt ostatných kolkov v Starej Bratislave nemožno vylúčiť, že sa jedná o kolok 14. légie.

Ventúrska 10 (v čase výskumu ako Jiráskova 12): Systematický výskum prebiehal v súvislosti s obnovou Pálffyho paláca. V sekundárnej polohe, z deštrukcie pece na pečenie

chleba (?) z 9. a 10. stor. pochádzajú fragmenty 10 až 15 rímskych tehál. V prípade dvoch fragmentov boli identifikované kolky (BAXA 1977, 50, obr. 11: 1, 2). Jeden z nich možno rekonštruovať s nápisom LEG [Kat. 101], druhý kolok ako XIII [Kat. 102] (vzhľadom na fragmentárnosť zachovania nápisu kolku a ostatné nálezy kolkovaných tehál zo Starej Bratislavy nemožno vylúčiť, že sa jedná o kolok XIII).

Panská 19-21: Z polohy pochádzajú významné nálezy a stratigrafické pozorovania pre oppidálne obdobie (ZACHAR – REXA 1988). Na archeologický výskum nadväzoval umelecko-historický a architektonický výskum Pálffyho paláca v rámci celkovej obnovy objektu. Autori výskumu konštatovali „*veľké množstvo sekundárne použitého rímskeho stavebného materiálu (tehly, časti architektonických článkov, opracovaných kamenných kvádrov) v stredovekých murivách*“ vzhľadom k čomu pripúšťali dokonca možnosť existencie rímskej stavby v blízkom okolí (MELICHERČÍK – REXA 1986, 273). Užitie zlomkov rímskych tehál bolo doložené na vyrovnanie roviny medzi kvádrami a vo vnútornom oblúku výklenku stredovekej strieľne murív datovaných do polovice 13. stor. (MELICHERČÍK – REXA 1986, 275-278). Vzhľadom na uloženie stavebných terakot v murivách autori výskumu neuvádzajú ich konkrétny počet či prípadné kolky.

Laurinská 5: Správy o súbore rímskych tehál z Laurinskej 5 pochádzajú zo starších správ T. Orvaya a spolu s informáciami o rímskych múroch sa stali predmetom diskusii o rímskom osídlení. Ortway (1892, 41-42) uviedol tehly signované kolkom XV. légie Apollinaris [Kat. 103] a Atiliae Firmae [Kat. 104], ich konkrétny počet však nespomína. K rímskym nálezom došlo počas výstavby primaciálneho nájomného domu. Ten bol realizovaný v rokoch 1872 a 1873. V tom čase publikované *Archeologiai értesítő* (1873, 223) uvádzajú v súvislosti s výstavbou objektu nález tehál s kolkom LEG XIII G. Konkrétny počet neuvádzajú. V roku 1890 (teda dva roky pred vydaním Dejín T. Orvaya) sa do MMB dostali z Lembergerovej zbierky dve rímske tehly. Celá zachovaná tehla má kolok LEG XV APOL [Kat. 105]. Forma kolku (*tabula ansata*) je odlišná od obdĺžnikového kolku LEG XV APOL na ďalšej tehle z rovnakej polohy uvedenej Ortwayom (KUCHARIK 2020, 103, obr.). V zbierkach múzea je od roku 1890 tiež fragment tehly (tegule?) z Laurinskej ulice bez popisného čísla (vzhľadom na historické pozadie nadobudnutia predmetu pravdepodobne tiež Laurinská 5) s poškodeným kolkom, ktorý možno rekonštruovať ako XV [Kat. 106]. Ďalší fragment tehly s fragmentom kolku L v starých zbierkach múzea má taktiež pochádzať z Bratislavy, avšak v popise nie je uvedená bližšia poloha. Potenciálne tiež môže ísť o Laurinskú ulicu 5 (KUCHARIK 2020, 103) [Kat. 107].

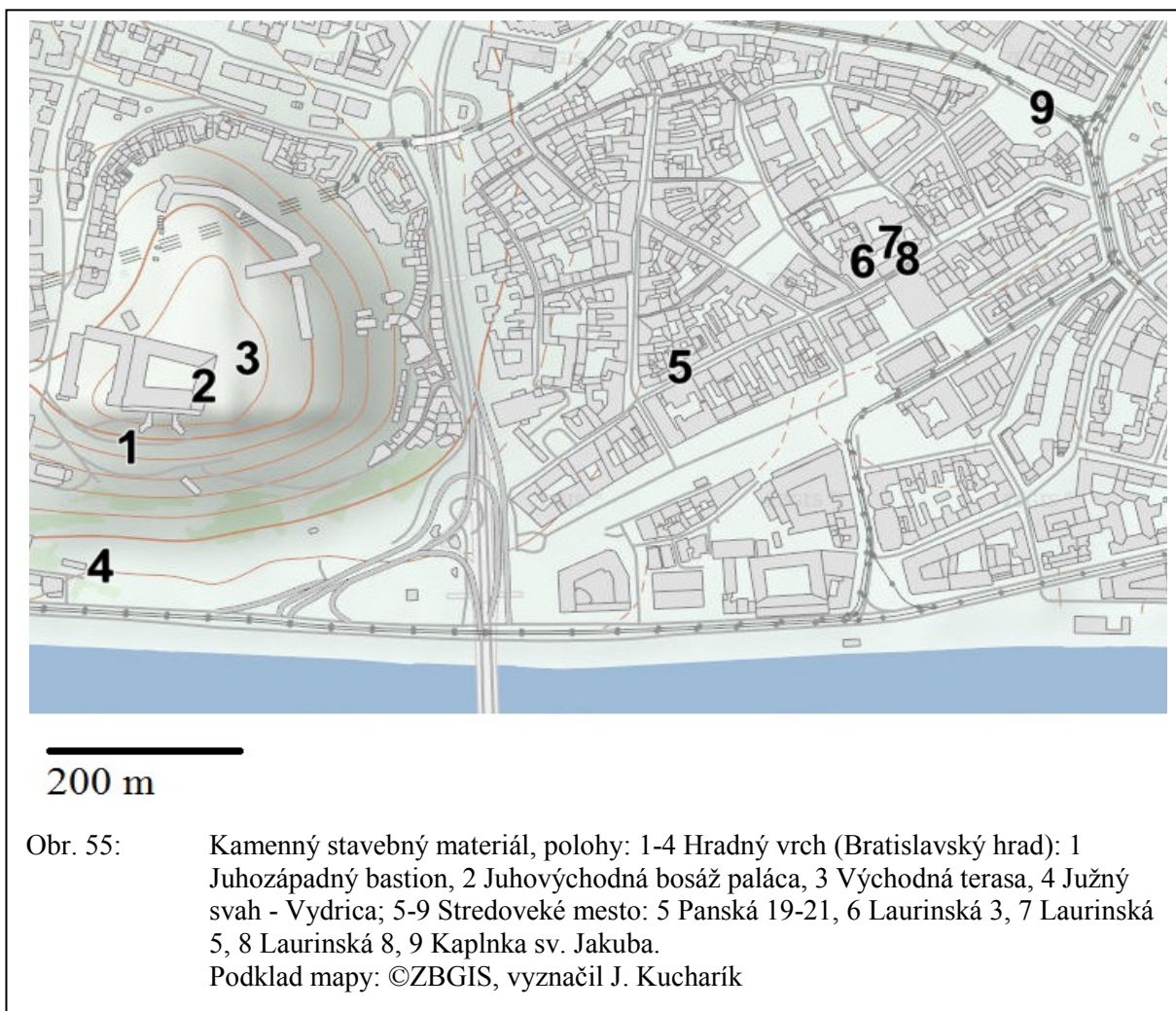
V roku 1984 sa uskutočnil pamiatkový, povrchový prieskum objektu bez sond, ktorého autori dospeli k záveru: „*Archeologické súvislosti v rozsahu hmoty samotného objektu boli zrejme porušené pri výkopových prácach základov v roku 1873, kedy sa tu našli rímske tehly a zvyšok rímskej cesty.*“ (KRESÁNEK 1984). Pre doterajšie poznanie polohy je dôležitý predovšetkým archeologický výskum z roku 1994, ktorý sa na parcele uskutočnil ako záchranný v súvislosti so zabezpečovaním izolácie suterénnych priestorov. Výskumom bolo v dĺžke 13 m odkryté základové murivo mierne smerujúce do telesa komunikácie. Zachytené bolo južné nárožie a časť jeho južnej strany, pravdepodobne zvyšok fortifikácie (obrannej veže?) stredovekého arcibiskupského dvorca. Základové murivo bolo zistené 90 až -40 cm od nultého meračského bodu (t. j. 138, 07 m n. m.). Pozostávalo z lomového kameňa spájaného kvalitnou vápenatou maltou. V múre boli zistené sekundárne použité rímske tehly a tegulae; ich počet autori výskumu neuvádzajú (LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996a, 121).

Rybárska brána: Fragment tehly (tegule?) s kolkom XIIIIC[G] bez bližších nálezových okolností je evidovaný v MMB (KUCHARÍK 2020, 103, obr.) [Kat. 108]. V Archeologickom inventári MMB je v poznámke k nadobudnutiu exemplára uvedené: „*10.6.1858 nájdené na rohu Rybárskej brány murárskym palierom Karolom Tayerom pri podzemnom kanály.*“ V poznámke k nadobudnutiu je tiež s otáznikom uvedený Petronell. Tehla sa do zbierok múzea dostala darom od Franza Rabátha.

3.2.2.6.3 DOKLADY STAVEBNEJ ČINNOSTI – VYHODNOTENIE

Doklady stavebnej činnosti v rímskom období neboli na území Starej Bratislavy jednoznačne doložené nálezmi architektúry *in situ*. Len dve torzá murív vyskytujúcich sa na hradnom vrchu – na východnej terase a v juhozápadnom bastióne možno hypoteticky zaradiť do rímskeho obdobia. Vzhľadom na ich stratigrafické nálezové situácie ide o murivá staršie ako horizonty 11. stor. Nakoľko sa obe nachádzajú na hradnom vrchu, nemožno vylúčiť ich datovanie v kontexte kamenných architektúr z oppidálneho obdobia (pozri kapitola 3.1.2.9.3). Na mieste predpokladaného staršieho muriva v juhozápadnom bastióne bola v 11. stor. založená fortifikácia. Vzhľadom na túto skutočnosť a tiež polohu v rámci hradného kopca možno ako o jednej z možností staršieho muriva predpokladať, že vznikol za účelom fortifikačnej stavebnej aktivity. Nemožno však vylúčiť ani iný účel a z dôvodu stavu výskumu ani bližšie hodnotiť. Stavebnú aktivitu v rímskej dobe v Starej Bratislave naznačujú opracované kamene a stavebné terakoty z rímskej doby; pochádzajú však zo sekundárnych polôh a preto možno problematiku posudzovať len v rovine hypotézy.

a) **Kamenný stavebný materiál** – architektonické články a opracované kamenné kvádre boli doložené na niekoľkých polohách v Starej Bratislave [obr 55]. Vo všetkých prípadoch, keď boli získané poznatky o nálezovom kontexte archeologickým výskumom,

však išlo o sekundárne užitie v mladších, stredovekých murivách. Ako zdroj opracovaných kameňov v Starej Bratislave mohli slúžiť v stredovekom období kamenné stavby na hradnom vrchu z oppidálneho obdobia. Petrograficky analyzované opracované kamene preukázali, že medzi stavebným materiálom sa vyskytujú aj kamene z kameňolomov užívaných až po prelome letopočtov, t. j. v rímskej dobe (PIVKO 2014, 272, Tab. 2). D. Pivko (2012a, 182) uvádza, že analyzované horniny sa podobajú materiálu užívanému v rímskej Gerulate a Carnunte. Sekundárne užitie kamene s nápismi možno datovať do druhej polovice 2. a prvej polovice 3. stor., resp. nápis s prírmením Severiana jednoznačne do severovského obdobia. Za zdroj kamenných článkov užitých sekundárne v stredoveku možno považovať bližšie neznámu architektúru zo Starej Bratislavy alebo niektorú z rímskych lokalít v rámci bratislavskej brány.

Rímske opracované kamene sa v Starej Bratislave vyskytujú v najväčšom počte sekundárne v murivách stavieb datovaných od 9. do 13. stor. Pre staršie (veľkomoravské a ranouhorské) obdobie nemožno jednoznačne vylúčiť, že boli využívané staršie architektúry – hoc v tom čase pravdepodobne v ruinovom, ale stále po istej úprave obytnom stave. Apropo u stavby II na severnej terase z neskorolaténskeho obdobia možno predpokladať, že bola užívaná ešte v 11. a 12. stor., pričom k definitívnej deštrukcii torza došlo až v 13. stor. (RESUTÍK 2014, 153). Pre stavby budované v Starej Bratislave v 12. a 13. stor. možno všeobecne konštatovať, že románske, resp. ranogotické objekty boli stavané predovšetkým z lomového kameňa, pričom kamennými kvádrami boli armované najmä nárožia. Z tohto hľadiska sa stavby v Bratislave približujú skôr k nemeckým a rakúskym sídlam (ILLÁŠ 2021, 59-60). Súvis uvádzam v prísune tzv. „hostí“ z oblastí dnešného Nemecka a Rakúska do Bratislavy v 13. stor. (ŠEDIVÝ 2012, 438). „Hostia“ z týchto krajov mohli pravdepodobne vychádzať zo skúsenosti využívať pre svoje stavby starší materiál z rímskych objektov. Na takéto užívanie mohli v danom období postačovať ako zdroje opracovaných kameňov kamenné architektúry z oppidálneho obdobia a prípadne neznáma architektúra z rímskeho obdobia zo Starej Bratislavy, ale tiež rímske architektúry doložené v bratislavskej bráne, resp. v jej okolí v zadunajskej oblasti.

Transport stavebného materiálu mohol viesť predovšetkým cez Dunaj a jeho bočné ramená, na čo poukazujú dislokované rímske opracované kamene v bratislavskej bráne a jej okolí. Napr. v Podunajských Biskupiciach, v centre obce (mestskej časti) stojí Kostol sv. Mikuláša, v ktorom bol zistený sekundárne užitý rímsky stavebný materiál a opracované kamenné kvádre.¹⁷⁶ Opäť ide predovšetkým o stavebnú etapu 12. a 13. stor. (ŠIMONČIČOVÁ KOOŠOVÁ et al 2019, 766). Ďalej od Dunaja boli zistené rímske kamenné články v stredovekých kostoloch v Boldogu a pravdepodobne v Bernolákove (PIVKO 2012b, 612). Smerom na západ od bratislavskej brány boli takto identifikované sekundárne použité rímske kamenné kvádre na prevažne románskych stavbách v Hainburgu a okolí (ROHATSCH 2005, 9). V súvislosti s rozmachom stavebníctva po udelení mestských privilégii Bratislave v roku

---

¹⁷⁶ Na jednom z nich sa nachádza nápis (podľa HOŠEK 1984, 84-86, obr. 50):

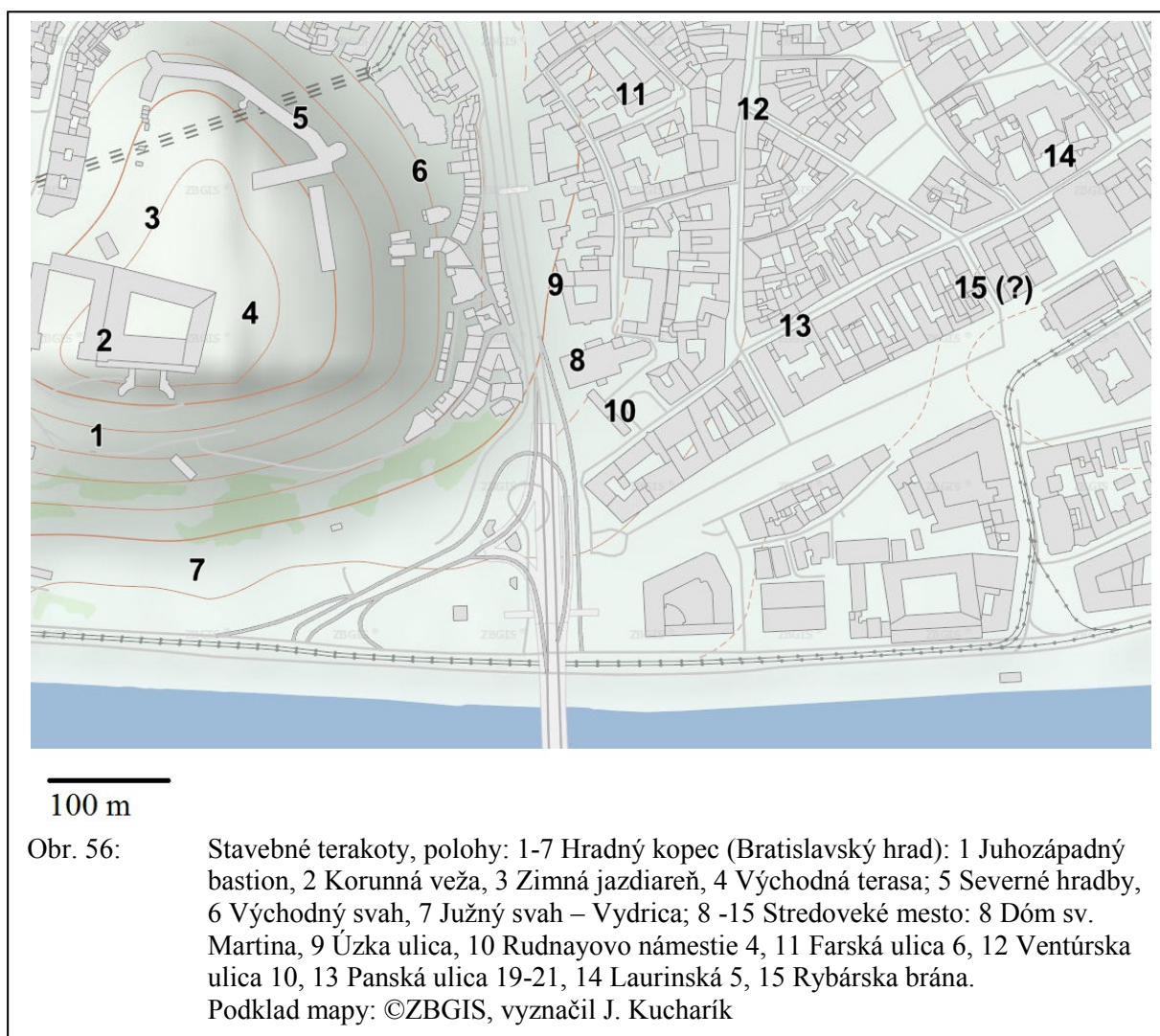
- (1) IIII vir(o) i(ure) d(icundo)
- (2) praef(ecto) fabru[m]
- (3) [aed]ilici(i)s p(otestatibus) II[II]

Ide o fragment dlhšieho, zrejme funerálneho nápisu, ktorý hovorí o civilnej kariére občana z municipiálneho prostredia. Ide tak zrejme o importovaný stavebný materiál, pričom jeho pôvodné uloženie nemožno jednoznačne hodnotiť. Z Podunajských Biskupíc pochádza ešte kamenný míľnik z roku 230 s uvedenou vzdialenosťou 16 míľ. V súčasnosti na jeho mieste v parku stojí kópia. V roku 1876 ho dal arcibiskup Ján Simor preniesť do Ostrihomu, kde je dodnes. Primárne miesto míľnika nie je známe (MUSILOVÁ – TURČAN et al 2010, 110).

1291 sekundárne užívanie rímskych opracovaných kameňov v stavbách zo 14. a 15. stor. ustávalo; pravdepodobne aj z dôvodu vyčerpania rímskeho materiálu sa začínali opäť vo vyššej miere užívať kameňolomy v okolí Starej Bratislavy (tiež PIVKO 2014, 271-273).

Priestorová analýza [Obr. 55] ukazuje, že sekundárne užitý kamenný materiál sa koncentruje na hradnom vrchu a následne prevažne smerom do východného podhradia a oblasti Laurinskej ulice. Lokality korešpondujú s postupným rozvojom formujúceho sa osídlenia mestského charakteru (hrad a jeho suburbium) a výstavbou významných objektov (sakrálné, reprezentačné, obytné) v období do udelenia mestských privilégií v roku 1291.

b) Stavebné terakoty predstavujú druhú kategóriu stavebného materiálu v Starej Bratislave. Podobne ako opracované kamene, aj stavebné terakoty boli archeologickým výskumom potvrdené v sekundárnych polohách a to predovšetkým v murivách datovaných do 9. až 13. stor. na niekoľkých polohách [Obr. 56]. V mladších murivách boli použité napr. ako výplne na vyrovnanie roviny medzi kvádrmi prípadne v osteniach, v architektonických

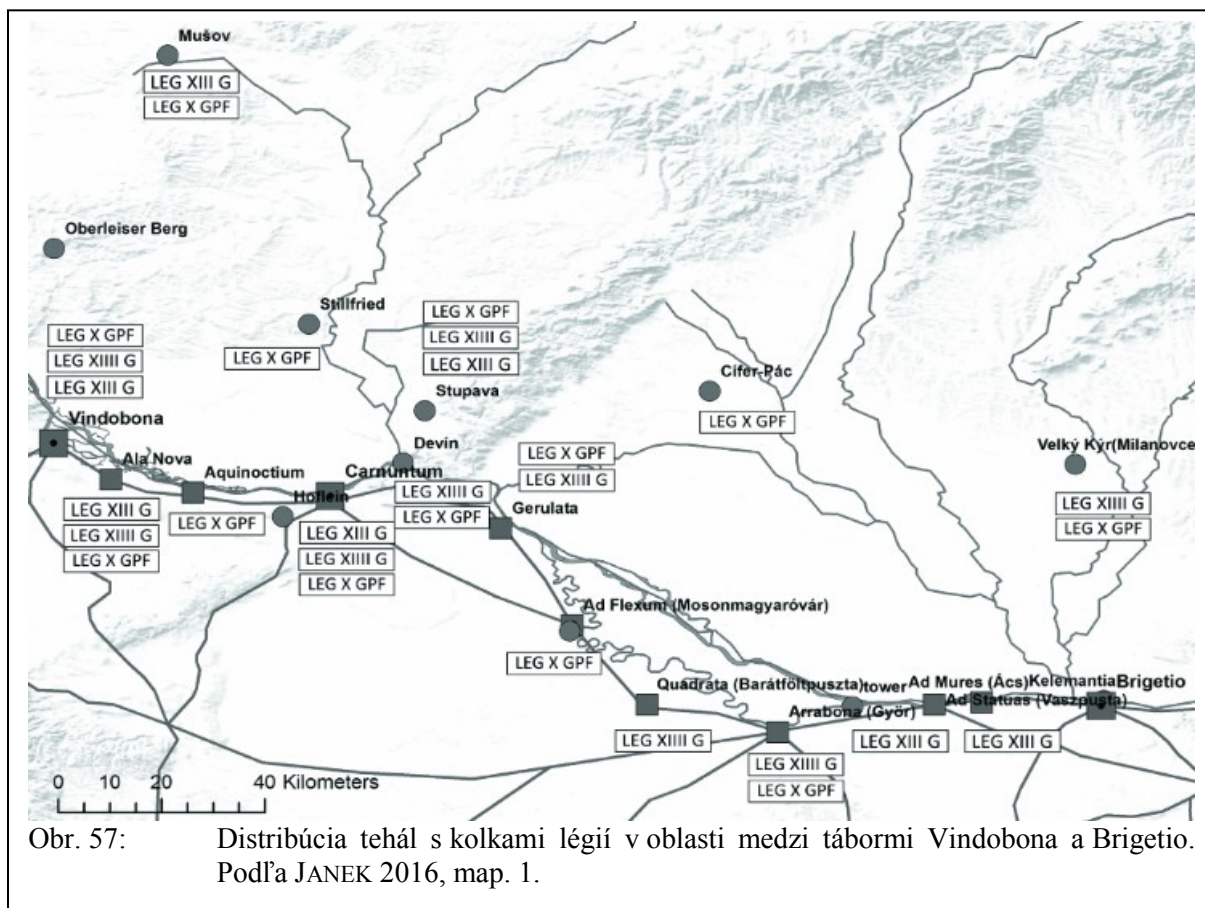
detailoch. Zo stavebných terakot boli doložené tehly a strešné krytiny (tegulae, imbrices). V súbore nálezov sa vyskytujú kolky 10., 14. a 15. légie, v jednom prípade možno 13. légie a kolok Attiliae Firmae.

Legio X Gemina vznikla reorganizáciou cisára Augusta. Krátko v rokoch 62 a 63 sídlila v Carnunte, následne v provincií Hispania a v rokoch 68 a 69 bola prevelená do Germanie. Za podporu cisára Domitiana získala čestný titul *Pia Fidelis*. Od roku 114 až do 5. stor. sídlila vo Vindobone. Légia sa aktívne podieľala na markomanských vojnách vrátane stavebných aktivít. Legio XIV Gemina s čestným názvom *Martia Victrix* sídlila od roku 9 v tábore Mogontiacum, v roku 43 sa zúčastnila ťaženia do Británie. V roku 106 bola légia presunutá do Carnunta, kde sídlila nepretržite pravdepodobne až do 30. rokov 5. stor. Legio XV Apollinaris operovala v oblasti Illyrica a v roku 6 mala byť súčasťou výpravy proti Marobudovi. Na konci vlády Augusta alebo začiatkom vlády Tiberia bola presunutá do Carnunta, kde pôsobila do roku 61 a neskôr v roku 73 sem bola opäť prevelená. V Carnunte sídlila do počiatkov vojny s Partmi, pravdepodobne do roku 117 (KOMORÓCZY – VLACH 2019, 124-126) [Obr. 57]. Kolok Attiliae Firmae patrí súkromnej tehelni pôsobiacej v Carnunte, pričom priestorová analýza preukázala, že svoje výrobky poskytovala tehelňa v okruhu 45 km pre civilné a vojenské objekty. Jej činnosť je datovaná do druhej polovice 2. stor. (HAVAS 2009, 223). Najpočetnejšie v bratislavskom súbore sú kolky vo forme LEG XIII GMV a LEG XIII GAN. Kolky GAN – *gemmae antoniana* možno užšie datovať do severovského obdobia (MUSIL 2000, 90). Stavebné terakoty použité v Starej Bratislave teda pochádzajú rámcovo z 2. a 3. stor., väčšina pravdepodobne z druhej polovice 2. a prvej polovice 3. stor., resp. severovského obdobia.

Stavebné terakoty boli v rámci bratislavskej brány doložené na viacerých polohách (Obr. 56). Najpočetnejší a najrôznorodjší súbor pochádza zo zadunajskej oblasti, z Rusoviec. Z tunajšieho rímskeho tábora Gerulata a jeho zázemia pochádza stavebná terakota s kolkami druhej, desiatej, štrnásťtej a pätnásťtej légie v rôznych formách, kolky kohort a kolky súkromných výrobcov (KRASKOVSKÁ 1991, 60-67, obr. 1-11; KOLNÍK et al 1993, 221-223; MATHÉDESZ – SCHMIDTOVÁ 2019, 149-155). V rámci rozsiahleho, publikovaného súboru sa nachádzajú všetky z kolkov, ktoré sú doložené aj v Starej Bratislave.

Stavebné terakoty v naddunajskej oblasti bratislavskej brány boli doložené:

1. v objektoch postavených v štandardoch rímskeho staviteľstva (tzv. rezidencie): Hrad Devín, Dúbravka, Podunajské Biskupice [obr. 58],

2. ako ojedinelé nálezy, resp. nálezy nadobudnuté systematickou prospekciou lokality: Devínska Nová Ves, Devínska Kobyla, Podunajské Biskupice.

V areáli Hradu Devín boli preskúmané štyri murované architektúry a jedna postavená so základmi z nasucho kladeného kameňa, ktoré boli datované do 3. a 4. stor. Ďalšie objekty z rímskeho obdobia mali drevenú nadzemnú konštrukciu s hlinenou alebo maltovou dlážkou (súhrnne HARMADYOVÁ 2021, 54-60). Stavebnú terakotu z Devína možno datovať do 3. a 4. stor. Boli identifikované kolkky prevažne 14. légie vo formách - LEG XIII GANT, LEG XIII, LEG XIII G, desiatej légie vo forme LE X GPF, LEG X CAR a súkromných tehliarov, napr. [C VAL] CONST [KAR], OF ARN B[ONOMAG] (KRASKOVSKÁ 1993, 34-37, obr. 2; KOLNÍK et al 1993, 246-249, obr. 149; HARMADYOVÁ 2021, 57-59). Najväčší počet rímskej stavebnej terakoty sa našiel pri stavbe I na strednom nádvorí (v čase výskumu ako stavba II), spolu 161 fragmentov, z toho dva kolkované (KRASKOVSKÁ 1993, 35). Revíznym výskumom v rokoch 1997 a 1998 bola stavba datovaná do 3. stor., s prestavbou v 4. stor. V blízkosti stavby boli zistené tiež objekty spojené s pobytom rímskeho vojska okolo prelomu letopočtov (HARMADYOVÁ 2021, 54-58).

V polohe Dúbravka-Veľká Lúka bolo preskúmané osídlenie z rímskej doby z troch časových fáz. Z druhej fázy, prvej a druhej tretiny 3. stor., pochádza kamenná architektúra

stavaná na rímsky spôsob. K. Elschek (2022b, 173-175; porovnaj 2017, 56) zmiňuje „tisícky fragmentov rímskej strešnej krytiny“, pochádzajúcich zo zásypu stavby. Súbor tvorili tegulae a imbrices. Zo súboru sa dochovali len dve tegulae s kolkami SEP(timii) VITA(lis) a CENT KARVS.

V Podunajských

Biskupiciach, v polohe križovatky ciest D4 a R7, bola v rokoch 2017 a 2018 preskúmaná sídlisková architektúra – neskoroantický ohradený dvorec s časťou hospodársko-ekonomického zázemia datovaný do druhej polovice 4. stor. Popri štandardných sídliskových objektoch – zahĺbené chaty, sídliskové jamy, boli preskúmané

základové časti nadzemných architektúr, ktoré boli realizované pod vplyvom rímskeho staviteľstva. Na ich výstavbu bolo použité drevo, prípadne drevo a hlina vo forme tzv. fachwerk. Kameň bol použitý len minimálne a to najmä na spevnenie stĺpov portika na stavbách I a III. Podľa autorov výskumu korešponduje dvorec s dávnejšie preskúmanými lokalitami Cífer-Pác a Veľký Kýr (HRNČIARIK – HORŇÁK 2018, 128-135). Z výskumu pochádza 34 zlomkov stavebnej terakoty, výlučne tegulae a imbrices. Na dochovaných fragmentoch sa nenachádzali kolky. Nálezové situácie umožňujú do značnej miery interpretovať celý súbor ako sekundárny až terciárny odpad, ktorý sa dostal do zahĺbených častí objektov až po skončení ich funkcie (HRNČIARIK – KOLON – HORŇÁK 2023, 150-159, Tab. I-IV).

Objekt budovaný rímskou stavebnou technikou predpokladali na základe systematickej prospekcie v Devínskej Novej Vsi. Z výskumu pochádza viac ako 60

Obr. 58: Pôdorysy stavieb a areálov tzv. rezidií zmienených v texte: a) Devín (stavba I); b) Dúbravka; c) Podunajské Biskupice; d) Stupava; e) Cífer-Pác; f) Milanovce/Veľký Kýr. Podľa VARSÍK 2021, obr. 1-5, 7.

fragmentov strešnej krytiny (ELSCHEK – MIHÁL – KUBÍNY 1996, 44-45). Neďaleko, v polohe Devínska Kobyla, vo výške 388 až 390 m n. m., bola záchranným výskumom zistená v profile lesnej cesty sklárska pec oválneho pôdorysu,¹⁷⁷ datovaná do 9. a 10. stor. Na konštrukciu pece boli sekundárne použité fragmenty rímskych tehál a tegulae, ktoré boli pravdepodobne použité na zastrešenie pece. Na jednej z tehál je možné identifikovať kolok LEG XIII GAN. Okrem tehál boli v peci zlomky rímskych sklenených nádob za účelom ich sekundárneho využitia. Sklári si tak priniesli na Devínsku Kobylu aj suroviny z okolitých rímskych objektov. Ako jednu z možných zdrojov tehál považujú autori výskumu Hrad Devín, vzdialenosťou o niečo bližšiu lokalitu Dúbravka zamietajú vzhľadom na absenciu tehál s kolkom LEG XIII GAN na lokalite (FARKAŠ – TURČAN 1998, 31-54). Nevylučujú ani iný, bližšie nepoznaný objekt v oblasti Devínskej Kobyly. Existenciu naznačuje staršia správa z roku 1856 o nálezoch rímskych tehál, keramiky a votívnych oltárikov na lokalite (FARKAŠ – TURČAN 1996, 115). Po ukončení výskumu bola pec *in situ* vybratá z pôvodného miesta, reštaurovaná a v súčasnosti je prezentovaná v SNM - AM (TURČAN 2009, 83-85). Z Podunajských Biskupíc bez bližšie uvedenej polohy má pochádzať tiež zlomok tegule s kolkom, ktorý T. Kolník (1980b, 55-56) interpretoval ako LEG II ITAL.

Stavebné terakoty sa vyskytujú aj v širšom okolí bratislavskej brány, severne od stredného Dunaja, predovšetkým v povodí riek Morava, Váh, Nitra a Ipel' (obr. 57). Boli doložené:

1. v objektoch postavených v štandardoch rímskeho staviteľstva: Stupava, Cífer-Pác, Milanovce/Veľký Kýr, Oberleiserberg, Stillfried, Niederleis,

2. ako ojedinelé nálezy: Záhorská Bystrica, Chľaba, Kamenín, Kvetoslavov, Patince, Šarovce, Šurany, Moča, Most pri Bratislave, Slovenský Grob, Hurbanovo, Abrahám, Trenčín, Veľký Meder, Fels am Wagram,

3. v germánskych objektoch: Zohor, Stupava-Mást, Cífer-Pác, Štúrovo, Chotín, Komjatice, Olomouc-Neředín,

4. v slovanských hradiskách: Mikulčice, Staré Město
(súhrnne HRABKOVSKÝ 2021, 53-54, mapa 9).

Zdrojom stavebných terakot v Starej Bratislave mohla byť bližšie neznáma, lokálna architektúra, zadunajské rímske objekty alebo naddunajské, na rímsky spôsob stavané objekty v okolí. Petrografické analýzy stavebných terakot zo stredodunajských lokalít preukázali

---

¹⁷⁷ D. Staššíková-Štukovská (2020, 122) bližšie interpretuje objekt ako sklársku vaňu s vypracovateľným obsahom c. 56 kg skla.

široký distribučný okruh tehelného okrsku vo Vindobone (JANEK 2017, 95; k významu výrobného okrsku tiež MOSSER 2015, 50). Takáto analýza pre exempláre zo Starej Bratislavy má preto len obmedzenú výpovednú hodnotu.

c) Kvantita stavebných terakot: Presný počet stavebných terakot v Starej Bratislave nemožno určiť vzhľadom na fragmentárnosť, sekundárne užitie v súčasnosti prekrytých murivách, publikované správy a dokumentáciu. Zároveň autori starších výskumov kládli primárne dôraz na kolkované exempláre. V rámci mojej dizertačnej práce som sa venoval predovšetkým výskumu materiálu z hradného vrchu. Počet terakot na základe zosumarizovaných informácií môžem na základe analyzovaného materiálu a dostupnej dokumentácie a zdrojov predpokladať len orientačne v rozsahu niekoľko desiatok až zopár stoviek (minimálny počet kolkovaných exemplárov je >27). Tento počet porovnávam s počtom stavebných terakot doložených pri objektoch postavaných v štandardoch rímskeho staviteľstva uvedených vyššie: Devín, Stavba I - 161 fragmentov, dva kolkované exempláre; Podunajské Biskupice - 34 fragmentov, nekolkové exempláre; Dúbravka – K. Elschek (2022b, 173-175; tiež KOLNÍK 1987, 80) spomína „tisícky fragmentov“, z nich len dva kolkované exempláre. Takýto vysoký počet výrazne prevyšuje ostatné lokality; zrejme ide o vysoko fragmentarizovaný súbor. Pri ploche stavby v Dúbravke okolo 143 m² by bolo potrebných približne 586 tegulae a 586 imbrices v pôvodnom stave (tento prepočet uvádzam na základe údajov o počte predpokladaných stavebných terakot pri stavbách, ktoré sú súčasťou kastela v Iži, podľa JANEK 2017, 94, tab. 6). Vzdialenejšiu lokalitu predstavujú Milanovce/Veľký Kýr so 443 terakotami, z toho 247 kolkované exempláre. Pomer zachovaných tegulae a imbrices v Milanovciach/Veľkom Kýre je 297 ku 44 (HRABKOVSKÝ 2021, 91, tab. 4). Pre Cífer-Pác uvádza V. Varsik (2021b, 108) 131 kolkovaných exemplárov. Ďalšie objekty stavané v štandardoch rímskej architektúry predpokladali autori výskumu v Zohore na základe vyše 110 fragmentov stavebných terakot a v Devínskej Novej Vsi, kde bolo zistených vyše 60 terakot (ELSCHEK – MIHÁL – KUBÍNY 1996, 45). V prípade uvedených lokalít je potrebné vziať do úvahy tiež rozsah stavebných aktivít v ich okolí po zániku objektov a v stredoveku, čo malo vplyv na dochovanú početnosť stavebných prvkov – kamenných článkov a terakot. V Starej Bratislave bola táto intenzita výrazne vyššia ako v prípade komparovaných lokalít (snáď, do istej miery, s výnimkou Devína).

d) Hypotetická architektúra v Starej Bratislave: Sumarizujem, že stavebný materiál v Starej Bratislave môže:

1. pochádzať zo zadunajskej oblasti, z tunajších rímskych objektov a do Starej Bratislavy bol privezený ako stavebný materiál po zániku týchto stavieb. K Starej Bratislave

boli najbližšie Gerulata a Carnuntum. Transport materiálu možno predpokladať po rieke, v prípade Gerulaty by to bolo asi 12 km proti prúdu rieky, v prípade Carnunta asi 20 km po prúde rieky (merané vzhľadom na súčasné koryto Dunaja).

2. pochádzať z naddunajskej oblasti, z objektov postavených v štandardoch rímskeho staviteľstva. V rámci bratislavskej brány ide o lokality Devín, Dúbravka, Podunajské Biskupice a neďalekú Stupavu. Vzhľadom na zhodný kolkovaný materiál a možnosti transportu (po vodnej ceste) možno uvažovať v podstate jedine o Devíne. Ide však o lokalitu, ktorá bola osídlená aj po rímskej dobe a s intenzívnou stavebnou činnosťou aj v stredovekom období. Preto možno skôr predpokladať, že rímsky stavebný materiál bol využitý priamo na lokalite a nie ešte aj transportovaný do Starej Bratislavy; Devín (hrad a obec) sa v stredoveku rozvíjali ako ďalšia sídlisková jednotka v rámci bratislavskej brány.

3. pochádzať z bližšie neznámej stavby priamo zo Starej Bratislavy, ktorej poloha či funkcia nie sú bližšie známe. Takáto hypotetická stavba, nie nutne vojenského charakteru, mohla stáť na hradnom vrchu či v priestore neskoršieho stredovekého mesta. Posudzujúc takúto stavbu len na základe kolkov na stavebných terakotách, potom tie indikujú stavebnú činnosť za Traiana (kolky LEG XV APOL) a za Severovcov (kolky LEG XIII GAN). Vzhľadom na súčasné poznanie je však stavebnú činnosť v Starej Bratislave/bratislavskej bráne už v traianovskom období len ťažko predpokladať, resp. je len veľmi málo doložená. Do tohto obdobia sa síce datuje prestavba kastela Gerulata (KOLNÍK et al 1993, 221-222; SCHMIDTOVÁ – MATHÉDESZ 2021, 42-43), avšak v naddunajskej časti bratislavskej brány nie sú pre dané obdobie doložené objekty stavané na rímsky spôsob. Výnimkou je predpokladaný vojenský objekt v Stupave (poloha Kopce), kde zo starších výskumov pochádzajú tehly s kolkami LEG XV APOL (ONDROUCH 1941, 5-9). Na základe posledného výskumu lokality je tu predpokladaný vojenský objekt z prvej polovice 2. stor. budovaný ako drevozemná konštrukcia na základoch z na sucho kladených miestnych kameňov (TURČAN 2012, 419-420; 2021, 112-113). Na druhej strane rímsky kastel v Iži, na severnej strane Dunaja ako predmostie Brigetia, bol budovaný až v období markomanských vojen. Pôvodne išlo o drevozemný tábor neskôr prebudovaný na kamenný kastel (KUZMOVÁ – RAJTÁR 2010, 81-93; RAJTÁR 2021a, 73-76). K pôvodu tehál s kolkami 15. légie v Starej Bratislave sa nemožno vyjadriť; mohli byť privezené v stredoveku ako stavebný materiál zo zadunajskej lokality. E. Swoboda (1965, 9-20) vysvetľoval výskyt staršieho rímskeho stavebného materiálu v mladšom (stále rímskom) období ako využitie starších zásob alebo ich sekundárne užitie v rámci rímskeho obdobia, t. j. tehly z čias Traiana použité napr. v čase markomanských vojen alebo po nich.

Časť stavebného materiálu, ktorý možno užšie datovať do severovského obdobia, sa súhrnne koncentruje predovšetkým na východnej terase hradného vrchu, v objekte tzv. veľkomoravskej baziliky a príľahlých objektoch (k detailnej analýze nálezových situácií objektu pozri ILLÁŠ 2020a). V kapitole 3.1.2.9.3 som uviedol hypotézu o pôvode veľkomoravskej baziliky v súvislosti so stavebnou činnosťou v oppidálnom období vzhľadom na čiastočne pôdorysnú podobnosť so stavbou II na severnej terase. Už v čase výskumu bolo poukazované, že tzv. veľkomoravská bazilika svojim pôdorysom nezodpovedá sakrálnym objektom z veľkomoravského prostredia, pričom analógie k stavbe sa hľadali v adriatickej oblasti (napr. FIALA 1995, 15; ILLÁŠ 2011, 252-260). Hypotézu o staršom pôvode objektu možno rozvinúť, že práve táto architektúra mohla byť užívaná aj v rímskom období, kedy mohla byť stavebne upravená, na čo poukazujú v zásypoch stavby nachádzané stavebné terakoty či murivá zo sekundárne užitými opracovanými kamennými článkami. Časť kolkovanej stavebnej terakoty a opracovaných kameňov s nápismi možno datovať do 3. stor., resp. severovského obdobia. Na druhej strane nemožno vylúčiť, že stavebný materiál z rímskeho obdobia bol privezený neskôr. Možno to predpokladať predovšetkým v prípade kamenných článkov s nápismi. V prípade na rímsky spôsob stavaných objektov v naddunajskej oblasti sa nevyskytujú; naopak sú doložené ako spólie v stredovekých objektoch – napr. v Boldogu (KOLNÍK 2000, 20-21). Pravdepodobne takýto materiál bol do Starej Bratislavy skutočne dovezený až vo veľkomoravskom období (alebo neskôr), možno ako doplnenie stavebného materiálu. V prípade stavebných terakot je menej pravdepodobné, že sa exploatovali z rímskych ruín. Naopak, v zadunajskej oblasti je sekundárne využívanie kamenných stél doložené už v neskorej rímskej dobe; na stavbu neskorogoticko-veľkomoravskej pevnosti z obdobia po roku 380 v Gerulate bol využitý miestny kamenný materiál, vrátane starších náhrobkov a kamenných článkov (SCHMIDTOVÁ – MATHÉDESZ 2021, 44). Nakoniec možno hodnotiť, že priniesť bližšie poznatky o objektoch na východnej terase by mohol len hypotézu overujúci revíznym výskumom a komplexným spracovaním materiálu z daných objektov (tiež KUCHARÍK 2020, 107).

V súvislosti s veľkomoravskou bazilikou je zaujímavá historiografia (v istých ohľadoch podobná) interpretácie stavby tzv. veľkomoravského kostola na Hrade Devín. V roku 1921 stavbu odkryl I. L. Červinka. V 30. rokoch ju skúmali J. Eisner a V. Mencl, ktorý architektúru na základe množstva sekundárne užitých rímskych tehál datovali do rímskeho obdobia (EISNER 1936, 428). Revíznym výskumom v 80. rokoch boli odkryté zvyšné časti stavby – južná a východná apsida a stavba bola interpretovaná ako sakrálna architektúra z druhej polovice 9. stor. (PLACHÁ – HLAVICOVÁ – KELLER 1990, 102). Napriek

všeobecne dodnes akceptovanej interpretácii stavby ako veľkomoravského kostola upozorňovala už v 90. rokoch Ľ. Kraskovská (1993, 35-38, obr. 2) na rímsky pôvod stavby, resp. že pri stavbe veľkomoravského kostola využili staršie základy rímskej stavby s použitím rímskeho stavebného materiálu. Argumentovala pritom veľkým množstvom stavebnej terakoty rozličných typov v okolí stavby (spolu 238 kusov, z toho 11 kolkovaných), u ktorej, vzhľadom na množstvo, predpokladala, že pochádza z pôvodnej polohy. Ďalej argumentovala stavebnou dispozíciou architektúry nezodpovedajúcou veľkomoravským sakrálnym stavbám a tiež polohou na strategickej vyvýšenine, ktorú porovnávala s polohou rímskeho objektu v Stupave a tiež polohou tzv. veľkomoravskej baziliky na Bratislavskom hrade.

Napriek množstvu rímskeho materiálu či relatívnej vzdialenosti hrobov z 9. stor. voči stavbe na Devíne argumentoval nedávno M. Illáš (2018, 15) proti staršiemu datovaniu objektu absenciou relevantných nálezov z obdobia staršieho ako 9. stor. Ďalej sa venoval problematike veľkomoravskej sakrálnej architektúry vzhľadom na stavebno-technickú analýzu (Illáš 2020b). Antické murovacie techniky, *opus quadratum*, *opus spicatum* a *opus incertum*, doložené vo veľkomoravských objektoch (vrátane Bratislavy a Devína) považuje za sprostredkované karolínskou architektúrou, do ktorej sa dostali ako dedičstvo provinčnej rímskej architektúry alebo ako import z mediteránneho prostredia (ILLÁŠ 2020b, 137-139). Autor však bližšie nehodnotí početný rímsky stavbený materiál doložený v uvedených objektoch v Starej Bratislave a na Hrade Devín. V ich prípade upozorňoval L. Poláček (2014, 90) na „*datování méně průkazné*“ vzhľadom na dlhodobé osídlenie lokalít.

V prípade kostola na Devíne skutočne nálezové okolnosti nenasvedčujú na viacfázovosť z hľadiska architektúry. Pod severozápadným nárožím kamennej stavby bol preskúmaný kolový objekt z 8. stor., t. j. stavba veľkomoravského kostola je chronologicky ohraničená 8. až 10. (hroby) stor. (HARMADYOVÁ 2012, 352-353). Rímsky materiál v stavbe mohol potenciálne pochádzať z rímskeho objektu, ktorého zvyšky (dve kolmo na seba stojace muríva A a B a základové lôžko muriva C) boli odkryté v blízkosti Garayovského paláca. Časť stavby bola porušená stredovekou priekopou, v dôsledku čoho sa murivo A zosunulo zo svahu. Stavba je datovaná do 3. a 4. stor. (HARMADYOVÁ 2021, 59-60; za konzultovanie nálezových situácií ďakujem K. Harmadyovej).

3.2.2.7 OSTATNÉ

Do tejto kategórie radím predmety, ktoré sa prostredníctvom súkromných osôb dostali do múzejných zbierok a za miesto ich nadobudnutia je v starších záznamoch uvedená

Bratislava. V minulosti sa nimi argumentovalo v súvislosti s rímskym osídlením v Starej Bratislave. Nemožno však vylúčiť, že s Bratislavou sú spojené z dôvodu fenoménu zberateľstva či priekupníctva umelecko-historických predmetov. Lokácia Bratislava zrejme predstavuje miesto nadobudnutia/nákupu daného predmetu a tak predmety nesúvisia s historickým osídlením Starej Bratislavy.

Z korpusu vynechávam predmety, ktoré tvoria zbierky bratislavských múzeí a je u nich doložené/preukázateľné, že sa do Bratislavy dostali v súvislosti so zbierkotvornou činnosťou a dovozom predmetov jednotlivcami a inštitúciami z iných lokalít, častokrát z Carnunta a okolia.

1. V zbierkach MMB je deponovaný reliéf [**Kat. 109**] z jemnozrnného pieskovca v tvare obdĺžnika s rozmermi 61,5 cm x 44,5 cm x 13,5 cm (KUCHARÍK 2021 ed, 307, kat. 234). V obrazovom poli sú umiestnené dve postavy určené podľa ich atribútov. Každá z postáv zaberá približne polovicu obrazového poľa. Vľavo stojaci muž na trupe lode má v ľavej ruke trojzubec, atribút boha Neptúna. V pravej polovici reliéfu stojí okrídlená ženská postava odetá v dlhom *chitone*, v pravej ruke drží veniec, v ľavej palmovú ratolesť. Ide o bohyňu Viktóriu. V mladšom období bol reliéf poškodený strelami, na čo poukazujú stopy na niekoľkých miestach a teda možno bol využívaný ako strelecký terč. V poznámke k nadobudnutiu reliéfu sa v prírástkovej knihe múzea (ev. č. AD 1337) uvádza Carnuntum s otáznikom.

Reliéf uviedol už v roku 1865 F. Rómer (1865b, 79) a podľa jeho správy bol zamurovaný v dome na Kozej ulici. Neskôr reliéf, podľa Rómera, získal bratislavský stavebník a zberateľ pamiatok K. Feigler (zrejme myslí populárneho bratislavského staviteľa I. Feiglera). F. Rómer hľadal pôvod reliéfu na neurčitej zadunajskej lokalite. V sprievodcovi po Carnunte z roku 1923 (KUBITSCHER – FRANKFURTER 1923, 45, Fig. 21) je publikovaná jeho kresba a uvedený je ako „*stratený reliéf*“. Neskôr sa reliéfu venovali O. Pelikán (1956, 309-317) a F. Křížek (1958, 239-240), ktorí jeho pôvod uviedli v Carnunte. Napriek autorke známym uvedeným prácam, M. Pichlerová (1992, 102; tiež PICHLEROVÁ – NEUMANN 1979, 56-57) argumentuje a zaraďuje reliéf k nálezom z karpatskej časti Bratislavy.

2. Votívny kamenný oltár s nápisom [**Kat. 110**] datovaným do rokov 209 až 211 sa nachádza v zbierkach MMB (napr. ŽÁK MATYASOWSKY 2003, 84). V roku 1865 uviedol F. Rómer (1865b, 79), že sa oltár nachádza v záhrade A. Szuboricsa na Dunajskej ulici, no jeho pôvod uvádzal v zadunajskej oblasti; podobne aj V. Ondrouch (1938, 37) či T. Kolník (2012, 242), ktorý oltár uviedol v súvislosti so zberateľskými aktivitami v minulosti.

3. V zbierkach Magyar Nemzeti Múzeum v Budapešti je uložený vojenský diplom [**Kat. 111**] veterána Dasia, kohorty horskej pechoty Montanorum datovaný do roku 84

(KOLNÍK 1984a, obr. 8, kat. 8; 2012, 242, obr. 400). Na diplome je dopísaný rok 1882 (zrejme nadobudnutie predmetu do zbierok múzea) a miesto Pressburg. Nález je zaujímavý z historiografického hľadiska pri posudzovaní rímskeho osídlenia v Bratislave. V súvislosti s nálezom predložila odvážnu hypotézu M. Pichlerová (1992a, 93-97). Vojenský diplom dala do súvislosti s nálezom vyššie zmieneného kahanca zo Somárskeho vrchu (kapitola 3.2.2.2.2) a nálezom mince Domitiana z neďalekej polohy Na Hrebienku. V týchto výšinných polohách predpokladala rímske vojenské pozorovateľne argumentované zmienenými nálezmi a dobrým dohľadom do priestoru dunajského brehu medzi Hainburgom a Carnuntom. „...*práve v úseku karpatskej časti Bratislavy mala odôvodnené poslanie taktická jednotka (kohorta) horskej pechoty,*“ píše Pichlerová (1992a, 97).

Vojenský diplom sa v podobe fragmentov našiel v zadunajskej Bratislave, v zázemí vojenského tábora Gerulata. Je datovaný do 2. stor. (SCHMIDTOVÁ – MATHÉDESZ 2019b, 70-71). Severne od stredodunajskej oblasti patria k ojedinelým nálezom. Z juhozápadného Slovenska pochádzajú dva fragmenty z areálov germánskych sídlisk v Gbeloch a Tvrdošovciach, tretí je z Borského Svätého Jura. Konštitúcie všetkých troch diplomov boli vydané pre auxiliárne jednotky provincie Pannonia Superior a severne od dunajskej hranice sa pravdepodobne dostali počas markomanských vojen ako surovina – na diplome z Gbelov sú stopy po sekani. Spolu so starším nálezom z Nietetleisu sú známe len štyri fragmenty vojenských diplomov zo stredodunajskej germánskej oblasti (BAZOVSKÝ et al 2021, 283-292).

Nálezové okolnosti vojenského diplomu Dasia nemožno bližšie posúdiť. Opodstatnený sa zdá názor T. Kolníka (2012, 242), ktorý jeho pôvod predpokladal v zadunajskej oblasti a jeho import do Bratislavy v súvislosti s fenoménom zberateľstva; ostatne ďalší bádatelia predpokladajú pôvod diplomu v Carnunte (BAZOVSKÝ et al. 2021, 283).

4. V History of Science Museum, University of Oxford je pod inventárnym číslom 51358 diskový ciferník [Kat. 112] datovaný (s otáznikom) do roku okolo 250 (k funkcií ciferníka ako prenosných slnečných hodín pozri KING 2015). Zakladateľ múzea Lewis Evans prezentoval predmet v roku 1924, pričom poznamenal, že ho získal v roku 1896 od zberateľa v Paríži a dodal, že „*it is said to have been dug up near Presberg.*“¹⁷⁸ Pravdepodobne, ako aj v prípade vojenského diplomu, pôvod predmetu možno predpokladať v zadunajskej oblasti bratislavskej brány, resp. jej bezprostredného okolia (Carnuntum?). Diskový ciferník z okolia Bratislavy je na obálke knihy R. J. A. Talberta *Roman Portable Sundials. The Empire in Your*

---

¹⁷⁸ History of Science Museum, Vertical Disc Dial, Inventory Number 51358. Dostupné online: <https://www.hsm.ox.ac.uk/collections-online#/item/hsm-catalogue-3237>. Citované [3.2. 2024].

Hand (recenzia OLESON 2018, 717-721) a možno ho len posúdiť ako pozoruhodný ojedinelý predmet uvádzaný v múzejných zbierkach ako predmet „z okolia Bratislavy“, ktorý sa inak v slovenskej literatúre nespomína.

3.2.2.8 PROBLEMATIKA GERMÁNSKEHO OSÍDLENIA

Hoci sa v mojej práci venujem rímskym importom tak, ako som ich definoval v úvode tretej kapitoly, v tejto podkapitole zhodnotím problematiku osídlenia Starej Bratislavy vzhľadom na germánske osídlenie bratislavskej brány, resp. juhozápadného Slovenska v rímskej dobe. Ako som poukázal v dejinách bádania (kapitola 3.2.1), v archeologickom a historickom bádani o osídlení Starej Bratislavy v rímskej dobe dominovali presvedčenie a interpretácia o existencii rímskeho vojenského tábora alebo rímskeho objektu vojenského charakteru. Väčší dôraz sa preto kládol na predmety rímskej (rímsko-provinciálnej) proveniencie a nálezy germánskeho pôvodu neboli zvlášť v tomto kontexte vyhodnocované. Zároveň rímske importy sa vyhodnocovali predovšetkým v kontexte interpretácie rímskeho osídlenia, teda ako doklady pobytu Rimanov na území mesta a na nálezy germánskeho pôvodu nebol v literatúre kladený osobitý dôraz. Napriek tomu nálezy germánskeho pôvodu, predovšetkým keramika, boli na území Starej Bratislavy doložené. Publikované však boli zatiaľ len sporadicky a informácia o niektorých má len ústny charakter. Do korpusu nálezov germánskeho pôvodu preto radím primárne publikovaný materiál. Možno tiež predpokladať, že vzhľadom na dejiny bádania, neboli medzi nálezmi rozpoznané, resp. zvlášť vyhodnocované nálezy germánskeho pôvodu a táto otázka bude predmetom ďalšieho výskumu do budúca.

Ako najstaršie a (zatiaľ) ojedinelé nálezy germánskeho pôvodu boli vyhodnotené fragmenty keramiky [Kat. 113] z polohy Vydrice, na južnom úpätí hradného vrchu. Ide o fragmenty z tela nádoby a facetovaný okraj z hrncovitej/situlovitej nádoby (ČAMBAL – KOVÁR – HANUŠ 2013, 81, obr. 6). Autori výskumu uvádzajú analógie pre keramiku predovšetkým na území Čiech v najstaršom stupni rímskej doby (tzv. plaňanský horizont alebo horizont plaňanských pohárov), nevylučujú ani možnosť, že ide o import z prostredia przeworskej kultúry. Okrajový črep sa nachádzal vo vrstve s do červena prepálenou hlinou a uhlíkmi, miestami s väčšími prepálenými drevami ležiacimi priamo na deluviálnom podloží. Fragmenty z tela nádoby boli v stratigraficky mladších kontextoch, pravdepodobne splachových vrstvách. V oboch kontextoch bol výrazne zastúpený neskorolátenský keramický

materiál. Celá situácia bola prekrytá ďalšou splachovou vrstvou, v ktorej sa nachádzala len laténska keramika (ČAMBAL – KOVÁR – HANUŠ 2013, 81-82).

Otázka počiatku germánskeho osídlenia juhozápadného Slovenska (naddunajskej oblasti) nie je dostatočne zodpovedaná a archeologické nálezy z počiatčného stupňa B1 sú len torzovité. Do neskorolátenského kontextu sú radené tiež črepy przeworskej kultúry z Devína (PIETA 2008, 53). V literatúre býva opakovane zmieňovaný i tzv. „germánsky“ bojovnícky hrob z Cífera datovaný do neskorolátenského obdobia. Jednoznačné súčasti údajného hrobu – meč a puklicu štítu však možno datovať len v širšom časovom rozpätí od neskorej laténskej doby po staršiu rímsku dobu (BAZOVSKÝ 2017b, 13 – 18). Do stupňa B1, prípadne mladšej fázy B2 je datovaný počiatok prvej fázy sídliska v Dúbravke (ELSCHEK 2017, 130). Zatiaľ nepublikovaný zostáva nálezový súbor z niekoľkých objektov 1. stor. v Bratislave-Vajnorochoch (poloha „Vlčí klin“), kde germánska keramika pripomína nádoby z najstarších germánskych hrobov (VARSIK 2011a, 25). V rámci bratislavskej brány sú do stupňa B1 (prípadne včasnej fázy B2) datované aj dva¹⁷⁹ žiarové hroby z Devína (KELLER 1994, 16, 17) a dva žiarové hroby z Devínskej Novej Vsi (KRASKOVSKÁ 1977, 487-490). Zmienené nálezy tak indikujú možné germánske kontakty a osídlenie v Starej Bratislave, resp. v jej bezprostrednom okolí v rámci bratislavskej brány v počiatkoch rímskej doby.

Ďalšie nálezy germánskeho pôvodu sa koncentrujú na hradnom vrchu. Ako prvý na ne upozornil Š. Janšák (1947, 54-61), ktorý realizoval zisťovací výskum na Bratislavskom hrade v súvislosti s plánovanou stavebnou činnosťou v roku 1937. Výskum sa uskutočnil od 2. novembra do 18. decembra a o rok neskôr, vzhľadom na politickú situáciu nepokračoval. Výskum sa tak obmedzil len na osem sond. Doklady predhistorického osídlenia uvádza Š. Janšák len v sondách 7 a 8 situovaných na obode hradného vrchu, severne (č. 7) a juhovýchodne (č. 8) od hradného paláca. Väčšinu nálezov priradil Š. Janšák (1947, 61) „*kultúre rímsko-provinciálnej*“ - v danom období sa takto označovalo aj germánske osídlenie. Z výskumu publikoval okraje „*neobyčajne veľkých nádob*“ zdobených vlnovkou vo forme girlandy a radom vrypov (JANŠÁK 1947, obr. 3) [Kat. 114]. Na základe publikovaných fotografií ide pravdepodobne o germánsku keramiku, ktorú možno zaradiť do kategórie sivého drsného riadu, zásobnice. Veľmi podobné črepy zásobníc s radom vrypov a rytou vlnovkou pochádzajú z germánskych lokalít, tzv. rezidencií Cífer-Pác (VARSIK 2020c, 252-255, Obr. 4: 1, 2) a Bratislava-Dúbravka – objekt 125/92 datovaný do 4. stor. (ELSCHEK 2017, Obr. 34: 11, Tab. 77: 21). Niekoľko črepov germánskej keramiky, často zo sekundárnych

---

¹⁷⁹ I. Keller predpokladal väčší počet hrobov na lokalite, ktoré však boli zničené veľkomoravským pohrebiskom (KELLER 1994, 17).

polôh, sa podarilo identifikovať v rámci priebežného spracovávanía nálezov z posledného archeologického výskumu Bratislavského hradu (spracovanie v spolupráci s K. Harmadyová). Objekt (objekty?) s germánskymi nálezmi pochádza priamo z polohy nádvorie (za informáciu ďakujem A. Vrtelovi). Tieto nálezy sú v súčasnosti predmetom výskumu a prevodu správy.

Okrem keramiky pochádza z hradného vrchu, z priestoru severnej terasy, spona, ktorú možno klasifikovať ako typ Almgren VI, 2a (nepublikované, za informáciu ďakujem B. Resutíkovi) [Kat. 115]. Spona s hrotitou nôžkou má jednodielnu konštrukciu so štvorzávitovým vinutím a za jej pôvod sa považuje germánska proveniencia (DROBERJAR 2014, 48). Almgrenove skupiny IV a VI predstavujú dva najpočetnejšie okruhy spôn v stredodunajskej oblasti. Spony skupiny VI majú v mladšej a v neskorej rímskej dobe takmer výlučné postavenie, pričom v literatúre sa zdôrazňuje úzka viazanosť týchto spôn kvádkou sídliskovou oblasťou na juhozápadnom Slovensku; početné exempláre pochádzajú zo zberov nelegálneho pôvodu (VARSIK 2017, 321-322).

Z lokality Cífer-Pác pochádza 17 spôn typu A VI, 2a a 15 exemplárov A VI, 2b. Vyskytujú sa v nálezovom kontexte kvádskeho sídliska, ktoré tu existovalo pred vznikom tzv. rezidencie. Dve spony A VI, 2a pochádzajú z objektu zemnice 194, kde sa nachádzali spolu so severovskou terrou sigillatou a mincou Alexandra Severa z roku 231. V Cíferi-Páci sa tento variant spôn objavuje aj v kontexte nasledujúcej fázy, tzv. rezidencie, z druhej a tretej tretiny 4. stor. (VARSIK 2017, 322). Spony A VI, 2 sa vyskytujú taktiež v Bratislave-Dúbravke, jeden exemplár pochádza zo zasypu stavby tzv. rezidencie z 3. stor. a ďalší fragment bol odkrytý v objekte zemnice 2/86 zo 4. stor. (ELSCHEK 2017, 65, Taf. 97:5, 104:4, 33:2; 104:11). Obe lokality poukazujú, že na sídliskách s dlhším časovým vývojom v mladšej rímskej dobe sa v staršom období 3. stor. vyskytujú spony variantu VI, 2a, pričom ich výskyt pokračuje do 4. stor. Pred polovicou 4. stor. boli nahrádzané variantom VI, 2b, často s odsadenou nôžkou (V. Varsik, 2017, 333-334).

Východne od hradného vrchu, na území neskoršieho stredovekého mesta, boli germánske črepy zistené počas výskumu Ventúrskej ulice 1. Boli súčasťou objektu 2/96 interpretovaného ako odpadová jama. Spolu s germánskou keramikou sa nachádzala aj rímsko-provinciálna keramika. V sekundárnej polohe, v rámci sídliskového objektu 1/96 na polohe boli zistené dva črepy glazovaných mortárií (LESÁK – MUSILOVÁ – RESUTÍK 1998, 106). Z polohy Rudnayovo nám. 4 pochádza črep s čiernym zafarbením s charakteristickou plastickou výzdobou – barbotinom [Kat. 116]. Pochádza z vrstiev 59 – 51, ktoré časovo predchádzali objekt z 11. stor. Vo vrstvách sa nachádzala laténska keramika, fragmenty rímskych tehál, črepy slovanskej keramiky a tuhovej, hrubostennej keramiky z 10. a 11. stor. (MUSILOVÁ 1988b, 168, Tab. VIII:

9). Podobný črep pochádza z germánskeho výrobného objektu zo Stupavy, ktorého súčasťou bola aj rímsko-provinciálna keramika (TURČAN 1985, 96-107, Obr. 5: 11). Plastická, tzv. barbotinová výzdoba je charakteristická predovšetkým pre hlboké esovite profilované misy a misy so zaobleným telom. Takáto germánska keramika je charakteristická pre staršiu rímsku dobu, no vyskytuje sa aj na sídliskách datovaných do prvej polovice 3. stor. (prehľadovo CHROPOVSKÝ – FUSEK 1988, 147-148), resp. stupne B2/C1 (BELJAK 2009, 43).

Z bezprostredného susedstva Starej Bratislavy, zo Šancovej ulice (v čase výskumu Malinovského ulica) pochádza nález žiarových hrobov, ktoré boli objavené v roku 1954 počas zemných prác spojených s výstavbou [Kat. 117]. Skupina nádob mala byť v hĺbke 150 cm. Ľ. Kraskovská uvádza, že hroby pozostávali zo štyroch väčších popolníc a desiatich menších nádob so spálenými kostrovými ostatkami. Súčasťou nálezov bol fragment bronzovej nádoby – naberačky [Kat. 70] a dve spony: dvojdielna bronzová spona so širokým lučíkom a zahrotenou nôžkou, lučík zdobený rytým ornamentom a spona s polkruhovým lučíkom. Hoci nálezový kontext nie je jednoznačný, Ľ. Kraskovská (1955, 486-487) na základe materiálu dotovala nálezy do 3. stor. a interpretovala ako žiarové hroby (tiež PICHLETOVÁ 1970, 17, obr. 10). Pravdepodobne germánske žiarové hroby (fragmenty popolníc ?, bronzové spony, bronzový závesok, ihlica) boli indikované pri ťažbe hliny v roku 1936 na Ivanskej ceste, v polohe tzv. Haitbovej tehelne (POLLA – VALLAŠEK 1991, 74).

S hrobovými nálezmi súvisia aj staršie nálezy šperkov datovaných do rímskeho obdobia. Nie sú k nim bližšie známe nálezové kontexty. Neznáma je tiež poloha nálezov, uvedená je len všeobecne Bratislava. Keďže sa jedná o nálezy z pred roku 1943, resp. 1945 možno uvažovať o polohe v rámci Starej Bratislavy, resp. jej bezprostredného susedstva. Tieto medzníky stanovujem z toho dôvodu, že ide o obdobie pred postupným zlučovaním Starej Bratislavy s okolitými mestskými časťami, ktoré v danom období vystupovali ako samostatné obce. V prípade polohy „Bratislava“ uvedenej pred rokom 1943/45 tak môžem predpokladať, že sa jedná o územie takmer totožné s dnešnou mestskou časťou Staré Mesto a teda tzv. Starou Bratislavou a jej blízkym zázemím.

Do zbierok Národného muzea v Prahe bol v roku 1922 zakúpený súbor zlatých šperkov [Kat. 118], ktorý má pochádzať z okolia Bratislavy, bližšie nálezové okolnosti ani poloha však nie sú známe. Vzhľadom na uvedené „okolie“ ide pravdepodobne o územie mimo Starú Bratislavu, predpokladať však možno polohu v rámci bratislavskej brány. Súbor publikovala L. Jansová (1925, 468-469, Tab. LXIX: 6-12). Obsahuje: nákrčník v tvare stočeného kruhu so zapínaním, dve náušnice, náramok a štyri kruhové šperky (z toho dva

prstene?; porovnaj Pichlerová 1992a, 103). L. Jansová a M. Pichlerová datovali súbor do mladšej rímskej doby, resp. do 4. stor. a považovali ho za hrobový nález.

M. Pichlerová (1970, 15-18, obr. 7, pozn. 23; 1988, 21) uvádza z Bratislavy ešte nálezy „*zlatého prsteňa a masívnej perly*“, ktoré sa dostali do zbierok Arkeologiska museet (v súčasnosti Göteborgs Stadsmuseum) v Göteborgu spolu s nálezmi bronzových predmetov – vrátane fragmentu bronzovej nádoby a bronzovej opaskovej pracky [Kat. 119]. Múzeum ich malo získať kúpou v roku 1922 - v rovnakom roku, keď Národní muzeum získalo vyššie zmienené šperky; či ide o šperky z rovnakej polohy uvádzam ako hypotézu. Rovnako aj tento súbor evokuje hrobový nález.

Oba súbory šperkov môžu pochádzať z hrobových nálezov, avšak bližšie nálezové súvislosti nie sú známe. V prípade, že ide o polohu z naddunajskej oblasti bratislavskej brány, nálezy (šperky, bronzové predmety) korešponujú s inventármi germánskych hrobov známych z juhozápadného Slovenska (všeobecne napr. KREKOVIC 2022, 46-54).

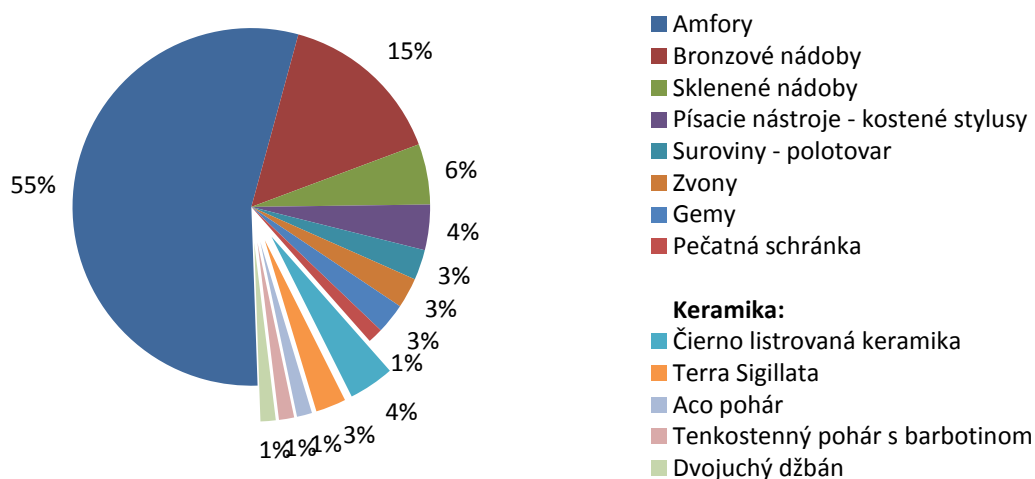
4 VÝSLEDKY A DISKUSIA

Jednotlivé kategórie rímskych importov som priebežne vyhodnocoval v texte práce. Takéto hodnotenie importov mi umožnilo posudzovať tému práce v rámci procesu jej tvorby a tak zamýšľať a stavať nové otázky. V štvrtej kapitole preto najskôr predstavím výsledky, t. j. rímske importy v Starej Bratislave súhrnne, a to zvlášť pre neskorolaténske (oppidálne) obdobie – 4.1 a zvlášť pre rímske (cisárske) obdobie – 4.2. Na základe týchto výsledkov práce uvediem niekoľko postulátov a interpretácií, v ktorých sa taktiež opieram o literatúru citovanú v texte práce. Diskusiou chcem predstaviť niekoľko myšlienok a upriamiť sa na v úvode nastolenú výskumnú otázku „Akú úlohu zohrali Rimania v priestore Starej Bratislavy a bratislavskej brány?“, ktorú súhrnne hodnotím v závere práce.

4.1 NESKOROLATÉNSKE OBDOBIE

a) Rímske importy v oppide a ich kategórie: Rímske importy/kontakty sú v bratislavskom oppide doložené v niekoľkých kategóriách (prehľadovo tiež KUCHARÍK 2024, v tlači). Kvantifikovateľné položky predstavujú importy materiálnej kultúry v týchto kategóriách: kovové predmety (bronzové nádoby, zvony), keramika (stolová a transportná), šperky (gemy), sklenené nádoby, písacie nástroje a pečatná schránka, suroviny. Špecifickú kategóriu predstavujú mince ako prostriedok výmeny tovaru. V grafe 1 uvádzam pomer jednotlivých rímskych importov na základe zostaveného korpusu. Údaje vychádzajú z minimálneho počtu jednotiek v danej kategórii.

Graf 2: Pomer kategórií rímskych importov

Medzi štatisticky nekvantifikovateľné položky zaraďujem neviditeľné importy (definícia VENCLOVÁ 2002), teda myšlienky, know-how, imitácie, ktoré sa podarilo doteraz v oppide doložiť nasledovne: rímske vplyvy na miestnych razbách mincí (prenesené motívy z republikánskych mincí), doklady užívania latinského písma (na minciach, na domácej a importovanej keramike), architektúra v štandardoch rímskeho staviteľstva, konzumácia potravinárskych komodít (víno, olivový olej), poznanie technologických procesov (spracovanie mosadze), prispôsobovanie keramických tvarov na prípravu potravín (trojnožky) či imitovanie keramických tvarov.

Rímske importy/kontakty sa prejavili vo verejnom (napr. architektúra, motívy na minciach) i súkromnom (napr. užívanie stolovej keramiky) živote obyvateľov oppida. Importy nie sú viazané len na akropolu, a teda s ňou predikované elitné sídla, ale vyskytujú sa aj na ostatných polohách na území oppida. Napriek tomu, že komplexné vyhodnotenie rímskych importov vzhľadom k materiálnej kultúre domácej proveniencie je limitované stavom výskumu a tiež nad rámec tejto práce, uvediem niekoľko úsudkov čiastočne naznačených už vo vyhodnoteniach jednotlivých kategórií importov:

1. Ako najpočetnejší import z materiálnej kultúry, vzhľadom na minimálny počet jednotiek, sa v oppide vyskytujú transportné amfory (tiež KYSELA 2020, 291, Fig. 129). Špecifikom tejto kategórie je dôvod ich importu. Amfory sa nedovážali primárne za účelom nádoby samotnej, ale dôvodom boli v amforách importované potravinové komodity - víno a olej, zastúpený v menšom počte, ktoré svedčia o stravovacích preferenciách obyvateľov. Sekundárne boli amfory v oppide využité v stavebníctve čoho dokladom sú tessery z amforových črepov pre podlahy stavieb. V stredoeurópskom neskorolaténskom prostredí Bratislava počtom a rôznorodosťou amfor výrazne prevyšuje iné lokality (porovnaj KYSELA 2020, 296, fig. 131). V Bratislave možno rekonštruovať na základe doposiaľ analyzovaných niekoľko stoviek amforových črepov pár desiatok celých nádob (> 40 nádob), vo Viedni > 7 nádob (ADLER-WÖFL – MOSSER 2015, 26-27), zo Stradonic pochádzajú tri okraje a zo Starého Hradiska tri okraje a dve uchá (> 3 nádoby; KYSELA 2020, 200). Opačne vyznieva Bratislava v porovnaní s lokalitami západne od Álp, v oblasti Galie, voči ktorým Bratislava nedosahuje kvantitu importovaných amfor. Napr. len na oppide Bibracte bolo inventarizovaných > 500 000 amforových črepov (OLMER 2011, 831), čo by potenciálne zodpovedalo stovkám až tisíckam jednotlivých nádob.

2. Importovaná stolová keramika, aj keď typologicky rôzna (čierno listrovaná keramika, Aco poháre, terra sigillata a i.), má v oppide len minimálne zastúpenie. Pre porovnanie možno uviesť polohu nádvorie hradného paláca, kde na jeden črep Aco pohára

pripadá až 34 pohárov domácej proveniencie (pozri kapitola 3.1.2.2.6; pomer importovanej stolovej keramiky k domácej keramike sa môže mierne meniť vzhľadom na komplexné vyhodnotenie polohy, zrejme nie však výrazne). Obrazne povedané, hoc miestne obyvateľstvo konzumovalo importované italické víno, na servírovanie užívalo predovšetkým domácu keramiku. Tá zahŕňala vyspelú, kvalitnú a na kruhu točenú keramiku. Na zmeny stravovacích návykov (olivový olej) reagovala pravdepodobne miestna produkcia trojnožiek.

3. Bratislavské oppidum v stredoeurópskom oppidálnom prostredí vyniká množstvom a formou realizácie tzv. neviditeľných importov (myšlienok, know-how v najširšom zmysle slova), ktorých hmatateľnými dokladmi sú predovšetkým domáce razby, architektúra, spracovanie špecifických surovín a doklady užívania latinského písma.

3.1 Pre ikonografiu domácich razieb, najmä tetradrachiem, boli čiastočne ako predlohy použité motívy republikánskych denárov. Ikonografická analýza však dokazuje značnú mieru eklektizmu pri používaní rímskych vzorov a pri hodnotení z rímskej perspektívy pôsobia excentricky. Otázna je premenná naviazanosť domácich tetradrachiem na rímsky denár vzhľadom na ich hmotnosť(gr.) – cca. 4 : 16? (kapitola 3.1.2.5.4).

3.2 Na opevnenej akropole oppida boli doložené architektúry postavené v štandardoch rímskeho staviteľstva (kapitola 3.1.2.9), ktoré zodpovedajú (napr. výzdobné motívy na podlahách, nástenné maľby) neskororepublikánskemu obdobiu. Predobrazom architektúr nie sú rímske domy z oblasti Itálie. Analógie k nim možno sledovať v oblastiach východne a západne od Álp (Nauportus, Magdalensberg, Bibracte a i.). Svojou dispozíciou, hoc prevedené v rímskych štandardoch, nadväzujú na laténske prostredie – napr. predpokladaný ohradený dvorec v súvislosti so stavbou II na severnej terase. Zástavba je do istej miery výsledkom plánovaného urbanizmu s možnými náznakmi hierarchizácie stavieb – zástavba na nádvorí a na nižšie položených polohách. Architektúra ako výraz ekonomických a organizačných schopností miestnych elít a spoločnosti vypovedala o materiálovej a ideovej stránke. Ako v súčasnosti Bratislavský hrad tvorí dominantu svojho okolia a je viditeľný do širokého okolia, podobne s okolím komunikovala zástavba akropoly oppida na hradnom vrchu. Kamenná architektúra ostro kontrastovala s ostatnou drevozemnou zástavbou v oppide.

3.3 Výskyt mosadzných predmetov a mosadzného ingotu (hrivny) ako suroviny na ďalšie spracovanie poukazuje na šírenie technologického know-how osvojeného Rimanmi do prostredia bratislavského oppida. Mosadz, odolnejšia a vizuálne atraktívnejšia ako bronz, mohla byť efektívnym nástrojom v ekonomických a spoločenských kontaktoch Rimanov s ostatnými spoločenstvami (kapitola 3.1.2.6.1). Na zamieňanie mosadze so zlatom upozornil v rímskom prostredí už Cicero (v kontexte morálne rozpravy).

3.4 Výskyt písma (kapitola 3.1.2.8), zväčša v podobe rytých *graffiti*, dokladá určitú mieru alfabetizácie spoločnosti. Písmo sa neobjavuje len na amforách (tieto nápisy vznikli predovšetkým na inom mieste v rámci obchodného procesu a transportu amfory), ale aj na lokálnej keramike. Za povšimnutie stojí predovšetkým skratka COB doložená na troch amforových črepoch (dvakrát na mieste, kde sa uvádzal prijímateľ amfory), ktorú možno potenciálne stotožniť s menom COBROVOMARVS známym z bratislavskej mince. Bratislavské nápisy kvantitou významne dopĺňajú inak málo početný korpus nápisov v stredoeurópskom laténskom prostredí: z Devína je známy jeden nápis (za informáciu ďakujem K. Harmadyovej), z Viedne (minimálne) jeden nápis na domácej nádobe (MOOSER – ADLER WÖFL 2018, 155-156), zo Stradonic sú známe dva nápisy - otázna je ich autenticita (TREFNÝ 2016, 29-31) a z Manchingu sú to (minimálne) dva nápisy (REPKA 2020, obr. 143). Užívanie písma v oppide bolo skôr vo forme príležitostných zápisov realizovaných pri konkrétnej potrebe a nie masovým fenoménom. Intenzívne použité písma je predovšetkým v prípade mincí, teda artiklu, u ktorého sa predpokladal aj export a prenos kultúrneho odkazu v rámci obchodných (ďalkových) transakcií. Menej ako 30 epigrafických záznamov z Bratislavy (vrátane mincových¹⁸⁰) predstavuje výrazne vyšší počet ako v ostatnej stredoeurópskej oblasti, avšak výrazne menší počet oproti napr. minimálne 128 doloženým nápisom na Bibracte (LAMBERT – LUGINBÜHL 2005, cat. 1-128). Písomníctvo dokladajú taktiež stylusy doložené v Bratislave tromi (štyrmi) exemplármi. Ide však len o malý počet oproti napr. 514 sylusom známym z Magdalensbergu (DESCHLER-ERB – GOSTENČNIK 2008, 289-291). Vzhľadom na laténske prostredie však predstavujú stylusy vysokú početnosť.

4. Ostatné kategórie importov ako bronzové a sklenené nádoby, gemy zodpovedajú kategóriám importov vyskytujúcim sa aj na ďalších stredoeurópskych oppidách (Kyselá 2020, 296, Fig. 131). Ich doložená kvantita a rôznorodosť v bratislavskom oppide zvlášť nevyčníka oproti ostatným lokalitám (v závislosti od komparácie konkrétnej lokality). Špecifikom z kovových predmetov sú dva zvony (kapitola 3.1.2.1.2), z ktorých minimálne jeden súvisí pravdepodobne s interiérovým funkčným zariadením na rímsky spôsob konštruovanej stavby.

b) Chronológia importov Problematika chronológie bratislavského oppida nie je dodnes uspokojivo vyriešená. V súvislosti s najnovšími výskumami na Bratislavskom hrade boli navrhnuté rôzne koncepcie (základný prehľad chronologických konceptov uvádzam v kapitole 2.2.1). Rímske importy môžu vytvárať rámec pre chronológiu oppida všeobecne.

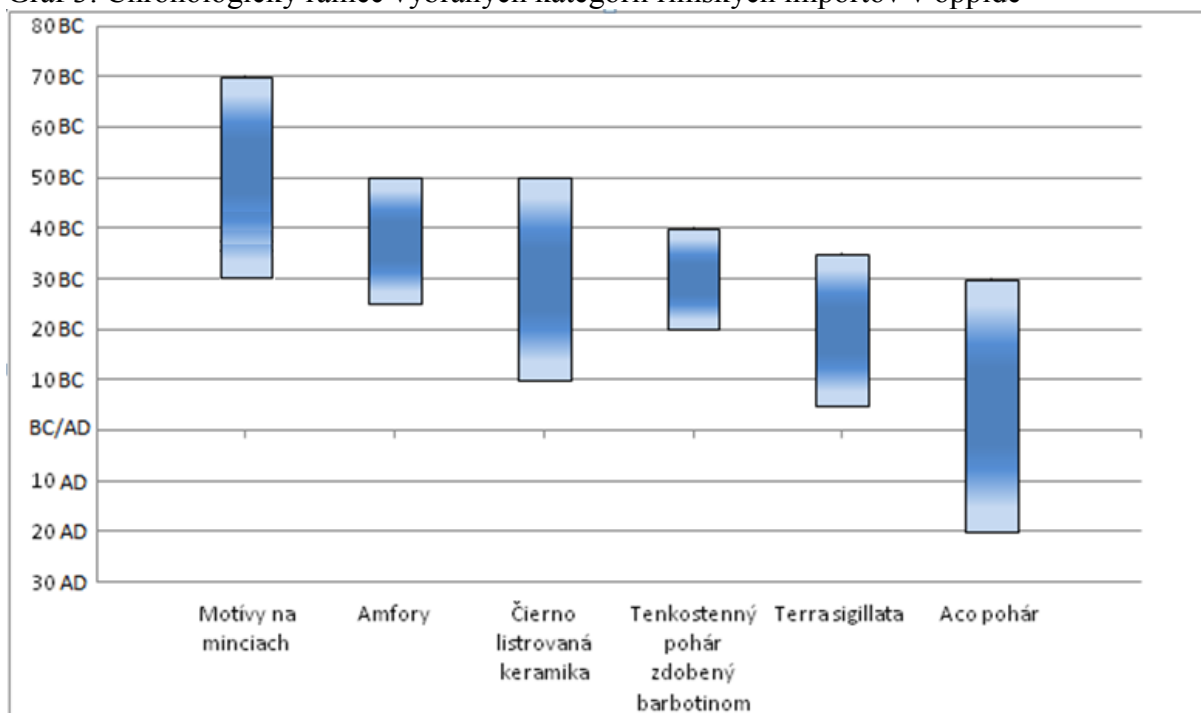
---

¹⁸⁰ Do výpočtu nerátam črepy, na ktorých sú *graffiti* v podobe pravidelných línií, avšak bez možnosti interpretácie či sa jedná o písmeno alebo nie.

V konkrétnych prípadoch predstavujú rámcovo *termini ante quem* alebo *termini post quem* nálezových situácií. Nie všetky kategórie importov možno užšie chronologicky vymedziť, preto uvádzam chronologické rámce pre tieto kategórie (zdôvodnenie datovaní uvádzam v príslušných kapitolách kategórií importov):

1. Prevzaté motívy z republikánskych mincí na domácich razbách: absolútne datovanie podľa predlôh republikánskych denárov 70/69 až 46/45 pred n. l., resp. rámcovo 70/60 až 40/30 pred n. l.,
2. Transportné amfory doložené v oppide: 50 až 25 pred n. l.
3. Čierno listrovaná keramika: >100¹⁸¹/50/30 až 30/26 až 10 pred n. l.
4. Tenkostenný pohár zdobený barbotinom, >120¹⁸²/40 až 25/20 pred n. l.,
5. Terra sigillata: 35/25 až 10/5 pred n. l.
6. Aco pohár: 30/20 pred n. l. až 20 n. l.,
7. Republikánske mince: 136 až 32/31 pred n. l. (vzhľadom na dlhý obeh majú republikánske mince v oppide len obmedzenú datovaciu oporu).

Graf 3: Chronologický rámec vybraných kategórií rímskych importov v oppide

Graf 3 ukazuje, že väčšinu realizovaných rímskych importov/kontaktov v oppide možno predpokladať v období 70/65/55 až 40/30/20. Oporou pre takéto datovanie sú

¹⁸¹ Výskyt keramiky v Stredomorí je výrazne skôr, datovanie 50 pred n. l. v prípade Bratislavy stanovujem na základe nálezových situácií.

¹⁸² Výskyt keramiky v Stredomorí je výrazne skôr, datovanie 40 pred n. l. v prípade Bratislavy určené autormi na základe nálezovej situácie a analógií.

predovšetkým domáce razby a transportné amfory. Najmladšie kategórie importov ako terra sigillata, Aco pohár či bronzové nádoby typu Eggers 91/92 súvisia so záverom osídlenia a ich horné chronologické ohraničenia možno predpokladať ako *termini post quem* poslednej fázy osídlenia oppida. O to viac, že najmladšie importy pochádzajú predovšetkým zo zánikových vrstiev, tzv. katastrofického horizontu.

Hoci existuje predpoklad o predoppidálnom osídlení v Starej Bratislave (napr. VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 64-65), doklady o ňom sú len sporadické a bližšie nevyhodnotené. Sami autori výskumu nádvoría hradného paláca pripúšťajú, že doklady predoppidálneho osídlenia hradného vrchu neboli jednoznačne doložené (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 65). Laténske osídlenie v tomto období je doložené v oblasti juhozápadného Slovenska (ČAMBAL 2019). Obdobie rímskych importov/kontaktov 70/65/55 až 30/20 môže predstavovať chronologický rámec existencie, resp. ekonomického (napr. razba mincí) a spoločenského (napr. architektúra) rozmachu bratislavského oppida; chronologicky toto obdobie zodpovedá aj sponám vyskytujúcim sa v oppide (súpis spôn prehľadovo ČAMBAL 2017). V rámci skúmaných polôh na území oppida boli identifikované viaceré kultúrne vrstvy, je však k diskusii do akej miery možno zo stratigrafických pozorovaní vyvodzovať jednoznačné chronologické súvislosti a o to viac z nich vyvodzovať interpretácie a medzníky naviazané na konkrétne historické udalosti (ako napr. v minulosti zdôrazňovaná porážka Dákmi/dácky horizont alebo vplyv Norikov/norická fáza) – do akej miery o nich materiál v bratislavskom oppide vypovedá?

Mám za to, že v takto úzko vymedzenom rámci (okolo 40 až 30 rokov) možno len ťažko jednoznačne vyvodzovať jednotlivé sídliskové fázy (a k nim historické korelácie) a že rímske importy/kontakty sú charakteristické pre celé obdobie existencie oppida, nie len pre jeho určité, vymedzené obdobie. Autori výskumu nádvoría hradného paláca (VRTEL – LESÁK – STANÍK – KOVÁČ 2014, 64-65) predpokladajú „klasickú oppidálnu fázu“ a mladšiu „keltsko-rímsku fázu“.¹⁸³ Klasickú oppidálnu fázu pritom stotožňujú s objektom 115/09 (tiež Vrteľ 2011), ktorý je v superpozícii s murovanou stavbou tzv. „keltsko-rímskej fázy“. Poznámam, že z objektu 115/09 pochádza súbor mincí typu Karlstein (VRTEL 2011, obr. 6, 7), ktoré sú charakteristické pre celé obdobie bratislavského mincovníctva, teda rámcovo (70)/60/50 až 40/30 (pozri kapitola 3.1.2.5.4). Hoci na mieste kamenných architektúr možno predpokladať, a boli aj doložené, staršie objekty (tiež v prípade stavby I na severnej terase, pozri MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, 79 a pravdepodobne aj stavby II na severnej terase,

¹⁸³ Autori argumentujú tiež nejednoznačným dokladom o previazaní kamenných architektúr na akropole s opevnením oppida (VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, 64-65).

hodnotenie na základe pozorovanej terénnej situácie) k prestavbám došlo pravdepodobne v priebehu krátkeho obdobia. Tieto stavebné aktivity v štandardoch rímskeho stavebníctva znamenali kvalitatívne nový typ bývania miestnych obyvateľov (elít), ich dôvod však pravdepodobne treba sledovať v kontexte rímskych importov v oppide všeobecne a nevyvodzovať tak samostatnú „keltsko-rímsku fázu“ a s ňou spojené nové spoločensko-historické súvislosti. Usudzujem, že takto vymedzená „keltsko-rímska fáza“ vedie (resp. môže viesť) k nesprávnej interpretácii Bratislavy ako napr. „predsunutého rímskeho oporného bodu“ (VRTEL 2012, 179) či k priamočiarym asociáciám s vývojom na Magdalensbergu. Súbor rímskych importov je na rakúskej lokalite druhovo a kvantitatívne výrazne vyšší, čo súvisí s intenzívnejšími kontaktmi s Itáliou, trvaním osídlenia aj po prelome letopočtov i doloženou prítomnosťou rímskych obchodníkov – o to viac, že v období rímskych importov osídlenie na Magdalensbergu možno charakterizovať nie ako (laténske) oppidum, ale predovšetkým ako (rímske) emporium (za konzultovanie ďakujem E. Schnidler Kaudelka). Zároveň dodávam, že charakter osídlenia na Magdalensbergu, ktoré je súčasné s osídlením v Bratislave jednoznačne nepoznáme. Na charakter osídlenia v Starej Bratislave je potrebné nazerať predovšetkým z hľadiska neskorolaténskej kultúry, t. j. ako oppida, v ktorom sú voči iným oppidám viac či menej okázalo zastúpené rímske importy.

Zároveň pripúšťam, že graf 2 do istej miery naznačuje dve fázy, avšak (len?) v kontexte rímskych importov. K polovici 1. stor. pred n. l. sú bližšie mince (a na nich užité rímske motívy), amfory a prípadne čierno-listrovaná keramika. K záveru tretej štvrtiny, resp. prelomu tretej a štvrtej štvrtiny sú bližšie terra sigillata, Aco pohár a misy typu Eggers 91/92. Rímske importy tak môžu poukazovať na interakciu Rimanov s oppidom (oppida s Rimanmi) v časoch Caesara a v pred/ranoaugustovskom období. Nemožno jednoznačne posúdiť priebeh (cyklickosť) importov do Bratislavy – išlo o jednorazovú, viacnásobnú alebo kontinuálnu záležitosť? Kontakty oppida s Rimanmi a samotné osídlenie v Bratislave tak môžu predstavovať dve (ne)synchronne epizódy. Na chronologické a interpretačné bazírovanie oppida a v ňom realizovaných rímskych importov je potrebné nazerať ako na dva príbehy; obzvlášť v tej súvislosti, že rímske importy v konkrétnych kategóriách sú charakteristické pre celé trvanie oppida, nie len pre jedno (záverečné) obdobie. Nemožno jednoznačne zhodnotiť, v akom rytme sa odohrávali samotné kontakty a ich archeologický záznam.

c) Historické súvislosti: Existenciu bratislavského oppida možno primárne rámcovo vymedziť obdobím 70/60/50 až 40/30/20. Ekonomický a spoločenský rozmach tak zaznamenalo oppidum na pomedzí postupného úpadku stredoeurópskych oppid a zároveň nastupujúcej rímskej expanzie v oblastiach (severo)východne od Álp (pozri kapitola 2.4.1).

Hoci v oppide možno identifikovať kontakty s ďalšími oblasťami - skordiská tetradrachma a drachma (typ Srem) a drachma z mesta Dyrrhachium (RESUTÍK – KOLNÍKOVÁ 2020, 13-14), dácka keramika (ČAMBAL et al 2009) - množinu importov výrazne prevyšujú importy italickej proveniencie a teda diaľkové kontakty prebiehali predovšetkým týmto smerom (s Rímskou republikou). V oppide doložené prvky ako zlaté mušľovité statéry charakteristické pre bójske mincovníctvo, tu aj s nápismi v latinke (MILITKÝ – TORBÁGYI 2021, 290; MUSILOVÁ – KOLNÍKOVÁ – HLOŽEK 2015) a grafitová keramika (prehľadovo HLAVA 2008) nepovažujem za import v pravom slova zmysle, ale za kontakt, resp. dôsledok oblasti, v ktorej sa oppidum vyskytuje, resp. v ktorej bolo založené.

S úpadkom českých a moravských oppíd môže súvisieť mobilita boiohaemského spoločenstva, resp. mobilita Bójov zaznamenaná v písomných prameňoch (k prehľadu prameňov KYSELA 2020, 28-33; 2018, 21-25). V prameňoch sú Bójovia zmienení v súvislosti so zrážkou s germánskymi Kimbrami (STRABÓN, GEOGRAPHICA VII, 2.2), obliehaním norického sídla Noreia a následnom podieľaní sa na helvétskom ťažení (CAESAR, BG I, 5; I, 29) a porážkou od Dákov - tzv. bójska púšť (napr. STRABÓN, GEOGRAPHICA VII, 1, 5; PLINIUS STARŠÍ, NATURALIS HISTORIA III, 146). Zmienené historické udalosti nemožno absolútne datovať, no je možné, že aj na ich pozadí vzniklo bratislavské oppidum, resp. tieto skutočnosti kreovali kontakty oppida smerom na Rímsku republiku (a opačne). R. Čambal predpokladá „rozkvet oppida a razbu mincí typu Biatec“ po obliehaní Noreie po roku 64/63 pred n. l. (ČAMBAL 2019, 124, tu aj odkazy k datovaniu udalosti).

Z historických správ je zrejmé, že Rimania mali záujem o východné oblasti¹⁸⁴ aj z politicko-strategických dôvodov (významnú úlohu v sprostredkovaní kontaktov zohrávala Aquileia) a vybrané, ďalej zmienené udalosti by mohli korelovať s dianím v Bratislave, ako usudzoval J. Kysela (2020, 312-313; tiež KYSELA – OLMER 2014, 184-185). V roku 59 pred n. l. bol vydaný Lex Vatinia (Meier 1996, 213), na základe ktorého získal Caesar do správy oblasť Illyrie. Pravdepodobne plánoval vojenské ťaženie proti rozpínajúcim sa Dákom. Caesarov plán ťaženia zmienil Suetonius (autor píšuci v 2. stor.) v životopise Augusta (SUETONIUS, DE VITA CAESARUM II, 8). Je možné že plánované ťaženie Caesara na východ prekazilo opätovné povstanie v Galii v roku 53 pred n. l. (GANT 2010, 206). V súvislosti s ťažením proti Pompeiovi v roku 49 pred n. l. informoval Caesar vo svojich zápiskoch o poskytnutí 300 jazdcov od norického kráľa (CAESAR, BC I, 18).

---

¹⁸⁴ Ako zaujímavosť uvediem, že Suetonius spomína v súvislosti s Caesarom dokonca v Ríme šíriace sa chýry o pláne Caesara presunúť sídlo ríše na východ (SUETONIUS, DE VITA CAESARUM I, 79).

Neskôr možno hovoriť o systematickom dobývaní Illyrica, ktoré začalo v rokoch 35 až 33 pred n. l. (DŽINO 2018, 281-282). V augustovskom období podnikli Rimania vojenské ťaženia smerujúce postupne k riekam Rýn a Dunaj, pričom Augustova expanzívna politika sledovala nielen budovanie kontaktov, ale cielené získavanie nových území severne a východne od Álp; o čom zrejme uvažoval už Caesar, ale vzhľadom na vývoj v Galii už nerealizoval (pozri kapitola 2.4.1).

d) Na prelome letopočtov: Na základe rímskych importov možno konštatovať, že bratislavské oppidum upadá a doznieva v období 30/20 a jeho zánik je spojený s tzv. katastrofickým horizontom (pozri kapitola 2.2.1.1). Kedy presne k zániku oppida došlo a v súvislosti s akými historickými udalosťami ostáva otázne (k otázke dvoch katastrofických horizontov pozri VRTEL 2015). Pramene informujú o vojenskej prítomnosti Rimanov na stredom Dunaji až v prípade výpravy proti Markomanom v roku 6 n. l. (k výprave pozri tiež DROBERJAR – SAKAŘ 2000; SALAČ 2006, 476-480). Účastník ťaženia Velleius Peteculus zmienil za miesto nástupu Carnuntum, miesto v Norickom kráľovstve (VELLEIUS PATERCULUS, HISTORIA ROMANA II, 109). Rímske importy v bratislavskom oppide nenaznačujú pokračujúce osídlenie v Starej Bratislave v tomto období. Naopak, rímske importy z obdobia okolo prelomu letopočtov, vrátane rímskych militárií, sú v prostredí bratislavskej brány doložené na Devíne (PIETA – PLACHÁ 1999; HARMADYOVÁ 2021, 52), ktorý svojou výšinou polohou, na skale nad sútokom Dunaja a Moravy, predstavuje významné strategické miesto aj z hľadiska vojenskej logistiky (doprava pozdĺž rieky Morava smerom na sever od Dunaja).

V súvislosti s prvou zmienkou o Carnutne a jeho polohou vzniklo niekoľko interpretácií, ktoré vychádzajú z predpokladu existencie archeologicky nedoloženého „Carnunta I“ (JOBST – URBAN 2002, 49-56). Dôvodom existencie „Carnunta I“ má byť skutočnosť, že legionársky tábor Carnuntum, na mieste súčasnej obce Bad Deutsch-Altenburg a Petronell-Carnutnum, je archeologicky doložený až od čias cisára Claudia a doklady o staršom osídlení viažuce sa k roku 6 n. l. tu doposiaľ neboli jednoznačne potvrdené (napr. GÄZDAC – HUMER 2013, 10). Z tohto dôvodu sa v literatúre vyskytuje úvaha o „Carnutne I“ ako Devíne (JOBST – URBAN 2002, 49-56), resp. v súvislosti s poslednými výskumami na hradnom vrchu sa ako o „Carnunte I“ uvažuje o bratislavskom oppide (interpretácia W. Jobst, uvedené podľa MUSILOVÁ – RESUTÍK 2018, 125; MUSILOVÁ 2021, 37, za konzultovanie ďakujem M. Musilovej, ktorá dodáva, že stotožnenie Bratislavy s Carnutnom je možné, nie jednoznačné). Hoci takáto interpretácia je lákavá, treba poznamenať, že medzi záverom osídlenia v bratislavskom oppide a zmienkou o Carnutne je (môže byť) približne štvrt'

storočie a autorom zmienky je Velleius Paterculus, priamy účastník výpravy. V bratislavskom oppide a jeho zázemí (s výnimkou Devína) zatiaľ absentujú jednoznačné doklady o pobyte (alebo pohybe) rímskych vojsk. Vyššiu kumuláciu a pohyb vojsk pozdĺž tzv. Jantárovej cesty dokladajú posledné nálezy z južnejšie situovaných lokalít Strebersdorf a Frankenu-Unterpullendore v strednom Burgenlande. Najstaršiu fázu možno datovať už do augustovsko-tiberiovského obdobia (GROH 2009, 178-185) a tak by mohla súvisieť s Tiberiovou výpravou.

Zo zmienky Velleia Patercula nie je jednoznačný vzťah medzi toponymom Carnuntum („*ipse a Carnunto, qui locus Norici regni*“) a ďalej spomínaným, pripravovaným (dočasným) zimným táborom na Dunaji („*praeparaverat iam hiberna Caesar ad Danubium*“). Je možné, že Velleius pod Carnuntom myslí oblasť (interpretácia Carnunta ako „skalnatá/kamenná oblasť“, pozri KOVÁCS 2017, 112, podľa ANREITER 2001), ktorá sa potenciálne môže vzťahovať na hornaté územie bratislavskej brány (skalné devínske bralo nad sútokom riek?). Na druhej strane len ťažko možno predpokladať lokalizáciu zimného tábora (údajne pre tisícky vojakov) do hornatej oblasti severne od Dunaja (Devínske Karpaty s masívom Devínskej Kobyly). Pravdepodobnejšie sa zdá nížinaté územie západne od rieky Moravy a potenciálne južne od Dunaja (pozri tiež KOVÁCS 2017, 112), t. j. miesto (alebo jeho okolie), kde bol neskôr od čias cisára Claudia skutočne založený legionársky tábor Carnuntum. Kontrolu zázemia severne od Dunaja však mohli Rimania vykonávať práve z Devína, kde boli popri rímskych importoch doložené aj militária a základy strážnej veže s možným datovaním k prelomu letopočtov (PIETA – PLACHÁ 1999). Spomínané „Carnuntum I“ môže predstavovať miesto/polohu v bratislavskej bráne (Devín situovaný na skalnom brale ponad sútok Moravy a Dunaja predstavuje dôležité strategické miesto o. i. z hľadiska logistiky), ktoré však nemožno jednoznačne identifikovať. Pripravovaný zimný tábor na Dunaji nemusí byť archeologicky (tiež vzhľadom na stav výskumu) doložený z dôvodu jeho krátkeho, epizodického trvania. Názov Carnuntum (známy pre miesto v bratislavskej bráne?) si mohli Rimania následne osvojiť pre stály legionársky tábor Carnuntum budovaný od čias Claudia. Ten však mohol vzniknúť potenciálne na (približne) rovnakom mieste ako stál (resp. bol plánovaný) pripravovaný zimný tábor v roku 6. Carnuntum v roku 6 sa spomína ako miesto v Noricu, neskôr ho Plinius Starší uvádza v provincii Pannonia („*ad Pannonica hiberna Carnunti*“; PLINIUS STARŠÍ, NATURALIS HISTORIA IV, 80). Táto skutočnosť poukazuje na postupné kreovanie hraníc a administratívy novozriadovaných provincií a reflektuje tak obdobie medzi dočasnou a následne stálou rímskou vojenskou prítomnosťou a rímskou správou v oblasti na strednom Dunaji (a bratislavskej brány). V tomto období sa zrejme

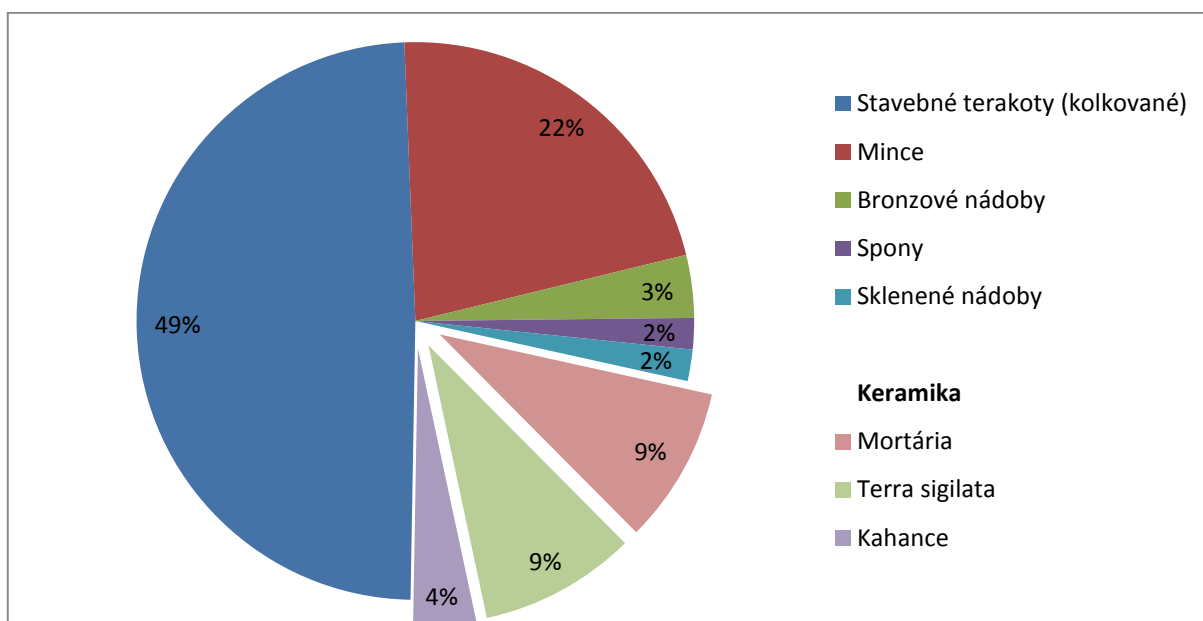
postupne kreoval tiež systém kmeňových okrskov autochtónneho obyvateľstva - *civitas Boiorum, Eraviscorum, Azaliorum* a pod. (k problematike napr. KOVÁCS 2013)

Hoci osídlenie v Starej Bratislave, resp. existenciu oppida okolo prelomu letopočtov nemožno na základe nálezov a súčasného poznania predpokladať, prítomnosť rímskych vojakov na území niekdajšieho, v tom čase zrejme opusteného oppida nevyklúčujem. Možno išlo len o krátku epizódu udalostí v súvislosti s určitým historickým momentom, a tak sa nemusí archeologicky dostatočne prejaviť. Minca M. Antonia z polohy Vydrice môže na takúto skutočnosť poukazovať. Výskyt týchto mincí v stredodunajskej oblasti, resp. v dolnom Pomoraví možno predpokladať v súvislosti s vojenskými aktivitami Rimanov (ELSCHEK – KOLNÍKOVÁ 2016, 175-177), t. j. ich uloženie až v augustovskom období; v oblasti limitu sú v obehu ešte aj v 2. stor. (MILITKÝ – VÍCH 2011, 293). Do budúcnosti bude zároveň nevyhnutné prehodnotiť jednotlivé nálezy pochádzajúce predovšetkým z tzv. katastrofického horizontu na území oppida a medzi nálezmi mnou predpokladané súčasti vojenského výstroja. Niektoré uvedené úvahy historického charakteru súvisiace s bratislavským oppidom a jeho záverom/zánikom ponechávam v rovine úvah, pričom sa téme na základe hlbšej analýzy historických (vrátane epigrafických) prameňov plánujem venovať aj v budúcnosti.

4.2 RÍMSKE OBDOBIE

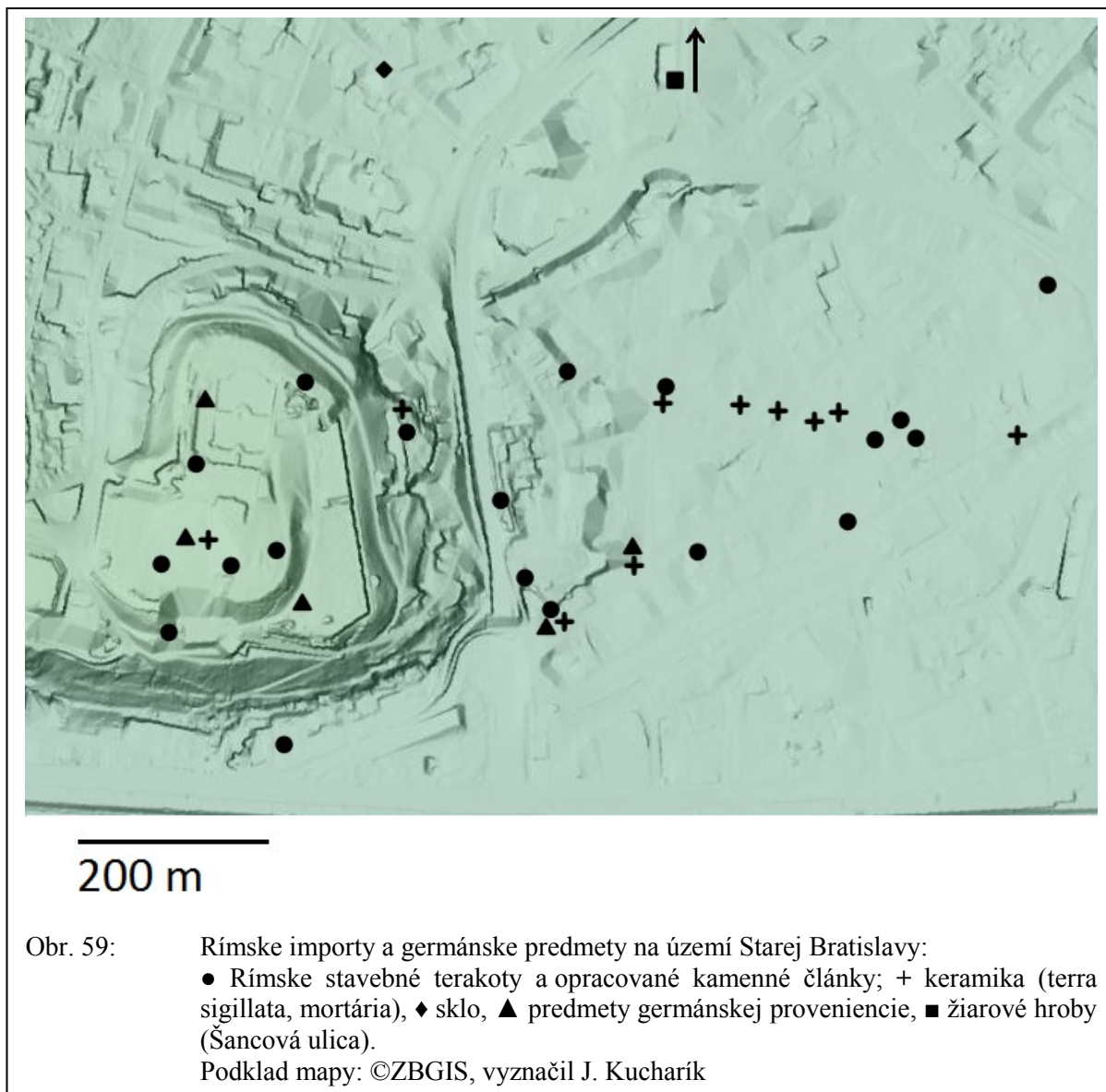
a) Rímske importy v Starej Bratislave a ich kategórie: Rímske importy v Starej Bratislave z obdobia po prelome letopočtov možno rozdeliť do týchto kategórií: kovové predmety (spona, bronzové nádoby), keramika (stolová a kuchynská, kahance), stavebný materiál (opracované kamenné články a stavebná terakota), mince a sklo. V prípade vybraných importov nie sú známe nálezové okolnosti a nie je vylúčené (a v prípade niektorých aj viac pravdepodobné), že nesúvisia s historickým osídlením, resp. že sa do Bratislavy dostali ako predmety zberateľstva v mladšom období. Niektoré z kategórií, a to najmä stavebný materiál, nemožno bližšie kvantifikovať. V grafe 3 preto uvádzam pomer rímskych importov tých kategórií, u ktorých je možná istá miera kvantifikácie na základe určenia minimálneho počtu jednotiek. V prípade stavebných terakot ako kritérium stanovujem terakoty s kolkami (alebo ich fragmentami). Vo výpočte tak nie je množstvo tehál dochovaných ako fragmenty alebo tie, ktoré sa vyskytujú ako spólie v mladších murivách (kapitola 3.2.2.6). Graf ukazuje pomer rímskych importov v Starej Bratislave len orientačne vzhľadom na stav a možnosti výskumu a preto má skôr len informačný charakter.

Graf 4: Pomer rímskych importov v Starej Bratislave v rímskej dobe

Porovnanie rímskych importov ukazuje, že najviac zastúpenou kategóriou sú stavebné terakoty. Na stavebnú činnosť poukazujú tiež opracované kamenné články (nezahrnuté v grafe) nachádzajúce sa ako spólie v murivách mladších stavieb. Na ich kvantifikáciu však nemožno vyvodit' jednoznačné kritérium. Exempláre s nápismi alebo reliéfnym opracovaním možno jednoznačne zaradiť do rímskej doby. Zdrojom ostatných kamenných článkov – spólií mohli byť kamenné architektúry z oppidálneho obdobia. Z tohto dôvodu už nemožno hovoriť ako o importe v rímskej dobe, ale (v prípade potenciálnej stavebnej činnosti v rímskej dobe) o využití staršieho stavebného materiálu z oppidálnych čias zo Starej Bratislavy. Každopádne importy spojené so stavebnou činnosťou (terakoty a kamenné články) predstavujú najpočetnejšiu skupinu a ako spólie boli užité predovšetkým v stavbách budovaných primárne do 13. stor. (kapitola 3.2.2.6.3). Vyskytujú sa rozptýlene po Starej Bratislave [obr. 55 a 56]. Ďalej sú to mince a keramika, v menšom počte, skôr ako ojedinelé nálezy, sú zastúpené výrobky z kovu a skla.

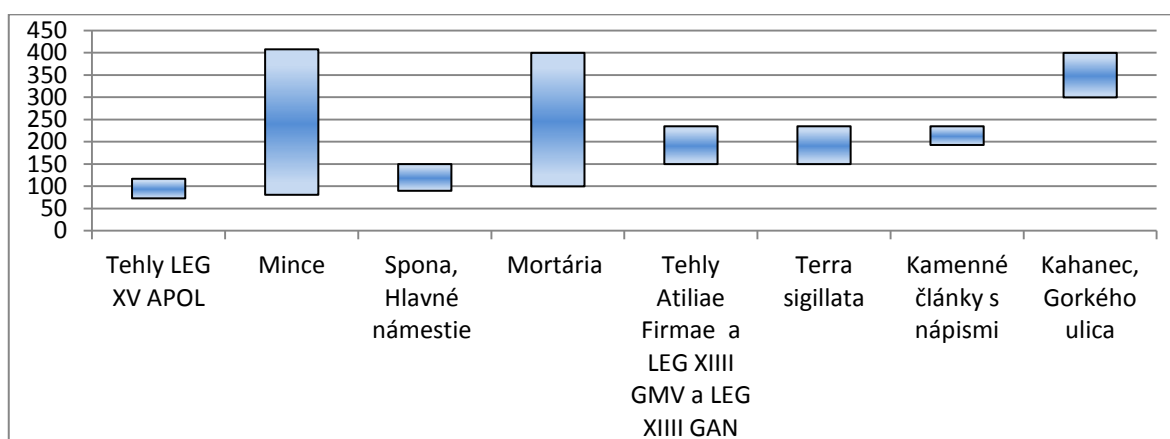
Predmety germánskej proveniencie sú v Starej Bratislave identifikované zatiaľ len sporadicky. Vzhľadom na stav výskumu nemožno vyvodit' objektívne kritérium pre ich kvantifikáciu, avšak zo sumarizovaného materiálu (kapitola 3.2.2.8) vyplýva, že sa jedná predovšetkým o keramiku, spony a potenciálne šperky v kontexte hrobových nálezov. Rímske/rímsko-provinciálne importy spolu s nálezmi germánskej proveniencie na území Starej Bratislavy ukazuje mapa [obr. 59].

b) Chronológia: Rímske importy vytvárajú rámec pre chronológiu potenciálneho osídlenia v Starej Bratislave v rímskej dobe. Nie všetky kategórie importov možno užšie chronologicky vymedziť, preto uvádzam chronologické rámce pre tieto kategórie (zdôvodnenie datovaní uvádzam v príslušných kapitolách kategórii importov):

1. Kolkované tehly: 73 až 117 a 150/193 až 235,
2. Mince: 81 až 406 (s prevahou mincí 2. a 3. stor.),
3. Noricko-panónska spona z Hlavného námestia, 90/100 až 140/150,
4. Terra sigillata: 150/160 až 225/235,
5. Mortária: 2. až 4. stor.,
6. Kamenné články s nápismi: 193 až 235
7. Kahanec, Gorkého ulica: 4. stor.

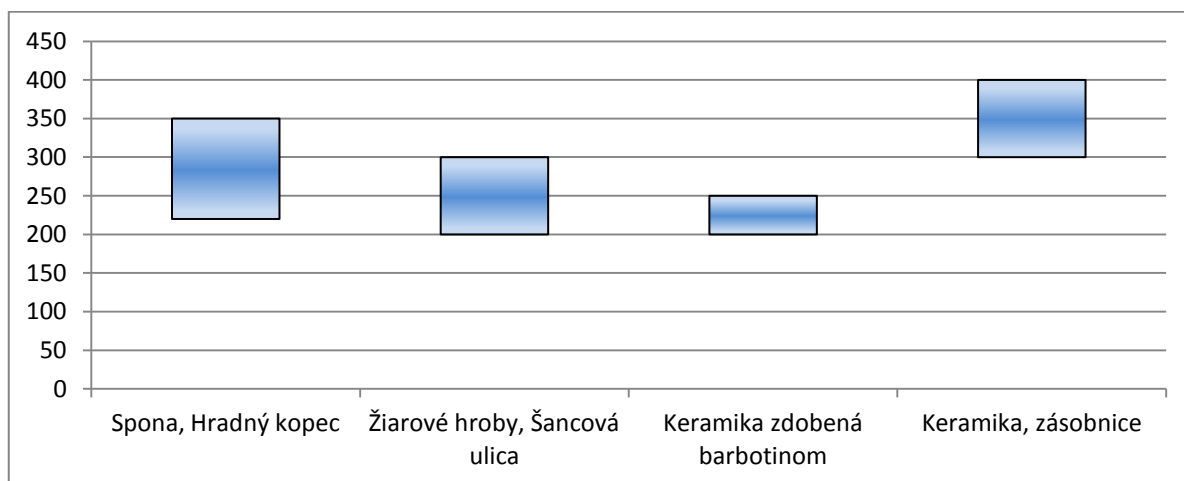
Graf 5: Chronologický rámec vybraných kategórií rímskych importov rímskej doby

Rímske importy porovnávam s predmetmi germánskej proveniencie, ktoré možno kategorizovať a rámcovo datovať nasledovne:

1. Spona (hradný vrch): 220/230 až 340/350
2. Žiarové hroby (Šancová ulica): 3. stor.,
3. Keramika zdobená barbotinom: 200/210 až 240/250 (?),
4. Keramika (zásobnice): 4. stor.

Graf 6: Chronologický rámec vybraných kategórií predmetov germánskej proveniencie

Grafy 5 a 6 ukazujú, že v Starej Bratislave sú v najvyššom počte zastúpené predmety (rímske/rímsko-provinciálne a germánske) rámcovo datované do 3. a 4. stor., t. j. stupne C1 až C3. Chronologicky užšie možno vymedziť terakoty s kolkami XIII. légie, ktoré sú zároveň zo súboru stavebných terakot najpočetnejšie, kamenné články s nápismi, terru sigillatu a časť zo súboru mortárií – a to do 3. stor. (stupne C1 a C2). Zo súboru mincí sú najpočetnejšie zastúpené razby z 2. a 3. stor. (pozri graf. 1). Tehly s kolkami XIII légie, kamenné články

s nápismi a časť terry sigillaty možno užšie rámcovo vymedziť do severovského obdobia (stupeň C1). Hoci k predmetom germánskej proveniencie sa vzhľadom na stav výskumu možno vyjadriť len obmedzene, tak aj tie poukazujú na chronologický rámec 3. a 4. stor., resp. väčšina na stupne C1 a C2.

c) Charakter nálezov a osídlenia v rímskej dobe: Ako som poukázal v dejinách bádania o rímskej dobe (pozri kapitola 3.2.1), v súvislosti s územím Starej Bratislavy dominuje pracovná hypotéza, a u vybraných autorov presvedčenie, o existencii rímskej stanice, predsunutého kastela, prípadne menšieho vojenského objektu (burgus). Takúto formu osídlenia argumentovali autori predovšetkým nálezmi stavebných terakot koncentrujúcich sa na hradnom vrchu a v priestore Laurinskej ulice a jej okolí, v blízkosti niekdajšieho ramena Dunaja. Doposiaľ všetky nálezy stavebných terakot a opracovaných kamenných článkov zo Starej Bratislavy boli nájdené len v sekundárnych polohách, zásypoch či ako užité spólie v murivách mladších architektúr budovaných predovšetkým do 13. stor. Nemožno teda jednoznačne posúdiť či súvisia s historickým osídlením lokality alebo boli do Starej Bratislavy privezené neskôr z iných lokalít južne od Dunaja ako stavebný materiál v čase existencie veľkomoravského hradiska, resp. v období budovania ranostredovekého mesta (pozri kapitola 3.2.2.6.3). V rímskej dobe sa na hradnom vrchu stále nachádzali stavby, hoc aj v torzálnom stave, z oppidálneho obdobia (u stavby II na severnej terase možno predpokladať, že bola užívaná ešte v 11. a 12. stor., pričom k definitívnej deštrukcii torza došlo až v 13. stor., RESUTÍK 2014, 153). Stavebná aktivita v rímskej dobe tak nemusela byť zvlášť výrazná a teda archeologicky sa nemusela dosiaľ plne prejaviť. Mohli byť využité staršie stavby a upravené napr. ich strechy, na čo by poukazovali, hoc zo sekundárnych polôh, strešné krytiny z 3. stor.

Pozornosť vzbudzuje zistenie, že rímsky stavebný materiál sa ako spólie vyskytuje predovšetkým v stavbách do 13. stor. Je to obdobie mestotvorného procesu v Bratislave, kedy sa síce (v kontexte dobovej zástavby na lokalite) realizovali výraznejšie stavebné aktivity (prvý domkostol, patricijské domy s vežami, kostoly mníšskych rádov), nie však v takom rozsahu ako po udelení mestských práv, t. j. po roku 1291. Skutočný stavebný rozmach súvisiaci s premenou Bratislavy na stredoveké mesto nastal predovšetkým v 14. a 15. stor. Možno predpokladať, že do 13. stor. mohli do istej miery ako zdroj stavebného materiálu postačovať stavby z oppidálneho obdobia a potenciálnej stavby z rímskej doby. Pravdepodobne aj z dôvodu vyčerpania rímskeho materiálu v Starej Bratislave (a prípadne okolí) sa začínali opäť vo vyššej miere v 14. a 15. stor. užívať kameňolomy v bratislavskej bráne a okolí (PIVKO 2014, 271-273).

Zatiaľ čo v prípade kamenných článkov a stavebných terakot nemusí byť jednoznačné, či súvisia s historickým osídlením v Starej Bratislave alebo boli ako stavebný materiál privezené neskôr, historické osídlenie možno predpokladať na základe výskytu rímskych, resp. rímsko-provinciálnych importov keramiky (terra sigillata, mortária a i.), mincí, spony a skla. Nálezové okolnosti daných predmetov nie sú vždy jednoznačné, časť predstavujú staršie nálezy alebo zberové nálezy. Nálezy nadobudnuté výskumom zvyčajne pochádzajú zo sekundárnych polôh alebo z vrstiev, v ktorých sa nachádzali spolu s latenským materiálom, germánskou keramikou a materiálom rámcovo datovaným do 9. až 11. stor. (nemožno tak jednoznačne potvrdiť, ako aj v prípade stavebného materiálu, ich súvis s historickým osídlením lokality).

Rímske importy v Starej Bratislave možno chronologicky rámcovo vymedziť do troch stupňov B2, C1 a C2 až C3, resp. troch sídliskových horizontov germánskych sídlisk II až IV (pozri tab. 2). Stupeň B2, horizont II je zastúpený len ojedinele noricko-panónskou sponou z Hlavného námestia a nálezmi bez bližšieho nálezového kontextu - tehliami s kolkami LEG XV APOL, mincou cisára Domitiana (poloha Na Hrebienku) a zrejme kahancom (bez nálezového kontextu) z polohy Somársky vrch. Nálezy súvisia možno len s epizódnou udalosťou a nemožno z nich vyvodzovať hlbšie úvahy. Väčšinu nálezov možno zaradiť do stupňov C1 až C3 a z nich väčšiu časť rámcovo do stupňa C1, t. j. sídliskový horizont III. Ide predovšetkým o stavebné terakoty s kolkami XIII légie, kamenné články s nápismi, terru sigillatu a mortária, mince. Do tohto stupňa možno potenciálne zaradiť tiež časť germánskej keramiky, žiarové hroby zo Šancovej ulice a sponu typu Almgren VI, 2a.

Osídlenie v Starej Bratislave možno posudzovať v troch rovinách: 1. sídliskový hiát, 2. v kontexte rímskeho osídlenia a 3. v kontexte germánskeho osídlenia.

1. Sídliskový hiát: Z množiny možností posudzovania charakteru osídlenia predstavuje hiát extrémnu hranicu. Bolo by možné ho predpokladať v prípade, že by platila téza o rímskych importoch v Starej Bratislave len ako o dovezenom materiáli v mladšom období. O časti takto dovezeného materiálu je potrebné uvažovať, za súčasného stavu výskumu však nemožno určiť pomer (0 až 100%), medzi dovezeným materiálom a materiálom potenciálne súvisiacim s historickým osídlením. Sídelný hiát však skôr nepredpokladám vzhľadom na doklady materiálnej kultúry (nie len stavebného materiálu, ale aj v tom čase bežnej keramiky a i.) z rímskej doby (rímsko-provinciálne, germánske) ako aj ďalšie skutočnosti: kontinuálne osídlenie v Starej Bratislave najneskôr od neskorolaténskeho obdobia (na hradnom vrchu doložené aj praveké osídlenie), intenzívne osídlenie v rímskej dobe v bezprostrednom okolí Starej Bratislavy v rámci polôh v bratislavskej bráne, výhodná geografická poloha.

2. V kontexte rímskeho osídlenia. Existenciu predpokladaného rímskeho objektu vojenského charakteru (kastel, strážnica, burgus) sa dodnes nepodarilo doložiť archeologickými výskumami v centre mesta či na hradnom vrchu. Hoci jeho existenciu naznačujú stavebné terakoty s kolkami légii sídliačimi v Carnunte, doposiaľ medzi nálezmi materiálnej kultúry absentujú predovšetkým militáriá. Rímsku vojenskú prítomnosť ako krátku, epizodickú udalosť v exponovaných obdobiach nemožno vylúčiť (napr. okolo prelomu letopočtov, obdobie Domitiana, markomanské vojny, obdobie Valentiniana I., pozri kapitolu 2.4.2), avšak za súčasného stavu výskumu nemožno predpokladať vojenské osídlenie dlhodobého charakteru, t. j. výstavbu vojenského objektu (kastela). Pozornosť vzbudzuje predovšetkým zatiaľ úplná absencia militárií z rímskeho obdobia.

Rímsku vojenskú stanicu v Starej Bratislave nenaznačujú ani ostatné polohy v bratislavskej bráne severne od Dunaja. Hoci je nevyhnutné predpokladať istú formu kontroly zázemia Carnunta aj zo severného predpolia Dunaja, takéto objekty, resp. ich forma neboli zatiaľ zistené. Zo strategického hľadiska exponovanejšiu polohu predstavuje Devín nad sútokom Dunaja a Moravy (Morava zohrávala dôležitú logistickú úlohu v čase postupu vojsk smerom na sever od Dunaja), kde nálezy stavebných kolkovaných terakot a ostatných rímskych importov neboli vyhodnotené v kontexte rímskeho vojenského osídlenia, ale v kontexte tzv. germánskej rezidencie (k termínu pozri 2.3.1.2.3). Ani v oblasti stredného Dunaja neboli doposiaľ zistené intenzívnejšie doklady o rímskych opevnených pozíciách severne od Dunaja. Výnimku predstavuje predovšetkým kastel Iža a predpokladané menšie objekty na opačnej strane Dunaja v zázemí Aquinca. Kastel Iža v severnom predpolí Brigetia, s ktorým bol dokonca prepojený stálym mostom (DAŇOVÁ 2022, 60; DAŇOVÁ et al 2022, 325-326), sa nachádza v geograficky odlišnom, rovinatom teréne, neďaleko sútoku Dunaja s Váhom. Zázemie Carnunta v oblasti bratislavskej brány zabezpečoval predovšetkým auxiliárny kastel Gerulata. Prechod z Gerulaty na druhý breh Dunaja nebol jednoznačne identifikovaný, no jeho smer však zatiaľ indikuje dočasný pochodový tábor z čias markomanských vojen doložený v Hviezdoslavove (RAJTÁR 2020, 53-54). Oblasť medzi kastelom Gerulata a Starou Bratislavou, prevažne územie dnešnej mestskej časti Petržalka, predstavovalo v danom období zväčša močaristé územie s množstvom bočných ramien Dunaja. Možno predpokladať, že severné predpolie v oblasti bratislavskej brány a bezprostredného okolia Rimania zabezpečovali/kontrolovali z dlhodobého hľadiska skôr kontaktmi s germánskym obyvateľstvom.

3. V kontexte germánskeho osídlenia: Mám za to, že osídlenie v rímskej dobe bude potrebné do budúcnosti skúmať predovšetkým v kontexte germánskeho osídlenia. Rozsah a

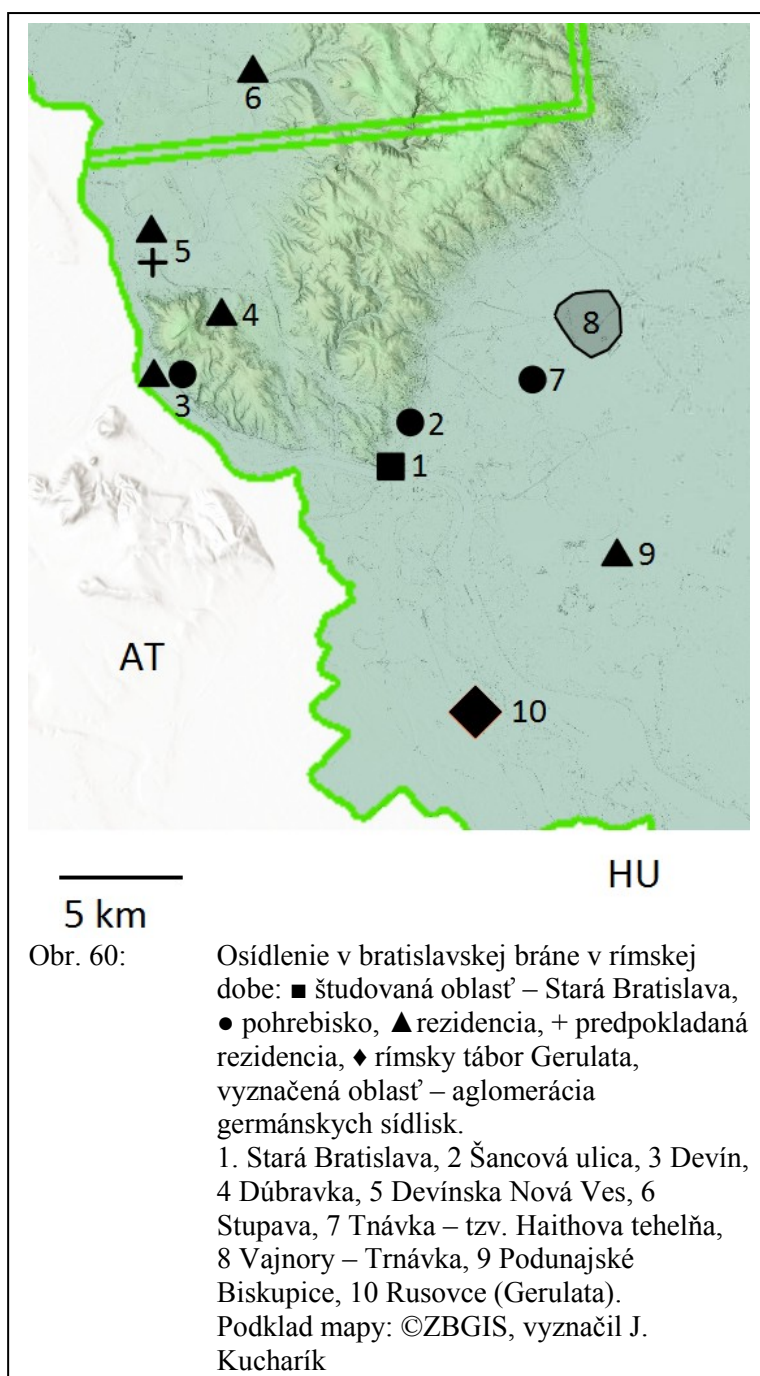
forma osídlenia (stavebná, výrobná činnosť) neboli akiste tak intenzívne ako v oppidálnom období a preto nemusela byť doposiaľ v teréne identifikovaná sídlisková vrstva (horizont) definujúca rímsku dobu jednoznačne. Situáciu rímskej doby komplikuje tiež fakt, že na potenciálne osídlenie rímskeho obdobia nadviazalo mladšie osídlenie, resp. výrazné stavebné aktivity mestotvorného procesu v Starej Bratislave v ranostredovekom období (resp. pred rokom 1291 a po ňom).

Charakter rímskych importov (terra sigillata, mortária, stavebné terakoty, mince, sklo) zodpovedá rímskym importom vyskytujúcim sa v oblasti severne od Dunaja, v germánskych sídliskách. Zároveň na území Starej Bratislavy boli, aj keď doposiaľ len sporadicky, doložené germánska keramika či spona typu Almgren VI, 2a, aké sa vyskytujú na germánskych sídliskách, vrátane tzv. rezidencii ako Dúbravka či Cífer-Pác. V blízkom zázemí Starej Bratislavy boli zistené tiež žiarové hroby objavené počas zemných prác na Šancovej ulici. Ťažisko predmetov, ktoré možno užšie chronologicky vymedziť spadá do stupňa C1, teda do obdobia po markomanských vojnách a obdobia Severovcov. Pre toto obdobie sú v oblasti bratislavskej brány a jej bezprostredného okolia doložené germánske sídla, tzv. rezidencie na Devíne (tu viac kamenných architektúr z 3. a 4. stor.), v Dúbravke a v bezprostrednom susedstve bratislavskej brány v Stupave (na tejto lokalite pred vznikom tzv. rezidencie mohol stáť rímsky objekt vojenského charakteru). V stupni C2 a C3 stála takáto stavba aj v Podunajských Biskupiciach (viac k lokalitám v kapitole 3.2.2.6.3). V severovýchodnom predpolí bratislavskej brány (Vajnory, Trnávka) bola preskúmaná sídlisková aglomerácia s počiatkom v 1., resp. na prelome 1. a 2. stor. a záverom zrejme v druhej polovici 4. stor. (VARSIK 2011b, 177-180). V súvislosti s výstavbou diaľničného obchvatu D4 boli získané ďalšie čiarkové poznatky o osídlení vo východnej časti bratislavskej brány v rímskej dobe. Výsledky zatiaľ nepublikovaných predstihových výskumov (prezentované napr. na 18. kolokviu v SNM - AM, pozri TURČAN 2019) poukazujú na hustú sídliskovú sieť germánskych sídlisk v tejto oblasti.

Germánske osídlenie v Starej Bratislave, resp. poznanie jeho charakteru, je do budúca potrebné predpokladať aj v súvislosti so spracovávaním výskumov z jednotlivých polôh v meste. Ponúka sa otázka o tzv. germánskej rezidencii v Starej Bratislave (tiež KUCHARÍK 2023, 382), ktorú možno opierať o nálezy stavebnej keramiky, germánskej keramiky a rímskych importov, aké sú charakteristické aj pre ďalšie takéto sídliská v bratislavskej bráne (Devín, Dúbravka, Podunajské Biskupice, Stupava, predikovaná je Devínska Nová Ves). Germánske osídlenie sa mohlo koncentrovať na hradnom vrchu, na severnej alebo východnej terase (nepreskúmané plochy alebo plochy zničené mladšími

terénnymi úpravami). Na hradnom vrchu mohlo germánske obyvateľstvo potenciálne využiť niektoré staršie objekty z oppidálneho obdobia, ktoré mohli byť prípadne stavebne upravené (napr. *in situ* bola zistená bližšie neurčená tehla / tegula (?) v murive neskorolaténskej stavby I na severnej terase, osobné pozorovanie, za konzultáciu ďakujem tiež M. Musilovej). Z priestoru nádvorja hradného paláca bol indikovaný germánsky objekt (alebo viaceré objekty), ktoré budú predmetom budúceho spracovania. Germánske osídlenie možno predpokladať aj východne od hradného vrchu, predovšetkým na juhovýchodnom úpätí ohraničenom depresiami terénu, zlom medzi Kapitulskou a Ventúrskou ulicou. Podobne ako na hradnom vrchu, aj tu sa koncentrujú rímske importy (keramika, stavebné terakoty) a germánska keramika (pozri obr. 59). Neďaleko polohy sa nachádzala ďalšia z architektúr stojacich v neskorolaténskom období, tzv. brána oppida na Kapitulskej ulici.

Stará Bratislava tak potenciálne (vzhľadom na stav výskumu) dopĺňa obraz osídlenia charakteristického pre územie bratislavskej brány, v karpatskej časti severne od Dunaja (kapitola 2.1.2, obr. 2), v rímskej dobe. Podľa doposiaľ zistených nálezov, stavu výskumu a predložených úvah možno oblasť Starej Bratislavy a jej okolia charakterizovať ako územie s dokladmi nadštandardných typov obydlí (tzv. rezidencií), výraznou aglomeráciou sídlisk s

remeselnou činnosťou (východné predpolie) a dokladmi autochtónnej elity (tzv. rezidencie a žiarové hroby s nadštandardným inventárom) [obr. 60]. V oblasti sú doložené rímske importy, ktoré sú svedectvom kontaktov autochtónneho, germánskeho obyvateľstva s rímskym, resp. rímsko-provinciálnym obyvateľstvom južne od Dunaja.

5 ZÁVER

V dizertačnej práci som pojednával o osídlení v historickom centre Bratislavy (tzv. Stará Bratislava) v období 1. stor. pred n. l. až 4. stor. n. l. v kontexte rímskych importov. V úvode práce som opísal ciele práce a z nich vyvedenú hlavnú výskumnú otázku a metodický postup k jej riešeniu. Na úvod som nadviazal druhou kapitolou Rámec práce, kde som definoval študovanú problematiku z hľadiska geografického, chronologického, archeologického a historického rámca. Jasne som definoval pracovnú oblasť Stará Bratislava (kapitola 2.1.1) a voči nej posudzovanú ostatnú pracovnú oblasť (2.1.2 a 2.1.3). Otázku rímskych importov som vymedzil do dvoch období – neskorolaténskeho (oppidálneho) a rímskeho (cisárskeho) obdobia. Pre takto vymedzené obdobia som predstavil archeologický rámec, t. j. sídliskové kategórie (2.3.1) a historický rámec (2.4), v ktorom som prehľadovo uviedol historický vývoj. V rámci prvej a druhej kapitoly som tak na základe súhrnných poznatkov jednoznačne definoval a určil študovanú problematiku, o ktorej pojednávam v tretej kapitole. Kapitoly predstavujú súhrn teoreticko-metodologických východísk mojej práce.

Podstatnú časť práce predstavuje tretia kapitola Rímske importy a Stará Bratislava. Cieľom mojej práce bolo analyzovať historiografiu problematiky a vypracovať korpus rímskych importov pre neskorolaténske a rímske obdobia. Dejiny bádania oboch období (3.1.1 a 3.2.1) ukázali na rôznorodé prístupy hodnotenia významu rímskych importov a vo vybraných obdobiach aj predpokladaného rímskeho osídlenia v Starej Bratislave. Zatiaľ čo historiografiu neskorolaténskeho obdobia možno bádať od asi polovice 19. stor., otázkou rímskeho osídlenia sa zaoberali už humanistickí učitelia v 15. a 16. stor. To súviselo so snahou antikizovať dejiny Bratislavy, neskôr ako hlavného a korunovačného mesta Uhorska. V kapitolách k dejinám bádania som vychádzal aj z dobovej literatúry a tiež archívneho výskumu. Interpretácie jednotlivých autorov som kriticky posudzoval aj vzhľadom na dobový, spoločenský kontext a s využitím biografickej metódy.

Jadro práce tvorí korpus rímskych importov, ktorý som zostavil na základe publikovaného materiálu a vlastného výskumu (metodika 1.2). Syntéza parciálnych informácií mi umožnila vytvoriť jednotlivé kategórie rímskych importov (3.1.2 a 3.2.2). Výraznejší priestor som venoval najpočetnejším kategóriám importov, a to kovovým predmetom (3.1.2.1 a 3.2.2.1), keramike (3.1.2.2 a 3.2.2.2), minciam (3.1.2.5 a 3.2.2.5) a architektúre (3.1.2.9)/dokladom stavebnej činnosti (3.2.2.6) a to pre obe obdobia. Pre

neskorolaténske obdobie som sa užšie venoval tiež kategórií suroviny a to najmä spracovaniu mosadze (3.1.2.6.1) a tzv. neviditeľným importom (3.1.2.7) a užívaniu písma, epigrafickým záznamom doloženým v oppide (3.1.2.8). K jednotlivým kategóriám som priebežne uvádzal komplexnejšie vyhodnotenia (závery) sumarizujúce problematiku danej kategórie. V týchto vyhodnoteniach uvádzam tiež nové, vlastné interpretácie posudzovaných archeologických prameňov. Takéto priebežné hodnotenie importov mi umožnilo posudzovať tému práce v rámci procesu jej tvorby a tak zamýšľať a stavať nové otázky. Nadviazal som na ne v štvrtej kapitole, kde som súhrnne predstavil výsledky práce a ich prezentáciu formou grafov, interpretácie, úvahy (kapitoly 4.1 a 4.2). Na ich základoch som v rámci diskusie nastolil interpretácie a úsudky k téme práce.

Na základe priebežne vyhodnocovaných kategórií rímskych importov v príslušných podkapitolách, výsledkov a diskusie (4.1, 4.2) môžem tu na záver reflektovať v úvode nastolenú hlavnú výskumnú otázku práce: „*Akú úlohu zohrali Rimania v priestore Starej Bratislavy a bratislavskej brány?*“

Rimania nadviazali užšie kontakty so stredodunajskou oblasťou a bratislavskou bránou už v 1. stor. pred n. l. v kontexte neskorolaténskeho osídlenia regiónu. Najokázalejšie sa rímske kontakty prejavili v bratislavskom oppide a to pravdepodobne už od počiatku jeho existencie, založenia. Obyvatelia oppida razili mince inšpirované motívmi republikánskych denárov a s nápismi v latinke, časť obyvateľov obývala domy postavené v štandardoch rímskej architektúry a konzumovala potravinové komodity stredomorského pôvodu. Na druhej strane len v obmedzenej (minimálnej) miere sa používala importovaná keramika a iné výrobky. V oppide naďalej prebiehala intenzívna remeselná výroba – kovolejárska a hrnčiarska výroba. Nad rímskymi importmi dominuje materiálna kultúra domácej proveniencie, hoc v konkrétnych prípadoch inšpirovaná tiež kontaktmi (imitácie tvarov). Z tohto dôvodu možno hovoriť len o čiastočne (ak vôbec) romanizovanom obyvateľstve a rímske importy v oppide je potrebné skúmať (porovnávať) predovšetkým v kontexte neskorolaténskej kultúry.

Vzhľadom na rozsah vynaložených aktív (organizácia a množstvo práce, potrebné materiálne zdroje) spojených s vybudovaním a činnosťou bratislavského oppida a k tomu jeho (paradoxne) pomerne krátke trvanie (predpokladaných okolo 40 rokov) možno hodnotiť nasledovne: oppidum vzniklo na pozadí konkrétnych plánov v strategickej oblasti na križovatke významných obchodných ciest; vzniklo v období na jednej strane úpadku stredoeurópskych oppíd a na druhej strane úvah o rímskej expanzii východne od Álp; jeho existencia súvisela s konkrétnymi udalosťami v období (70)/60/50 až 40/30/20.

Pravdepodobne aj rímsky záujem a s Rimanmi realizované kontakty boli jedným z akumulátorov intenzívneho rozvoja oppida.

Hoci za súčasného stavu výskumu nemožno jednoznačne interpretovať zánik bratislavského oppida, v súvislosti s tu (a na Devíne) realizovanými rímskymi kontaktmi možno lepšie rozumieť rímskemu vojenskému postupu k strednému Dunaju okolo prelomu letopočtov. Predtým v oppide realizované rímske kontakty, ktoré by bolo možné moderným slovníkom (nadenese a v najširšom zmysle slova) nazvať priamymi zahraničnými investíciami (tiež KUCHARÍK 2024, v tlači), majú na prelome letopočtov, resp. okolo roku 6 n. l., iný charakter. Popri obchodných kontaktoch (amfory, terra sigillata) sú na Devíne doložené aj militáriá, t. j. doklady vojenskej prítomnosti (v oppide sú zatiaľ naznačené len čiastočne a túto tézu budem korigovať v súvislosti so spracovávaním výskumu). Rimania, ako sami zaznamenali v písomných prameňoch, plánovali od Carnunta vojenskú ofenzívu proti Marobudovi. Organizácia vojenskej výpravy poukazuje na dobré znalosti tohto geografického priestoru a tu žijúceho obyvateľstva. Strategická oblasť bratislavskej brány nebola Rimanom neznámou a predovšetkým v tomto kontexte sa ukazujú ako odôvodnené kontakty realizované najskôr v bratislavskom oppide a neskôr pokračujúce aj na Devíne. Rímske importy poukazujú na interakciu Rimanov s oppidom (oppida s Rimanmi) už v časoch Caesara a v pred/ranoaugustovskom období. V prameňoch zaznamenané plány Caesarovej expanzie východne od Álp (proti Dákom) neboli nakoniec realizované. Po smrti Caesara možno hovoriť o systematickom dobývaní Illyrica. V augustovskom období podnikli Rimania vojenské ťaženia smerujúce postupne k riekam Rýn a Dunaj, pričom Augustova expanzívna politika sledovala nielen budovanie kontaktov (ako je charakteristické v Caesarovom období), ale aj cielené získavanie nových území severne a východne od Álp. Nositeľmi týchto kontaktov v oppide mohli byť (popri anonymných) predstavitelia elít, ktorých mená sú zaznamenané na lokálnych razbách. Kto bol nositeľom kontaktov za rímsku stranu nemožno bližšie posúdiť, išlo však zrejme o niektoré z osobností na pozadí rímskej zahraničnej politiky.

Okolo prelomu letopočtov bola situácia v bratislavskej bráne veľmi komplikovaná. Rieka Dunaj predstavovala pre Rimanov vytýčenú hranicu ich novo získavaných území. Časť pôvodného obyvateľstva sa sťahla južne od Dunaja a na územia severne od nej postupovalo nové germánske obyvateľstvo. V prvej polovici 1. stor. začali postupne Rimania realizovať vojenskú a administratívnu správu novo začleňovaných území južne od stredného Dunaja do svojho systému provincií. Časť autochtónneho obyvateľstva, predtým žijúceho aj na územiach severne od Dunaja, sa pravdepodobne sťahla južne od rieky a z jednotlivých

kmeňov v novovznikajúcej provincii Pannonia vznikol systém kmeňových okrskov – tzv. *civitates*. V oblasti bratislavskej brány, resp. jej bezprostredného susedstva, začali Rimania budovať stály legionársky tábor Carnuntum zrejme až za cisára Claudia. Neskôr, za cisára Domitiana, posilnili jeho zázemie vybudovaním tábora Gerulata v južnej oblasti bratislavskej brány. Založenie Gerulaty pravdepodobne súviselo s odporom (v prameňoch zaznamenaným ako neposlušnosť) germánskeho kmeňa Kvádov situovaného severne od Dunaja. Dovtedy Rimania kontrolovali zázemie severne od Dunaja zrejme formou tzv. vazalských kráľov (tzv. Vanniovo kráľovstvo).

V priebehu 1. stor. tak bola vytvorená provincia Pannonia a v oblasti stredného Dunaja, vrátane bratislavskej brány, bola vybudovaná lineárna obrana pozostávajúca z rímskych vojenských pozícií pozdĺž rieky. Aktuálna sa tak stala otázka osídlenia na území niekdajšieho bratislavského oppida, v Starej Bratislave. Staršie predpoklady o existencii rímskeho tábora, resp. dlhšej vojenskej prítomnosti na území mesta neboli doposiaľ potvrdené. Hoci prítomnosť rímskych vojakov v súvislosti s istými epizodickými udalosťami nemožno úplne vylúčiť, vzhľadom na charakter germánskeho osídlenia v bratislavskej bráne, v časti severne od Dunaja, možno predpokladať, že Rimania túto oblasť kontrolovali predovšetkým prostredníctvom kontaktov a Rimanom naklonenými germánskymi elitami. Takto možno vysvetliť tu vyskytujúce sa rímske importy a na rímsky spôsob budované stavby, tzv. rezidencie. Množstvo importov výrazne narastá predovšetkým po markomanských vojnách, ktoré boli výrazným medzníkom v rímsko-germánskych vzťahoch v stredodunajskej oblasti. Jednu z takýchto rezidencií (alebo germánske osídlenie v kontaktoch s Rimanmi) možno na základe súčasného stavu výskumu predpokladať aj na území Starej Bratislavy (ak materiál, alebo jeho časť, jednoznačne súvisí s historickým osídlením lokality). Ich existencia v mladšej rímskej dobe, predovšetkým v severovskom období a neskôr (Devín, Dúbravka, Stupava, Podunajské Biskupice, predikované Stará Bratislava? a Devínska Nová Ves?) poukazuje na čiastočne romanizované (štýlom bývania, užívaním stolovej a kuchynskej keramiky) germánske obyvateľstvo (predikované elity). Naznačuje to podobnú formu kontaktu (s dôrazom na všetky špecifiká a kontext), akú v oblasti Starej Bratislavy a bratislavskej brány možno bádať už v neskorolátenskom období; v rímskej dobe však už na pomedzí rímsko-germánskeho susedstva, t. j. priamej rímskej prítomnosti v bratislavskej bráne, resp. jej bezprostredného okolia.

Kontakty posudzované v tejto práci primárne z pohľadu rímskych importov (a teda rímskymi očami) je zároveň potrebné posudzovať v kontexte materiálu domácej proveniencie pre obe vymedzené obdobia. Význam rímskych importov pritom nemožno posudzovať len

kolonialisticky s predikovaním rímskej dominancie, ako som v konkrétnych príkladoch uviedol v historiografickej rešerši. Z realizovaných kontaktov profitovali obe zúčastnené strany. Územie Starej Bratislavy a bratislavskej brány tak predstavuje zaujímavú oblasť pre štúdium rímskej expanzie a jej následnej prítomnosti a z nej vyplývajúcich kontaktov a vzťahov vzájomne oboch participujúcich strán.

ZOZMAM POUŽITEJ LITERATÚRY A ZDROJOV

a) ARCHÍVNE FONDY A DOKUMENTÁCIA

Archív mesta Bratislavy (AMB)

OSOBNÉ FONDY:

Dr. Ovídius Faust, kr. č. 4, 1 Krátke dejiny Bratislavy; 4, 1 Dejiny mesta Bratislavy od najstaršej doby do roku 1526; 4: 35 Bratislava, jej vznik, rozvoj a právna minulosť

Mergl rodina, kr. č. 9, Rómer Flóris: Pozsony Régészeti Műemlékei, 1863.

Múzeum mesta Bratislavy (MMB)

INVENTÁRE A PRÍRASTKOVÉ KNIHY:

Archeologický inventár I. 1 – 531

Archeologický inventár III. 1045-1689

Prírastková kniha. Archeológia, staré zbierky. Číslo prírastku 1345

Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum (SNM - AM)

Inventárna kniha, AH 39001 – 40000

Pamiatkový úrad SR (PÚ SR)

DVOŘÁKOVÁ - ANDRÁŠI 2012

Bratislava – Pamiatková rezervácia. Zásady ochrany pre vybrané sektory pamiatkovej rezervácie. Textová časť. Bratislava 2012 (aktualizácia jún 2022).

Dostupné online:

<https://www.pamiatky.sk/fileadmin/documents/news/ZASADY/Bratislava/PR-Bratislava-aktualizacia-2022.pdf>. [citované 20.4. 2023].

HABERLAND – HORANSKÝ 2014

Haberland, D. – Horanský, P.: *Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu. Lokalita: NKP Bratislavský hrad - Severná terasa, plocha II a V.1. Príloha C Architektonicko-historické vyhodnotenie*. Bratislava 2014.

HORŇÁK – RESUTÍK – ŠIMONČIČOVÁ KOÓŠOVÁ 2014

Horňák, M. – Resutík, B. – Šimončíčová Koóšová, P.: *Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu. NKP Bratislavský hrad – Severná terasa, rekonštrukcia barokovej záhrady Bratislava; plocha III/7*. Bratislava 2014.

LESÁK – KOVÁČ – VRTEL 2012

Lesák, B. – Kováč, J. – Vrtel, A.: *Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu v lokalite PR Bratislava NKP Bratislavský hrad – nádvorie paláca, parcela č.860/1, k.ú. Bratislava – Staré mesto*. Bratislava 2012.

MUSILOVÁ – ŽITŇAN – KOVÁČ – HORŇÁK 2014

Musilová, M. – Žitňan, A. – Kováč, J. – Horňák, M.: *Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu. Lokalita: NKP Bratislavský hrad- Severná terasa, plocha II a V.I.* Bratislava 2014.

RESTUTÍK – TESLÍKOVÁ 2012

Restutík, B. – Teslíková, T.: *NKP Bratislavský hrad – Severná terasa. Predbežná výskumná dokumentácia prerušenej časti archeologického výskumu. I. časť – Textová časť.* Bratislava 2012.

Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave (MÚOP)

KRESÁNEK 1984

Kresánek, P.: *Leningradská 3,5, s. 4-15.* In: Kol. autorov. Bratislava. Blok č. 5; Leningradská 3,5,7, Uršulínska 6, Primaciálne námstie 2,3, Radničná 1. Pamiatkový prieskum (Textová časť). Bratislava, 1984.

PODROBNÝ UMELECKO-HISTORICKÝ A ARCHITEKTONICKÝ VÝSKUM SÚPSOP. BLOK Č. 7

Laurinská ulica č. 10 a Gorkého ulica č. 9.

b) EDOVANÉ PRAMENE

APPIANOS, BELLUM CIVILE

Appianos: *Zrod rímskeho impéria : Rímske dejiny I.* Preklad B. Mouchová, J. Burian. Praha 1986.

AMMIANUS MARCELLINUS. RES GESTAE

Marcellinus, A.: *Rímske dejiny.* Preklad D. Škoviera. Bratislava 1988.

AUGUSTUS, RES GESTAE DIVI AUGUSTI

Augustus, G. O.: *Činy božského Augusta.* Preklad P. Valachovič: Činy božského Augusta alebo život rímskeho politika na prelome epoch. In *Studia historica Nitriensia VIII.* Nitra 2000, s. 311-333.

CAESAR, COMMENTARII DE BELLO GALLICO, COMMENTARII DE BELLO CIVILI

Caesar, G. I.: *Válečné paměti. O válce galské, o válce občanské, alexandrijské, africké a hispánské.* Preklad I. Bureš, V. Dědina, M. Husová, V. Marek. Praha 1972.

CASSIUS DIO, HISTORIA ROMANA

Podľa: *Pramene k dejinám Slovenka a Slovákov I. Územie Slovenska pre príchodom Slovanov.* Ed. P. Valachovič. Bratislava 2011.

CATO, DE AGRICULTURA

Cato, M. P. – Varro, M. T.: *On Agriculture.* Tr. W. D. Hooper. Cambridge, Massachusetts – London 1960.

CICERO, DE OFFICIIS

Cicero, M. T.: *De Officiis.* Tr. W. Miller. Cambridge 1961.

- EUTROPIUS, BREVIARUM AB URBE CONDITA
Eutropius. *Stručné dějiny Říma*. Preklad B. Mouchová. Bratislava 2008.
- MARCUS AURELIUS, TA EIS HEAUTON
Aurelius, M.: *Myšlienky k sebe samému*. Preklad M. Okál. Bratislava 2015.
- PLATON, CRITIAS
Platon. *Oeuvres Complètes. Tome X. Timée – Critias*, Tr. A. Rivaud. Paris 1985.
- PLINIUS STARŠÍ, NATURALIS HISTORIA
Plinius Starší. *Kapitoly o přírode*. Preklad F. Němeček. Praha 1973.
- SEXTUS AURELIUS VICTOR, LIBER DE CAESARIBUS
Héródianos – Viktor, S. A.: *Řím po Marku Aureliovi. Kniha o císařích*. Preklad J. Burian, B. Mouchová. Praha 1975.
- STRABÓN, GEOGRAPHICA
Strabons. *Geographika*. Tr. Stefan Radt. Göttingen 2002.
- SUETONIUS, DE VITA CAESARUM
Suetonius. *Životopisy římských císařův*. Preklad E. Šimovičová. Bratislava 2010.
- TACITUS, ANNALES, GERMANIA
Tacitus, P. C.: *Agricola. Anály. Germánia. História*. Preklad J. Žigo, M. Paulinyová, J. Rovenská. Bratislava 1980.
- VELLENIUS PATERCULUS, HISTORIA ROMANA
Paterculus, V.: *Dejiny Říma*. Preklad V. Bunčáková, J. Bartosiewiczová. Bratislava 1987, s. 7-103.
- VITRUVIUS, DE ARCHITECTURA LIBRI DECEM
Pollio, M. V.: *Deset knih o architektuře*. Preklad A. Otoupalík. Praha 2021.

c) LITERATÚRA PRED ROKOM 1900

- ARCHEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1873
Archeologiai értesítő, Budapest : Aigner Lajos Bizománia, 1873, s. 223. Dostupné online: <http://real-j.mtak.hu/294/> [Citované 02.04. 2015].
- AVENTINUS 1580
Aventinus, J.: *Des Hochgelerten weiterübmbten Beyerischen Geschichtschreibers Chronica*. Frankfurt am Main 1580.
- BEL 1735
Bel, M.: *Notitia Hungariae novae historico geographica. Partis Primae. Cis-Danubianae, Tomvs Primvs*. Viennae 1735.
- BONFINI 1581
Bonfini, A.: *Ungerische Chronica*. Frankfurt am Main, 1581

BRAUN 1617

Braun, G.: *Civitates orbis terrarum. Liber Quartvs. Coloniae Agrippinae* 1617.

DE FONTENAY 1880

De Fontenay, H.: *Notice des bronzes antiques trouvés à La Cornelle-sous-Beuvray*. Autun 1880.

MANNERT 1820

Mannert, K.: *Geographie der Griechen und Römer. Germania, Rhetia, Noricum, Pannonia*. Leipzig 1820

MOMMSEN 1860

Mommsen, Th.: *Geschichte des römischen Münzwesens*. Berlin 1860.

ORTVAY 1892

Ortvay, T.: *Geschichte der Stadt Pressburg. Bd.1.: Von den ältesten Zeiten bis zum Erlöschen des Arpádenhauses*. Pressburg 1892.

PAIS 1884

Pais, E.: *Corporis inscriptionum latinarum. Supplementa Italica, consilio et auctoritate Academiae regiae lynceorum edita. Fasciculus I. Additamenta ad vol. V Galliae cisalpinae*. Romae 1884.

RANSANUS 1490

Ransanus, P.: *Rukoväť uhorských dejín*. In Segeš, V. – Šeďová, B.: *Pramene k vojenským dejinám Slovenska 1387 – 1526*. I/3. Bratislava 2013, s. 267.

RÓMER 1865a

Rómer, F. F.: *Presburg`s archäologische Denkmale*. b. m. 1865.

RÓMER 1865b

Rómer, F. F.: *Magyar régészeti krónika*. In *Archaeologiai Közlemények* 5, 1865, 67-80.

TIMON 1754

Timon, S.: *Imago antiquae Hungariae. Pars I*. Viennae 1754.

d) LITERATÚRA

ADAMÍKOVÁ 2023

Adamíková, B.: *Luxus na stole – servírovanie a stolovanie v Pompejach*. In Daňová, M. – Kolon, T. (eds.): *Život v Neapolskom zálive*. *Architectura Archeologica Antica* V. Trnava 2023, 70-86.

ADLER-WÖLFL – MOSSER 2015

Adler-Wölfl, K. – Mosser, M.: *Archäologie am Rochusmarkt – Die Grabungen in Wien 3, Rasumofskygasse 29–31*. In *Fundort Wien. Berichte zur Archäologie* 18, 2015, 4-48.

ALFÖLDY 1974

Alföldy, G.: *Noricum*. London 1974.

ALIPERTI 2006

Aliperti, F.: *Italian Wine between the Late Republic and the First Century AD: Analysis of Production and Trade through the Principal Types of Amphora*. In Day, J. et al. (eds.). SOMA 2004. Symposium on Mediterranean Archeology. Proceedings of the eighth annual meeting of postgraduate researchers. Oxford 2006, 1-5.

ALLROGEN BEDEL 1979

Allrogen Bedel, A.: *La Pittura*. In Zevi, F. (ed.): *Pompei 79. Raccolta di studi per il decimonono centenario dell'eruzione vesuviana*. Napoli 1979, 130-144.

ALMGREN 1923

Almgren, O.: *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinialrömischen und südrussischen Formen*. Leipzig 1923.

ALZINGER 1985

Alzinger, W.: *Basiliken am Forum des Magdalensberges*. In Weber, E.-Dobesch, G. (eds.). *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*. Wien 1985, 31-40.

ARNOLD 1999

Arnold, B.: *'Drinking and Feast': Alcohol and the Legitimation of Power in Celtic Europe*. In *Cambridge Archeological Journal* 9, 1, 1999, 71-93.

ARYA 2002

Arya, D. A.: *The Goddess Fortuna in Imperial Rome: Cult, Art, Text*. Dissertation. Faculty of the Graduate School of The University of Texas at Austin. Austin 2002.

AUER – SCHINDLER KAUELKA 2021

Auer, M. – Schindler Kaudelka, E.: *Ceramica nie contesti archeologici del Noricum. Alcuni apporti ai siti Friulani*. In Visentini, P. et al. (eds.): *L'Archeologia di un territorio attraverso la ceramica: abitati, produzioni, scambi e commerci nel Friuli Romano*. Udine 2021, 103-121.

BARRL – LALLEMAND – RIQUIER – COQUET 2013

Barrl, P. – Lallemand, D. – Riquier, S. – Coquet, N.: *Du lard ou du cochon. Économie d'un type céramique de La Tène C-D : les pots " de type Besançon "*. In Krausz, S. et al. (eds.). *L'âge du Fer en Europe. Mélanges offerts à Olivier Buchsenschutz, Mémoires (32)*. Pessac 2013, 421-434.

BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016

Barta, P. – Musilová, M. (eds.): *Kelti z Bratislavy. Katalóg výstavy*. Bratislava 2016.

BARRAL – LUGINBÜHL – NOUVEL 2012

Barral, P. – Luginbühl, T. – Nouvel, P.: *Topographie et fonction religieuses sur l'oppidum de Bibracte et à sa périphérie*. In De Cazanove, O. – Méniel, P. (eds.): *Étudier les lieux de culte de Gaule romaine. Actes de la table-ronde de Dijon*. Montagnac 2012, 161-179.

BAXA 1977

Baxa, P.: *Archeologický výskum historického jadra Bratislavy v roku 1976*. In *AVANS*. Nitra 1977, 49-52.

BAXA 1990

Baxa, P.: *Vplyv Dunaja na osídlenie historického jadra Bratislavy v praveku*. In Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 26, 1. Nitra 1990, 129-144.

BAXA 1999

Baxa, P.: *Dve podoby Vodnej veže v Bratislave*. In Pamiatky a múzeá 4, 1999, 9-11.

BAXA – FERUS – KLINČOKOVÁ 1988

Baxa, P. – Ferus, V. – Klinčoková, K.: *Pokračovanie výskumu Vodnej veže v Bratislave*. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988*. Nitra 1990, 37-38.

BAXA – KOLNÍKOVÁ 1992

Baxa, P. – Kolníková, E.: *Keltské mince z Bratislavy – Vydrice*. In Slovenská numizmatika XII, 1992, 139.

BAXA – ZACHAR – THURZO – ŠEFČÁKOVÁ 1990

Baxa, P. – Zachar, L. – Thurzo, M. – Šefčáková, A.: *Záchranný výskum na Vydrici v Bratislave*. In AVANS 1988, Nitra 1990, 38.

BAZOVSKÝ 2011

Bazovský, I.: *Tehla v dobe rímskej*. In Nagy, P. – Čurný, M. (eds.): *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia Supplementum 3*, 2011, 21-24.

BAZOVSKÝ 2014

Bazovský, I.: *Archeologické výskumy západne od hradného areálu*. In Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (eds.). *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 107-120.

BAZOVSKÝ 2017a

Bazovský, I.: *Zánik keltskej civilizácie v čase prvých cisárov*. In Barta, P. – Musilová, M. (eds.) *Kelti z Bratislavy. Katalóg výstavy*. Bratislava 2017, 85-88.

BAZOVSKÝ 2017b

Bazovský, I.: *Bojovnícky hrob z Cífera (?) a počiatky germánskeho osídlenia Slovenska*. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 61, 2017, 13-19

BAZOVSKÝ et al 2021

Bazovský, I. et al.: *Three New Roman Military Diplomas from the Germanic Barbaricum North of the Danube*. In Droberjar, E. – Komoróczy, B. (eds.): *Příspěvky k poznání barbarských komuni. (Archeologie barbarů 2016 a 2018)*. Brno 2021, 283-292.

BAZOVSKÝ – GREGOR – VANČO – KADLEČÍKOVÁ 2013

Bazovský, I. – Gregor, M. – Vančo, Ľ. – Kadlečíková, M.: *Antické gemy zo zbierok SNM-Archeologického múzea (mineralogické štúdium)*. In *Zborník Slovenského národného múzea 106 – Archeológia 23*, 2013, 67-78.

BELJAK 2009

Beljak, J.: *Germánska osada v Šarovciach*. In Beljak, J.-Březinová, G.-Varsik, V. (eds.). *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídľiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*. Nitra 2009, 33-66.

BEARD 2016

Beard, M.: *SPQR: A History of Ancient Rome*. London 2016.

BERDEN – ČUFAR – HORVAT 2020

Berden, T. – Čufar, K. – Horvat, J.: *Selected Early Imperial Contexts from Nauportus: Breg Area*. In Dolens, H.-Strobel, K. (eds.). *Chronologie und vergleichende Chronologien zum Ausgang der Römischen Republik und zur Frühen Kaiserzeit*. Klagenfurt 2020, 35-62.

BEZECZKY 1991

Bezczky, T.: *Amphorenstempel und Inschriften*. In *Instrumenta inscripta latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften*. Ausstellungskatalog. Pécs 1991, 27-30.

BEZECZKY 1998

Bezczky, T.: *Amphora types of Magdalensberg*. In *Archeološki Vestnik* 49, 1998, 225-242.

BOËTHIUS 1978

Boëthius, A.: *Etruscan and Early Roman Architecture*. Harmondsworth 1978.

BOLLA 1996

Bolla, M.: *Il ruolo dell'area altoadriatica nella diffusione dei recipienti in bronzo, I secolo a.C. - I secolo d.C.* In Buora, M. (ed.): *Lungo la via dell'ambra : apporti altoadriatici alla romanizzazione dei territori del Medio Danubio (I sec. a.C.- I sec. d.C.) : atti del convegno di studio*. Udine 1996, 185-203.

BOLLA – CASTOLDI 2016

Bolla, M. – Castoldi, M.: *I recipienti di bronzo in Italia settentrionale tra IV e I secolo a.C. e il caso del territorio veronese / Bronaste posode v severni Italiji med 4. in 1. stoletjem pr. n. št. in primer veronskega območja*. In *Arheološki vestnik* 67, 2016, 121–175.

BOUZEK – ONDREJOVÁ 1990

Bouzek, J. – Ondřejová, I.: „*Třetí zóna*“ mezi Římem a barbarikem při noricko-panonském limitu. In *Archeologické rozhledy* XLII, 1990, 22-35.

BOŽIČ 2005

Božič, D.: *Die spätrömischen Hortfunde von der Gora oberhalb von Polhov Gradec*. In *Arheološki vestnik* 56, 2005, 293–368.

BREEZE – JILEK eds. 2008

Breeze, D. J. – Jilek, S. (eds.): *Frontiers of the Roman Empire the European dimension of a World Heritage Site*. Edinburgh 2008.

BŘEŇ 1956

Břeň, J.: *Oppidum Holubov – Třísov*. In *Časopis Národního muzea* 125, 1956, 5-16.

BŘEZINOVÁ – PLACHÁ 2009

Březinová, G. – Plachá, V.: *Keltské sklo z Bratislavy – Devína a najbližšieho okolia*. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 45, Nitra 2009, 109-124.

BUDAJ – ČAMBAL 2016

Budaj, M. – Čambal, R.: *Laténske nálezy z Bratislavy – Devínskej Kobyly*. In *Numismatický sborník* 30/2, 2016, 273-283.

BUDAJ – ČAMBAL 2017

Budaj, M. – Čambal, R.: *Keltské mincovníctvo v bratislavskom oppide*. In Barta, P. – Musilová, M. (eds.) *Kelti z Bratislavy*. Katalóg výstavy. Bratislava 2017, 89-91.

- BUDAJ – HUNKA zost. 2018
Budaj, M. – Hunka, J. zost.: *Nálezy mincí na Slovensku V/I*. Bratislava-Nitra 2018.
- BUORA 2013
Buora, M.: *Alcune considerazioni sui coperchi d'anfora editi dal Friuli*. In *Quaderni Friulani di Archeologia XXII/XXII*, 2012/2013, 27-34.
- BURSÁK et al 2022
Bursák, D. – Danielisová, A. – Magna, T. – Pajdla, P. – Míková, J. – Rodovská, Z. – Strnad, L. – Trubač, J.: *Archaeometric perspective on the emergence of brass north of the Alps around the turn of the Era*. In *Scientific Reports* 2022, 1-20.
- BYSTRICKÝ 2008
Bystrický, P.: *Sťahovanie národov (454 - 568). Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania*. Bratislava 2008.
- CALLENDER 1965
Callender, M. H.: *Roman Amphorae with Index of Stamps*. London 1965.
- CAPONETTI et. al. 2017
Caponetti, E. et al.: *First discovery of Orichalcum ingots from the remains of a 6th Century BC Shipwreck near Gela (Sicily) seabed*. In: *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol. 17, No 2, 2017, 11–18.
- CARANDINI – CARAFA eds. 2017
Carandini, A. – Carafa, P.: (eds.): *The Atlas of Ancient Rome. Biography and portraits of the city 2. Tables and indexes*. Princeton-Oxford 2017.
- CARREDANO – HIDALGO 1987
Carredano, F.-Hidalgo, J. M.: *Pavimentos de opus signinum en Italica*. In *HABIS* 17, 1987, 549-564.
- CASTELIN 1965
Castelin, K.: *Die Goldprägung der Kelten in den Böhmischen länden*. Graz 1965.
- CECH 2013
Cech, B.: *Technika v antice*. Praha 2013.
- COLLIS 1972
Collis, J.: *The Dacian Horizont – Settlements and Chronology*. In *Slovenská archeológia* XX, č. 2, 1972, 313-316.
- COLLIS 1984
Collis, J.: *Oppida. Earliest Towns North of the Alps*. Sheffield 1984.
- CRADDOCK 1978
Craddock, P. T.: *The Cimposition of the Copper Alloys used by the Greek, Etruscan and Roman Civilisations. 3. The Origins and Early Use of Brass*. In *Journal of Archeological Science* 5, 1978, 1-16.

CRADDOCK – ECKSTEIN 2003

Craddock, P. T. – Eckstein, K.: *Production of Brass in Antiquity by Direct Reduction*. In Craddock, P. – Lang J. (eds.). *Mining and Metal Production Through the Ages*. London 2003, 216 – 230.

CRAMP – EVERSLED – ECKARDT 2011

Cramp, L. J. E. – Evershed, R. P. – Eckardt, H.: *What was a mortarium used for? Organic residues and cultural change in Iron Age and Roman Britain*. In *Antiquity* 85, 2011, 1339-1352.

CRAWFORD 2014

Crawford, H. M.: *Roman republican coinage*. Cambridge 2014.

CVJETIČANIN 2006

Cvjetičanin, T.: *Late Roman Glazed Pottery. Glazed Pottery from Moesia Prima, Dacia Ripensin, Dacia Mediterranea and Dardania*. Belgrade 2006.

CZEBRESZUK – MARZENA 2008

Czebreszuk, J. – Marzena, S.: *What Lies Behind 'Import' and 'Imitation'? Case Studies from the European Late Neolithic*. In Biehl, P. F. – Rassamakin, Y. YA.: *Import and Imitation in Archeology*. Langenweissbach 2008, 23-33.

ČAMBAL 2004

Čambal, R.: *Bratislavský hradný vrch – akropola neskorolátenskeho oppida*. In *Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Supplementum 1*. Bratislava 2004.

ČAMBAL 2012

Čambal, R.: *Remeselnícka osada v zázemí oppida na Námestí slobody*. In Šedivý, J. - Štefanovičová, T (eds.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a .13. storočia*. Bratislava 2012, 183-185.

ČAMBAL 2014

Čambal, R.: *Archeologický výskum Bratislavského hradu v rokoch 1958 až 1966 s dôrazom na neskorú dobu laténsku*. In Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (eds.). *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 31-43.

ČAMBAL 2017

Čambal, R.: *Spony z neskorej doby laténskej z územia juhozápadného Slovenska s dôrazom na bratislavské oppidum*. In Droberjar, E. – Komoróczy (eds.): *Římske a germánské spony ve střední Evropě (Archeologie barbarů)*. Brno 2017, 87-106.

ČAMBAL 2019a

Čambal, R.: *Osídlenie juhozápadného Slovenska v strednej a neskorej dobe laténskej a problematika jeho záveru*. In Kovár, B. – Ruttkay, M. (eds.). *Kolaps očami archeológie*. Nitra 2019, 115-136.

ČAMBAL 2019b

Čambal, R.: *Spony so zvieracou hlavičkou na lučíku zo západného Slovenska*. In Melnerová-Šuteková, J. – Bača, M. – Pavúk, P. (eds.): *Salve, Edvarde! A Toast to the Jubilee of E. Krekovič*. Bratislava 2019, 43-53.

ČAMBAL – BAZOVSKÝ 2022

Čambal, R. – Bazovský, I.: *Sídla elit v dobe laténskej na juhozápadnom Slovensku*. In Turčan, V. (ed.). *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 58-95.

ČAMBAL – BAZOVSKÝ – BUDAJ – KOVÁR 2015

Čambal, R. – Bazovský, I. – Budaj, M. – Kovár, B.: *Boische Besiedlung im Oppidum von Bratislava und in seinem Hinterland*. In Karwowski, M. – Salač, V. – Sievers, S. (eds.): *Boier zwischen Realität und Fiktion*. Bonn 2015, 225-242.

ČAMBAL – GREGOR – KRAMPL – NAGY 2006

Čambal, R. – Gregor, M. – Krámp, T. – Nagy, P.: *Neskoroláténske objekty v Bratislave na Čajkovského ulici č. 9*. In *Zborník Slovenského národného múzea* 100 – *Archeológia* 16, 2006, 123-160.

ČAMBAL et al. 2009

Čambal, R. – Gregor, M. – Harmadyová, K. – Halášová, E. – Hlavatá-Hudáčková, N.: *Dácka keramika z Bratislavy a Devína*. In Karwowski, M. – Droberjar, E. (eds.): *Archeologia Barbarzyńców 2008: powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. *Collectio Archaeologica Resoviensis XIII*. Rzeszów 2009, 77-99.

ČAMBAL et al. 2016

Čambal, R. et al.: *The Pottery with Thickened Club Rim at the End of the Late La Tène Period in the Middle Danube Region (Mineralogical and Petrographic Characteristics)*. In Karwowski, M. – Rams, P. C. (eds.): *Boii – Taurisci*. Wien 2016, 147-172.

ČAMBAL – KOVÁR 2019

Čambal, R. – Kovár, B.: *Značky na nádobách z doby laténskej na príklade lokality Bratislava-Vydrice*. In Bazovský, I.-Březinová, G. (eds.): *Ľudia a hory – archeologická perspektíva. Interakcie ľudských spoločností horských a podhorských oblastí západného Slovenska*. Bratislava-Nitra 2019, 179-188.

ČAMBAL – KOVÁR – HANUŠ 2012

Čambal, R. – Kovár, B. – Hanuš, M.: *Typológia neskoroláténskej keramiky z Bratislavy-Vydrice. Predbežné výsledky*. In Březinová, G.-Varsik, V. (eds.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Nitra 2012, 117-136.

ČAMBAL – KOVÁR – HANUŠ 2013

Čambal, R. – Kovár, B. – Hanuš, M.: *Najstaršie germánske nálezy na území Bratislavy?*. In *Zborník Slovenského národného múzea* 107 – *Archeológia* 23, 2013, 79-84.

ČIŽMÁŘOVÁ 1996

Čižmářová, J.: *Bronzegefäße aus der Spätlatènezeit in Mähren*. In: Woźniak, Z. (ed.). *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt*. Kraków, 117-125.

DANIELISOVÁ 2014

Danielisová, A.: *Staré Hradisko – pohled na urbanismus doby laténskéoptikou moravského oppida*. In Čižmářová, J. – Venclová, N. – Březinová, G. (eds.). *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014, 315-333.

DANIELISOVÁ 2018

Danielisová, A.: *VI. Krajina a každodenní život. VI.3 Obživa*. In Militký, J.-Kysela, J.-Tisucká, M. (eds.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha 2018, 187-199.

DANIELISOVÁ 2020

Danielisová A.: *Bohemia at the End of the La Tène Period: Objects, Materials, Chronology, and Main Development Trends – A Review*. In *Památky archeologické CXI*, 2020, 113-157.

DANIELISOVÁ – KYSELA 2018

Danielisová, A. – Kysela, J.: *Doba prosperity a urbanizace – 2. až 1. století př. Kr.* In n Militký, J. – Kysela, J. – Tisucká, M. (eds.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha 2018, 84-89.

DANIELISOVÁ – VENCLOVÁ 2018

Danielisová, A.-Venclová, N.: *Typy sídel, jejich struktura a architektura*. In Militký, J.-Kysela, J.-Tisucká, M. (eds.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha 2018, 178-186.

DAŇOVÁ 2021

Daňová, M.: *Rings and Gems from the Roman Fort in Iža. Prstene a gemy z rímskeho vojenského tábora v Iži*. Nitra - Trnava 2021.

DAŇOVÁ 2022

Daňová, M.: *Archeológia pod vodou a rímske nálezy na Dunaji*. In *Pamiatky a múzeá* 1, 2022, 58-60.

DAŇOVÁ et al 2022

Daňová, M. et al.: *Hľadanie rímskeho prístavu. O počiatkoch systematického prieskumu riečného dna Dunaji pri Iži*. In *Zborník Slovenského národného múzea 116 – Archeológia* 32, 2022, 319-328.

DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010

Daňová, M. – Čambal, R. – Turčan, V.: *Súbor predmetov z Bratislavského hradného kopca*. In *Zborník Slovenského národného múzea* 104 – *Archeológia* 20, 2010, 81-88.

DAVIS 2006

Davis, P.: *Dacian Imitations of Roman Republica Denarii*. In *Apulum: Arheologie. Istorie. Etnografie*, roč. 43, č. 2, 2006, 321-355.

DE FRANCESCHINI 1991

De Franceschini, M.: *Villa Adriana. Mosaici – Pavimenti – Edifi. Vol 1*. Roma 1991.

DE FRANCESCHINI – LESÁK – MUSILOVÁ 2019

De Franceschini, M. – Lesák, B. – Musilová, M.: *Un pavement en opus signinum sur l'oppidum de Bratislava, témoin des rapports entre la moyenne vallée du Danube et l'Italie au Ier siècle avant notre ère*. In Guichard, V.-Vaginay, M. (eds.): *Les modèles italiens dans l'architecture des IIe et Ier siècles avant notre ère en Gaule et dans les régions voisines*. Bibracte 2019, 501-511.

DEKAN 1966

Dekan, J.: *Najstaršie dejiny Bratislavy. Rozvoj keltského osídlenia a Rimania*. In Lehtoská, D. – Pleva, J. (eds.): *Dejiny Bratislavy*. Bratislava 1966, 24-29.

DELAINE 2021

DeLaine, J.: *Production, transport and on-site organisation of Roman mortars and plasters*. In *Archaeological and Anthropological Sciences* volume 13, 2021.

DELAMARRE 2018

Delamarre, X.: *Dictionnaire de la langue gauloise*. Paris 2018.

DEMBSKI 1999

Dembski, G.: *Keltische Münzen in Ostösterreich – Boier und Burebista*. *Acta Mus. Napocensis* 36/1, 1999, 51 – 58.

DERKS – ROYMANS 2002

Derks, T. – Roymans, N.: *Seal-boxes and the spread of Latin literacy in the Rhine delta*. In Cooley, A.E. (ed.). *Becoming Roman, writing Latin? Literacy and epigraphy in the Roman west*, Pothsmouth (*Journal of Roman Archeology*), suppl. 48, 2002, 87-134.

DESCHLER-ERB – GOSTENČNIK 2008

Deschler-Erb, S. – Gostenčnik, K.: *Différences et identités de la vie quotidienne dans les provinces romaine: l'exemple de la tabletterie*. In Bertrand, I. (ed.): *Le travail de l'os, du bois de cerf et de la corne à l'époque romaine*. *Monographies Instrumentum* 34. Montagnac 2008, 283-309.

DÉCHELETTE 1914

Déchelette, J.: *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine. II Archéologie celtique ou protohistorique. Troisième partie. Second âge du fer*. Paris 1914.

DIERICHS 1999

Dierichs, A.: *Klingendes Kleinod. Ein unbekanntes Tintinnabulum in Dänemark*. In *Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte*. Jahr. 30, Nr. 2, 1999, 145-149.

DI FAZIO et al 2019

Di Fazio, M. – Felici, A. D. – Catalli, F. – De Vito, C.: *Microstructure and chemical composition of Roman orichalcum coins emitted after the monetary reform of Augustus (23 B.C.)*. In *Scientific Reports* 2019, 1-10.

DIMITROVA 2007

Dimitrova, S.: *The Military-Political and Diplomatic Activities of Burebista in the Lower Danube Region*. In *Thracia XVII. In Honour of Ciril Yordanov's 60th Anniversary*. Sofia 2007, 159-172.

DOBIÁŠ 1964

Dobiáš, J.: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*. Praha 1964.

DOLCI 2013

Dolci, M.: *Coperchi d'anfora dagli scavi dell'École française de Rome e dell'Università di Trieste al porto fluviale di Aquileia*. In *Quaderni Friulani di Archeologia* XXII/XXII, 2012/2013, 57-66.

DRAGUN 2022

Dragun T.: *Neskoroantická vojenská pevnost v Gerulate*. Trnava 2022.

DRNIĆ 2014

Drnić, I.: *Late Iron Age water finds from southern Pannonia. Simple stray finds or indicators of possible ritual activities?* In Guštin, M. – David, W. (eds.). *The Clash of Cultures? The Celts and the Macedonian World*. Schriften des Kelten-Römer-Museums Manching 9. Manching 2014, 201-210.

DROBERJAR 2005

Droberjar, E.: *Věk barbaru. České země a stěhování národů z pohledu archeologie*. Praha 2005.

DROBERJAR 2014

Droberjar, E.: *Spony z doby římské. Studijní materiály*. Olomouc 2014.

DROBERJAR – FRÁNA 2004

Droberjar, E. – Frána, J.: *Antická mosaz (aurichalcum) v českých nálezích časné doby římské. – Das römerzeitliche Messing (Aurichalcum) in böhmischen Funde der frühen römischen Kaiserzeit*. In *Archeologie ve středních Čechách* 8, 2004, 441–462.

DROBERJAR – SAKAŘ 2000

Droberjar, E. – Sakař, V.: *Problems of the Roman military campaign against the Empire of Marobudus in the year 6 A. D.* In Bouzek, J. – Friesinger, H. – Pieta, K. – Komoróczy, B. (eds.): *Gentes Reges und Rom*. Brno 2000, 21-42.

DULĘBA – WYSOCKI 2017

Dulęba, P. – Wysocki, P.: *A New Discovery of a Celtic Coin Hoard from Western Lesser Poland*. In *Archäologisches Korrespondenzblatt* 47, 2017, 51-66.

DURAND – WIETHOLD 2014

Durand F. – Wiethold, J.: *8.4. Social Status and Plant Food Diet in Bibracte, Morvan (Burgundy, France)*. In Anderson, P. C. - Peña-Chocarro, L. (eds.): *Early Agricultural Remnants and Technical Heritage (EARTH): 8,000 Years of Resilience and Innovation*. Volume 1. Oxford 2014, 412-420.

DVOŘÁK 1978

Dvořák, P.: *Odkryté dejiny. Predveká Bratislava*. Bratislava 1978.

DVOŘÁK 1993

Dvořák, P.: *Zlatá kniha Bratislavy*. Bratislava 1993.

DYCZEK 2011

Dyczek, P.: *Rímske amfory*. In *Historická revue*, 2011, roč. 22, č. 1, 6-12.

DŽINO 2012

Džino, D.: *Bellum Pannonicum: The Roman armies and indigenous communities in southern Pannonia 16-9 BC*. In Hauser, M. et al. (eds.): *Actes du Symposium international: Le livre. La Romanie. Tome III*. Buchares 2012, 461-480.

DŽINO 2018

Džino, D.: *Segesta and Siscia – Empire, globalization and frontier-zones*. In Drnić, I. (ed.): *Segestica and Siscia. From the periphery of the Empire to a provincia centre*. Zagreb 2018, 279-291.

DŽINO – DOMIĆ KUNIĆ 2018

Džino, D. – Domić Kunić, A.: *A View from the Frontier Zone: Roman Conquest of Illyricum*. In Milićević Bradač, M. – Demicheli D.: *The Century of the Brave. Roman conquest and indigenous Resistance in Illyricum during the time of Augustus and his Heirs*. Zagreb 2018, 77-87.

ECKARDT – SANDIE 2018

Eckardt, H. – Sandie, W.: *The sound of magic? Bells in Roman Britain*. In *Britannia* 49, 2018, 179-210.

EGGERS 1951

Eggers, H. J.: *Der römische Import im freien Germanien*. Hamburg 1951.

EISNER 1925

Eisner, J.: *Mince typu Biatec, nalezene v Bratislavě v r. 1923*. In *Numismatický časopis československý* 1, 1925, 87–120.

EISNER 1933

Eisner, J.: *Slovensko v pravěku*. Bratislava 1933.

EISNER 1936

Eisner, J.: *Výzkum na hradě Děvíně u Bratislavy roku 1935*. In *Bratislava. Časopis pro výskum Slovenska a Podkarpatské Rusi* 9, 1936, 426-428

EISNER 1946

Eisner, J.: *Recenzia Böhm, Jaroslav. Naše nejstarší města. Praha: Společnost čsl. prehistoriků; Prehistorický ústav Karlovy university, 1946*. In *Památky archeologické, skupina pravěká*, 1946, díl XXXXII za rok 1936 – 46, 199-200.

ELSCHEK 2005

Elschek, K.: *Bratislava-Devínska Nová Ves, objekt 3/1996 a Láb (okr. Malacky) objekty 1-2/1997*. In *Zborník Slovenského národného múzea 99 – Archeológia* 15, 2005, 225-274.

ELSCHEK 2011

Elschek, K.: *Kniežací hrob v rímskej dobe v Zohore*. In *Pamiatky a múzeá* 3, 2011, 8-13.

ELSCHEK 2017

Elschek, K.: *Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung*. Nitra 2017.

ELSCHEK 2018

Elschek, K.: *Jantárová cesta a Záhorie. Germánske elity vo svetle rímskych stavieb, kniežacích hrobov a rímskeho importu v Bratislave-Dúbravke a Zohore*. In Šenkirik, R. et al (ed.): *Dunajský limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2018, 89-103.

ELSCHEK 2022a

Elschek, K.: *Germánske stredisko v Zohore a kniežacie hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora a Vysokej pri Morave*. In Turčan, V. (ed.). *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 136-169.

- ELSCHEK 2022b
Elschek, K.: Antické kúpele v Bratislave-Dúbravke. In Turčan, V. (eds.): In Turčan, V. (ed.). Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku. Bratislava 2022, 170-185.
- ELSCHEK – KOLNÍKOVÁ 2016
Elschek, K. – Kolníková, E.: *Laténske a rímske mince zo Zohora na západnom Slovensku. Príspevok k problematike laténskeho a germánskeho osídlenia Pomoravia*. In Numismatický zborník 28-2. Praha 2016, 171-204.
- ELSCHEK – MIHÁL – KUBÍNY 1996
Elschek, K. – Mihál, J. – Kubíny, J.: *Rímsko-germánske vidiecke usadlosti (?) a germánske sídliská v Bratislave-Devínskej Novej Vsi a Zahore*. In AVANAS 1994. Nitra 1996, 44-45.
- ENDERT VAN 1991
Endert van, D.: *Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching, Band 13*. Stuttgart 1991.
- ETTLINGER et al. 1990
Ettlinger, E. et al.: *Conspectus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae. Materialien zur Römisch – Germanischen Keramik. Heft 10*. Bonn 1990.
- FALESCHINI 2013
Faleschini, M.: *Alcuni coperchi d'anfora da Moggio Udinese*. In Quaderni Friulani di Archeologia XXII/XXII, 2012/2013, 197-200.
- FARKAS 2015
Farkas, I. G.: *The Dislocation of the Roman Army in Raetia*. Oxford 2015.
- FARKAŠ 2012
Farkaš, Z.: *Prví ľudia na území dnešného mesta. Paleolit a mezolit – staršia a stredná doba kamenná*. In Šedivý, J. - Štefanovičová, T. (eds.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. Bratislava 2012, 61-65.
- FARKAŠ 2019
Farkaš, Z.: *Drevozemné (valové) opevnenia na území Bratislavy*. In Šimončíčová Koošová P.-Gondová, A.: *Fortifikačné systémy na území Bratislavy. Od praveku po 2. svetovú vojnu*. Bratislava 2019, 7-39.
- FARKAŠ – TURČAN 1996
Farkaš, Z. – Turčan, V.: *Predbežná správa z výskumu sklárskej pece z Bratislavy*. In *Archeologica technica* 10, 1996, 114-118.
- FARKAŠ – TURČAN 1998
Farkaš, Z. – Turčan, V.: *Včasnostredoveká sklárska pec v Bratislave na Devínskej Kobyle*. In *Slovenská archeológia* 46, 1998, 31-54.
- FAUST 1933
Faust, O.: *Zo starých zápisníč mesta*. Bratislava 1933.
- FAUST 1944
Faust, O.: *Bratislava, hlavné mesto Slovenska*. Bratislava 1944.

FERNÁNDEZ-GÖTZ 2018

Fernández-Götz, M.: *Urbanization in Iron Age Europe: Trajectories, Patterns, and Social Dynamics*. In *Journal of Archaeological Research* 26, 2018, 117–162.

FIALA 1977

Fiala, A.: *O opevnenom dvorci bratislavských Jakubovcov*. In *Archeologia historica* 2, 1977, 195-202.

FIALA 1987

Fiala, A.: *Stará radnica v Bratislave*. Bratislava 1987.

FIALA 1991

Fiala, A.: *Bratislavský hrad v dotyku rímskeho limitu*. In *Pamiatky a múzeá* 1, 1991, 30-31.

FIALA 1995a

Fiala, A.: *Najstaršie osídlenie hradného kopca*. In Fiala, A. – Šulcová, J. – Krútky, P.: *Bratislavský hrad*. Bratislava 1995, 7-11.

FIALA 1995b

Fiala, A.: *Slovanské hradisko*. In Fiala, A. – Šulcová, J. – Krútky, P.: *Bratislavský hrad*. Bratislava 1995, 12-18.

FIALA – PLACHÁ 1970

Fiala, A. – Plachá, V.: *Archeologický a architektonicko-reštaurátorský výskum v objekte Stará radnica*. In *Bratislava. Spisy Mestského múzea v Bratislave. Zväzok VI*. 1970, 337 – 362.

FIALA – SEMANKO 1993

Fiala, A. – Semanko, A.: *Zaniknuté opevnenia v južnej časti Bratislavského hradu*. In *Pamiatky a múzeá* 2, 1993, 34-37.

FILIP 1956

Filip, J.: *Keltové ve střední Evropě*. Praha 1956.

FLODR 1983

Flodr, M.: *Technologie středověkého zvonářství*. Brno 1983.

FLÜGEL 1993

Flügel, Ch.: *Die römischen Bronzegefäße von Kempten-Cambodunum*. In: Schleiermacher, M. – Flügel, Ch.: *Fibeln und Bronzegefäße von Kempten-Cambodunum*. (= *Cambodunum-Forschungen* 5, *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* A 63), Kallmünz 1993, 53-114.

FRECER 2010

Frečer, R.: *Rímske civilné stavby v nadlimitnej zóne Podunajskej nížiny. Bakalárska práca. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta*. Praha 2010.

FRECCERO 2018

Freccero, A.: *Wall Painting in Pompeii. Plaster, Stucco, Paint*. Bari 2018.

FRIMMOVÁ 2009

Frimmová, E.: *Kultúrno-duchovné a politické prostredie Bratislavy v dobe Mateja Korvína*. In *Historický časopis* 57,1, 2009, 43-65.

- FRÖHLICH 2010
Fröhlich, J.: *Unikátny keltský statér s nápisom DEVI(L). K spoločensko-hospodárskej organizácii stredodunajských Keltov*. In Numismatický zborník 25, Praha 2010, 3-22.
- FRÝZL 2014
Frýzl, J.: *Římsko-provinciální spony z oblasti severně od středního Dunaje a jejich význam v tehdejší živé kultuře*. Disertační práce. Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni. Plzeň 2014.
- GARBSCH 1965
Garbsch, J.: *Die Norisch-Pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*. München 1965.
- GARGULIO 1998
Gargulio, P.: *Contenitori con depoyty di colore blu egiziano e officine vetrarie nell'area dell'antica Liternum e nel territorio flegreo. Aspetti tecnologici e prospettive di studio*. In La Guardia, R. (ed.): *Il vetro dall' antichità all' età contemporanea: Aspetti tecnologici, funzionali e commerciali*. Milano 1998, 61-65.
- GASPÁR 2002
Gaspár, D.: *Christianity in Roman Pannonia. An evaluation of Early Christian finds and sites from Hungary*. BAR International Series 1010. Oxford 2002.
- GAŠPAREC 1989
Gašparec, M.: *Urbanistický rast Bratislavy a vývoj názorov na historické jadro*. In Pamiatky a príroda Bratislavy. Zborník 11. Mestská pamiatková rezervácia. Bratislava 1989, 37-39.
- GÄZDAC – HUMER 2013
Gäzdac, C. – Humer, F.: *Living by the Coins. Roman life in the light of coin finds and archeology within a residential quarter of Carnuntum*. Wien 2013.
- GENECHESI et al 2021
Genechesi, J. – Hiriart, E. – Callegarin, L. – Doyen, J-M. – Lefort, A. – Militký, J. – Nieto-Pelletier, S. – Rancoule, G. – Sarahi, G. – Smělý, T.: *„Ingots“ from the Second Iron Age. A first overview*. In Etudes Celtiques 46, 2021, 185-224.
- GIOVANNINI – VENTURA – VIDULLI TORLO 2012
Giovannini, A. – Ventura, P. – Vidulli Torlo, M.: *Aquileia. History, art and archeology*. Trieste 2012.
- GUREVIČ 1978
Gurevič, A. J.: *Kategorie středověké kultury*. Praha 1978.
- GOLÁŇOVÁ et al eds. 2023
Goláňová, P. et al (eds.). *Oppidum as an urban landscape. A multidisciplinary approach to the study of space organisation at Bibracte*. Collection Bibracte 33. Glux-en-Glenne 2023.
- GOŁYŹNIAK 2020
Gołyźniak, P.: *Engraved Gems and Propaganda in the Roman Republic and under Augustus*. Oxford 2020.

GOSTENČNIK 2012

Gostenčnik, K.: *Neue Wandmalereien vom Magdalensberg*. In Oriolo, F.-Verzár, M. (eds.). *Antichità Altoadriatiche LXXIII. La Pittura Romana nell'Italia settentrionale e nelle regioni limitrofe*. Trieste 2012, 269-279.

GOSTENČNIK – DOLENZ 2016

Gostenčnik, K. – Dolenz, H.: *Wirtschaftsbauten in der frühromischen Stadt auf dem Magdalensberg in Kärnten*. In Fellmeth, U.-Krüger, J.-Ohr, K.-Rasch, J. (eds.). *Wirtschaftsbauten in der Antiken Stadt*. Karlsruhe 2016, 145-166.

GÖBL 1994

Göbl, R.: *Die Hexadrachmenprägung der Gross-Boier. Ablauf, Chronologie und historische Relevanz für Noricum und Nachbargebiete*. Wien 1994.

GRANT 2011

Grant, M.: *Římští císařové*. Praha 2010.

GREGOR 2009

Gregor, M.: *Chemické zloženie a technológia laténskeho skla z Bratislavy – Devína. Predbežné výsledky zo spektrálnej analýzy*. In Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 45, Nitra 2009, 125-130.

GROH 2009

Groh, S.: *Neue Forschungen an der Bernsteinstraße in Nordwestpannonien – Die Römischen Militärlager und der Vicus von Strebersdorf und Frankenau/Frankanava (Mittelburgenland, Österreich)*. In Bíró, S. (ed.): *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr 2009, 175-187.

GRÜNEWALD 1979

Grünwald, M.: *Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum*. Wien 1979.

GUILLAUMET 1991

Guillaumet, J-P.: *Les passoires*. In: Feugère, M. – Rolley, C. (eds.). *La vaisselle tardo-républicaine en bronze. Table-ronde CNRS, Lattes, Centre de recherches sur les techniques gréco-romaines*. Dijon 1991, 89-95.

GUILLAUMET – BOLLA 1991

Guillaumet, J.-P. – Bolla, M.: *Les situles*. In Feugère, M. – Rolley, C. (dir.). *La vaisselle tardo-républicaine en bronze. Table-ronde CNRS, Lattes, 1990, Centre de recherches sur les techniques gréco-romaines*. Dijon 1991, 7-22.

HAJNALOVÁ et al 2024

Hajnalová, M. et al.: *Land cover and use-history of large empty spaces at fortified Iron Age hilltop sites; a case study from La Terrasse, Bibracte oppidum*. In *Vegetation History and Archaeobotany* 33, 2, 2024, 269-288.

HALAMA 2018

Halama, J.: *Terra Sigillata z Čech v kontextu evropského barbarika*. Praha 2018.

HAMMER 2001

Hammer, P.: *Messing*. In J. Hoops (ed.). *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 19. Berlin – New York, 2001, 609-615.

- HARMADYOVÁ 2012
Harmadyová, K.: *Devín v 9. a 10. storočí*. In Šedivý, J. - Štefanovičová, T. (eds.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. Bratislava 2012, 351-359.
- HARMADYOVÁ 2016
Harmadyová, K.: *Devín v dobe laténskej*. In Barta, P. – Musilová, M. (eds.). *Kelti z Bratislavy. Katalóg výstavy*. Bratislava 2016, 71-75.
- HARMADYOVÁ 2021
Harmadyová, K.: *Devín v rímskej dobe*. In Kucharík, J. (ed.). *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy*. Bratislava 2021, 50-61.
- HARMADYOVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024
Harmadyová, K. – Kucharík, J. – Resutík, B.: *Two Roman Bells (tintinnabula) from the Bratislava Castle*, v tlači.
- HARUTYUNYAN - MALFEITO-FERREIRA 2022
Harutyunyan, M. - Malfeito-Ferreira, M.: *The Rise of Wine among Ancient Civilizations across the Mediterranean Basin*. In *Heritage* 5, 2022, 788–812.
- HAVAS 2009
Havas, Z.: *Atilia Firma téglaműhelyének termékei Pannoniában*. In Bíró, S. (ed.): *Ex Officina... Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr 2009.
- HAVLÍK – SABADOŠOVÁ 2012
Havlík, M. – Sabadošová, E.: *Korunná veža Bratislavského hradu – stavebný vývoj*. In Glaser-Opitzová, R (ed.): *Monumentorum Ttela. Ochrana pamiatok 24*. Bratislava 2012, 167-178.
- HECK 2004
Heck, L.: *Agyptisch Blau in Noricum – aus Noricum?* In *Rudolfinum - Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten* 2004, 223–239.
- HEČKOVÁ 2005
Hečková, J.: *Rimania & Germáni na strednom Dunaji*. Nitra 2005.
- HELEN 1975
Helen, T.: *Organisation of Roman Brick Production in the First and Second Centuries A. D. An Interpretation of Roman Brick Stamps*. Helsinki 1975.
- HENDERSON 2013
Henderson, J.: *Ancient Glass. An Interdisciplinary Exploration*. Cambridge 2013.
- HLAVICOVÁ – PLACHÁ 1985
Hlavicová, J. – Plachá, V.: *Výsledky výskumov v suterénoch Starej radnice v Bratislave*. In Nekuda, V. (ed.): *Archeologia historica 10/85*. Brno – Nitra 1985, 117 – 123.
- HOLČÍK 1994
Holčík, P. Š.: *Primaciálny palác*. Bratislava 1994.
- HOLČÍK 2008
Holčík, Š.: *Ovidius Faust – životné osudy*. In *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy* 20, 2008, 19-32.

- HOLČÍK et al. 1989
 Holčík, Š. et al.: *Slovenské národné múzeum*. Bratislava 1989.
- HOLČÍK et al. 2014
 Holčík, Š. et al.: *Bratislavský hrad*. Bratislava 2014.
- HORANSKÝ 2023
 Horanský, P.: B. *Metodika princípov rozhodovania Pamiatkového úradu SR vo veciach stavebnotechnického /alebo reštaurátorského/ zásahu. Časť 9. Stavebná časť — materiály Kameň a kamenné stavby*. Bratislava 2023.
- HORŇÁK – HRNČIARIK – KOLON 2019
 Horňák, M. – Hrnčiarik, E. – Kolon, T.: *Keramický materiál z vybraných objektov hospodárskeho zázemia neskoro-antického dvorca v Bratislave-Podunajských Biskupiciach*. In Zborník Slovenského národného múzea 106 – Archeológia 29, 2019, 283-316.
- HORNÍK – JÍLEK 2016
 Horník, P. – Jílek, J.: *Noricko-panonské spony s křídélky na lučíku ve východních Čechách a na českomoravském pomezí*. In Archeologie východních Čech 11, 2016, 129-139.
- HORVAT 2007
 Horvat, J.: *The Storehouses and River Port of Nauportus*. In Scherrer, P. (eds.). *Römisches Österreich. Jahresschrift der Österreichischen gesellschaft für Archäologie* 40, 2017, 1-11.
- HORVAT 2020
 Horvat, J.: *Nauportus – Vrhnika*. In Horvat, J. – Lazar, I. – Gaspari, A.: *Manjša rimska naselja na Slovenskem prostoru. Minor Roman Settlements in Slovenia*. Ljubljana 2020, 93-112.
- HOŠEK 1984
 Hošek, R.: *Tituli Latini Pannoniae Superioris. Annis 1967-1982 in Slovacia Reperti*. Praha 1984.
- HOŠŠO 1992
 Hoššo, J.: *Záchranný výskum vo vežovom dome na Hlavnom námestí v Bratislave*. In AVANS 1991, Nitra 1992, 48-49.
- HRABKOVSKÝ 2019
 Hrabkovský, M.: *Rímsko-Germánske vzťahy v 4. stor. vo svetle numizmatických nálezov*. In Doctorandorum Dies 2019. Trnava 2019, 55-62.
- HRABKOVSKÝ 2021
 Hrabkovský, M.: *Germánsky kniežací dvorec v Milanovciach / Veľkom Kýre a jeho neskoroantický kultúrny kontext*. Trnava 2021.
- HRNČIARIK 2015
 Hrnčiarik, E.: *Rímske umenie I. Rímsky portrét*. Trnava 2015.
- HRNČIARIK – HORŇÁK 2018
 Hrnčiarik, E. – Horňák, M.: *Neskoroantický dvorec v Podunajských Biskupiciach*. In Šenkirík, R. et al (ed.): *Dunajský limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2018, 128-135.

HRNČIARIK – KUZMOVÁ 2016

Hrnčiarik, E. – Kuzmová, K.: *Evidence of trade and exchange during the Roman Period in Barbaricum (territory of Slovakia)*. In Rubel, A. (ed.): *Die Barbaren Roms. Inklusion, Exklusion und Identität im Römischen Reich und im Barbaricum (1.-3. Jahrhundert n. Chr.)*. Konstanz 2016, 149-162.

HRNČIARIK – KOLON – HORŇÁK 2023

Hrnčiarik, E. – Kolon, T. – Horňák, M.: *Rímska stavebná keramika z neskoroantického ohradného dvorca v Bratislave-Podunajských Biskupiciach*. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 70, 1. Nitra 2023, 149-166.

HUMER 2011

Humer, F.: *Schutz von antiken Bodendenkmälern im Archäologischen Park Carnuntum*. In *Xantener Berichte. Grabung - Forschung – Präsentation*. Band 19. Xanten 2011.

HUNKA – KOLNÍKOVÁ 2001

Hunka, J. – Kolníková, E.: *Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v rokoch 1999-2000*. In *AVANS* 2000. Nitra 2001, 90.

HURBAN 1928

Hurban, J. M.: *Spisy Jozefa Miloslava Hurbana. Diel piaty. Ľudovít Štúr. Kniha Prvá. Turčiansky svätý Martin* 1928.

CHIRIAC – BOȚAN 2014

Chiriac, C. – Boțan, S-P.: *Roman Glass Vessels in the Western Pontic Area (1st – 3rd Centuries CE). General Remarks*. In Cojocar, V. – Coșkun, A. – Mădălina, D.: *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*. Cluj-Napoca 2014, 525-554.

CHRISANTHOS 2019

Chrissanthos, G. S.: *The Year of Julius and Caesar. 59 BC and the Transformation of the Roman Republic*. Baltimore 2019.

CHROPOVSKÝ – FUSEK 1988

Chropovský, B. – Fusek, G.: *Výsledky výskumov na stavenisku športového areálu v Nitre*. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 24, Nitra 1988, 143-171.

ILIĆ – GOLUBOVIĆ – MRĐIĆ 2010

Ilić, O. – Golubović, S. – Mrđić, N.: *Supplying and transport along Danube Limes in the Upper Moesia*. In *Archeology and Science* 6, 2010, 61-76.

ILLÁŠ 2011

Illáš, M.: *Adriatický pôvod niektorých predrománskych kostolov v strednom Podunajsku*. In *ARS* 44/2, 2011, 252-270.

ILLÁŠ 2018

Illáš, M.: *Vzťah predrománskeho kostola na Devíne k dalmátskej architektúre*. In *Konštantínove listy* 11/2, 2018, 14-34.

ILLÁŠ 2020a

Illáš, M.: *Nový pohľad na stavebný vývoj sakrálnych stavieb na Bratislavskom hrade*. In *Verbum Historiae* 2, 2020, 154-172.

ILLÁŠ 2020b

Illáš, M.: *Vzťah veľkomoravských kostolov ku karolínskej architektúre z hľadiska stavebnej techniky*. In *Musaica Archaeologica* 2, 2020, 113-157.

ILLÁŠ 2021

Illáš, M.: *Príspevok k poznatiu románskej profánnej architektúry Bratislavy*. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove* 1, 2021, 10-63.

ISINGS 1957

Isings, C.: *Roman glass from dated finds*. Groningen 1957.

ISTENIČ – ŠMIT 2007

Istenič, J. – Šmit, Ž.: *The beginning of the use of brass in Europe with particular reference to the southeastern Alpine region*. In La Niece, S. – Hook, D. R. – Craddock, P. T. (eds.). *Metals and mines : studies in archaeometallurgy*. London 2007, 140-147.

IVÁN 2015

Iván, R.: *Spony z doby rímskej u stredodunajských Germánov*. Dizertačná práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Bratislava 2015.

JANEK 2014

Janek, T.: *Rímske stavebné terakoty v oblasti medzi Vindobonou a Brigetiom a susednej nadlimitnej oblasti (1.-4. storočie nl.)*. Diplomová práca. Praha 2014.

JANEK 2016

Janek, T.: *A New Insight into Problematic of Roman Building Teracotta from Bratislava-Rusovce*. In Bazovský, I. (ed.): *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia Supplementum* 11, 2016, 119-124.

JANEK 2017

Janek, T.: *On the Production and Distribution of the Ceramic Building Material in Vindobona*. In *Studia Hercynia* XXI, 2, 2017, 81-96.

JANKOVIČ 1970

Jankovič, V.: *Z dejín bratislavského podhradja a mesta*. In Bratislava. Spisy Mestského múzea v Bratislave VI. Bratislava 1970, 11-34.

JANSOVÁ 1925

Jansová, L.: *Nové merovejské nálezy v Národním museu*. In *Památky archeologické* XXXIV, 1925, 468-470.

JANŠÁK 1938

Janšák, Š.: *Staré osídlenie Slovenska*. Turčiansky sv. Martin 1938.

JANŠÁK 1947

Janšák, Š.: *Predhistorické sídlisko na plošine Bratislavského hradu*. In *Historica Slovaca* V. Bratislava 1947, 54-62.

JANŠÁK 1955

Janšák, Š.: *Hrnčiarska dielňa z neskorého laténu v Bratislave*. In *Slovenská archeológia* III, Nitra 1955, 195-221.

- JELÍNEK – KOVÁR – BENUŠ 2010
Jelínek, P. – Kovár, B. – Benuš, R.: *Sídliskové nálezy lidských kostier z lokality Vydrice (Bratislava, Slovensko)*. In *Živá archeologie. Supplementum 3*. Hradec Králové 2010, 25-31.
- JENŐ ed. 1998
Jenő, F. (ed.): *Religions and cults in Pannonia*. 1998 Székesfehérvár.
- JÍLEK 2008
Jílek, J.: *Nálezy římských zvonů na území ČR a naddunajské části Dolních Rakous*. In: Měřinský, Z. - Klápště, J. (eds.): *Moravskoslezská škola doktorských studií. Seminář 1*. Brno 2008, 145-153.
- JÍLEK 2009
Jílek, J.: *Bronzové nádoby z doby římské na Moravě a naddunajské části Dolního Rakouska*. Rigorózní práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta. Brno 2009.
- JÍLEK 2022
Jílek, J.: *Antické kovové nádoby v prostředí germánské elity ve středním Podunají*. In Turčan, V. (ed.). *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 251-284.
- JOBST – URBAN 2002
Jobst, W. – Urban, H. O.: *Carnuntum I. Da oppidum celtico a base militare romana*. In Buora, M. – Jobst, W. (eds.). *Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnuntum lungo la via dell'ambra*. Cataloghe e monografie archeologiche dei civici musei di Udine – 6. Udine 2002, 49-58.
- KANERVA 2006
Kanerva, L.: *Between Science and Drawings. Renaissance Architects on Vituvius's Educational Ideas*. Helsinki 2006.
- KARASOVÁ 1998
Karasová, Z.: *Die römischen Bronzegefäße in Böhmen. Fontes Archaeologici Pragenses, vol. 22*. Praha 1998.
- KÁŠA 2012
Káša, P.: *Prehľad stredoeurópskych literatúr od počiatkov po osvietenstvo*. Prešov 2012.
- KELLER 1978
Keller, I.: *Súčasný stav výskumu slovanského Devína*. In *Archaeologia historica* 3, 1978, 115-120.
- KELLER 1994
Keller, I.: *Najstaršie germánske nálezy z Bratislavy*. In *Pamiatky a múzeá* 2, 1994, 16-17.
- KELLEY 2012
Kelley, M.: *A Study of Late Hellenistic and Early Roman Glass Finds in Jerusalem from Excavated Sites: Understanding Local Production and the Economic Status of the Population from the Rime of the Hasmoneans to Hadrian*. A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Three Requirements for the Degree Master of Arts. Jerusalem University Collage. Jerusalem 2012.
- KING 2015
King, F. H.: *Analysis of a Roman Portable Dial*. In *The British Sundial Society. Bulletin* 27 (iii), 2015, 22-29.

- KLINČOKOVÁ – FERUS 1984
Klinčoková, K. – Ferus, V.: Stavebno-historický vývoj Vodnej veže v Bratislave. In *Pamiatky a príroda Bratislavy*, 1984, č. 7, 109-132.
- KOLNÍK 1959
Kolník, T.: *Germánske hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora, Žlkoviec a Kostolnej pri Dunaji*. In *Slovenská archeológia VII-1*. Nitra 1959, 144-162.
- KOLNÍK 1973
Kolník, T.: *Rímske stavby na Slovensku a čo s nimi*. In *Pamiatky príroda*, 1973, č. 4, 8-12.
- KOLNÍK 1980a
Kolník, T.: *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei*. Nitra 1980.
- KOLNÍK 1980b
Kolník, T.: *Novšie archeologické nálezy k pobytu Rimanov na Slovensku*. In *Laugaricio*. Zborník historických štúdií k 1800. výročiu rímskeho nápisu v Trenčíne. Košice 1980. 37-72.
- KOLNÍK 1984a
Kolník, T.: *Rímske a germánske umenie na Slovensku*. Bratislava 1984.
- KOLNÍK 1984b
Kolník, T.: *Včasnokresťanské motívny v archeologických nálezoch na Slovensku*. In *Studeníková, E. – Zachar, L. (eds.): Zborník prác Ludmily Kraskovskej. K životnému jubileu*. Bratislava 1984, 82-91.
- KOLNÍK 1986
Kolník, T.: *Archeologický výskum v Bratislave-Dúbravke*. In *Horváth, V. (ed.). Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986*. Bratislava 1987, 75-88.
- KOLNÍK 1995
Kolník, T.: *Zur Verbreitung und Beliebtheit der Reibischalen und deren Nachamungen bei den swebischen Germanen (Quaden)*. In *Alba Regia* 25, 1995, 249-252.
- KOLNÍK 2000
Kolník, T.: *Stéla z Boldogu – najstarší náhrobný nápis na Slovensku*. In *Pamiatky a múzeá* 3, 2000, 20 – 21.
- KOLNÍK 2011
Kolník, T.: *Slovensko v 1. storočí po Kr.* In *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I*. Bratislava 2011, 128-131.
- KOLNÍK 2012a
Kolník, T.: *Problém rímskych stavieb a germánskeho osídlenia v centre dnešného mesta*. In *Šedivý, J. - Štefanovičová, T. (eds.). Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a .13. storočia*. Bratislava 2012, 240-243.
- KOLNÍK 2012b
Kolník, T.: *Počiatky kresťanstva v bratislavskej oblasti*. In *Šedivý, J. - Štefanovičová, T. (eds.). Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a .13. storočia*. Bratislava 2012, 253-254.

KOLNÍK 2012c

Kolník, T.: *Počiatky kresťanstva v strednom Podunajsku vo svetle historických a archeologických prameňov*. In Panis, B. – Ruttkay, M. – Turčan, V. (eds.): *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Bratislava – Nitra 2012, 9-46.

KOLNÍK et al 1993

Kolník, T. et al.: *Doba rímska. Bratislava-mesto*. In Štefanovičová, T. et al. *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava 1993, 236-242.

KOLNÍKOVÁ 1980

Kolníková, E.: *Rímske mince na Slovensku*. Bratislava 1980.

KOLNÍKOVÁ 1991

Kolníková, E.: *Bratislavské keltské mince*. Bratislava 1991.

KOLNÍKOVÁ 1996

Kolníková, E.: *Norische Münzen im Oppidum Bratislava und in seinem Hinterland*. In *Slovenská numizmatika XIV*, 1996, 9-58.

KOLNÍKOVÁ 2009

Kolníková, E.: *Bójske mince v centre a v kontaktných zónach. Ku konfrontácii numizmatickej a archeologickej chronológie doby laténskej*. In *Numismatický sborník*, 24, 2009, 5-26.

KOLNÍKOVÁ 2012a

Kolníková, E.: *Mince - svedectvo prosperity Keltov*. In Šedivý, J. - Štefanovičová, T. (eds.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a .13. storočia*. Bratislava 2012, 205-215.

KOLNÍKOVÁ 2012b

Kolníková, E.: *Peniaze v rímsko-germánskych vzťahoch*. In Šedivý, J. - Štefanovičová, T. (eds.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a .13. storočia*. Bratislava 2012, 276-281.

KOLNÍKOVÁ 2014

Kolníková, E.: *Akropola Bratislavského keltského oppida – výpoveď nálezov mincí*. In Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (eds.). *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 121-135.

KOLNÍKOVÁ 2021

Kolníková, E.: *Bratislavské keltské tetradrachmy s nápismi a grécko-thrácke tetradrachmy typ Thasos – historické a metrologické súvislosti*. In *Folia Numismatica* 35, 1-2, 2021, 3-21.

KOLNÍKOVÁ – HUNKA 1985

Kolníková, E. – Hunka, J.: *Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1994*. In *AVANS* 1994, Nitra 1985, 132-137.

KOLNÍKOVÁ – HUNKA (eds.) 1994

Kolníková, E. - Hunka, J. (eds.): *Nálezy mincí na Slovensko IV*. Nitra 1994.

KOLNÍKOVÁ – KOVÁR 2010

Kolníková, E. – Kovár, B.: *Laténske mince v bratislavskom Podhradí*. In *Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia* 20, 2010, 69-73.

KOLNÍKOVÁ – ŠUSTEK 2020

Kolníková, E. – Šustek, Z.: *Použitie multivariačných štatistických metód na hodnotenie podobnosti a štruktúry hromadných nálezov bratislavských keltských mincí*. In Numizmatika, 29, 2021, 19-36.

KOLNÍKOVÁ – BAKOS – PAUDITŠ 2018

Kolníková, E. – Bakos – Pauditš, P.: *Zdroje kovu v keltských mincovniach na Slovensku*. In Zborník Slovenského národného múzea 112 – Archeológia 28, 2018, 141-195.

KOMORÓCZY – VLACH 2019

Komoróczy, B. – Vlach, M.: *Příběhy civilizace a barbarství. Pod nadvládou Říma*. Brno 2019.

KOREC 2013

Korec, J.: *Poloha mesta Bratislavy*. In Buček, J., Korec, P. (eds.). *Moderná humánna geografia mesta Bratislava: priestorové štruktúry, siete a procesy*. Bratislava 2013, 7-25.

KOS 2007

Kos, P.: *The beginning of the coinage of Celtic tribes in the southeastern Alps*. In Slovenská numizmatika 18, 2007, 59-68.

KOVÁCS 2013

Kovács, P.: *Territoria, pagi and vici in Pannonia*. In Eck, W. – Fehér, B. – Kovács, P. (eds.): *Studia Epigraphica in Memoriam Géza Alföldy*. Bonn 2013, 131-154.

KOVÁCS 2017

Kovács, P.: *Velleius Paterculus on Pannonia*. In Németh, G. – Szabó, A. (eds.). *Tiberius in Illyricum*. Debrecen 2017, 103-119.

KOVÁCS 2018a

Kovács, P.: *Northern Pannonia and the Roman Conquest*. In Miličević Bradač, M. – Demicheli D.: *The Century of the Brave. Roman conquest and indigenous Resistance in Illyricum during the time of Augustus and his Heirs*. Zagreb 2018, 163-174.

KOVÁCS 2018b

Kovács, P.: *The northern border of the Pannonians and the river Drava*. In Šačić Beća, A.: *Acta Illyrica Godišnjak Udruženja BATHINVS*. Godina II/Broj 2. Sarajevo 2018, 217-229.

KOVÁCS 2019

Kovács, P.: *Some notes on the change of the term "Pannonius"*. In Nemeti, S. et al. (eds.): *The Roman Provinces – Mechanisms of Integration*. Cluj-Napoca 2019, 133-142.

KOVÁČ 2017

Kováč, D.: *Bratislava 1939-1945*. Bratislava 2017.

KOVÁR 2016

Kovár, B.: *Podhradie – Vydrica*. In Barta, P. – Musilová, M. (eds.). *Kelti z Bratislavy. Katalóg výstavy*. Bratislava 2016, 65-69.

KOVÁR 2019

Kovár, B.: *Koniec laténskeho osídlenia na južnom Slovensku a v severnom Maďarsku*. In Kovár, B. – Ruttkay, M.: *Kolaps očami archeológie*. Nitra 2019, 137-149.

KOVÁR – HANUŠ 2012

Kovár, B. – Hanuš, M.: *Keltské osídlenie na území Vydrice*. In Šedivý, J. - Štefanovičová, T. (eds.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. Bratislava 2012, 180-183.

KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014

Kovár, B. – Čambal, R. – Hanuš, M. – Jelínek, P.: *Keltské osídlenie v podhradí- Vydrici*. In Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (eds.). *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 97-106.

KRAMPL 2021

Krampl, T.: *Ikonografická analýza motívu ryby na tzv. ranokresťanskej lampe z Gerulaty*. In Daňová, M. – Nováková, L. (eds.): *Vtere Felix, Mária. Žiaci svojej profesorky*. Trnava 2021, 160-173.

KRASKOVSKÁ 1955

Kraskovská, E.: *Nález žiarových hrobov v Bratislave*. In *Archeologické rozhledy* 7, 1955, 486-487.

KRASKOVSKÁ 1959

Kraskovská, E.: *Hroby z doby rímskej v Zohore*. In *Slovenská archeológia VII-1*. Nitra 1959, 99-143.

KRASKOVSKÁ 1976

Kraskovská, E.: *Rímske bronzové nádoby na Slovensku*. In *Slovenská archeológia XXIV*, 2, 1976, 429-440.

KRASKOVSKÁ 1991

Kraskovská, E.: *Kolkované rímske tehly z polohy Bergl v Bratislave-Rusovciach*. In *Zborník Slovenského národného múzea 95 – Archeológia 1*, 1991, 49-68.

KRASKOVSKÁ 1993

Kraskovská, E.: *K otázke osídlenia Devína v dobe rímskej*. In *Zborník Slovenského národného múzea 97 – Archeológia 3*, 1993, 33-39.

KREKOVIČ 1981

Krekovič, E.: *Rímska importovaná keramika na Slovensku*. In *Slovenská archeológia XXIX/2*, 1918, 341-376.

KREKOVIČ 1984

Krekovič, E.: *Rímske importy na Slovensku a ich úloha pri štúdiu procesov spoločenskej diferenciácie v dobe rímskej*. Kandidátska dizertačná práca. Univerzita Komenského, Filozofická fakulta. Bratislava 1984.

KREKOVIČ 1987

Krekovič, E.: *Rímske importy na Slovensku*. In *Památky archeologické LXXVIII*, Praha 1987, 231-282.

- KREKOVIČ 2007
Krekovič, E.: *Príspevok k sociálnej štruktúre Germánov. Žiarové pohrebiská juhozápadného Slovenka*. In *Musaica – Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 25*, Bratislava 2007, 91-97.
- KREKOVIČ 2022
Krekovič, E.: *Hroby germánskej elity*. In Turčan, V. (ed.). *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 46-57.
- KRUFT 1993
Kruft, H-W.: *Dejiny teórie architektúry. Od antiky po súčasnosť*. Bratislava 1993.
- KŘÍŽEK 1935
Křížek, F.: *K rímskemu mílniku z Biskupíc*. In *Sborník Matice slovenskej. História*, roč. 13, č. 4, 1935, 341-347.
- KŘÍŽEK 1958
Křížek, F.: *Ke carnuntskému reliefu v Městském museu v Bratislavě*. In *Slovenská archeológia VI-1*, 1958, 239-240.
- KŘÍŽEK 1959
Křížek, F.: *Das Problem der römischen Grenzen am nordpannonischen Limes*. In: *Limes Romanus Konferenz Nitra*. Bratislava 1959, 49-61.
- KUBITSCHER – FRANKFURTER 1923
Kubitschek, W. – Frankfurter, S.: *Führer durch Carnuntum*. Wien 1923.
- KUČERA 2008
Kučera, M.: *O pôvode názvu Bratislavy*. In Štefanovičová, T. – Hulínek, D. (eds.): *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska. Zborník príspevkov z kolokvia pri príležitosti 1100. výročia prvej písomnej zmienky o Bratislave*. Bratislava : 2008, 53 - 63.
- KUCHARÍK 2020
Kucharík, J.: *Rímska Bratislava prostredníctvom historických a archeologických prameňov*. In Francová, Z. (ed.). *Mesto a jeho pamäť. Zborník z vedeckej konferencie*. Bratislava 2020, 94-111.
- KUCHARÍK 2021
Kucharík, J.: *Slovensko v susedstve Rímskej ríše*. In Kucharík, J (ed.): *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy. Romans and Slovakia. Exhibition Catalogue*. Bratislava 2021, 9-23.
- KUCHARÍK 2022
Kucharík, J.: *Elity očami Rimanov. Kvádski králi v svedectvách písomných prameňov*. In Turčan, V. (ed.). *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 13-36.
- KUCHARÍK 2023
Kucharík, J.: *Bratislava v rímskej dobe*. In Múcska, V. – Rybár, L. – Rošková, D.: *Stredná Európa v premenách času. Štúdie k sociálnym dejinám. Druhý zväzok*. Bratislava 2023, 377-390.

KUCHARÍK 2024

Kucharík, J.: *Categories of Roman Imports in the Bratislava Oppidum*. In *Slovak Studies: Rivista dell'Istituto Storico Slovacco di Roma*, v tlači.

KUCHARÍK ed. 2021

Kucharík, J (ed.): *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy. Romans and Slovakia. Exhibition Catalogue*. Bratislava 2021.

KUCHARÍK – HARMADYOVÁ – RESUTÍK 2024

Kucharík, J. – Harmadyová, K. – Resutík, B.: *Brass ingot from Bratislava oppidum*. v tlači 2024.

KURINCOVÁ 2008

Kurincová, E.: *Ovídius Faust na čele kultúrneho oddelenia*. In Hupko, D. (ed.): *Vo víre dejín. 150 rokov Múzea mesta Bratislavy*. Bratislava 2018, 115-119.

KURZ 2006

Kurz, K.: *Mince starovekého Řecka a Říma. Antická numismatika*. Praha 2006.

KUZMOVÁ 2010

Kuzmová, K.: *Terra Sigillata in Barbaricum North of the Pannonian Frontier: Evidence of Long-Distance and Local Trade*. In Doksanalt, E. – Alsan, E. (eds.): *Trade and Production Through the Ages*. Konya 2010, 143-154.

KUZMOVÁ 2019

Kuzmová, K.: 5.2.2. *Terra sigillata*. In Romsauer, P. et al (eds.): *Chotín VII. Sídliisko z doby halštatskej, rímskej a stredoveku*. Nitra 2019, 97-106.

KUZMOVÁ 2020

Kuzmová, K.: *Rímsky kastel v Iži – pevnosť na hraniciach impéria*. In *Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok 31*. Bratislava 2020, 103-114.

KUZMOVÁ 2022

Kuzmová, K.: *Terra sigillata v hrobch germánskej elity na území juhozápadného Slovenska*. In Trčán, V. (ed.): *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 302-320.

KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016

Kuzmová, K. – Musilová, M.: *Terra sigillata v nálezových kontextoch z historického jadra Bratislavy (výskumy v rokoch 1986 – 1996)*. In Bazovský, I. (ed.): *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia Supplementum 11*, 2016, 147-158.

KUZMOVÁ – RAJTÁR 2010

Kuzmová, K. – Rajtár, J.: *Rímsky kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji*. In Kuzmová, K. – Rajtár, J. (eds.): *Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978-2008*. Nitra 2010, 81-93.

KUZMOVÁ – ROTH 1988

Kuzmová, K. – Roth, P.: *Terra sigillata v Barbariku: nálezy z germánskych sídlisk a pohrebísk na území Slovenka*. Nitra 1988.

KVETÁNOVÁ 2003

Kvetánová, I.: *Kult Jova Dolichéna*. In *MEDEA VII*, 2003, 45-52.

KVETÁNOVÁ – KOVÁR 2010

Kvetánová, I. – Kovár, B.: *A bronze grapevine leaf from Bratislava*. In *Archäologisches Korrespondenzblatt Jahrgang 40, Heft 3, 2010, 389-399*.

KYBALOVÁ – LUNGA – VÁCHA 2005

Kybalová, L. – Lunga, R. – Vácha, P.: *Pražské zvony*. Praha 2005.

KYSELA 2011

Kysela, J.: *Středomořské importy z oppida Třisov*. In *Archeologické výzkumy v jižních Čechách 24, 2011, 163-190*.

KYSELA 2012

Kysela, J.: *EX MERIDE OPPIDA? Úvahy o možnostech poznání jižní inspirace laténských oppid*. In *Archeologie ve středních Čechách 16, 2012, 863-885*.

KYSELA 2013

Kysela, J.: *Počátky českých oppid: Role Středomoří a urbanizační procesy v evropské době železné*. Disertační práce. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Strasbourg : Université de Strasbourg, 2013.

KYSELA 2014

Kysela, J.: *Okruhy středomořského importu ve střední Evropě pozdní doby laténské*. In Čižmárová, J. – Venclová, N. – Březinová, G. (eds.). *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2014, 229-242.

KYSELA 2016

Kysela, J.: *Vitreae gemmae, volgi anuli. Bagues et intailles méditerranéennes en Bohême à l'époque de La Tène*. In *Studia Hercynia XX/1, 2016, 33–67*.

KYSELA 2018

Kysela, J.: *Střední Evropa na prahu historie – Keltové v písemných pramenech*. In Militký, J.-Kysela, J.-Tisucká, M. (eds.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha 2018, 11-25.

KYSELA 2020

Kysela, J.: *Things and Thoughts. Central Europe and the Mediterranean in the 4th – 1st centuries BC*. Praha 2020.

KYSELA – DANIELISOVÁ – MILITKÝ 2014

Kysela, J. – Danielisová, B. – Militký, J.: *Středomořské importy z oppida Třisov. Nálezy z povrchové prospekce s detektory kovů z let 2007 – 2013*. In *Archeologické rozhledy 66, 2014, 567-608*.

KYSELA – MAGGETTI – SCHNEIDER 2013

Kysela, J. – Maggetti, M. – Schneider, G.: *Black-Gloss («Campanian») Pottery in the Late La tène Central Europe – Preliminary archaeological and archaeometric studies*. In *Archäologisches Korrespondenzblatt 43, 2013, 215-235*.

KYSELA – MILITKÝ 2018

Kysela, J. – Militký, J.: *Dálkové kontakty ve světle importovaných výrobků*. In Militký, J.-Kysela, J.-Tisucká, M. (eds.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha 2018, 280-292.

KYSELA – OLMER 2014

Kysela, J. – Olmer, F.: *The Roman amphorae discovered in the excavation of the Bratislava castle - A preliminary study*. In Musilová, M.–Barta, P.–Herucová, A. (eds.). Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova. Bratislava 2014, 167-188.

LAHARNAR – MLINAR 2022

Laharnar, B. – Mlinar, M.: *Železnodobno grobišče na Gradcu pri Krnu Iron Age cemetery at Gradec near Krn (Slovenia)*. In *Arheološki vestnik* 73, 2022, 539–583.

LAMBERT 2018

Lambert, P.-Y.: *La Langue Gauloise. Description linguistique, Commentaire d'Inscriptions choices*. Arles 2018.

LAMBERT – LUGINBÜHL 2005

Lambert, P.-Y. – Luginbühl, T.: *Les graffites de Bibracte Apports des inscriptions mineures à l'histoire des habitants de Bibracte*. In Guillaumet, J-P – Szabó, M (eds.): *Études sur Bibracte – 1. Bibracte 2005*, 163-225.

LAMBOGLIA 1952

Lamboglia, N.: *Per una classificazione preliminare della ceramica campana*. In *Atti del I° Congresso Internazionale di Studi Liguri 1950*. Bordighera 1952, 139-206.

LAMIOVÁ – SCHMIEDLOVÁ 1961

Lamiová – Schmiedlová, M. *Spony z doby rímskej na Slovensku*. Nitra 1961.

LATTARD – SCHMITT 2023

Lattard, A. – Schmitt, A.: *Mors Immatura in the Civitas of Forum Iulii, Narbonnensis Gaul: An Archaeoethanatomical Approach*. In Murphy, E. – Le Roy, M. (eds.): *Normative, Atypical or Deviant? Interpreting Prehistoric and Protohistoric Child Burial Practices*. Oxford 2023, 219-241.

LAVIZZARI PEDRAZZINI 1987

Lavizzari Pedrazzini, M. P.: *Artigianato colto e di tradizione ellenistica nella Transpadana di Eta` Augustea. La ceramica „Tipo Aco“*. In *Rei Cretariae Romanae Favtorvm. Acta XXV/XXVI*, 1987, 255-280.

LÁTKOVÁ – HORVÁTH 2021

Látková, M. – Horváth, P.: *Výsledky archeobotanických analýz z lokality Komjatice-Kňazova jama v kontexte laténskych sídlisk na Slovensku*. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 68, 1, Nitra 2021, 71-86.

LEHOTSKÁ 1984

Lehotská, D.: *Bratislava v diele Mateja Bela*. In Kalesný, F (ed.). *Matej Bel a Bratislava*. Bratislava 1984, 20-21.

LELKOVIĆ 2022

Lelković, T.: *Pannonian slipped ware from Mursa: View of the current level of research*. In Ožanić Roguljić, I. - Raičković Savić, A. (eds.). *Roads and Rivers, Pots and Potters in Pannonia. - Interactions, analogies and differences*. Zagreb 2022, 75-95.

LESÁK 2002

Lesák, B.: *Predstihové archeologické výskumy na Ventúrskej ulici v Bratislave*. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2001*. Nitra 2002, 111-118.

LESÁK 2011

Lesák, B.: *Archeologický výskum nádvorja Bratislavského hradu*. In Barta, P. – Lesák, B. – Musilová, M. – Resutík, B. (eds.). *Svedectvo času. Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade*. Katalóg výstavy. Bratislava 2011, 15-27.

LESÁK 2017

Lesák, B.: *Archeologický výskum kostola Klarisiek*. Dostupné online: <https://muop.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600176&id=1006>. [Citované 15.12. 2023].

LESÁK 2019a

Lesák, B.: *Archeologický výskum – súčasť pamiatkovej obnovy vo vlastnícke hlavného mesta SR Bratislavy a jeho mestských častí. Projekt pamiatkovej obnovy v rokoch 2004 až 2015*. In Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave. *Zborník k 50. výročiu vzniku*. Bratislava 2019, 118-159.

LESÁK 2019b

Lesák, B.: *Archeologický výskum nádvorja paláca Bratislavského hradu*. In Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave. *Zborník k 50. výročiu vzniku*. Bratislava 2019, 160-177

LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996a

Lesák, B. – Musilová, M. – Hoššo, J.: *Výskumy v štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava*. In AVANS 1994, Nitra 1996, 121-124.

LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996b

Lesák, B. – Musilová, M. – Hoššo, J.: *Neskorolaténske osídlenie na Hlavnom námestí č. 7 (Kutscherfeldov palác) v Bratislave*. In *Zborník Slovenského národného múzea 105 – Archeológia 6*, 1996, 87-106.

LESÁK – MUSILOVÁ – RESUTÍK 1998

Lesák, B. – Musilová, M. – Resutík, B.: *Archeologické výskumy v štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava*. In AVANS 1996, Nitra 1998, 106-110.

LESÁK – RESUTÍK 2000

Lesák, B. – Resutík, B.: *Archeologické výskumy a nálezy v historickom jadre Bratislavy*. In AVANS 1999, Nitra 2000, 65-79.

LESÁK – VRTEL 2009

Lesák, B. – Vrtel, A.: *Archeologický výskum v Apponyiho paláci v Bratislave*. In *Pamiatky a múzea 1*, 2009, 43-48.

LICHNER 1960

Lichner, J.: *Náčrt stavebných dejín Bratislavského hradu*. In Ratkoš, P. – Lichner, J. – Polla, B. – Štefanovičová, T.: *Bratislavský hrad*. Bratislava 1960, 47-138.

LINDHAGEN 2009

Lindhagen, A.: *The transport amphoras Lamboglia 2 and Dressel 6A: a central Dalmatian origin?*. In *Journal of Roman Archeology 22*, 2009, 83-108.

LONČARIĆ – COSTA 2023

Lončarić, V. – Costa, M.: *Known Glass Compositions in Iron Age Europe—Current Synthesis and Emerging Questions*. In *Heritage 6*, 2023, 3835-3863.

LOUGHTON 2019

Loughton, E. M.: *Reuse, modification and ritual: Roman amphorae from the late Iron Age sanctuary of Corent (Puy-de-Dôme, France)*. In Barral, P. – Thivet, M. (eds.). *Sanctuaires de l'âge du Fer. Actualités de la recherche en Europe celtique occidentale*. Paris 2019, 385-390.

LOUGHTON – ALBERGHI 2015

Loughton, E. M. – Alberghi, L.: *Body Piercing during the Late Iron Age. The Case of Roman Amphorae from Toulouse*. In Poblome, J.-Malitana, D.-Lund, J. (eds.): *HEROM. Journal of Hellenistic and Roman Material Culture*. Vol. 4, Issue 1, 2015, 53-106.

MAGGETI et al

Maggeti, M. et al.: *Campanian Pottery: The Nature of the Black Coating*. In *Archaeometry* 23, 2, 1981, 199-207.

MAIDL 1991

Maidl, V.: *Amphoren vom Magdalensberg*. In *Instrumenta inscripta latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften. Ausstellungskatalog*. Pécs 1991, 25-26.

MAKOVICKÁ – MUSILOVÁ – LESÁK – KOLNÍKOVÁ 1992

Makovická, Z. – Musilová, M. – Lesák, B. – Kolníková, E.: *Rímska republikánska minca z Bratislavy, Dibrovho námestia*. In *Slovenská numizmatika XII*, 1992, 141.

MAKÝŠ 2018

Makýš, O.: *Rímske staviteľstvo. Komplexná monografia k realizácii výskumov a následnej obnovy rímskych stavebných pamiatok*. Bratislava 2018.

MAKÝŠ 2021

Makýš, O.: *Historické stavebné technológie a materiály. Staviteľstvo rímskeho obdobia*. Bratislava 2021.

MARTA 1991

Marta, R.: *Tecnica Costruttiva Romana*. Edizioni Kappa. Roma 1991.

MATHÉDESZ – SCHMIDTOVÁ 2019

Mathédesz, E – Schmidtová, J.: *Výrobky súkromných tehelní na juhozápadnom Slovensku s dôrazom na Gerulatu*. In Mellnerová Šuteková, J. - Bača, M. – Pavúk, P. (eds.): *Salve, Edvarde! A Toast to the Jubilee of E. Krekovič*. Bratislava 2019, 149-167.

MEIER 1996

Meier, Ch.: *Caesar. A Biography*. New York 1996.

MELICHERČÍK – REXA 1986

Melicherčík, M. – REXA, D.: *Výsledky umelecko-historického a archeologického výskumu na Nálepckovej 19-21 v Bratislave*. In *Archaeologia historica* 11, 1986, 271-280.

MENCL 1938

Mencl, V.: *Středověká města na Slovensku*. Bratislava 1938.

MENCL – MENCLOVÁ 1936

Mencl, V. – Menclová, D.: *Bratislava. Stavební obraz města a hradu*. Praha 1936.

McKEOWN 1999

McKeown, J.: *The Romano-British Amphora Trade to 43A.D: An Overview*. Dostupné online: <http://www.romanhistory.20m.com/project1c.htm>. [Citované 25.7. 2022].

MILITKÝ 2004

Militký, J.: *Neznámý nález římské mince z Bratislavy*. In *Slovenská numizmatika XVII*, 2004, 194.

MILITKÝ 2008

Militký, J.: *Mincovníctví v době laténské*. In Venclová, N. (ed.). *Archeologie pravěkých Čech / 7. Doba laténská*. Praha 2008, 122-128.

MILITKÝ 2013a

Militký, J.: *Hromadný nález hexadrachem typu BIATEC a stříbrného ingotu z neznámé lokality. K otázce původu stříbra u střeoevropských Keltů*. In *Numismatické listy*, 68, 2013, 99-122.

MILITKÝ 2013b

Militký, J.: *Hromadný nález hexadrachem typu Biatec z neznámé lokality a nový typ bratislavské mince s nápisem LATTV*. In *Numismatický sborník 27/2*, 2013, 161-178.

MILITKÝ 2016

Militký, J.: *The Coins of the Taurisci and Norici Found in Bohemia and Moravia*. In Karwowski, M. – Ramsel, P. C. (eds.): *Boii – Taurisci*. Wien 2016, 89-114.

MILITKÝ 2018

Militký, J.: *Mince jako univerzální prostředek směny*. In Militký, J. – Kysela, J. – Tisucká, M. (eds.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha 2018, 260-279.

MILITKÝ 2023

Militký, J.: *Mincovníctví Bójů a jejich sousedů. Keltské mince z oblasti středovýchodní Evropy ze sbírky Martina Ručky*. Praha 2023.

MILITKÝ – TORBÁGYI 2021

Militký, J. – Torbágyi, M.: *The Hoard of Celtic Coins from Deutsch Jahrndorf (Austria 1855)*. In *Památky archeologické CXII* (112), 2021, 237-299.

MILITKÝ – VÍCH 2011

Militký, J. – Vích, D.: *Nové nálezy římských mincí na Česko-Moravském pomezí*. In Droberjar, E. (ed.): *Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 279-306.

MINAROVICOVÁ 1990

Minarovičová, E.: *Římske mince v zbierke Slovenského národného múzea*. Bratislava 1990.

MINÁRIK 1985

Minárik, J.: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava 1985.

MOSSER 2015

Mosser, M.: *Die Legionsyiegelei von Vindobona im 17. Wiener Gemeindebezirk*. In *Fundort Wien. Berichte zur Archäologie* 18, 2015, 50-93.

MOOSER – ADLER-WÖFL 2018

Mooser, M. – Adler-Wöfl, K.: *Neues von der spätlatènezeitlichen Siedlung am Rochusmarkt – Die Grabungen in Wien 3, Kundmanngasse 21–27*. In Fundort Wien. Berichte zur Archäologie 21, 2018, 148-164.

MOREL 1980

Morel, J. P.: *La céramique campanienne: Acquis et Problèmes*. In P. Lévêque – J. P. Morel (eds.). *Céramiques hellénistiques et romaines I*. Paris, 85-122.

MORRICONE MATINI 1971

Morriconi Matini, L. M.: *Mosaici antichi in Italia. Pavimenti di signino repubblicani di Roma e dintorni*. Roma 1971.

MORTON 2019

Morton, V.: *Brass from the Past. Brass, made, used and traded from prehistoric times to 1800*. Oxford 2019.

MOTYKOVÁ – DRDA – RYBOVÁ 1984

Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A.: *Srovnání nálezů mincí se sídelní koncentrací v Čechách v době oppid*. In Slovenská numizmatika VIII, Bratislava 1984, 147-170.

MUSIL 2000

Musil, J.: *Römische Wehranlagen und Baumaterial nördlich der mittleren Donau*. In Bouzek, J. – Friesinger, H. – Pieta, K. – Komoróczy, B. (eds.): *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung*. Brno 2000, 87-94.

MUSILOVÁ 1987

Musilová, M.: *Výskum na Rudnayovom námestí v Bratislave*. In AVANS 1986. Nitra 1987, 74.

MUSILOVÁ 1988a

Musilová, M.: *Pokračovanie výskumu na Rudnayovom námestí 4 v Bratislave*. AVANS 1987. Nitra 1988, 92-93.

MUSILOVÁ 1988b

Musilová, M.: *Nález objektu z 11. stor. na Rudnayovom nám. č. 4 v Bratislave*. In Pamiatky a príroda Bratislavy 10. Bratislava 1988, 266-287.

MUSILOVÁ 2010

Musilová, M.: *Archeologický výskum v Starej radnici v Bratislave v rokoch 2008-2010*. In AVANS 2010, Nitra 2015, 172-175.

MUSILOVÁ 2012a

Musilová, M.: *Antické sklo z Bratislavského hradu – Zimná jazdiareň*. In Březinová, G. – Varsik, V. (eds.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Nitra 2012, 363-374.

MUSILOVÁ 2012b

Musilová, M.: *Hlavné námestie v Bratislave – pohrebisko z 11. storočia*. In Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy XXIV. Bratislava 2012, 9-28.

MUSILOVÁ 2016a

Musilová, M.: *Bratislavské oppidum*. In Musilová, M. et al (eds.): *Kelti z Bratislavy / Celti di Bratislava*. Catalogo della mostra / Katalóg výstavy. Bratislava 2016, 57-75.

MUSILOVÁ 2016b

Musilová, M.: *Keltská akropola na Bratislavskom hrade*. In Musilová, M. et al (eds.): *Kelti z Bratislavy / Celti di Bratislava*. Catalogo della mostra / Katalóg výstavy. Bratislava 2016, 77-93.

MUSILOVÁ 2018

Musilová, M.: *Helenistické sklo z Bratislavského hradu – Zimná jazdiareň*. In Staššíková-Štukovská, D. (zost.): *Historické sklo. Multidisciplinárne o historickom skle III*. Bratislava 2018, 95-101.

MUSILOVÁ 2019a

Musilová, M.: *Archeologické výskumy v rokoch 1970 až 1991*. In Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave. Zborník k 50. výročiu vzniku. Bratislava 2019, 55-71.

MUSILOVÁ 2019b

Musilová, M.: *Archeologický výskum jazdiarne na Bratislavskom hrade*. In Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave. Zborník k 50. výročiu vzniku. Bratislava 2019, 200-211.

MUSILOVÁ 2021

Musilová, M.: *Rímske stopy na akropole keltského oppida v Bratislave*. In Kucharík, J. (ed.). *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy*. Bratislava 2021, 25-37.

MUSILOVÁ – BARTA – HERUCOVÁ eds. 2014

Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (eds.): *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014.

MUSILOVÁ – HORANSKÝ 2020

Musilová, M. – Horanský, P.: *Archeologický výskum v Starej radnici v Bratislave v rokoch 2008-2010. Severné krídlo*. In Francová, Z. (ed.). *Mesto a jeho pamäť. Zborník z vedeckej konferencie*. Bratislava 2020, 112-128.

MUSILOVÁ – KOLNÍKOVÁ – HLOŽEK 2015

Musilová, M.-Kolníková, E.-Hložek, M.: *„Rímska stavba I“ na akropole bratislavského keltského oppida - svedectvo mincí*. In *Slovenská archeológia LXIII, č. 2., 2015, 239-308*.

MUSILOVÁ – LESÁK 1996a

Musilová, M. – Lesák, B.: *Neskorolaténske osídlenie na Hlavnom námestí č. 7 (Kutscherfeldov palác) v Bratislave*. In *Zborník Slovenského národného múzea 90 – Archeológia 6, 1996, 87-106*.

MUSILOVÁ – LESÁK 1996b

Musilová, M. – Lesák, B.: *Mince z neskorolaténskych objektov v Bratislave (archeologický výskum 1991-1995)*. In *Slovenská numizmatika XIV, 1996, 207-214*.

MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014

Musilová, M. – Minaroviech, Jana. *Hypotetická rekonštrukcia Rímskej stavby I. a skladu amfor v Zimnej jazdiarni*. In Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (eds.). *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 73-95.

MUSILOVÁ – RESUTÍK 2018

Musilová, M. – Resutík, B.: *Rímske vplyvy na akropole keltského oppida v Bratislave*. In Šenkirk, R. et al (ed.): *Dunajský limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2018, 116-127.

MUSILOVÁ – TURČAN 2010

Musilová, M. – Turčan, V.: *Zur Interpretation der Tegula mit eingeritzter menschlicher Gestalt aus Bratislava – Rusovce*. In ANODOS 8, Trnava 2008, 279-283.

MUSILOVÁ – TURČAN et al 2010

Musilová, M. – Turčan, V. et al.: *Rímske pamiatky na strednom Dunaji. Od Vindobony po Aquincum*. Bratislava 2010.

MUSTAŤA 2017

Mustața, S.: *The Roman Metal Vessels from Dacia Porolissensis*. Cluj-Napoca 2017.

MUŠIČ – HORVAT 2007

Mušič, B. – Horvat, J.: *Nauportus – an Early Roman trading post at Dolge njive in Vrhnika. The results of geophysical prospecting using a variety of independent methods*. In *Archeološki vestnik* 58, 2007, 219-283.

NAGY – GREGOR 2011

Nagy, P. – Gregor, M.: *Mineralogicko-petrografická charakteristika pálenej strešnej krytiny z Bratislavského hradu*. In *Form Urbes Medii Aevi* VI. Brno 2011, 194-203.

NEMETI 2021

Nemeti, S.: *Sacidava and Burticum. On a road bifurcation from Dacia Superior*. In *Acta Musei Napocensis* LVIII/I, 2021, 103-112.

NESTOROVIĆ et al 2022

Nestorović, A.: *3D rekonstrukcija antične mestne četrti Petovione – Digitalna obogatitev slovenske kulturne dediščine*. In Šteiner, M. – Ciglar, I. (eds.). *Archaeologia Poetovionensis* 4. Ptuj 2022, 69-80.

NEUDECKER 2015

Neudecker, R.: *Buildings, images, and rituals in the Roman world*. In Marconi, C. (ed.). *The Oxford Handbook of Greek and Roman Art and Architecture*. Oxford 2015, 352-373.

NIBLETT 1984

Niblett, R.: *Sheepen: an early Roman industrial site at Camulodunum*. In: *CBA Research Report*, No 57. London 1985.

NICODEMO – RAVASI – VOLONTÉ 2008

Nicodemo, M. – Ravasi, T. – Volonté, M.: *Le vie delle anfore. Il commercio di derrate alimentari a Cremona dal II secolo a.C. attraverso la testimonianza dei recipienti anforari dello scavo di Piazza Marconi*. In Baioni, M; Fredella, C.: *Archaeotrade. Antichi commerci nella Lombardia Orientale*. Milan 2008, 285-303.

NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ 1986

Nohejlová-Prátová, E.: *Základy numismatiky*. Praha 1986.

NORBERG-SCHULZ 1994

Norberg-Schulz, Ch.: *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. Praha 1994.

NOVOTNÝ 1987

Novotný, B.: *Bratislava praveká (minulosť územia Bratislavy od najstarších čias po zmenu letopočtu)*. In Horváth, V. (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986*. Bratislava 1987, 33-50.

NOVOTNÝ 1996

Novotný, B.: *Das Oppidum von Bratislava*. In Jerem, E.-Krenn-Leeb, A.-Neugebauer, J-W.-Urban, O.H. (eds.): *Die Kelten in den Alpen und an der Donau*. Budapest-Wien 1996, 395-401.

NOWOTNY 1918

Nowotny, E.: *Römerspuren nördlich der Donau*. Wien 1918.

NOWAKOWSKI 1988

Nowakowski, W.: *Metallglocken aus der römischen Kaiserzeit im europäischen Barbaricum*. In: *Archeologia Polona XXVII*, 1988, 69-146.

OHLENROTH 1925

Ohlenroth, L.: *Oberstdorf: Nebelhornweg (1500 m ü. M.) Fund einer römischen Glocke*. Das schwäbische Museum. Zeitschrift für Kultur, Kunst und Geschichte Schwabens, Jahrgang 1925, 151-154.

OKÁL 1983

Okál, M.: *Život a dielo Martina Rakovského. II. diel. Martin* 1983.

OLESON 2018

Oleson, J. P.: *Portable sundials for travelers: the empire's geography for intellectuals*. In *Journal of Roman Archeology* 2018, 717-721.

OLMER 2011

Olmer, F.: *Les amphores comme témoins de la romanisation dans l'Est de la Gaule*. In Reddé, M. et al (eds.). *Aspects de la Romanisation dans l'Est de la Gaule*. Glux-en-Glenne : Bibracte 2011, 829-840.

OLMER 2018

Olmer, F.: *Le commerce et les importations en Gaule au second âge du Fer*. In Guilaine, J. Garcia, D (eds.): *La protohistoire de la France*. Paris 2018, 455-471.

ONDROUCH 1938

Ondrouch, V.: *Limes romanus na Slovensku*. Bratislava 1938.

ONDROUCH 1941

Ondrouch, V.: *Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne*. Bratislava 1941.

ONDROUCH 1958

Ondrouch, V.: *Keltské mince typu Biatec z Bratislavy. Poklad veľkých strieborných mincí z roku 1942*. Bratislava 1958.

ONDROUCH 1962

Ondrouch, V.: *Mince rímskej republiky na Slovensku*. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 9, Nitra 1962, 169-186.

- ONDROUCH 1964
Ondrouch, V.: *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*. Bratislava 1964.
- PALLECCHI 2002
Pallecchi, S.: *I mortaria di produzione centro-italica. Corpus dei bolli*. Roma 2002.
- PANIS – BUDAJ 2006
Panis, B. – Budaj, M.: *Poklady mincí na Slovensku zo zbierok Slovenského národného múzea*. Bratislava 2006.
- PARKER 2018
Parker, A.: *The Bells! The Bells!’ Approaching Tintinnabula in Roman Britain and Beyond*. In Parker, A. – Mckie, S. (eds.): *Material approaches to Roman magic. Occult Objects and Supernatural Substances*. Oxford – Hawertown 2018, 57-68.
- PASAVENTO MATTIOLI ed. 1992
Pasavento Mattioli, S. (ed.): *Anfore romane a Padova: Ritrovamenti dalla Città*. Modena, 1992.
- PAULSEN 1933
Paulsen, R.: *Die Münzprägung der Boier*. Leipzig – Wien 1933.
- PEACOCK 1977
Peacock, D.: *Roman amphorae : typology, fabric and origins*. In *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude typologique des amphores*. Actes du colloque de Rome (17-19 mai 1974). Collection de l'École française de Rome 32. Rome 1977, 261-278.
- PELIKÁN 1956
Pelikán, O.: *Carnunský reliéf v Mestskom múzeu v Bratislave*. In *Slovenská archeológia IV-2*, 1956, 309-317.
- PELIKÁN 1978
Pelikán, O.: *Hranice římského impéria na Malém Dunaji*. In *Listy filologické*, roč. 101, č. 4, 1978, 213–220.
- PELIKÁN 1982
Pelikán, O.: *Naše země v době římské*. In *Čtení o antice 1980/1981*. Praha 1982, 20-22.
- PETRÍK et al 2024
Petrík, I.: *Brass ingot from the Bratislava oppidum – product of advanced technology*, v tlači.
- PETTARIN 1991
Pettarin, S.: *Rinvenimenti di monete celtiche a Moggio Udinese*. In *Aquileia Nostra. Pubblicazione Annuale*, roč. LXII, 1991, č. 1, 101-122.
- PICCOTTINI 1989
Piccottini, G.: *Bauen und Wohnen in der Stadt auf dem Magdalensberg*. Wien 1989.
- PICCOTTINI 1993
Piccottini, G.: *Tipologie e tecniche edilizie sul Magdalensberg*. In *Quaderni di archeologia del Veneto IX*. 1993, 196-205.

PICHLEROVÁ 1970

Pichlerová, M.: *Bratislava v rímskej dobe*. In Bratislava. Spisy Mestského múzea v Bratislave V. Bratislava 1970, 7-22.

PICHLEROVÁ 1982

Pichlerová, M.: *Jantárová cesta a rímske mince v dejinách Bratislavy*. In Vlastivedný časopis 1, 1982, 12-18.

PICHLEROVÁ 1984

Pichlerová, M.: *Janátrová a Limitná cesta v bratislavskej bráne*. In Studeníková, E. – Zachar, L. (eds.): Zborník prác Ľudmile Kraskovskej. K životnému jubileu. Bratislava 1984, 92-106.

PICHLEROVÁ 1988

Pichlerová, M.: *Rímske zlaté okrasy z Bratislavy*. In Kam v Bratislave 2, 1988, 21-22.

PICHLEROVÁ 1992a

Pichlerová, M.: *Významné ojedinelé nálezy z doby rímskej v Bratislave*. In Zborník Slovenského národného múzea 86 – Archeológia 2, 1992, 83-112.

PICHLEROVÁ 1992b

Pichlerová, M.: *Rímske kahance z Bratislavy a z okolia Komárna*. In Pamiatky a múzeá 2, 1992, 3-5.

PICHLEROVÁ 1994

Pichlerová, M.: *Dejiny archeologického bádania v Bratislave (3)*. In Múzeum, roč. 39, č. 4, 1994, 1-5.

PICHLEROVÁ – NEUMANN 1979

Pichlerová, M. – Neumann, A. R.: *Rímsky náhrobný kameň v Boldogu (Interrex v canabae légie z Carnunta?)*. In Zborník Slovenského národného múzea. História 27. 1987, 51-61.

PIETA 1996

Pieta, K.: *Der römische Import der Spätlatènezeit in der Slowakei*. In Arheološki Vestnik 47, 1996, 183 – 195.

PIETA 2008

Pieta, K.: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Nitra 2008.

PIETA 2011

Pieta, K.: *Chvála archeológie Bratislavského hradu*. In Barta, P. – Lesák, B. – Musilová, M. – Resutík, B. (eds.). Svedectvo času. Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade. Katalóg výstavy. Bratislava 2011, 10-14.

PIETA – PLACHÁ 1999

Pieta, K. – Plachá, V.: *Die ersten Römer im nördlichen Mitteldonauraum im Lichte der neuen Grabungen in Devín*. In: Fischer, Th. – G. Precht, G. – Tejral, J. (eds.): Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Köln – Brno 1999, 179–205.

PIETA – PLACHÁ 2000

Pieta, K. – Plachá, V.: *Nové objavy na rímskom Devíne*. In Pamiatky a múzeá 3, 2000, 6-9.

PIETA – ZACHAR 1993

Pieta, K. – Zachar, L.: *Mladšia doba železná (laténska)*. In Štefanovičová, T. et al. Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 148-182.

PIVKO 2012a

Pivko, D.: *Zdroje kamenného materiálu na historické stavby na hradnom vrchu v Bratislave*. In: Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok, 24, Bratislava 2012, 179-196.

PIVKO 2012b

Pivko, D.: *Stavebný a dekoračný kameň a jeho opracovanie na stredovekom Slovensku*. In Archaeologia historica 2, 2012, 609-628.

PIVKO 2014

Pivko, D.: *Rímske opracované kamene na bratislavskom hradnom kopci v širšom okolí, sekundárne využívané v stredoveku*. In Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (eds.). Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova. Bratislava 2014, 265-275.

PLACHÁ 1968

Plachá, V.: *Archeologický výskum po druhej svetovej vojne*. In 100 rokov Mestského múzea v Bratislave 1868-1968. Spisy mestského múzea v Bratislave. Bratislava 1968, 223-231.

PLACHÁ 2006

Plachá, V.: *Pred 110 rokmi sa narodil Ovídius Faust*. In Bratislavské noviny, 2006, roč. IX, č. 34, 22.

PLACHÁ – HLAVICOVÁ 1987

Plachá, V. – Hlavicová, J.: *Výsledky archeologického výskumu v suterénoch starej radnice v Bratislave*. In Zborník Slovenského národného múzea. História 27. 1987, 117-149.

PLACHÁ – HLAVICOVÁ – KELLER 1990

Plachá, V. – Hlavicová, J. – Keller, I.: *Slovanský Devín*. Bratislava 1990.

PLACHÁ – PIETA 1986

Plachá, V. – Pieta, K.: *Römerzeitliche besiedlung von Bratislava – Devín*. In Archeologické rozhledy XXXVIII, 1986, 339-357.

PLEINER 1979

Pleiner, R.: *Otázka státu ve staré Galii. Ke společenskému zřízení u pevninských Keltů v pozdním laténském období*. Praha 1979.

PLÖCKINGER 1985

Plöckinger, E.: *Metallkundliche Untersuchungen an Bronzefibeln vom Magdalensberg in Kärnten*. In: Vetter, H.: Lebendige Altertumswissenschaft, Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahres, Wien 1985, 405-409.

PODOLINSKÁ 1996

Podolinská, T.: *Odvrátená strana bratislavskej keltskej mince s legendou MACCIVS*. In Slovenský národopis 1996, roč. 44. č. 2, 143-158.

POLÁČEK 2014

Poláček, L.: *Velkomoravská cirkevní architektura*. In Kouřil, P. (ed.): Velká Morava a počátky křesťanskví. Brno 2014, 87-91.

- POLÁK 1954
Polák, V.: *Jazyk Biatekú*. In Archeologické rozhledy VI, 1954, 76-79.
- POMBERGER 2016
Pomberger, P. M.: *Wiederentdeckte Klänge: Musikinstrumente und Klangobjekte vom Neolithikum bis zur römische Kaiserzeit im mittleren Donaauraum*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Bd. 280, Bonn 2016.
- POMBERGER 2018
Pomberger, P. M.: *Roman Bells in Central Europe: Typologies and Discoveries*. In Musicarcheology Vienna. Online Publication 1, 2018, 1-18.
- POMBERGER – MÜHLHANS, J. – SAUNDERSON 2022
Pomberger, B. M. – Mühlhans, J. – Saunderson, K.: *Metallic idiophones of the Early History Period from the archaeological collection of the Slovakian National Museum in Bratislava*. In Zborník Slovenského národného múzea 116 – Archeológia 32, 2022, 355-378.
- POMBERGER – SÁNTA – MÜHLHANS – MOZGAI – BAJNÓCZI 2021
Pomberger, B. M. – Sánta, B. – Mühlhans, J. – Mozgai, V. – Bajnóczi, B.: *Roman bells from Savaria and the Migration period pellet bells from Vas County*. In Savaria 43, 2021, 73-120.
- POUX 2004
Poux, M.: *The Age of Wine / L'Âge du Vin. Feasting and Libation Practices in pre-roman Gaul / Rites de boisson, festins et libations en Gaule indépendante*. Montagnac 2004.
- POUX – FICHTL 2019
Poux, M. – Fichtl, S.: *Fana, theatra et villae : trois emprunts protohistoriques aux origines de l'architecture gallo-romaine*. In Guichard, V. – Vaginay, M. (eds.): *Les modèles italiens dans l'architecture des IIe et Ier siècles avant notre ère en Gaule et dans les régions voisines*. Collection Bibracte 30. Glux-en-Glenne 2019, 449-482.
- POUX - PRANYIES et al 2009
Poux, M. - Pranyies, A. et al.: *Taverne à la gauloise à Coirent (Puy-de-Dôme)*. In L'Archéologue. Revue d'archéologie et d'histoire, vol. 100, 2009, 2-5.
- POLLA 1979
Polla, B.: Bratislava. *Západné suburbium (výsledky archeologického výskumu)*. Bratislava 1979.
- POLLA – VALLAŠEK 1991
Polla, B. – Vallašek, A.: *Archeologická topografia Bratislavy*. Bratislava 1991.
- PRCHLÍK 2016
Prehlik, I.: *Strabón a Tacitus o počátcích dějin České kotliny. Několik poznámek k otázkám znovunastoleným Vladimírem Salačem*. In Archeologické rozhledy, 2016, roč. 68, č. 4, 2016, 532-543.
- PUŠKÁROVÁ – PUŠKÁR 1989
Puškárová, B. – Puškár, I.: *Bratislava. Pamiatková rezervácia*. Bratislava 1989.
- PÜSPÖKI NAGY 1971
Püspöki Nagy, P.: *Limes Romanus na Slovensku*. In Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica, roč. 21/1970, 1971, 129-175.

RADNÓTI 1938

Radnóti, A.: *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien*. Budapest 1938.

RAJTÁR 2015

Rajtár, J.: *Germánske nálezy z rímskeho drevozemného tábora v Iži*. In Zborník Slovenského národného múzea 109 – Archeológia 25, 2015, 379-399.

RAJTÁR 2020

Rajtár, J.: *Kde táborili vojská Marca Aurelia?* In Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok 31. Bratislava 2020, 41-76.

RAJTÁR 2021a

Rajtár, J.: *Rímsky kastel v Iži*. In Kucharík, J (ed.): *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy. Romans and Slovakia. Exhibition Catalogue*. Bratislava 2021, 73-81.

RAJTÁR 2021b

Rajtár, J.: *Markoanské vojny*. In Kucharík, J (ed.): *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy. Romans and Slovakia. Exhibition Catalogue*. Bratislava 2021, 63-71.

RATKOŠ – LICHNER – POLLA – ŠTEFANOVIČOVÁ 1960

Ratkoš – Lichner – Polla – Štefanovičová, T.: *Bratislavský hrad*. Bratislava 1960.

RAYBOULD – SIMS-WILLIAMS 2009

Raybould, M. E. – Sims-Williams, P.: *Instraduction and Supplement to the Corpus of Latin Inscriptions of the Roman Empire containing Celtic Personal Names*. Aberystwyth 2009.

REHÁČKOVÁ 2008

Reháčková, T.: *Kultúrno-historické a prírodné prvky ovplyvňujúce obraz mestskej krajiny (na príklade Starého Mesta v Bratislave)*. In Acta Environmentalica Universitatis Comenianae (Bratislava), vol. 16, 2, 2008, 43-55.

REHREN 1999

Rehren, T.: *Small Size, Large Scale Roman Brass Production in Germania Inferior*. In Journal of Archoeological Science 26, 1999, 1083–1087.

REPKA 2020

Repka, D.: *Laténska keramika ako predmet štúdia*. Vysokoškolská učebnica. Nitra 2020.

RESUTÍK 2007

Resutík, B.: *Východné suburbium bratislavského oppida – archeologický výskum na Hlavnom námestí 8*. In Zborník Slovenského národného múzea 101 – Archeológia 17, 2007, 97-120.

RESUTÍK 2011

Resutík, B.: *Archeologický výskum na severnej terase*. In Barta, P. – Lesák, B. – Musilová, M. – Resutík, B. (eds.). *Svedectvo času. Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade*. Katalóg výstavy. Bratislava 2011, 42-48.

RESUTÍK 2012

Resutík, B.: *Prienik rímskej kultúry do neskorolaténskeho prostredia. Najnovšie výskumy na Bratislavskom hrade. Výskum na severnej terase Hradu*. In Šedivý, J. - Štefanovičová, T. (eds.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a .13. storočia*. Bratislava 2012, 202-205.

RESUTÍK 2014

Resutík, B.: Keltsko-rímska stavba II vo svetle antického stredomorského importu v keltskom prostredí. In Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (eds.). Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova. Bratislava 2014, 153-166.

RESUTÍK 2016

Resutík, B.: *Rímska stavba II vo svetle antického stredomorského importu v keltskom prostredí a torzá stavieb III, IV a VI.* In Barta, P. – Musilová, M. (eds.). Kelti z Bratislavy. Katalóg výstavy. Bratislava 2016, 35-50.

RESUTÍK 2017

Resutík, B.: The Roman Building No. II in the context of the Mediterranean imports of goods of Roman provenance in the Celtic environment and remains of Buildings No. III, IV and VI. In Barta – Musilová (eds.). The Celts of Bratislava. Exhibition Catalogue. Bratislava 2017, 47-65.

RESUTÍK 2019

Resutík, B.: *Archeologický výskum severnej terasy na bratislavskom hrade.* In Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave. Zborník k 50. výročiu vzniku. Bratislava 2019, 190-199.

RESUTÍK – KOLNÍKOVÁ 2020

Resutík, B. – Kolníková, E.: *Mince z „rímskej stavby II“ na akropole Bratislavského keltského oppida.* In Numizmatika, 2020, č. 18, s. 9-18.

RIC I 1984

The Roman Imperial Coinage. Vol. I. Sutherland, C. H. V. (ed.). London 1984.

RIZ 1993

Riz, A. E.: *Le monete celtiche AR di tipo BIATEC. Raffronto con i denari repubblicani romani.* In ACTES du XIe Congrès International de Numismatique. Volume II. Louvain-la-Neuve 1993, 59-61.

ROGAZEA – BERZOVAN 2016

Rogazea, O. C. – Berzovan, A.: *Considerații privind două piese de bronz din stațiunea dacică de la Unip-Dealul Cetățuica (com. Sacoșu Turcesc, jud. Timiș)* In: D. Micle, A. Stăvilă, C. Oprean, S. Forțiu (Eds.), Arheovest, IV, 1, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 26 noiembrie 2016, In Honorem Adrian Bejan. Szeged 2016, 259–264.

ROGERS 2020

Rogers, D.: *The Hanging Garlands of Pompeii: Mimetic Acts of Ancient Lived Religion.* In Arts 9, 2020, 1-19.

ROHATSCH 2005

Rohatsch, A.: *Neogene Bau- und Dekorgesteine Niederösterreichs und des Burgenlandes.* In Schwaighofer, B. – Eppensteiner, W. (eds.): *Nutzbare Gesteine von Niederösterreich und Burgenland. „Junge“ Kalke, Sansteine und Konglomerate – Neogen.* Wien 2005, 9-56.

ROTHENHÖFER 2015

Rothenhöfer, P. 2015: *Bemerkungen zu einem gestempelten römischen Messingbarren.* In: Gephyra 12, 2015, 231 – 237.

- ROWAN 2018
Rowan, C.: *From Casar to Augustus (c. 49 BC-AD 14). Using Coins as Sources*. Cambridge 2018.
- RÖTTGER 2013
Röttger, Ch.: *DEVII, FAPIARIX und FAPIARIX retrograd. Vorschlag zur korrekten Lesung einiger Münzlegenden*. In Numismatický sborník 27/1, 2013, 27-33.
- RÖTTGER 2015
Röttger, Ch.: *Überlegungen zur Zeitstellung der Münzen der BIATEC-Reihe*. In Zborník Slovenského národného múzea 109 – Archeológia 25, 2015, 195-209.
- RÖTTGER 2018
Röttger, Ch.: *Imitation eines Münztyps aus Prägung des Oppidums Bratislava, aus der Marchegend*. In Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft, Band 58, 2018, 81-90.
- RRC
Crawford H. M.: *Roman Republican Coinage*. Cambridge 2014.
- SABOV 2021
Sabov, A.: *Náčrt chronologického vývoja územia Žitného ostrova v dobe rímskej na základe archeologických nálezov spôn*. In Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 68, 2, Nitra 2021, 343-356.
- SALAČ 2006
Salač, V.: *2000 let od rímského vojenského tažení proti Marobudovi Naše najstarší historické výročí a metodologické problémy studia starší doby rímské*. In Archeologické rozhledy 58, 2006, 462-485.
- SALAČ 2011
Salač, V.: *Oppida a urbanizační procesy ve střední Evropě*. In Archeologické rozhledy LXIII, 1, 2011, 23-64.
- SALAČ 2015
Salač, V.: *O velikosti keltského nádobí*. In Studia Hercynia XIX/1-2, 2015, 149-168.
- SALAČ 2016
Salač, V.: *Kvádové v nejstarších dějinách Čech a střední Evropy*. In Archeologické rozhledy LXVIII, 2016, 477-531.
- SALAČ 2021
Salač, V.: *Jak malá byla Marobudova říše? Prameny k rozsahu Marobudem ovládaného území a jejich interpretace*. In Památky archeologické CXII, 2021, 301-332.
- SAMUEL 2022
Samuel, M.: *Najnovšie výsledky výskumu stredovekého opevnenia Bratislavského hradu*. In Pamiatky a múzeá 3, 2022, 14-16.
- SCONTI MASELLI 1973
Sconti Maselli, F.: *Ceramica di „tipo Aco“ ad Aquileia*. In Aquileia Nostra. Rivista dell'Associazione nazionale per Aquileia XLIV, 1973, 168-178.

SEDLÁK 2008

Sedlák, V.: *Geografické predpoklady vzniku štátov v rannom stredoveku*. In Štefanovičová, T. – Hulínek, D. (eds.): *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava 2008, 65-77.

SEDLMAYER 1999

Sedlmayer, H.: *Die römischen Bronzegefäße in Noricum. Monographies instrumentum 10*. Montagnac 1999.

SEDLMAYER 2009

Sedlmayer, H.: *Die Fibeln von Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948-2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts. Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 16*. Klagenfurt am Wörthersee 2009.

SCHMIDTOVÁ – MATHÉDESZ 2019a

Schmidtová, J. – Mathédesz, E.: *Limes Romanus a slovenská časť Dunajského limesu s dôrazom na Gerulatu*. In Šimončíčová-Koášová, P. – Gondová, A. (eds.): *Fortifikačné systémy na území Bratislavy. Od praveku po 2. svetovú vojnu*. Bratislava 2019, 41-60.

SCHMIDTOVÁ – MATHÉDESZ 2019b

Schmidtová, J. – Mathédesz, E.: *Limes Romanus a doklady vojenstva v Gerulate*. Bratislava 2019.

SCHMIDTOVÁ – MATHÉDESZ 2021

Schmidtová, J. – Mathédesz, E.: *Rímsky vojenský kastel Gerulata*. In Kucharík, J. (ed.): *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy. Romans and Slovakia. Exhibition Catalogue*. Bratislava 2021, 39-49.

SCHINDLER 1967

Schindler, M.: *Die „schwarze sigillata“ des Magdalensberges*. Klagenfurt 1967.

SCHINDLER-KAUDELKA 2000

Schindler-Kaudelka, E.: *Ceramica Norditalica decorata del Magdalensberg: Problemi aperti*. In Brogiolo, G. P. – Olcese, G. (eds.). *Produzione ceramica in area padana. Tra il II secolo a. C. e il VII secolo d. C.: nuovi dati e prospettive di ricerca*. Mantova 2000, 53-67.

SCHINDLER-KAUDELKA 2012

Schindler-Kaudelka, E.: *Céramiques communes du Magdalensberg : un cas exceptionnel dans le Norique*. In Baptiste Yon, J. (ed.). *Les céramiques communes dans leur contexte régional. Faciès de consommation et mode d'approvisionnement*. Lyon 2012, 197-231.

SCHINDLER-KAUDELKA 2015

Schindler-Kaudelka, E.: *Gobelet celtique, forme romaine. Adaptation ou création d'un nouveaurépertoire par les potiers du Norique ?* In Lemaître, S. – Batigne Vallet, C. (eds.). *Abécédaire pour un archéologue lyonnais : Mélanges offerts à Armand Desbat*. Collection Archéologie et Histoire Romaine, 31. 2015, 325-328.

SCHINDLER-KAUDELKA 2022

Schindler-Kaudelka, E.: *Pannonische glanztonware. A Special case in Central Europe or just a general pattern in Roman pottery?*. In Ožanić Roguljić, I. - Raičković Savić, A. (eds.). *Roads and Rivers, Pots and Potters in Pannonia. - Interactions, analogies and differences*. Zagreb 2022, 5-29.

SCHINDLER-KAUDELKA – MANTOVANI 2018

Schindler-Kaudelka, E. – Mantovani, V.: *La ceramica comune depurata del Magdalensberg*. In Janežič, M. – Nadbath, B. – Mulh, T. – Žižek, I. (eds.). *Nova odkritja med Alpami in Črnim morjem. Rezultati raziskav rimskodobnih najdišč v obdobju med leti 2005 in 2015. Zbornik 1. Mednarodnega aheološkega simpozija. Ptuj, 8 in 9. oktober 2015*. Ljubljana 2018, 327-400.

SCHINDLER-KAUDELKA – ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 2016

Schindler-Kaudelka, E. – Zabehlicky-Scheffenegger, S.: *Le commerce entre l'Adriatique e tle Magdalensberg*. In Cace, S. – Kurilic, A. – Tassaux, F. (eds.). *Les routes de l'Adriatique antique. Géographie et économie*. Bordeaux-Zadar, 2006, 151-165.

SIMPSON 2007

Simpson, C. J.: *Tintinnabulum and Thermae*. A note on Martial, Ep. XIV, 163. In *Latomus* 66, 2007, 114-119.

SKOVMOELLER – BRØNS – SARGENT 2016

Skovmøller, A. – Brøns, C. – Sargent, M. L.: *Egyptian blue: modern myths, ancient realities*. In *Journal of Roman Archeology* 29, 2016, 371-387.

SLOVNÍK 1974

Kolektiv autorov.: *Slovník antické kultury*. Praha 1974.

SOFKA 2023

Sofka, S.: *Výpovedné možnosti rímsko-provinciálnej keramiky na pohrebiskách z Moravy*. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 70, 1. Nitra 2023, 89-102.

SOJÁK 2004

Soják, M.: *Rímske mince a ľudské kosti zo Žehry – Temnej jaskyne*. In *Slovenská numizmatika* 17, 2004, 197-200.

SPEIDEL 2009

Speidel, M. A.: *Roman army pay scales*. In *Speidel, M. A. (ed.). Heer un Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*. Stuttgart 2009, 349-380.

STANEKOVÁ – FOJTÍK – POPELKA 2018

Staneková, Z. – Fojtík, A. – Popelka, M.: *Nížinné sídlisko púchovskej kultúry v Malenoviciach pri Zlíne*. In *Acta Musealia. Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíne a Muzea regionu Valašsko, Vsetín XVI*, 1-2, 2018, 32-52.

STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ 2020

Staššíková-Štukovská, D.: *Bola v bratislavskej sklárskej peci panva, pernica alebo sklárska vaňa?* In Tomková, K. – Venclová, N. (eds.): *Krajinou archeologie, krajinou skla. Studie věnované PhDr. Eve Černé*. Praha – Most 2020, 115-124.

STOKLAS 2017

Stoklas, B.: *Rímske mince z hradu Devín a jeho okolia*. In Harmadyová, K. (ed.). *Devín Veroniky Plachej. Zborník k životnému jubileu PhDr. V. Plachej*. Bratislava 2017, 63-74.

STOKLAS 2018

Stolas, B.: *Nálezy mincí z doby římskéj v katastrálnom území Bratislava-Devín od počiatkov archeologických výskumov po súčasnosť*. In *Denarius* 7, Bratislava 2018, 35-51.

STOKLAS 2020

Stoklas, B.: *Začiatok hospodárskej krízy Rímskeho impéria v konfrontácii s nálezmi antoniniánov v 2.-3. storočí po Kristovi na území Čiech, Moravy, Slovenska, Horného a Dolného Rakúska a Maďarska*. Dizertačná práca. Hradec Králové 2020.

STOKLAS 2021

Stoklas, B.: *Kat. Svedectvá mincí*. In Kucharík, J (ed.): *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy. Romans and Slovakia. Exhibition Catalogue*. Bratislava 2021, 300.

STOKLAS 2022

Stoklas, B.: *Zaujímavý hromadný nález mincí zo Šamorína*. In *Pamiatky a múzeá* 1, 2022, 61-65.

STOKLAS – HRABKOVSKÝ 2019

Stoklas, B. – Hrabkovský, M.: *Staré rímske razby mincí z oblasti stredodunajského barbarika v neskoriantickom období*. In *Numismatický sborník* 33/2, 2019, 123-138.

STONE 1987

Stone, S. C.: *Presigillata from Morgantina*. In *American Journal of Archeology*. Vol. 91, No. 1, 1987, 85-103.

SVOBODOVÁ 1983

Svobodová, H.: *Bronzové nádoby z keltských oppid v Čechách a na Moravě*. In *Archeologické rozhledy* 35, 1983, 656-677.

SVOBODOVÁ 2015a

Svobodová, H.: *Rozmach sklářské výroby za římského císařství (Foukané sklo ze sbírky Národního muzea)*. In *Časopis Národního muzea. Řada historická* 184, 3-4, Praha 2015, 15-30.

SVOBODOVÁ 2015b

Svobodová, H.: *Antické sklo ze sbírky Národního muzea tvarované pomocí formy a foukané do formy*. In *Časopis Národního muzea. Řada historická* 184, 1-2, Praha 2015, 3-18.

SWOBODA 1965

Swoboda, E.: *Traian und der pannonische Limes*. In *Carnuntum Jahrbuch* 8, 1965, 9-20.

SZABÓ – TIMÁR – SZABÓ 2007a

Szabó, M. – Timár, L. – Szabó, D.: *Bibracte, the Monumental Complex on the Pâturage du Couvent*. In Borhy, L.-Dévai, K.-Tankó, K. (eds.). *Celto-Gallo-Roman. Studies of the MTA-ELTE Research Group for Interdisciplinary Archeology*. Paris 2018, 11-25.

SZABÓ – TIMÁR – SZABÓ 2007b

Szabó, M. – Timár, L. – Szabó, D.: *La basilique de Bibracte – un témoignage précoce de l'architecture romaine en Gaule centrale*. In *Archäologisches Korrespondenzblatt* 37, 2007, 3, 389-407.

ŠAJGALÍK – HULMAN 1976

Šajgalík, J. – Hulman, R.: *Geologické pomery centrálnej mestskej oblasti v Bratislave*. In *Geologický průzkum*, 1976, roč. 18, č. 1, 5 – 7.

ŠAŠEL KOS 2013

Šašel Kos, M. *The Roman Conquest of Illyricum (Dalmatia and Pannonia) and the Problem of the Northeastern Border of Italy*. In Mrozewicz, L. (ed.): *Studia Europaea Gnesnensia* 7, Poznań–Gniezno 2013, 169-200.

ŠEDIVÝ 2012

Šedivý, J.: *Od županovho podhradja ku kráľovskému mestu*. In Šedivý, J. - Štefanovičová, T. (eds.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. Bratislava 2012, 431-439.

ŠEFCÁKOVÁ 2016

Šefčáková, A.: *Kelti z Bratislavy*. In Barta, P. – Musilová, M. (eds.). *Kelti z Bratislavy. Katalóg výstavy*. Bratislava 2016, 93-103.

ŠIMEK 1930

Šimek, E.: *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia. Svazek I*. Brno 1930.

ŠIMONČIČOVÁ-KOÓŠOVÁ 2019

Šimončičová-Koóšová, P.: *Vodná veža – Opevnená obrana brodu, hradu a mesta*. In Šimončičová Koóšová P.-Gondová, A.: *Fortifikačné systémy na území Bratislavy. Od praveku po 2. svetovú vojnu*. Bratislava 2019, 166-187.

ŠIMONČIČOVÁ-KOÓŠOVÁ et al 2019

Šimončičová Koošová, P. et al.: *Lokalizácia najstaršieho sakrálneho priestoru v kostole sv. Mikuláša v Bratislave – Podunajských Biskupiciach (výsledky archeologického výskumu)*. In *Archaeologia historica* 44, 2, 2019, 749-773.

ŠIMONČIČOVÁ KOÓŠOVÁ – LESÁK – PIVKO 2015

Šimončičová Koóšová, P. – Lesák, B. – Pivko, D.: *Kamenárske značky z Kaplnky sv. Jakuba v Bratislave*. In *Archaeologia historica* 40, 2, 2015, 711-731.

ŠNEIDROVÁ 1957

Šneidrová, K.: *Pohřebiště v Tišicích a problematika pohřebního ritu ve starší době římské*. In *Archeologické rozhledy* 9, 1957, 82-103.

ŠOPAR 2021

Šopar, A.: *On the tables of Roman emperors, soldiers and commoners. Ribbed glass bowls*. Pula 2021.

ŠTEFANOVIČOVÁ 1975

Štefanovičová, T.: *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*. Bratislava 1975.

ŠTEFANOVIČOVÁ 1993

Štefanovičová, T.: *Slovanská Bratislava*. In Štefanovičová, T. et al. *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava 1993, 236-242.

ŠTEFANOVIČOVÁ 2004

Štefanovičová, T.: *Bratislava – hraničné mesto*. In *Archaeologia historica*, vol. 29, č 1, 2009, 53-60.

ŠTEFANOVIČOVÁ 2005

Štefanovičová, T.: *Príspevok k nálezom z doby rímskej v Bratislave*. In *Východoslovenský pravek VII*, 2005, 23-30.

ŠTEFANOVIČOVÁ 2008

Štefanovičová, T.: *Južné podhradie Bratislavského hradu*. In *Pamiatky a múzeá* 4, 2008, 43-47.

ŠTEFANOVIČOVÁ 2012

Štefanovičová, T.: *Južné podhradie Bratislavského hradu*. In *Archaeologia historica*, 2012, roč. 37, č. 2, 343-356.

ŠTEFANOVIČOVÁ 2014

Štefanovičová, T.: *Najstaršie výskumy Bratislavského hradu*. In Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (eds.). *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 17-29.

ŠTEFANOVIČOVÁ et al 2004

Štefanovičová, T.: *Dóm sv. Martina v Bratislave. Archeologický výskum 2002-2003*. Bratislava 2004.

ŠTEFANOVIČOVÁ – FIALA 1967

Štefanovičová, T. – Fiala, A.: *Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia*. In *Historica. Sborník Filozofickej fakulty*, 1965, roč. 16, 77 - 110.

ŠTEFANOVIČOVÁ – HENNING – RUTTKAY 2006

Štefanovičová, T. – Henning, J. – Ruttkay, M.: *Možnosti prezentácie veľkomoravských archeologických pamiatok na Bratislavskom hrade*. In Pieta, K. – Ruttkay, A. – Ruttkay, M. (eds.): *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Nitra 2006, 237-246.

ŠTEFANOVIČOVÁ – HENNING – RUTTKAY 2007

Štefanovičová, T. – Henning, J. – Ruttkay, M.: *Dokumentácia archeologických situácií v Leopoldovskej bašte Bratislavského hradu*. In *AVANS 2005*. Nitra 2007, 190-191.

ŠTEFANOVIČOVÁ et al 2008

Štefanovičová, T. et al.: *Predbežná správa z archeologického výskumu bratislavského podhradia – Vydrice*. In *Zborník Slovenského národného múzea 102 – Archeológia* 18, 2008, 249-256.

ŠTEFANOVIČOVÁ et al 2011

Štefanovičová, T. et al.: *Archeologický výskum bratislavského podhradia – Vydrica*. In *AVANS 2008*, Nitra 2011, 265-266.

ŠTEFANOVIČOVÁ – FIALA 1965

Štefanovičová, T. – Fiala, A.: *Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia*. In *Historica. Sborník Filozofickej fakulty*, 1965, roč. 16, 77 - 110.

ŠTEFANOVIČOVÁ – FIALA 1967

Štefanovičová, T. – Fiala, A.: *Veľkomoravská bazilika, kostol sv. Salvátora a pohrebisko na Bratislavskom hrade*. In *Historica. Sborník Filozofickej fakulty*, 1967, roč. 18, s. 151-216.

ŠTOLCOVÁ – KOLNÍK 2010

Štolcová, T. – Kolník, T.: *Tkáčske dielne z neskorej doby rímskej v Cíferi-Páci*. In Beljak, J.-Březinová, G.-Varsik, V. (eds.). *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*. Nitra 2009, 467-487.

ŠUTA 2013

Šuta, I., *Amphora Lids from Siculi*. In Quaderni Friulani di Archeologia XXII/XXII, 2012/2013, 111-129.

ŠVAŇA 2012

Švaňa, K.: *Glazovaná keramika z rímskeho tábora v Iži v kontexte severopanónskeho limitu. Dizertačná práca*. Trnava 2012.

TEJRAL 1991

Tejral, J.: *Archeologická svědectví římsko-germánských vztahů v oblasti severně od středního Dunaje do doby markomanských válek*. In Královská hrobka z Mušova. Mikulov 1991, 5-13.

THYSEL – TRAXLER – HUBER 2024

Thysel, E. – Traxler, S. – Huber, L.: *Der Legionsstützpunkt Lauriacum/Enns. Siedlungsstruktur – Gräberfelder – Siedlungsentwicklung*. In Horvat, J. – Groh, S. – Strobel, K. – Belak, M. (eds.): *Roman Urban Landscape. Towns and minor settlements. From Aquileia to the Danube*. Ljubljana 2024, 327-356.

TIMÁR 2015

Timár, L.: *The Roman domus in transition: The atrium houses of Bibracte*. In *Studia Archaeologica Nicolae Szabó LXXV annos nato dedicata*. Budapest 2015, 281-294.

TIMÁR 2016

Timár, L.: *How the floor-plan of a Roman domus unfolds. Complementary observations on the Pâture du Couvent. (Bibracte) in 2016*. In *Dissertationes Archaeologicae ex Institutio Archeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae*. Se. 3, No. 4, 2016, 325-336.

TITTE – HATTON 2009

Titte, M. – Hatton, G.: *Egyptian Blue Pigment in the Roan World*. In Gosden, Ch.-Hamerow, H.-De Jersey, P.-Lock, G. (eds.). *Communities and Connections: Essays in Honour of Barry Cunliffe*. Oxford 2009, 75-92.

TIUSSI 2007

Tiussi, C.: *Nuove attestazioni di bolli su anfore Lamboglia 2 da Aquileia dal suo territorio*. In *Aquileia Nostra LXXVIII*, 2007, 161-192.

TOCD 1999

The Oxford Classical Dictionary, 3rd edition. S. Hornblower-A. Spawforth (eds.). Oxford 1999

TOKÁROVÁ 2010

Tokárová, L.: *Povodie strednej Torysy ako významná komunikačná spojnica v dobe rímskej v kontexte výskytu rímskych importov*. In *Annales historici presovienses*, 2010, roč. 10, č. 1 – 2, 31-53.

TOKÁROVÁ 2014

Tokárová, L.: *Priebeh rímskej expanzie do stredného Podunajska v antických prameňoch*. In Tokárová, Z. – Pekár, M. (eds.): *Človek, spoločnosť, doba. Stretnutie mladých historikov III*. Košice 2014, 20-28.

TREFNÝ 2016

Trefný, M.: *Nejstarší písmo na našem území u mladolaténských Keltů?* In Nekvapil, L. (ed.): *Kultura psaní v dějinách*. Pardubice 2016, 29-42.

TURČAN 1985

Turčan, V.: *Germánsky výrobný objekt zo Stupavy*. In Zborník Slovenského národného múzea – História 25, Bratislava 1985, 93-116.

TURČAN 2009

Turčan, V.: AD: *Včasnostredoveká sklárska pec v Bratislave na Devínskej Kobyle*. In In Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 45, Nitra 2009, s. 109-124, 83-86.

TURČAN 2010

Turčan, V.: *K vývoju sídelnej štruktúry východného úpätia Malých Karpát v dobe rímskej*. In Beljak, J.-Březinová, G.-Varsik, V. (eds.). *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskej doby laténskej po včasný stredovek*. Nitra 2009, 501-507.

TURČAN 2012

Turčan, V.: *Ein Baukomplex aus der römischen Kaiserzeit in Stupava Ein Konzept der Bauentwicklung*. In Březinová, G.-Varsik, V. (eds.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Nitra 2012, 419-427.

TURČAN 2014

Turčan, V.: *Počiatky kresťanstva na slovenskom území z hľadiska múzejnej prezentácie*. In Múzeum LX, 1, 2014, 19-22.

TURČAN 2019

Turčan, V.: *Osemnásť kolokvium k otázkam rímsko-germánskej archeológie*. In Zborník Slovenského národného múzea. *Archeológia* 29, 2019, 233-234.

TURČAN 2021

Turčan, V.: *Antická rezidencia a hospodársky dvorec v Stupave*. In Kucharík, J (ed.): *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy. Romans and Slovakia. Exhibition Catalogue*. Bratislava 2021, 111-121.

TURČAN 2022

Turčan, V.: *K interpretácii „kresťanských“ nálezov z doby rímskej na Slovensku*. In Rošková, D. (ed.): *Historica LIII. Zborník k 70. narodeninám docenta Pavla Valachoviča*. Bratislava 2022, 172-182.

URBÁNEK 2014

Urbánek, J. *Malé Karpaty. Príbeh pohoria*. Bratislava 2014.

VALACHOVIČ 1988

Valachovič, P.: *Rímska municipálna správa v Panónii v mestách na Dunajskom limite v 1. – 3. storočí*. In Zborník Filozofickej fakulty. *Historica* 35-36, 1988, 23-47.

VALLAŠEK 1972

Vallašek, A.: *K starším dejinám Bratislavy*. In *Vlastivedný časopis*, 1972, roč. 21, č. 2, 89-91.

VALLAŠEK 1973

Vallašek, A.: *Poznámka k najstaršej kamennej architektúre Bratislavy*. In *Pamiatky príroda*, 1973, č. 2, 12-15.

- VALLAŠEK 1999
Vallašek, A.: *Predsunutý obranný systém Bratislavského hradu*. In Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia 9, 1999, 105-114.
- VALVERDE 2022
Valverde, A. L.: *La serie RRC 474 de L. VALERIVS ACISCVLVS*. In OMNI. Revue numismatique. Revista Numismática 16, 2022, 37-53.
- VARSÍK 1999
Varsík, V.: *Ländliche Besiedlung im Hinterland des Kastells Gerulata. Siedlung der autochthonen Bevölkerung in Rusovce*. Gudea, N. (ed.): Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies. Zaľáu 1999., 629-642.
- VARSÍK 2009
Varsík, V.: *Rímske sklo z nietorých germánskych sídlisk na západnom Slovensku*. In Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 45, Nitra 2009, s. 109-124. 133-150.
- VARSÍK 2011a
Varsík, V.: *Slovensko na hraniciach Rímskej ríše. Kvádске sídlisko – vnútorná štruktúra a chronologický vývoj*. Trnava 2011.
- VARSÍK 2011b
Varsík, V.: *Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí*. Nitra 2011.
- VARSÍK 2017
Varsík, V.: *Niekoľko poznámok k výskytu spôn s hrotitou nôžkou na juhozápadnom Slovensku (skupina Almgren VI,2)*. In Droberjar, E. – Komoróczy (eds.): *Rímske a germánske spony ve střední Evropě (Archeologie barbarů)*. Brno 2017, 321-337.
- VARSÍK 2020a
Varsík, V.: *Stavebno-historický vývoj panónskeho limitu*. In Kuzmová, K.-Novotná, M. (eds.). *Úvod do klasickej archeológie IV. Rímske provincie a okrajové oblasti antického sveta*. Trnava 2020, 26-37.
- VARSÍK 2020b
Varsík, V.: *Germánske rezidencie na Slovensku*. In Monumentorum Tutela 31, 2020, 123-142.
- VARSÍK 2020c
Varsík, V.: *Germánska na kruhu točená keramika – sivý drsný riad*. In Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 67 (2), Nitra 2020, 245-258.
- VARSÍK 2021
Varsík, V.: *Rímske rezidencie pre germánskych veľmožov*. In Kucharík, J. (ed.): *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy. Romans and Slovakia. Exhibition Catalogue*. Bratislava 2021, 92-109.
- VARSÍK – PROHÁSZKA 2009
Varsík, V. – Prohászka, P.: *Nové poznatky o osídlení Velkého Žitného ostrova v dobe rímskej*. In: Karwowski, M. – Droberjar, E. (eds.): *Archeologia Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Collectio Archaeologica Resoviensis 13. Rzeszów 2009, 187–209.

- VASSAL 2006
Vassal, V. *Les pavements d'opus signinum. Technique, décor, fonction architecturale*. Oxford 2006.
- VÁVRA – BAČA 2016
Vávra, R. – Bača, M.: *Osídlenie z neskorej doby bronzovej v Senici, poloha Sedlička*. In *Museaica Archeologica* 2/2016, 55-126.
- VECKO 2023
Vecko, F.: *Rímska úžitková keramika z vybraných germánskych sídlisk*. In *Studia Archaeologica Brunensia* 28, 1, 2023, 111-143.
- VEGAS 1968
Vegas, M.: *Renzension zu: Maria Schindler, Die 'schwarze sigillata' des Magdalensberges*. In *Bonner Jahrbücher*, Bd. 168, 1968, 542-543.
- VEGAS 1969-1979
Vegas, M.: *Aco-Becher*. In *Rei Cretariae Romanae Favtorvm. Acta XI/XII. 1969-1970*, 107-124.
- VENCLOVÁ 2002
Venclová, N.: *External contacts: Visible and invisible*. In Lang, A. – Salač, V. (eds.): *Fernkontakte in der Eisenzeit*. Praha 2002, 72-82.
- VENCLOVÁ 2018a
Venclová, N.: *První doklady písma*. In Militký, J.-Kysela, J.-Tisucká, M. (eds.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha 2018, 139-140.
- VENCLOVÁ 2018b
Venclová, N.: *Zoomorphic motifs on La Tène pottery: Regular decoration or graffiti?* In *Archeologické rozhledy*, roč. 70, č. 1, 2018, 91-109.
- VENCLOVÁ 2018c
Venclová, N.: *Řemeslná výroba v době laténské. Sklářství*. In Militký, J.-Kysela, J.-Tisucká, M. (eds.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha 2018, 237-242.
- VERBOVEN 1997
Verboven, K.: *Caritas Nummorum. Deflation in the Late Roman Republic?* In *Münstersche Beiträge zur antiken Handelgeschichte*, Bd. XVI, 1997, 40-78.
- VESELSKÝ 2020
Veselský, J.: *Mince římské republiky. Dějiny-Příběhy-Katalog*. Praha 2022.
- VIDRIH PERKO 2006
Vidrih Perko, V.: *Amphorae of the Eastern Adriatic and its Northeastern Hinterland*. In Čače, S.-Kurilić A.-Tassaux, F. (eds.): *Les Routes de l'Adriatique antique. Géographie et économie. Putovi Antičkog Jadrana. Geografija I gospodarstvo*. Bordeaux-Zadar 2006, 209-224.
- VRTEL 2011
Vrtel, A.: *Neskorolátný objekt 115/09 na nádvorí Bratislavského hradu*. In Droberjar, E. (ed.). *Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 265-277.

- VRTEL 2012
Vrtel, A.: *Keltské oppidum v Bratislave*. In Šedivý, J. - Štefanovičová, T. (eds.). *Dejiny Bratislavy. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. Bratislava 2012, 164 – 180.
- VRTEL 2015
Vrtel, A.: *Bemerkungen zum Katastrophenhorizont des Bratislavaer Oppidums*. In Wefers, S. – Karwowski, M. – Fries-Knoblach, J. – Trebsche, P. – Ramsl, P. C. (eds.): *Waffen – Gewalt – Krieg: Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Institut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowsiego*. Langenweißbach 2015, 53-69.
- VRTEL 2016
Vrtel, A.: *The internal structure of late La Tène settlement of Bratislava*. In Blancquaert, G. – Malrain, F. (eds.). *Évolution des sociétés gauloises du Second âge du Fer, entre mutations interne set influences externes*. Amiens 2016, 333-342.
- VRTEL 2019
Vrtel, A.: *Bratislava versus Zemplín. Ein und dasselbe Modell?* In Fichtl, S. et al (eds.). *Les agglomérations ouvertes de l'Europe celtique (IIIe-Ier s. av. J.--C) : table ronde internationale Glux-en-Glenne, 28, 29 et 30 octobre 2015*. Strasbourg 2019, 411-420.
- VRTEL 2022
Vrtel, A.: *Technické aspekty mincovníctva bratislavského keltského oppida*. In *Slovenská archeológia LXX-1, 2022*, 105-118.
- VRTEL 2024
Vrtel, A.: *Keltské mincovníctvo a Bratislava*. Bratislava 2024.
- VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014
Vrtel, A. – Lesák, B. – Kováč, J. – Staník, I.: *Neskorolaténske osídlenie na nádvorí paláca Bratislavského hradu*. In Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (eds.). *Bratislavský hrad. Dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 45-71.
- VRTEL – MARETTA 2018
Vrtel, A. – Marett, R. G.: *Poklad keltských mincí objavený v Bratislave roku 1776: Lokalizácia miesta nálezu*. In *Historický časopis* 66, 3, 2018, 409-427.
- VYČISLÍK 1972
Vyčislík, A.: *Vojenské pamiatky Bratislavy*. Bratislava 1972.
- WAGNEROVÁ 1934
Wagnerová, O.: *Súpis numizmatickej zbierky muzea mesta Bratislavy*. In *Ročenka vedeckých ústavov mesta Bratislavy na rok 1934*. Bratislava 1934, 413 – 467.
- WARDLE 1981
Wardle, M. A.: *Musical Instruments in the Roman World. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the Faculty of Arts*. Vol. 1. University of London, Institute of Archeology. London 1981.
- WILLERS 1907
Willers, H.: *Neue Untersuchungen aber die römische Brouzeindustrie von Capua und von Niedergermanien : Besonders auf die Funde aus Deutschland und dem Norden Hin*. Hannover - Leipzig 1907.

- WOLTERS 2002
Wolters, R.: *Římané v Germánii*. Praha 2002.
- WOOLF 1993
Woolf, G.: *Rethinking the oppida*. In Oxford Journal of Archaeology 12, č. 2, 1993, 223 – 234
- WOŹNIAK 2000
Woźniak, Z.: *Lateńskie dolia z Krakowa-Mogily*. In Madyda-Legutko, R. – Bochnak, T. (ed.). *Superiores Barbari*. Kraków 2000, 301-312.
- ZACHAR 1981
Zachar, L.: *Neskorolaténske vrstvy na Partizánskej ulici v Bratislave*. In Zborník Slovenského národného múzea – História 21, Bratislava 1981, 35-57.
- ZACHAR 1982a
Zachar, L.: *Príspevok k problematike bratislavského oppida*. In Zborník Slovenského národného múzea. História 22, Bratislava 1982, 31-49.
- ZACHAR 1982b
Zachar, L.: *Neskorolaténsky objekt na Námestí SNP č. 31-32*. In Pamiatky a príroda Bratislavy. Bratislava 1982, 165-177.
- ZACHAR 1987a
Zachar, L.: *Niekoľko nových poznatkov o keltskom oppide na území Bratislavy*. In Horváth, V. (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.-30. októbra 1986*. Bratislava 1987, 51-61.
- ZACHAR 1987b
Zachar, L.: *Keltské umenie na Slovensku*. Bratislava 1987.
- ZACHAR – REXA 1988
Zachar, L. – Rexa, D.: *Beitrag zur problematik der spätlatènezeitlichen siedlungshorizonte innerhalb der Bratislavaer Oppidums*. In Zborník Slovenského národného múzea – História 28, 1988, 27-72.
- ZACHAR J 1998
Zachar, J.: *Aspekty postavenia bratislavského oppida v rámci bójskej anabázi*. In MEDEA - Studia MEDIAevalia Et Antiqua II, Bratislava 1998, 5-27.
- ZEMAN 2017
Zeman, T.: *Příspěvek k poznání nejstaršího germánského osídlení Moravy optikou nových povrchových nálezů*. In Slovenská archeológia LXV-2, 2017, 279-319.
- ZSIDI ed. 2003
Zsidi, P. (ed.): *Forschungen in Aquincum 1969-2002. Zu ehren von Klára Póczy*. Budapest 2003.
- ŽÁK-MATYASOWSKY 2003
Žák-Matyasowszky, F.: *Antické nápisné pamiatky na území Slovenska*. Nitra 2003.

ŽERJAL – BEKLJANOV ZIDANŠEK 2013

Žerjal, T. – Bekljanov Zidanšek, I.: *Coperchi d'anfora con scritte, segni e grafemi dalla Slovenia*. In Quaderni Friulani di Archeologia XXII/XXII, 2012/2013, 139-165.

ZOZNAM OBRAZOVÝCH PRÍLOH

Poznámka

Obrazové prílohy prikladám ako súčasť textu a nie v závere samostatne. Rozhodol som sa tak z dôvodu, že obrazovým materiálom argumentujem prípadne popisujem skutočnosti uvádzané v príslušných textoch.

- Obr. 1: Územie Starej Bratislavy, sektor 1 a 2.
- Obr. 2: Územie bratislavskej brány (zelenou), Starej Bratislavy (modrou) a súčasných administratívnych hraníc mesta Bratislava (červenou). Starej Bratislavy, sektor 1 a 2.
- Obr. 3: Územie bratislavskej brány a bezprostredného okolia (žltou) v širšom geografickom zázemí medzi Alpami a Karpatami, Panónskou panvou a Viedenskou kotlinou.
- Obr. 4: Mapa európskych oppíd.
- Obr. 5: Rímska hranica na strednom Dunaji v úseku medzi Vindobonou a Aquincom a územie Starej Bratislavy (modrou).
- Obr. 6: Približná plocha bratislavského oppida.
- Obr. 7: Rekonštrukcia misy typu Eggers 91.
- Obr. 8: Ataša v tvare viničného listu na bronzovej nádobe, Muzeul Național Brukenthal.
- Obr. 9: Rekonštrukcia cedníka.
- Obr. 10: Typológia zvonov W. Nowakowskeho.
- Obr. 11: Aco poháre v Archäologischer Park Magdalensber.
- Obr. 12: Typy amfor vyskytujúce sa v Bratislave.
- Obr. 14: Lokality s analogickými značkami a kolkami zmienené v texte.
- Obr. 15: Porovnanie gem zmienených v texte.
- Obr. 16: Porovnanie gem zmienených v texte.
- Obr. 17: Minca BIATEC a motív Honos a Virtus.
- Obr. 18: Minca COBROVOMARVS a motív Dioskúrov.
- Obr. 19: Minca NONNOS a motív hlavy Apollóna.
- Obr. 20: Minca BVSV a BVSVMARVS a motív hlavy Diany.
- Obr. 21: Minca COISA a aureus s hlavou Romy a serratus s bohyňou Virtus.
- Obr. 22: Minca BIATEC, 4. variant a denár s portrétom C. Antia Restiona.
- Obr. 23: Minca BIATEC s hmotnosťou 6,5 g a rímske motívy.
- Obr. 24: Mosadzné kovanie po začistení patiny, detail.
- Obr. 25: Porovnanie troch ingotov.
- Obr. 26: Hrudky modrého farbiva v Museo Archeologico Nazionale di Napoli.
- Obr. 27: Stavba I a hypotetická rekonštrukcia kompozície výzdoby podlahy, bez mierky.

- Obr. 28: Exteriérová niveleta k stavbe I.
- Obr. 29: Murivo stavby II.
- Obr. 30: Stavba I a hypotetická rekonštrukcia pôdorysu stavby.
- Obr. 31: Stavba II na severnej terase, bez mierky.
- Obr. 32: Vstupný priestor do stavby II.
- Obr. 33: Stavba IV, bez mierky.
- Obr. 34: Stavba VII, bez mierky.
- Obr. 35: Stavba na Kapitulskej ulici.
- Obr. 36: Stavba na Vydrici.
- Obr. 37: Stavebné architektúry na východnej terase.
- Obr. 38: Drevozemné opevnenie v juhozápadnom bastióne
- Obr. 40: Situácia s pôdorysmi stavieb na nádvorí paláca a na severnej terase počas výskumu v rokoch 2008 až 2014.
- Obr. 41: Výzdobné motívy neskororepublikánskeho obdobia vyskytujúce sa v Bratislave.
- Obr. 42: Rekonštrukcia nástenných malieb Archäologischer Park Magdalensberg.
- Obr. 43: Porovnanie stavieb - bazilik na lokalitách Magdalenberg, Bibracte a Bratislava.
- Obr. 44: Stavby II, III na severnej terase – náznak ohradeného dvorca?.
- Obr. 45: Stavby galo-rímskych chrámov.
- Obr. 46: Horrea, porovanie.
- Obr. 47: Kolorovaná medirytina Bratislavy s toponymom Pisonium, detail.
- Obr. 48: Ilustrácia rímskych dejín v Ortvyovej knihe.
- Obr. 49: Lokalizácia „rímskej pevnôstky“ (pod písmenom L) A Fialom.
- Obr. 50: Vychýlené krídlo Starej radnice, podľa A. Fialu malo ísť o náznak rešpektovania staršej architektúry.
- Obr. 51: Mortárium z Gerulaty vystavené v SNM - HM.
- Obr. 52: Zlatý prsteň s gemou z Bratislavy (a) a gema z oppida Závist' (b).
- Obr. 53: Rímsky reliéf (v súčasnosti *in situ* kópia) v bosáži paláca Bratislavského hradu.
- Obr. 54: Základné typy rímskych tehál.
- Obr. 55: Kamenný stavebný materiál, polohy.
- Obr. 56: Stavebné terakoty, polohy.
- Obr. 57: Distribúcia tehál s kolkami legionárov v oblasti medzi tábormi Vindobona a Brigetio.
- Obr. 58: Pôdorysy stavieb a areálov tzv. rezidencií zmienených v texte.
- Obr. 59: Rímske importy a germánske predmety na území Starej Bratislavy.
- Obr. 60: Osídlenie v bratislavskej bráne v rímskej dobe.

ZOZNAM TABULIEK A GRAFOV

Poznámka

Tabuľky a grafy prikladám ako súčasť textu a nie v závere samostatne. Rozhodol som sa tak z dôvodu, že tabuľkami a grafmi argumentujem prípadne popisujem skutočnosti uvádzané v príslušných textoch.

a) TABUĽKY

Tab. 1: Chronologické koncepcie neskorolaténskeho osídlenia od vybraných autorov.

Tab. 2: Chronológia rímskej doby.

Tab. 3: Prehľad vybraných historických udalostí.

Tab. 4: Prehľad kamenných architektúr.

Tab. 5: Prehľad počtu mincí zo Starej Bratislavy.

Tab. 6: Prehľad počtu mincí v naddunajských bratislavských mestských častiach.

b) GRAFY

Graf 1: Mince zo Starej Bratislavy a ich chronologické zaradenie.

Graf 2: Pomer kategórií rímskych importov.

Graf 3: Chronologický rámec vybraných kategórií rímskych importov v oppide.

Graf 4: Pomer rímskych importov v Starej Bratislave v rímskej dobe.

Graf 5: Chronologický rámec vybraných kategórií rímskych importov rímskej doby.

Graf 6: Chronologický rámec vybraných kategórií predmetov germánskej proveniencie.

KATALÓG

KAT. 1

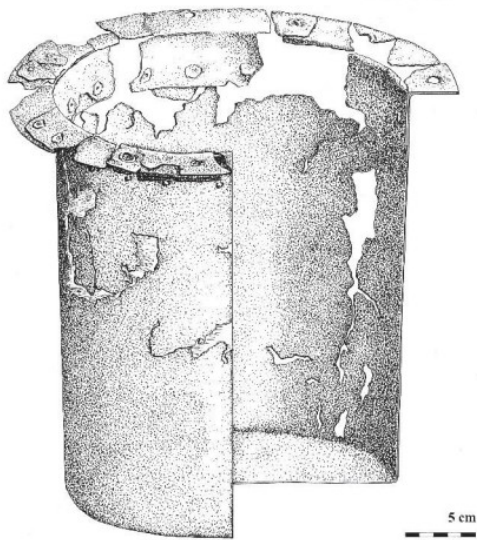
Cylindrické vedro typu Eggers 16

Poloha: Bratislava, Hlavné námestie

Publikované: RESUTÍK 2007, Tab 8: 6; BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 169; KYSELA 2020, fig. 19: Ba01

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Uloženie: MÚOP, t. č. výstava Kelti z Bratislavy v SNM - HM

Podľa: RESUTÍK 2007, Tab 8: 6

KAT. 2

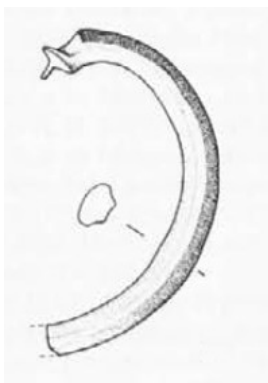
Kruhové držadlo z mysy typu Eggers 91/92

Poloha: Bratislava, Vydrica, parcela 554

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: PIETA 1996, 185, Abb. 1:4; KYSELA 2020, Fig. 51: Ba05b

Uloženie: -

Podľa: PIETA 1996, 185, Abb. 1:4, bez mierky

KAT. 3

Kruhové držadlo z mysy typu Eggers 91/92

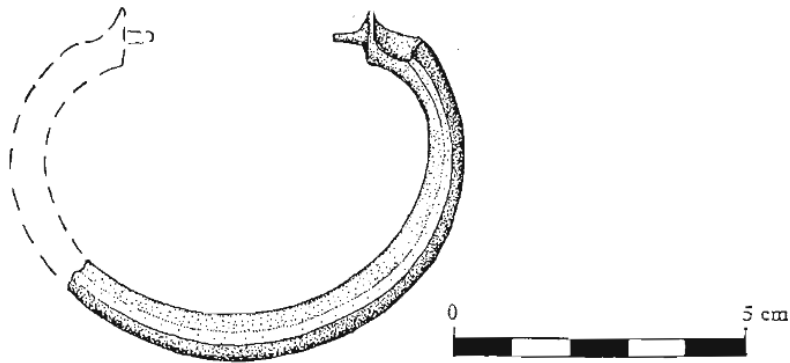
Poloha: Bratislava, hradný vrch, východná terasa

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: PIETA – ZACHAR 1993, 178-179, Obr. 103:3; PIETA 1996, 185, Abb. 1:2;

ČAMBAL 2004, Tab. LXXVI: 5

Uloženie: SNM - AM

Podľa: ČAMBAL 2004, Tab. LXXVI: 5

KAT. 4

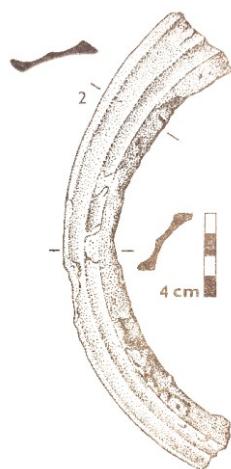
Fragment nôžky z mysy typu Eggers 91/92 (?)

Poloha: Bratislava, Panská ulica 19-21

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: ZACHAR – REXA 1988, Abb. 14:2; PIETA 1996, 185, Abb. 1:9; KYSELA 2020, 352

Uloženie: -

Podľa: ZACHAR – REXA 1988, Abb. 14:2

KAT. 5

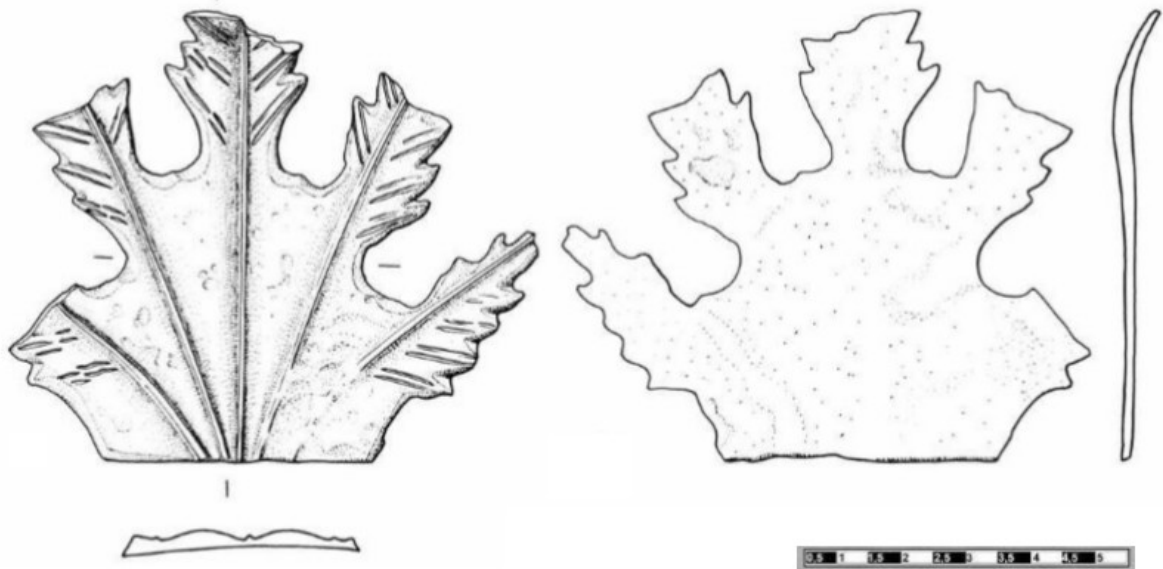
Bronzová ataša s podobou viničného listu

Poloha: Bratislava, Vydrica

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: KVETÁNOVÁ - KOVÁR 2010, Fig. 2, 3; KYSELA 2020, Fig. 51: Ba03

Uloženie: -

Podľa: KVETÁNOVÁ - KOVÁR 2010, Fig. 2, 3

KAT. 6

Fragment držadla (opierky pre palec) z cedníka

Poloha: Bratislava, Pod Hausberglom

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: PIETA – ZACHAR 1993, 178, Obr. 103:1; PIETA 1996, 184, Abb. 1:6, KYSELA 2020, Fig. 43: Ba02

Uloženie: zničené / stratené

Podľa: PIETA 1996, 184, Abb. 1:6

KAT. 7

Fragment držadla (opierky pre palec) z cedníka

Poloha: Bratislava, Námestie SNP 33 (Tatra banka)

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: PIETA 1996, 184, Abb. 1:6

Uloženie: zničené / stratené

BEZ OBRÁZKU

KAT. 8

Nôžka z bronzovej nádoby

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: nie, za info ďakujem B. Resutíkovi

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Foto: J. Kucharík

KAT. 9

Nôžka z bronzovej nádoby

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: nie, za informáciu ďakujem B. Resutíkovi

Uloženie: SNM - HM

Foto: J. Kucharík

KAT. 10

Držadlo bronzovej nádoby

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba „Rím II“

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: RESUTÍK 2016, 45

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: RESUTÍK 2016, 45, bez mierky

KAT. 11

Držadlo bronzovej nádoby

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba „Rím II“

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: -

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: SNM - HH, foto S. Okkel

KAT. 12

Zvon s masívnym uchom polygonálneho tvaru

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba „Rím II“

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: RESUTÍK 2014, obr. 10; BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 178; HARMADYOVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024, v tlači

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: HARMADYOVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024, v tlači

KAT. 13

Zvonček, fragment

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba „Rím II“

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: RESUTÍK 2016, 45; HARMADYOVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024, v tlači

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: HARMADYOVÁ – KUCHARÍK – RESUTÍK 2024, v tlači

KAT. 14

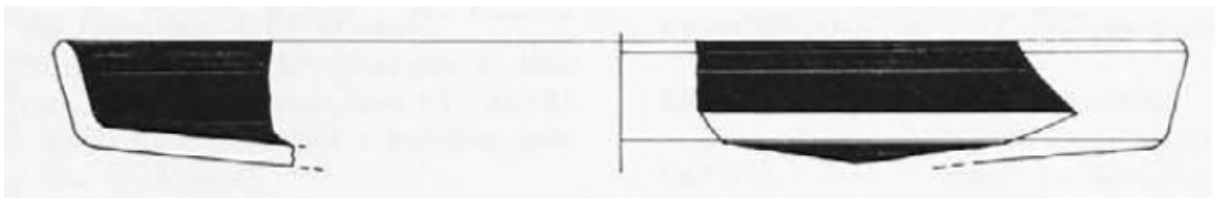
Čierno listrovaná keramika, fragment

Poloha: Bratislava, Panská 19-21

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: ZACHAR – REXA 1988, 68-71, Abb. 21, 4; Abb.28.2, PIETA 1996, Abb. 1: 1; KYSELA 2020, Fig. 85: Ba15

Uloženie: -

Podľa: PIETA 1996, Abb. 1: 1, bez mierky

KAT. 15

Čierno listrovaná keramika, fragment

Poloha: Bratislava, Radničná 1

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: ZACHAR – REXA 1988, 68-71, Abb. 21, 4; Abb.28.2

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 16

Čierno listrovaná keramika, fragment

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: nie, za informáciu ďakujem A. Vrtelovi a M. Musilovej

Uloženie: Prevod správy

BEZ OBRÁZKU

KAT. 17

Aco pohár, fragment

Poloha: Bratislava, hradný vrch, nádvorie

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, Obr. 14; KYSELA 2020, Fig. 85:

Ba18

Uloženie: SNM - HM

Podľa: VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, Obr. 14

KAT. 18

Terra sigillata, fragment

Poloha: Bratislava, Ventúrska 3

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: VRTEL 2012, 175, obr. 269

Uloženie: -

Podľa: VRTEL 2012, 175, obr. 269, bez mierky

KAT. 19

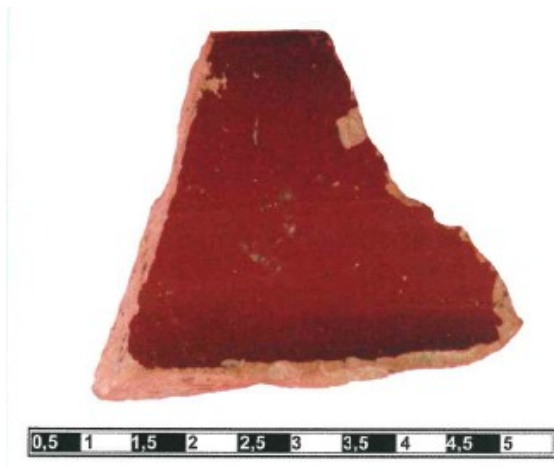
Terra sigillata, fragment

Poloha: Bratislava, Vydrica

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: KOVÁR – HANUŠ 2012, 183, obr. 284; KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014, Obr. 8

Uloženie: -

Podľa: KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014, Obr. 8

KAT. 20

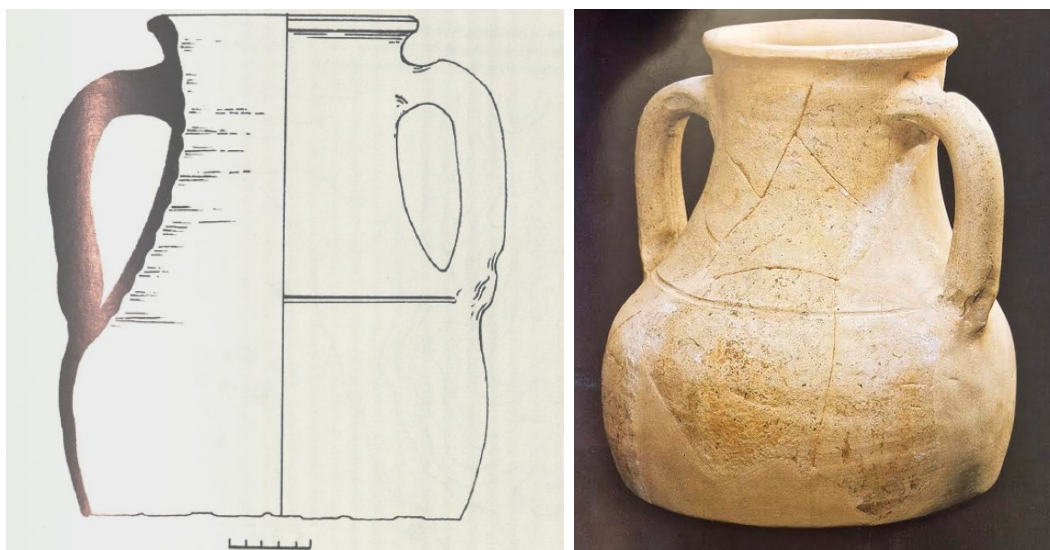
Amforovitá nádoba, fragment

Poloha: Bratislava, Námestie SNP 31-32

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: ZACHAR 1982b, 175; ZACHAR 1987b, 167, kat. č. 193, obr. 193

Uloženie: -

Podľa: ZACHAR 1982b, 175 a ZACHAR 1987b, 167, kat. č. 193, obr. 193, bez mierky

KAT. 21

Dno vysokého tenkostenného pohára zdobeného barbotinom, fragment

Poloha: Bratislava, Vydrica

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014, Obr. 9; KYSELA 2020, Fig. 85:

Ba19

Uloženie: -

Podľa: KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014, Obr. 9

KAT. 22

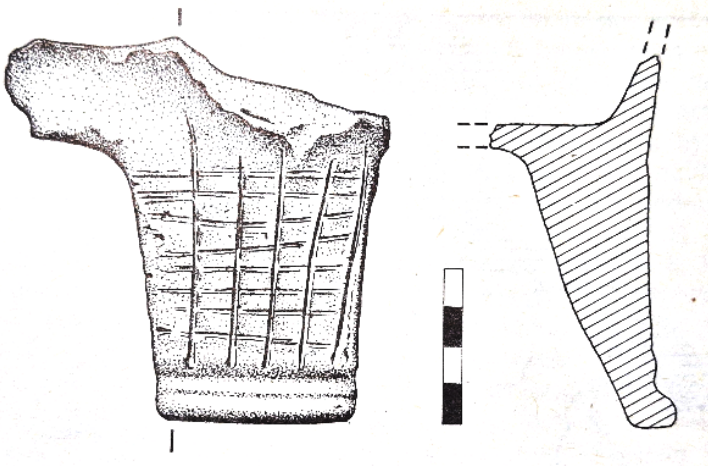
Kotlíková trojnožka, fragment

Poloha: Bratislava, Hviezdoslavovo námestie

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: ZACHAR 1982a, 45, obr. 5. C-1, obr. 6

Uloženie: -

Podľa: ZACHAR 1982a, 45, obr. 6

KAT. 23

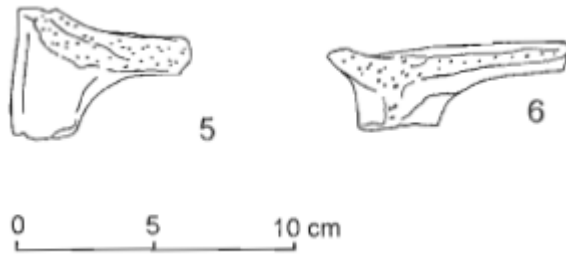
Kotlíková trojnožka, fragment, dva kusy

Poloha: Bratislava, Hlavné námestie 7

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: MUSILOVÁ – LESÁK 1996a, Tab III: 5, 6

Uloženie: -

Podľa: MUSILOVÁ – LESÁK 1996a, Tab III: 5, 6

KAT. 24

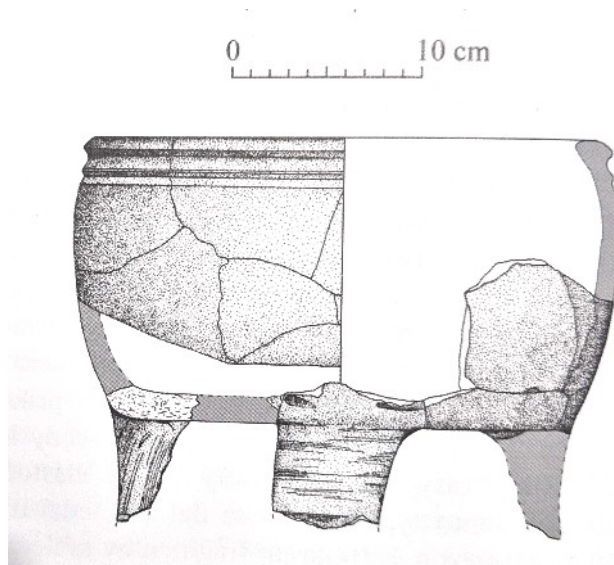
Kotlíková trojnožka, fragment

Poloha: Bratislava, Čajkovského 9

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: ČAMBAL 2012, 184, obr. 291

Uloženie: -

Podľa: ČAMBAL 2012, obr. 291

KAT. 25

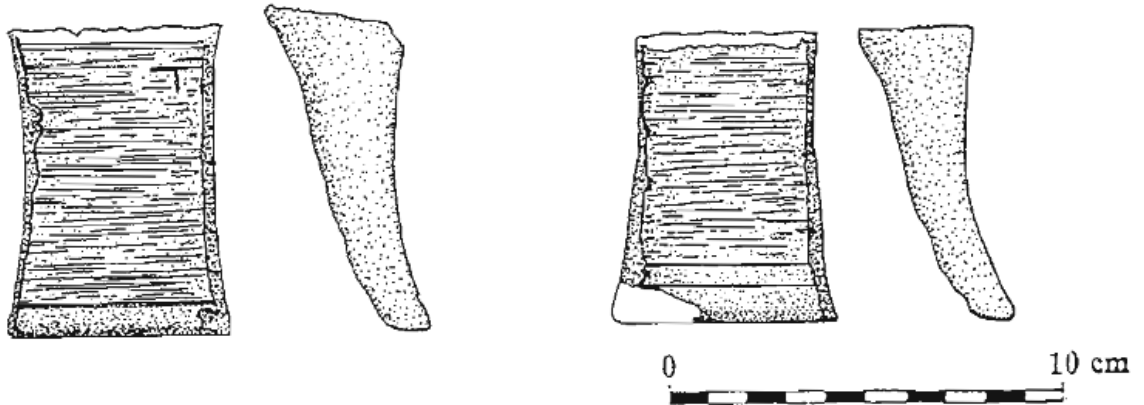
Kotlíková trojnožka, fragment nôh, dva kusy

Poloha: Bratislava, hradný vrch, východná terasa

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: ČAMBAL 2004, LXI: 9, 10

Uloženie: SNM - HM

Podľa: ČAMBAL 2004, LXI: 9, 10

KAT. 26

Pokrievka amfory, fragment

Poloha: Bratislava, Ventúrska 1

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 168

Uloženie: MÚOP, t. č. výstava Kelti z Bratislavy

Podľa: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 168

KAT. 27

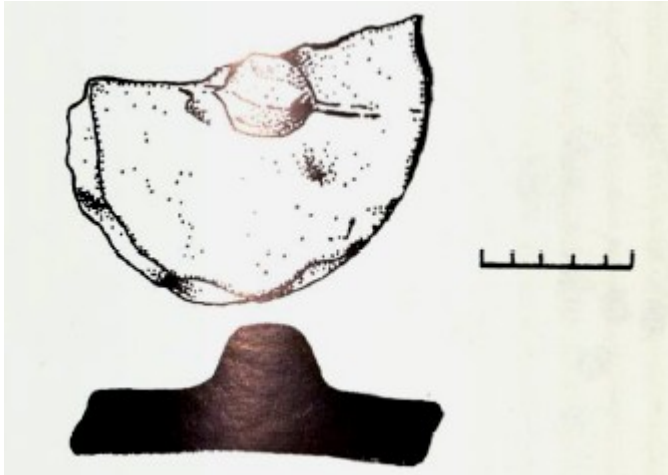
Pokrievka amfory, fragment

Poloha: Bratislava, Námestie SNP 31-32

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: ZACHAR 1982b, 175

Uloženie: -

Podľa: ZACHAR 1982b, 175

KAT. 28

Pokrievka amfory

Poloha: Bratislava, hradný vrch

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: - výskum T. Štefanovičová

Uloženie: SNM - AM

BEZ OBRÁZKU

KAT. 29

Pokrievka amfory, fragment

Poloha: Bratislava, hradný vrch

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: - výskum T. Štefanovičová

Uloženie: SNM - AM

BEZ OBRÁZKU

KAT. 30

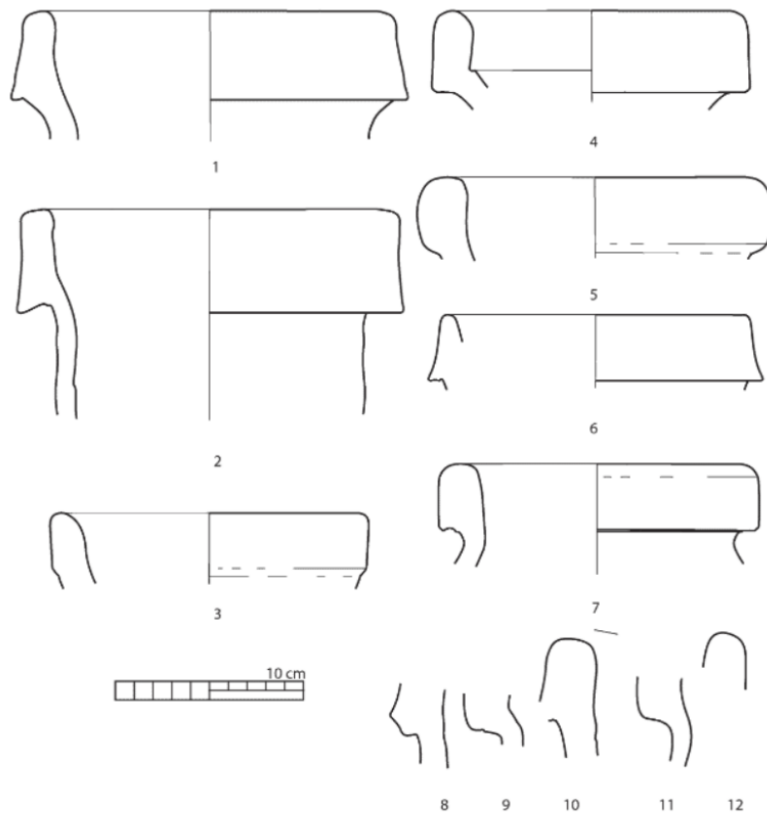
Súbor amfor, výber

Poloha: Bratislava, hradný vrch

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: KYSELA – OLMER 2014; KYSELA 2020

Uloženie: SNM - HM

Podľa: KYSELA – OLMER 2014, Fig. 3: 1-12.

KAT. 31

Pokrievka amfory

Poloha: Bratislava, hradný vrch, nádvorie

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: nie

Uloženie: SNM - HM

BEZ OBRÁZKU

KAT. 32

Pokrievka amfory

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba II

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 176

Uloženie: SNM - HM, t. č. výstava Kelti z Bratislavy

Podľa: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 176, bez mierky

KAT. 33

Pokrievka amfory, fragment

Poloha: Bratislava, hradný vrch, Zimná jazdiareň

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 174, KYSELA – OLMER 2014, Fig. 3.15

Uloženie: SNM - HM, t. č. výstava Kelti z Bratislavy

Podľa: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 174, bez mierky; kresba: KYSELA – OLMER 2014, Fig. 3.15

KAT. 34

Pokrievka amfory, fragment

Poloha: Bratislava, Ventúrska 1

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 174, KYSELA – OLMER 2014, Fig. 3.13

Uloženie: MÚOP, t. č. výstava Kelti z Bratislavy

Podľa: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 174, bez mierky; kresba: KYSELA – OLMER 2014, Fig. 3.13

KAT. 35

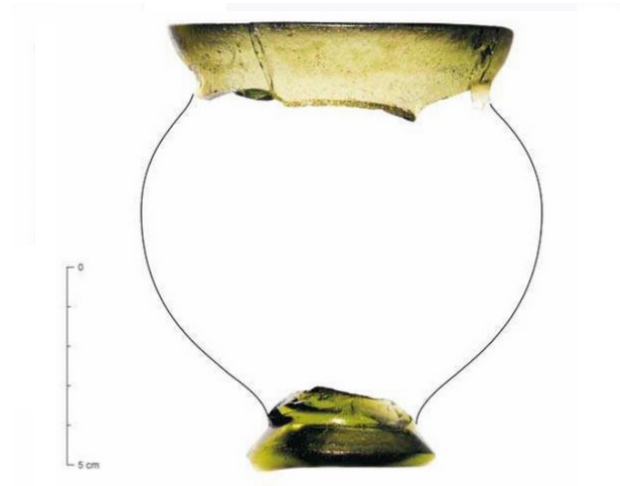
Fragmenty sklenej nádoby

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba „Rím I“

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: MUSILOVÁ 2012a, 367-368; MUSILOVÁ 2018, 97, KYSELA 2020, Fig. 62: Ba07

Uloženie: SNM - HM

Podľa: MUSILOVÁ 2012a, obr. 7

KAT. 36

Fragment sklenej nádoby

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, Zimná jazdiareň

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: MUSILOVÁ 2012a, 367-368; MUSILOVÁ 2018, 97

Uloženie: SNM - HM

BEZ OBRÁZKU

KAT. 37

Fragment sklenej nádoby

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba „Rím II“

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: RESUTÍK 2016, 47

Uloženie: SNM - HM

Podľa: RESUTÍK 2016, 47, bez mierky

KAT. 38

Fragment sklenej nádoby

Poloha: Bratislava, hradný vrch, nádvorie

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: -

Uloženie: SNM - HM

BEZ OBRÁZKU

KAT. 39

Gema s vyobrazením včely alebo muchy

Poloha: Bratislava, Uršulínska ulica – Jezuitské kolégium

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: LESÁK – RESUTÍK 2000, 68; VRTEL 2012, obr. 276; BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 168; KYSELA 2020, Fig. 72: Ba08

Uloženie: MÚOP

Podľa: BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 168

KAT. 40

Gema s postavou Fortuny

Poloha: Bratislava, hradný vrch, sekundárna poloha

Datovanie: 1. stor. pred n. l. (?) alebo 2. storočie n. l.

Publikované: DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 86, obr. 1: 5, 3: dolný pás; KUCHARÍK ed. 2021, Kat. 64

Uloženie: SNM - AM

Podľa: DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 86, obr. 1: 5, 3: dolný pás a KUCHARÍK ed. 2021, Kat. 64

KAT. 41

Denár C. Memmia C. f.

Poloha: Bratislava, Františkánske námestie

Datovanie: 56 pred n. l.

Publikované: MAKOVICKÁ – MUSILOVÁ – LESÁK – KOLNÍKOVÁ 1992, 141

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 42

Denár Marca Antonia

Poloha: Bratislava, Vydrice

Datovanie: 32-31 pred n. l.

Publikované: KOLNÍKOVÁ – KOVÁR 2010, 69-72; KOVÁR – ČAMBAL – HANUŠ – JELÍNEK 2014, 104

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 43

Denár Cn. Lucretia Tria

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba „Rím II“

Datovanie: 136 pred n. l.

Publikované: RESUTÍK 2016, 47-48; RESUTÍK – KOLNÍKOVÁ 2020, 13-14

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: RESUTÍK 2016, 47, bez mierky

KAT. 44

Denár L. Rutilia Flacca

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba „Rím II“

Datovanie: 77 pred n. l.

Publikované: RESUTÍK 2016, 47-48; RESUTÍK – KOLNÍKOVÁ 2020, 13-14

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: RESUTÍK 2016, 47, bez mierky

KAT. 45

Tri bronzové asy

Poloha: Bratislava, Zelená ul. 10/Ventúrska ul. 12

Datovanie: 2. – (1?). stor. pred n. l.

Publikované: MUSILOVÁ – LESÁK 1996b, 209, obr. 1.6

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 46

Dva bronzové asy

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa

Datovanie: 1. stor. pred n. l. (?)

Publikované: Barta, P. – Lesák, B. – Musilová, M. – Resutík, B. (eds.). Svedectvo času. Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade. Katalóg výstavy. Bratislava 2011, 74, druhý nepublikovaný

Uloženie: SNM - HM

Podľa: Barta, P. – Lesák, B. – Musilová, M. – Resutík, B. (eds.). Svedectvo času. Z najnovších a starších nálezov na Bratislavskom hrade. Katalóg výstavy. Bratislava 2011, 74, bez mierky; druhý nepublikovaný.

KAT. 47

Mosadzný ingot (hrivna)

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba „Rím II“

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: KUCHARÍK – HARMADYOVÁ – RESUTÍK 2024, v tlači; RESUTÍK 2017, 61

Uloženie: SNM - HM

Podľa: KUCHARÍK – HARMADYOVÁ – RESUTÍK 2024, v tlači

KAT. 48

Farbivo egyptská modrá

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa, stavba „Rím II“

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: RESUTÍK 2016, 43

Uloženie: SNM - HM

Podľa: RESUTÍK 2016, 43, bez mierky

KAT. 49

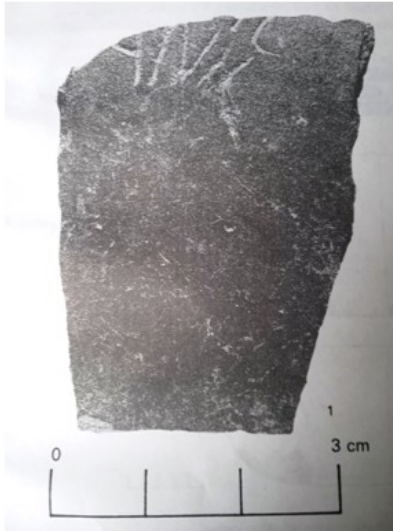
Keramický črep s grafity

Poloha: Bratislava, Michalská ulica 20

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: PIETA – ZACHAR 1993, s. 165-166, Obr. 94: 1

Uloženie: -

Podľa: PIETA – ZACHAR 1993, s. 165-166, Obr. 94: 1

KAT. 50

Keramický črep s grafity

Poloha: Bratislava, hradný vrch, nádvorie

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: -

Uloženie: Prevod správy

Foto: J. Kucharík, bez mierky

KAT. 51

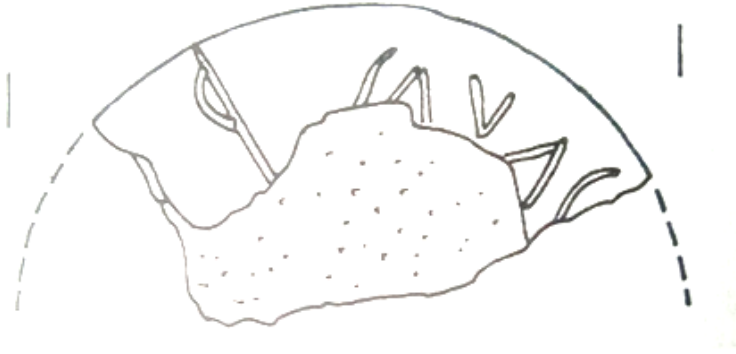
Keramický črep s grafity

Poloha: Bratislava, bližšie neurčená poloha

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: PIETA – ZACHAR 1993, s. 165-166, Obr. 87: 5

Uloženie: -

Podľa: PIETA – ZACHAR 1993, s. 165-166, Obr. 87: 5, bez mierky

KAT. 52

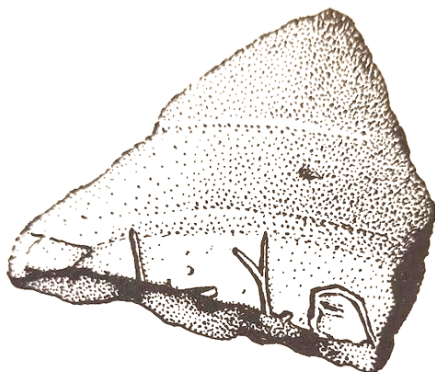
Keramický črep s grafity

Poloha: Bratislava, bližšie neurčená poloha

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: ZACHAR 1987b, 53, kresba 43

Uloženie: SNM - AM

Podľa: ZACHAR 1987b, 53, kresba 43, bez mierky

KAT. 53

Črep amfory s *titulus pictus*

Poloha: Bratislava, hradný vrch

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: KYSELA – OLMER 2014, Fig. 8: 3

Uloženie: Prevod správy

Podľa: KYSELA – OLMER 2014, Fig. 8: 3, bez mierky

KAT. 54

Torzo amfory s nápisom

Poloha: Bratislava, hradný vrch

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: -

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Foto: J. Kucharík, bez mierky

KAT. 55

Torzo amfory s nápisom

Poloha: Bratislava, hradný vrch

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: -

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Foto: J. Kucharík, bez mierky

KAT. 56

Torzo amfory s nápisom a s kolkom

Poloha: Bratislava, hradný vrch

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: -

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Foto: J. Kucharík, bez mierky

KAT. 57

Kostený stylus

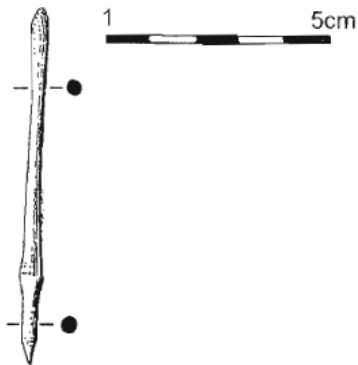
Poloha: Bratislava, Rudnayovo nám. 3

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: PIETA – ZACHAR 1993, obr. 100: 1-3; MUSILOVÁ – LESÁK 1996a, Tab. II, 6, 7;

BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 174, KYSELA 2020, Fig. 85: Ba10

Uloženie: MÚOP, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: Pieta – Zachar 1993, obr. 100: 1-3

KAT. 58

Kostený stylus

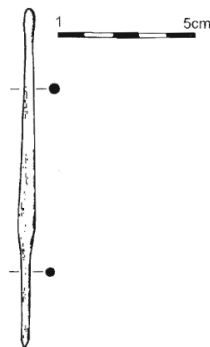
Poloha: Bratislava, Hlavné námestie 7

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: PIETA – ZACHAR 1993, obr. 100: 1-3; MUSILOVÁ - LESÁK 1996a, Tab. II, 6, 7;

BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 174, KYSELA 2020, Fig. 85: Ba09

Uloženie: MÚOP, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: PIETA – ZACHAR 1993, obr. 100: 1-3

KAT. 59

Kostený stylus

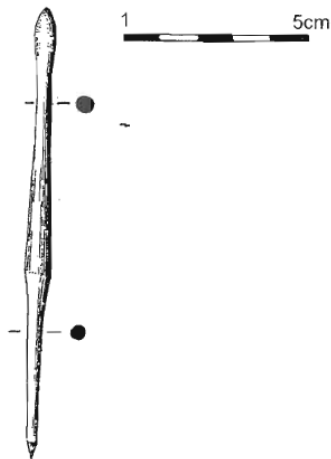
Poloha: Bratislava, Panská ulica 19-21

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: PIETA – ZACHAR 1993, obr. 100: 1-3; MUSILOVÁ - LESÁK 1996a, Tab. II, 6, 7;

BARTA – MUSILOVÁ eds. 2016, 174, KYSELA 2020, Fig. 85: Ba11a

Uloženie: MÚOP, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: PIETA – ZACHAR 1993, obr. 100: 1-3

KAT. 60

Pečatná schránka

Poloha: Bratislava, hradný vrch, Zimná jazdiareň, stavba „Rím I“

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: MUSILOVÁ 2016, 87, KYSELA 2020, Fig. 85: Ba12

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: MUSILOVÁ 2016, 87, bez mierky

KAT. 61

Fragment podlahy s kosoštvorcami

Poloha: Bratislava, hradný vrch, nádvorie

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, obr. 17; LESÁK 2016, 56

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: LESÁK 2016, 56, bez mierky

KAT. 62

Fragment podlahy s modrými tesseramami

Poloha: Bratislava, hradný vrch, nádvorie

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, obr. 17

Uloženie: SNM - HM, t. č. vo výstave Kelti z Bratislavy

Podľa: VRTEL – LESÁK – KOVÁČ – STANÍK 2014, obr. 17, bez mierky, upravené

KAT. 63

Fragment maľovanej omietky

Poloha: Bratislava, hradný vrch, Zimná jazdiareň

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, obr. 16b

Uloženie: Prevod správy

Podľa: MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, obr. 16b, bez mierky

KAT. 64

Fragment maľovanej omietky

Poloha: Bratislava, hradný vrch, Zimná jazdiareň

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, obr. 16a

Uloženie: Prevod správy

Podľa: MUSILOVÁ – MINAROVIECH 2014, obr. 16b, bez mierky

KAT. 65

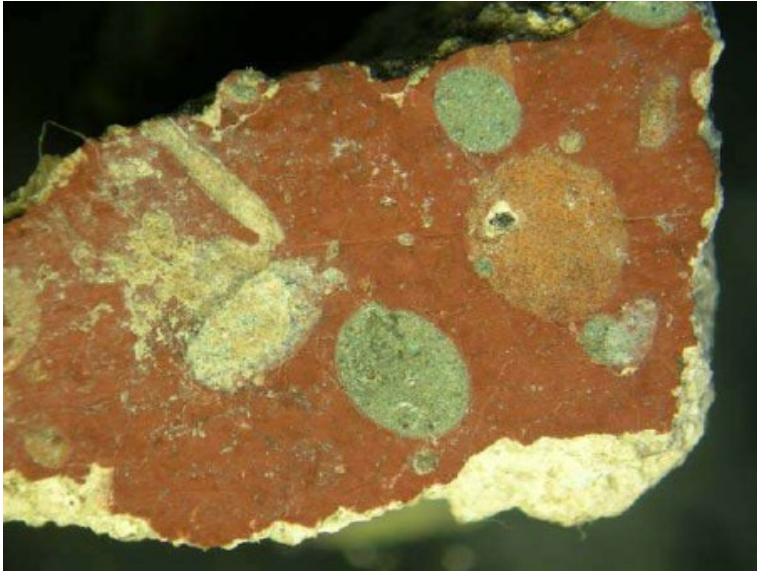
Fragment maľovanej omietky

Poloha: Bratislava, hradný vrch, Zimná jazdiareň

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: MUSILOVÁ 2021, obr. 4

Uloženie: -

Podľa: MUSILOVÁ 2021, obr. 4, bez mierky

KAT. 66

Fragment maľovanej omietky

Poloha: Bratislava, hradný vrch

Datovanie: 1. stor. pred n. l.

Publikované: -

Uloženie: Prevod správy

BEZ OBRÁZKU

KAT. 67

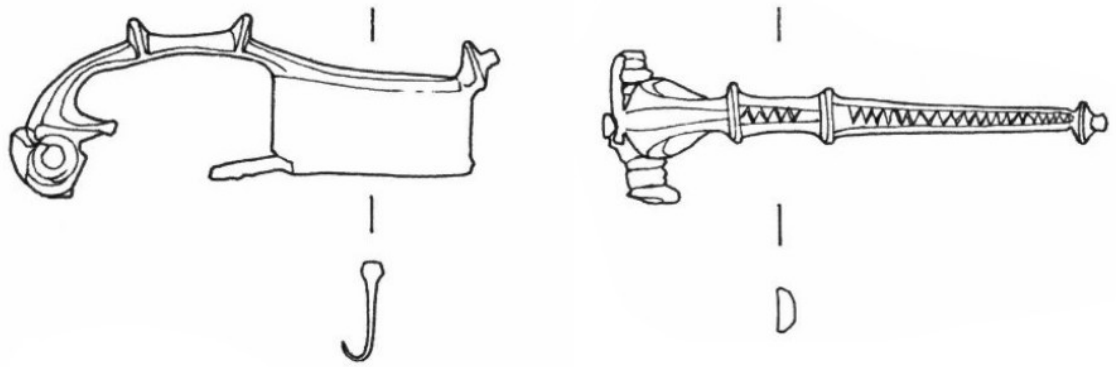
Noricko-panónska spona

Poloha: Bratislava, Hlavné námestie

Datovanie: 1. – 2. stor.

Publikované: MUSILOVÁ 2012b, 18-19, obr. 6

Uloženie: odcudzená

Podľa: MUSILOVÁ 2012b, 18-19, obr. 6, bez mierky

KAT. 68

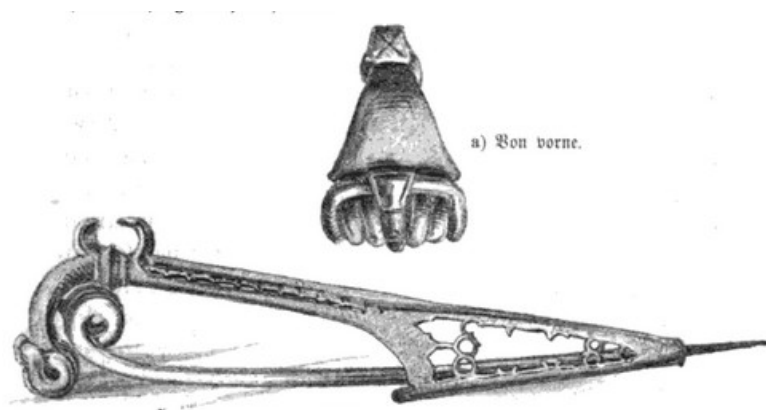
Noricko-panónska spona

Poloha: Bratislava, Klariská ulica

Datovanie: 1. stor. pred n. l. / 1. stor. n. l. (?)

Publikované: ORTVAY 1892, Obr. 11

Uloženie: -

Podľa: ORTVAY 1892, Obr. 11, bez mierky

KAT. 69

Spona so zvieracou hlavičkou na lučíku

Poloha: Bratislava, Klariská ulica

Datovanie: 1. stor. pred n. l. / 1. stor. n. l. (?)

Publikované: ORTVAY 1892, Obr. 12; ČAMBAL 2019b, 43

Uloženie: -

Podľa: ORTVAY 1892, Obr. 12, bez mierky

KAT. 70

Fragment bronzovej nádoby, naberačky (?)

Poloha: Bratislava, Šancová ulica

Datovanie: 1. – 3. stor.

Publikované: KRASKOVSKÁ 1955, 486-487; KRASKOVSKÁ 1976, 436

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 71

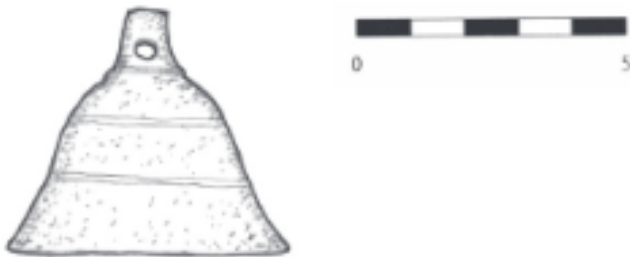
Malý mosadzný zvonček

Poloha: Bratislava, Židovská ulica

Datovanie: 1. – 4 .stor.

Publikované: POMBERGER – MÜHLHANS – SAUNDERSON 2022, 355, Fig. 1: 7, Cat. 23

Uloženie: SNM - AM

Podľa: POMBERGER – MÜHLHANS – SAUNDERSON 2022, 355, Fig. 1: 7, Cat. 23

KAT. 72

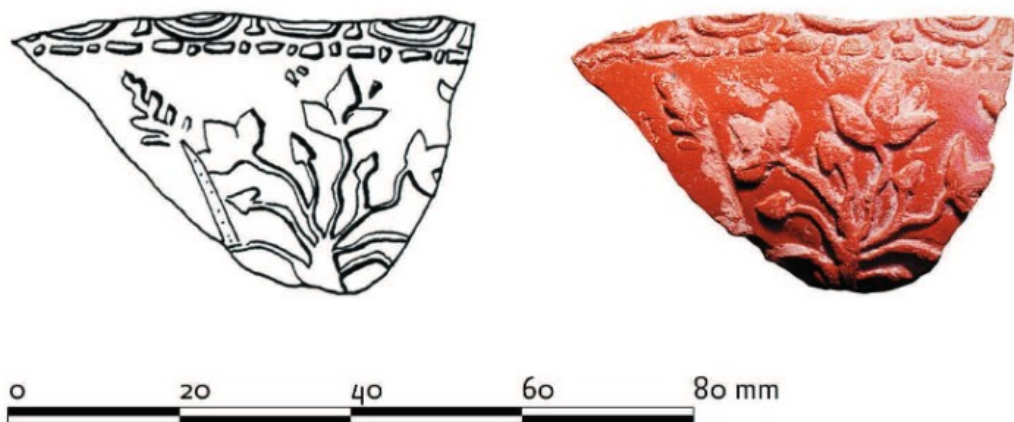
Terra sigillata, fragment

Poloha: Bratislava, Hlavné námestie 2

Datovanie: 3. stor.

Publikované: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 150, obr. 4

Uloženie: -

Podľa: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 150, obr. 4

KAT. 73

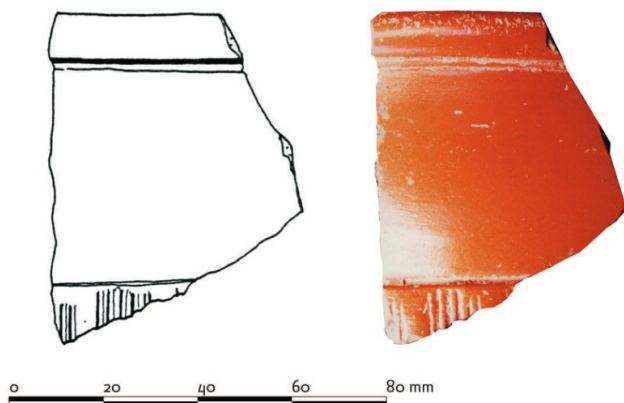
Terra sigillata, fragment

Poloha: Bratislava, Hlavné námestie 7

Datovanie: 3. stor.

Publikované: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 150, obr. 5

Uloženie: -

Podľa: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 150, obr. 4

KAT. 74

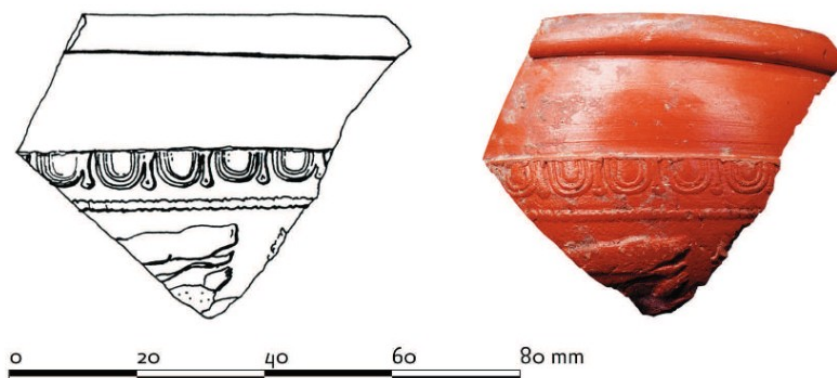
Terra sigillata, fragment

Poloha: Bratislava, Ventúrska 12 – Zelená 10

Datovanie: 3. stor.

Publikované: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 152, obr. 6; LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996a, 123

Uloženie: -

Podľa: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 150, obr. 6

KAT. 75

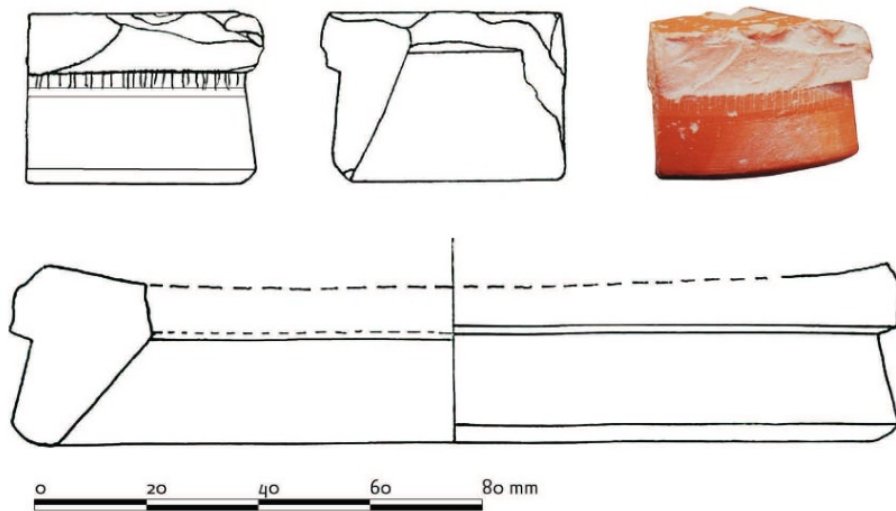
Terra sigillata, fragment

Poloha: Bratislava, Rudnayovo námestie 4

Datovanie: 3. stor.

Publikované: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 150, obr. 4

Uloženie: -

Podľa: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 150, obr. 7

KAT. 76

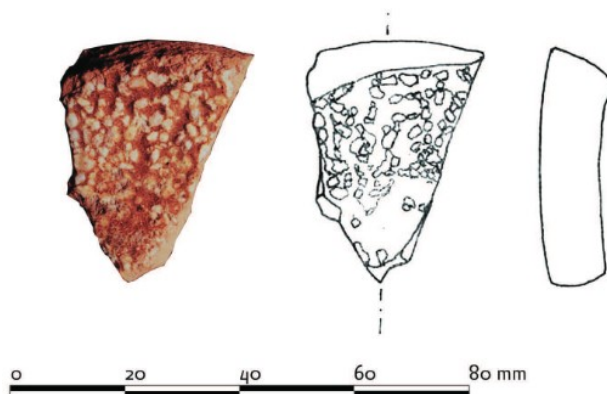
Fragment mortária

Poloha: Bratislava, Hlavné námestie

Datovanie: 2. až 4. stor.

Publikované: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 148, obr. 2

Uloženie: -

Podľa: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 148, obr. 2

KAT. 77

Fragment mortária

Poloha: Bratislava, Radničná ulica 1

Datovanie: 3. stor.

Publikované: LESÁK – VRTEL 2009, 45

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 78

Fragment mortária

Poloha: Bratislava, Ventúrska 12 – Zelená 10

Datovanie: 2. až 3. stor.

Publikované: LESÁK – MUSILOVÁ – HOŠŠO 1996a, 123

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 79

Dva fragmenty mortárií

Poloha: Bratislava, Ventúrska 1

Datovanie: 2. až 4. stor.

Publikované: LESÁK – MUSILOVÁ – RESUTÍK 1998, 106

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 80

Fragment mortária

Poloha: Bratislava, hradný vrch, nádvorie

Datovanie: 2. až 4. stor. (?)

Publikované: -

Uloženie: Prevod správy

BEZ OBRÁZKU

KAT. 81

Kahanec

Poloha: Bratislava, Gorkého

Datovanie: 4. stor. (?)

Publikované: POLLA – VALLAŠEK 1991, 56; PICHLEROVÁ 1992, 103, Obr. 16

Uloženie: MMB

Podľa: PICHLEROVÁ 1992, 103, Obr. 16, bez mierky

KAT. 82

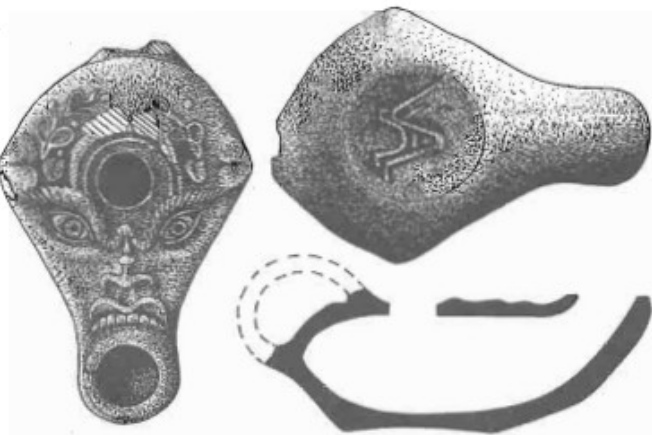
Kahanec

Poloha: Bratislava, Somársky vrch

Datovanie: 1. stor. (?)

Publikované: PICHLEROVÁ 1992a, 92-95, obr. 7-8; PICHLEROVÁ 1992b, 4, obr. 3; KUCHARÍK ed 2021, 306, kat. 233

Uloženie: MMB

Podľa: PICHLEROVÁ 1992a, 92-95, obr. 8 a KUCHARÍK ed 2021, 306, kat. 233, bez mierky

KAT. 83

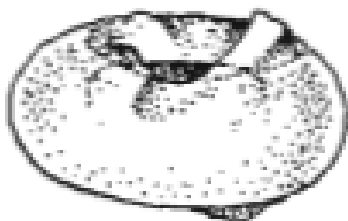
Sklená nádoba, fragment

Poloha: Bratislava, Kozia ulica

Datovanie: 1. až 4. stor.

Publikované: PICHLEROVÁ 1992a, 90, Obr. 5: 5

Uloženie: MMB

Podľa: PICHLEROVÁ 1992a, 90, Obr. 5: 5, bez mierky

KAT. 84

Zlatý prsteň s gemou

Poloha: Bratislava, hradný vrch, sekundárna poloha

Datovanie: 3. stor. (?); gema 1. stor. pred n. l. (?)

Publikované: DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 85-86

Uloženie: SNM - AM

Podľa: DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 85-86, obr. 3, horný pás

KAT. 85

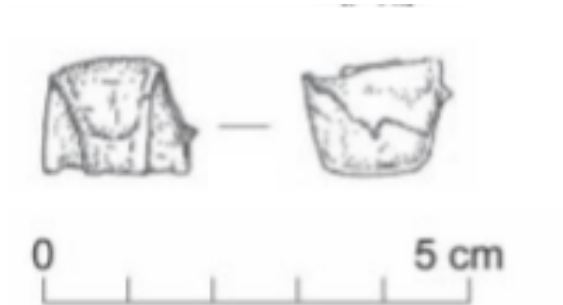
Zlatý prsteň, fragment

Poloha: Bratislava, hradný vrch, sekundárna poloha

Datovanie: 1. až 3. stor.

Publikované: DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 86

Uloženie: SNM - AM

Podľa: DAŇOVÁ – ČAMBAL – TURČAN 2010, 86, obr. 1: 6

KAT. 86

Minca Arcadius

Poloha: Bratislava, hradný vrch, južný svah, zber

Datovanie: 395-408

Publikované: HUNKA – KOLNÍKOVÁ 2001, 90

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 87

Minca Claudius II. Gothicus

Poloha: Bratislava, pri Dóme sv. Martina, získaná kúpou

Datovanie: 268-270

Publikované: KOLNÍKOVÁ – HUNKA 1985, 132-133

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 88

Minca Constantina II

Poloha: Bratislava, Tobruckého ulica

Datovanie: 323 – 361

Publikované: ONDROUCH 1964, 140, č. 454

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 89

Poškodená bronzová minca

Poloha: Bratislava, Tobruckého ulica

Datovanie: 2. pol. 4. sor. (?)

Publikované: ONDROUCH 1964, 140, č. 454

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 90

Minca Traianus

Poloha: Bratislava, Dunajský ostrov

Datovanie: 103

Publikované: MILITKÝ 2004. 194

Uloženie: -

BEZ OBRÁZKU

KAT. 91

Torzo rímskeho figurálneho reliéfu

Poloha: Bratislava, hradný vrch, juhovýchodné nárožie Hradného paláca

Datovanie: -

Publikované: FIALA 1995a, 11, obr. 2; KUCHARÍK ed. 2021, 307, kat. 235

Uloženie: SNM - AM

Podľa: KUCHARÍK ed. 2021, 307, kat. 235, bez mierky

KAT. 92

Kamenná nápisová doska, fragment

Poloha: Bratislava, hradný vrch, východná terasa

Datovanie: 3. stor.

Publikované: ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, obr. 23; HOŠEK 1984, cat. 38; KUCHARÍK ed. 2021, 307, kat. 236

Uloženie: SNM - AM

Podľa: KUCHARÍK ed. 2021, 307, kat. 236, bez mierky

KAT. 93

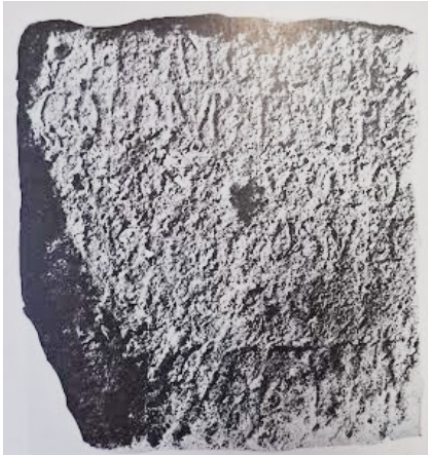
Kamenná nápisová doska, fragment

Poloha: Bratislava, hradný vrch, východná terasa

Datovanie: 3. stor. (?)

Publikované: HOŠEK 1984, cat. 39

Uloženie: -

Podľa: HOŠEK 1984, obr. 52, bez mierky

KAT. 94

Kamenná nápisová doska, fragment

Poloha: Bratislava, hradný vrch, východná terasa

Datovanie: 3. stor. (?)

Publikované: HOŠEK 1984, cat. 40

Uloženie: SNM - AM

Foto: J. Kucharík, bez mierky

KAT. 96

Súbor rímskych tehál a strešnej krytiny s kolkami

Poloha: Bratislava, hradný vrch, východná terasa

Datovanie: 3. stor. (?)

Publikované: ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 59-61; ŠTEFANOVIČOVÁ 2005, 23; FIALA 1995b, 15;

Uloženie: SNM - AM

Podľa: ŠTEFANOVIČOVÁ 2005, obr. 2, bez mierky

KAT. 97

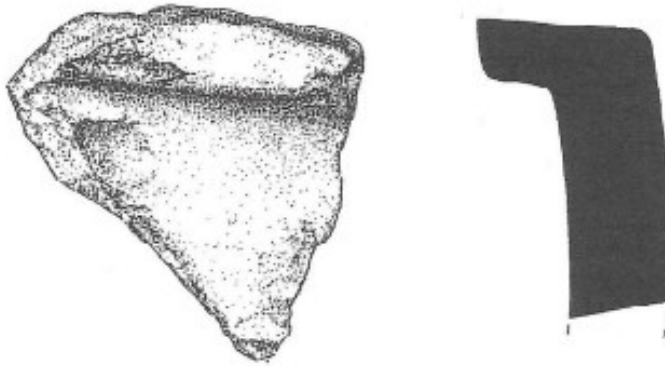
Rímska tehla a strešná krytina, fragment

Poloha: Bratislava, hradný vrch, východný svah

Datovanie: 1. až 4. stor. / 3. stor. (?)

Publikované: VALLAŠEK 1999, 110, Tab. III

Uloženie: -

Podľa: VALLAŠEK 1999, 110, Tab. III, bez mierky

KAT. 98

Tehla s kolkom LEG XIII [G], fragment

Poloha: Bratislava, Vydrica

Datovanie: 3. stor.

Publikované: ŠTEFANOVIČOVÁ et al. 2008, 250-252, Tab. 4, 3

Uloženie: -

Podľa: ŠTEFANOVIČOVÁ et al. 2008, 250-252, Tab. 4, 3, bez mierky

KAT. 99

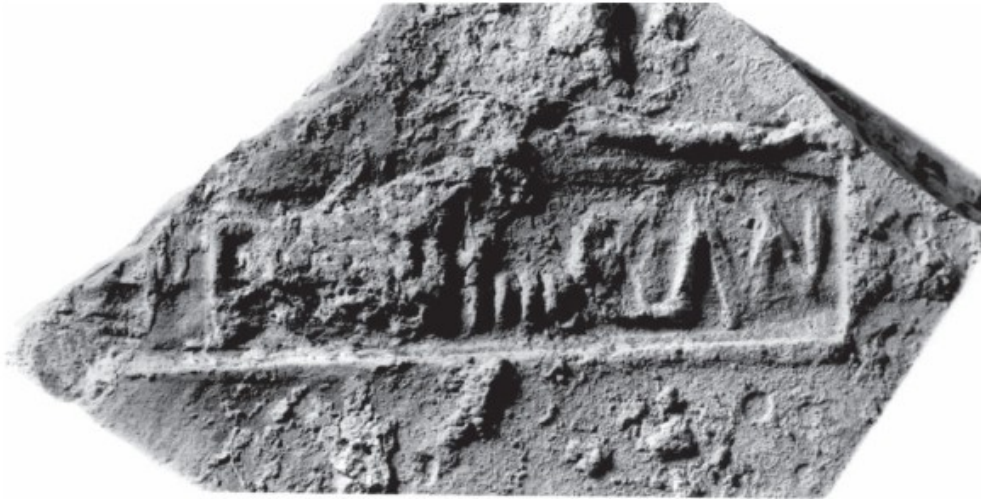
Rímska tehla s kolkom LEG XIII GMV, fragment

Poloha: Bratislava, Dóm sv. Martina

Datovanie: 3. stor.

Publikované: ŠTEFANOVIČOVÁ et al 2004, 21-22, obr. 9, 10, ŠTEFANOVIČOVÁ 2005, 23

Uloženie: -

Podľa: ŠTEFANOVIČOVÁ 2005, obr. 1, bez mierky

KAT. 100

Rímska tehla s kolkom LEG XIII GMV alebo LEG XIII GMV (?), fragment

Poloha: Bratislava, Farská ulica 6

Datovanie: 3. stor.

Publikované: LESÁK 2019a, 142-143; KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 155, obr. 9

Uloženie: -

Podľa: KUZMOVÁ – MUSILOVÁ 2016, 155, obr. 9, bez mierky

KAT. 101

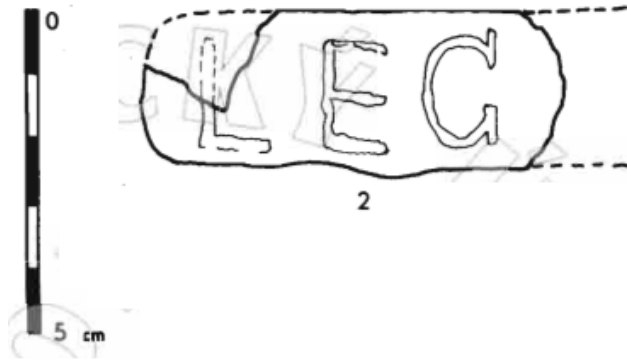
Rímska tehla s kolkom LEG, fragment

Poloha: Bratislava, Ventúrska 10

Datovanie: 3. stor. (?)

Publikované: BAXA 1977, 50, obr. 11: 1

Uloženie: -

Podľa: BAXA 1977, 50, obr. 11: 1

KAT. 102

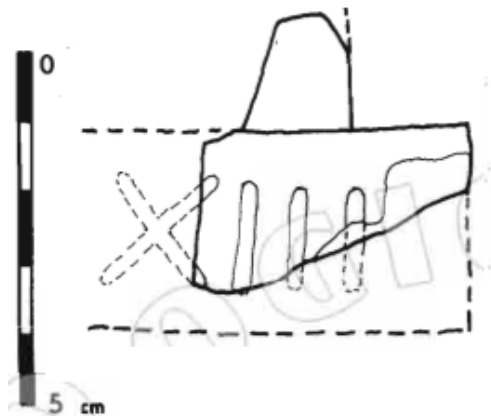
Rímska tehla s kolkom XIII alebo XIII (?), fragment

Poloha: Bratislava, Ventúrska 10

Datovanie: 3. stor. (?)

Publikované: BAXA 1977, 50, obr. 11: 2

Uloženie: -

Podľa: BAXA 1977, 50, obr. 11: 2

KAT. 103

Rímska tehla s kolkom XV. légie Apollinaris, fragment

Poloha: Bratislava, Laurinská 5

Datovanie: 1. - 2. stor. (?)

Publikované: ORTVAY 1892, 41

Uloženie: -

Podľa: ORTVAY 1892, obr. 8, bez mierky

KAT. 104

Rímska tehla s kolkom Atiliae Firmae, fragment

Poloha: Bratislava, Laurinská 5

Datovanie: 2. stor. (?)

Publikované: ORTVAY 1892, 41

Uloženie: -

Podľa: ORTVAY 1892, obr. 9, bez mierky

KAT. 105

Rímska tehla s kolkom XV. légie Apollinaris

Poloha: Bratislava, Laurinská 5

Datovanie: 2. stor. (?)

Publikované: KUCHARÍK 2020, 103

Uloženie: MMB

Foto: J. Kucharík, bez mierky

KAT. 106

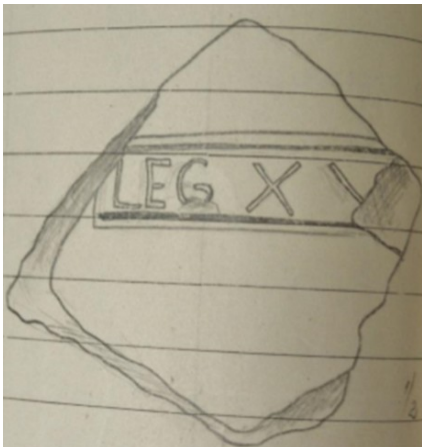
Rímska tehla s kolkom XV, fragment

Poloha: Bratislava, Laurinská 5 (?)

Datovanie: 2. – 3. stor. (?)

Publikované: KUCHARÍK 2020, 103

Uloženie: MMB

Podľa: Inventárna kniha MMB, foto J. Kucharík, bez mierky

KAT. 107

Rímska tehla s kolkom L, fragment

Poloha: Bratislava, Laurinská 5 (?)

Datovanie: 2. – 3. stor. (?)

Publikované: KUCHARÍK 2020, 103

Uloženie: MMB

Foto: J. Kucharík, bez mierky

KAT. 108

Rímska tehla s kolkom s kolkom XIIIIC[G], fragment

Poloha: Bratislava, Rybárska brána (?)

Datovanie: 2. – 3. stor. (?)

Publikované: KUCHARÍK 2020, 103

Uloženie: MMB

Podľa: KUCHARÍK 2020, 103, bez mierky

KAT. 109

Reliéf s postavami Neptúna a Viktórie

Poloha: Bratislava, Kozia ulica, sekundárna poloha, pôvodne Carnuntum (?)

Datovanie: 3. stor. (?)

Publikované: RÓMER 1865b, 79; KUBITSCHKEK – FRANKFURTER 1923, 45, Fig. 21; PELIKÁN 1956, 309-317; PICHLEROVÁ 1992, 102; KUCHARÍK 2021 ed., kat. 234

Uloženie: MMB

Podľa: KUCHARÍK 2021 ed., kat. 234, bez mierky

KAT. 110

Kamenný oltár s votívnym nápisom

Poloha: Bratislava, Dunajská ulica, sekundárna poloha

Datovanie: 209-211

Publikované: RÓMER 1865b, 79; ONDROUCH 1938, 37; ŽÁK MATYASOWSKY 2003, 84; KOLNÍK 2012, 242

Uloženie: MMB

Foto: J. Kucharík, bez mierky

KAT. 111

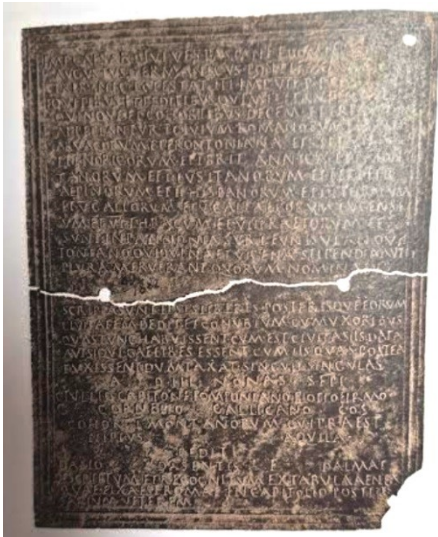
Vojenský diplom

Poloha: Carnuntum (?); Bratislava, okolie (?)

Datovanie: 1. stor.

Publikované: KOLNÍK 1984a, obr. 8, kat. 8; PICHLEROVÁ 1992a, 93-97; KOLNÍK 2012, 242, obr. 400

Uloženie: Magyar Nemzeti Múzeum

Podľa: KOLNÍK 2012, obr. 400, bez mierky

KAT. 112

Diskový ciferník

Poloha: Bratislava, okolie; Carnuntum, okolie (?)

Datovanie: okolo 250

Publikované: TALBERT 2017

Uloženie: History of Science Museum, University of Oxford

Podľa: History of Science Museum, University of Oxford, Inv. 51358. Dostupné online: <https://www.hsm.ox.ac.uk/roman-vertical-disc-sundial>. [Citované 14.5. 2024], bez mierky

KAT. 113

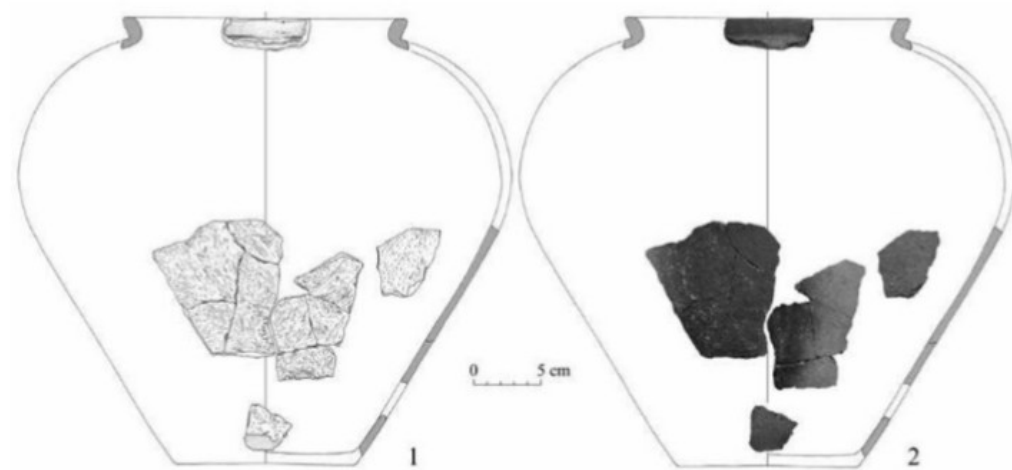
Germánska keramika, fragmenty

Poloha: Bratislava, Vydrica

Datovanie: 1. stor. pred n. l. / 1. stor. n. l.

Publikované: ČAMBAL – KOVÁR – HANUŠ 2013, 81, obr. 6

Uloženie: SNM - AM

Podľa: ČAMBAL – KOVÁR – HANUŠ 2013, 81, obr. 6

KAT. 114

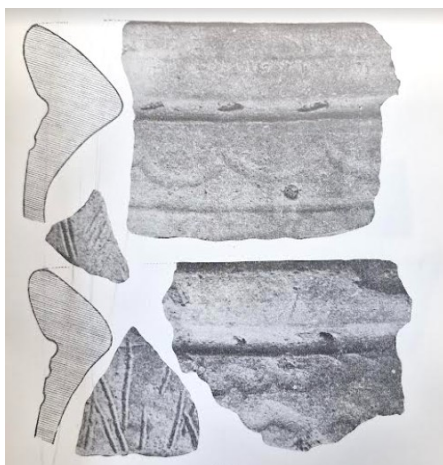
Germánska keramika – zásobnice (?), fragmenty

Poloha: Bratislava, hradný vrch

Datovanie: 4. stor. (?)

Publikované: JANŠÁK 1947, 61-62, obr. 3

Uloženie: -

Podľa: JANŠÁK 1947, 61-62, obr. 3, bez mierky

KAT. 115

Spona typu Almgren VI, 2a

Poloha: Bratislava, hradný vrch, severná terasa

Datovanie: 3. – 4. stor.

Publikované: nie, za informáciu ďakujem B. Resutíkovi

Uloženie: Prevod správy

BEZ OBRÁZKU

KAT. 116

Germánska keramika s barbotinom, fragment

Poloha: Bratislava, Rudnayovo námestie 4

Datovanie: 3. stor. (?)

Publikované: MUSILOVÁ 1988b, 168, Tab. VIII: 9

Uloženie: -

Podľa: MUSILOVÁ 1988b, 168, Tab. VIII: 9

KAT. 117

Keramika zo žiarových hrobov

Poloha: Bratislava, Šancová ulica

Datovanie: 3. stor. (?)

Publikované: . KRASKOVSKÁ 1955, 486-487; PICHLEROVÁ 1970, 17, obr. 10

Uloženie: -

Podľa: PICHLEROVÁ 1970, 17, obr. 10, bez mierky

KAT. 118

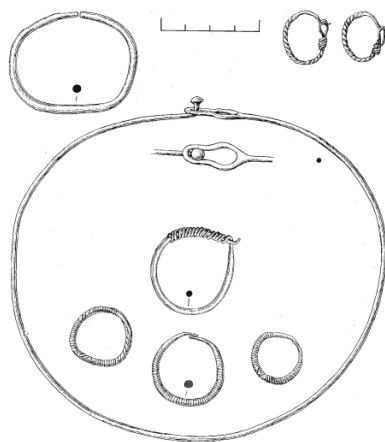
Súbor zlatých šperkov

Poloha: Bratislava, neznáma poloha

Datovanie: 4. stor. (?)

Publikované: JANSOVÁ 1925, 468-469, Tab. LXIX: 6-12; PICHLEROVÁ 1992a, 103

Uloženie: Národní muzeum

Podľa: PICHLEROVÁ 1992a, obr. 17

KAT. 119

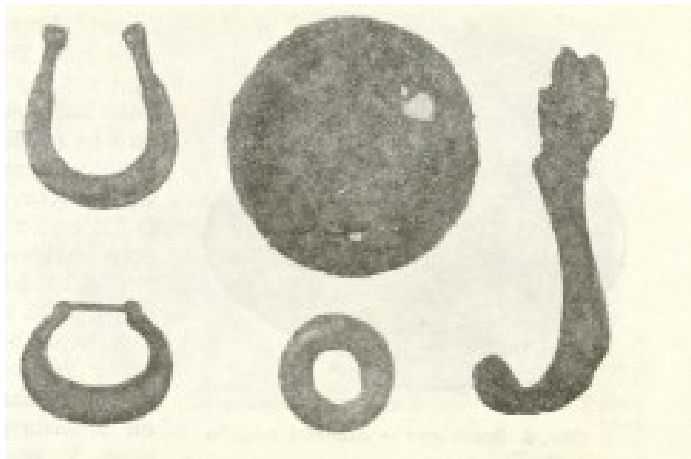
Súbor predmetov z hrovej výbavy (?)

Poloha: Bratislava, neznáma poloha

Datovanie: 4. stor. (?)

Publikované: JANSOVÁ 1925, 468-469, Tab. LXIX: 6-12; PICHLEROVÁ 1970, Obr. 7; Pichlerová 1992a, 103

Uloženie: Göteborgs Stadsmuseum (?)

Podľa: PICHLEROVÁ 1970, Obr. 7, bez mierky